

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂMÎ BİLİMLER ANA BİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KUR'AN'DA İMAN – AHLÂK İLİŞKİSİ

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük

Hazırlayan

Hamza Yazıcı

KONYA 1999

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ	4
KELÂM PROBLEMİ OLARAK İMAN – AHLÂK İLİŞKİSİ.....	4
A. MU'TEZİLE MEZHEBİ :	11
B. EŞ'ARİ MEZHEBİ :	14
C. MATURİDİ MEZHEBİ :	17
BİRİNCİ BÖLÜM	21
KUR'AN'DA İMAN VE AHLÂK	21
A- KUR'AN'DA İMAN	21
1- İMANIN MANASI	21
a) Lugatta iman :	21
b) İstilahta İman :	23
2- İMANIN MAHİYETİ KONUSUNDAKİ TEMEL KAVRAMLAR	25
a) Marifet (Bilgi) :	25
b) Tasdik :	27
c) İkrar :	29
d) Amel :	32
3- KUR'AN'DA İMANIN ÖZELLİKLERİ	36
a) İmanın Şirkten Arınmış Olması :	36
b) İmanın Şek ve Şüpheden Uzak Olması :	41
c) İmanın Sevgi Ve Korkuya Dayanması :	43
d) İmanın Tahkiki Olması :	45
e) İmanın Güzel Amele Sevk Edici Olması :	48
4- İMAN – İSLÂM İLİŞKİSİ :	52
5- İMANDA ARTMA VE EKSİLME :	55
6- İMANIN KİŞİLİK OLUŞUMUNA ETKİSİ :	59
7- FERT VE TOPLUM AÇISINDAN İMANIN LÜZUM VE DEĞERİ :	64
D. KUR'AN'DA AHLÂK	69
1- AHLÂKIN TARİFİ :	69
a) Lugatta Ahlâk :	69
b) İstilahta Ahlâk :	69
2- AHLÂKIN GAYESİ :	74
3- AHLÂKIN KAYNAĞI :	77

4-	AHLÂKIN ÇEŞİTLERİ :	81
	a) Nazarî ahlâk :	81
	b) Ameli Ahlâk :	82
5-	KUR'AN AHLÂKININ ÖZELLİKLERİ :	83
	a) Genel Oluşu :	83
	b) Geniş Kapsamlı Oluşu :	84
	c) İmanın, İhlas, ve Takvaya Bağlı Bulunması :	85
	d) Sabit, Dengeli ve İlimli Olması :	86
	e) Gaye ve Vasıtanın Meşru Olması :	87
	f) Sonuçta Mükafat ve Mücazatın Olması :	88
6-	AHLÂKİ FİİL VE NİYET :	89
7-	AHLÂKİ OLMANIN ÖLÇÜSÜ :	93
8-	AHLÂKIN DEĞİŞİBİLİRLİĞİ :	95
9-	GÜZEL AHLÂKİ OLUŞTURMA ŞEKİLLERİ :	98
10-	TOPLUM İÇİN AHLÂKIN ÖNEMİ :	101
	İKİNCİ BÖLÜM :	104
	KUR'AN'DA İMAN – AHLÂK İLİŞKİSİ :	104
1-	DİN – AHLÂK İLİŞKİSİ :	104
	a) Ahlâkın Dinle Olan Münasebeti :	104
	b) Dini Temele Dayanmayan Ahlâk Anlayışının Mahiyeti :	107
2-	İMAN – SALİH AMEL İLİŞKİSİ :	112
3-	İMAN – AHLÂK İLİŞKİSİ :	117
	a) İmanın Ahlâk Üzerindeki Motive Etme Gücü :	123
	b) İmanın Eğitim Yönünden Değeri :	126
	c) İman ve Faydalı İnsan İlişkisi :	129
	d) Etkin İman ve Güzel Ahlâk İlişkisi :	131
	e) İktisadi Yapı ve Ahlâk :	133
	f) İmanın Ahlâkîlik Boyutu :	135
	g) İrade Yönünden İman – Ahlâk İlişkisi :	136
	aa- İman ve İrade Hürriyeti :	136
	bb- Ahlâk ve İrade Hürriyeti :	139
	cc- İman – Ahlâk İlişkisi :	140
	h) Sorumluluk Yönünden İman – Ahlâk İlişkisi :	143
	aa- İman ve Sorumluluk :	143
	bb- Ahlâk ve Sorumluluk :	147
	cc- İman – Ahlâk İlişkisi :	148
	i) Müeyyide Yönünden İman – Ahlâk İlişkisi :	150

aa- İman ve Müeyyide :	150
bb- Ahlâk ve Müeyyide :	152
cc- İman – Ahlâk İlişkisi :	154
4- İMAN ESASLARININ AHLÂKİ DAVRANIŞLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ :	157
a) Allah İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :	157
b) Melek İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :	162
c) Kitap İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :	163
d) Peygamber İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :	166
e) Ahiret İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :	171
f) Kaza ve Kader İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :	175
5- İBADETİN MANASI VE AHLÂKİ FONKSİYONU :	177
a) İbadetin Manası :	177
b) Ahlâki Fonksiyonu :	178
aa- Namazın Ahlâki Fonksiyonu :	180
bb- Orucun Ahlâki Fonksiyonu :	180
cc- Haccın Ahlâki Fonksiyonu :	181
dd- Zekatın Ahlâki Fonksiyonu :	182
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	184
KUR'AN'DA TEMEL AHLÂKİ TUTUMLAR	184
1- KUR'AN'DA ÖVÜLEN BAZI AHLÂKİ TUTUMLAR :	184
a) Doğruluk :	185
b) Emanet :	187
c) Adalet :	189
d) Ahde Vefâ :	190
e) Takva :	192
f) Cömertlik :	194
g) Af ve İhsan :	197
h) Kötülüğe Karşı İyilik :	200
İ) İffet :	201
i) Boş Şeylerden Yüz Çevirme :	203
j) Tevâzû :	204
k) Yumuşak Huyululuk :	206
İ) Çevre Duyarlılığı :	207
2- KUR'AN'DA YERİLEN BAZI AHLÂKİ TUTUMLAR	209
a) Yalan ve Hile :	210
b) Zulüm :	212
c) Kibir ve Gurur:	213

d) İsrâf ve Cimrilik:	215
e) Riya:	217
f) Tecessüs:.....	218
g) Hased:.....	219
İ) Gıybet:	221
i) Sû-i Zan:.....	223
3- İMAN VE AHLÂK BAĞLAMINDA KUR'AN'DAN BAZI SOMUT ÖRNEKLER.....	224
a) Hz. Lût:	227
b) Hz. Yusuf:.....	232
c) Hz. Şuayb:	234
d) Hz. Mûsa:	239
e) Hz. İsa:	247
f) Hz. Muhammed:	252
DEĞERLENDİRME.....	257
SONUÇ.....	264
BİBLİYOGRAFYA	268

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı yer
c.	: Cilt
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
say.	: Sayı
terc.	: Terceme
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat
v.b.	: Ve benzeri

ÖNSÖZ

En son ve en mükemmel ilâhî kitap olan Kur'an, inanç ve ahlâk bakımından zinde bir toplum oluşturmak için gönderilmiştir. O, eğriliği olmayan bir kitaptır. İnsanı; yaratanını tanımaya, O'na kulluk yapmaya ve O'nun istediği şekilde hayat sürmeye çağırır.

Kur'an'ın bizatihi varlığı, hidayet kaynağıdır. İnsanın doğru yola ulaştırılmasına vesiledir. İnsan, Kur'an'ın hem muhatabı, hem de asli bir unsurudur. Kur'an; insanı, yaratılış ve tabiatı, zaaf ve istidatları, taşıdığı değer ve hedefleriyle ele alır ve ona göre bir terbiye metodu uygular.

Kur'an'ın insanlığa sunduğu temel inanç esasları, kişiyi her türlü beşeri zafiyetlerden korumayı amaçlar. Ferdin, iç dünyasında her bakımdan tutarlı; toplum içerisinde de yararlı bir konuma yükselmesini temin eder. Kur'an'da “ey îman edenler” diye başlayıp, bir emir ve yasakla devam eden ve ayrıca “o mü'minler ki” şeklinde başlayıp, mü'minlerde bulunması gereken husûsiyetleri sıralayan ayetleri bir arada incelediğimiz zaman, günlük hayat için, oldukça pratik ve yalın prensipler ihtiva eden bir tablo ile karşılaşmaktayız . Ki bunlar kişiyi Rab bine bağlayan ve ahlâken yücelmesini ve temizlenmesini sağlamaya dönük ilkelerdir. Zira Kur'an, kendisine özel, ayırıcı nitelikleri ile, insanlığı fert ve toplum olarak ahlâki tekamülün zirvesine ulaştırmak istemektedir.

İman ve ahlâk, insan kişiliğinin dayandığı yüce hakikatlerdir. Bunlar, insanlık tarihi boyunca merkez kavramlar konumunda olmuşlardır. Dolayısıyla bunların büyüteç altına alınması ve tahlil edilmesi gerekmektedir. Çünkü insan davranışlarının belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde bu kavramlar belirleyici bir etkiye sahiptir.

Günümüzde insanlık ilim ve teknikte oldukça mesafe kat etmesine karşı, ahlâk duyarlılığın o oranda etkin olduğu söylenemez. Bu olumsuz durum İslâm dünyası için de geçerlidir. Kalblerde bir değer olarak var olan Allah inancının, kişilerin ahlâki yapıları üzerinde; çoğu zaman etkin bir rol oynamadığı görülmektedir. Bu durum îmanın doğru bir şekilde yorumlanmasını ve îmanın ahlâki yapı üzerindeki tesirinin açıklığa kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır. Böylece îman ve ahlâk arasındaki ilişkinin hangi boyutlarda olduğu daha iyi anlaşılabacaktır.

“Kur'an'da Îman Ahlâk İlişkisi” adını verdiğimiz çalışmamız, “Giriş” ve “Sonuç” kısımları hariç üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında; kelâm problemi olarak îman – ahlâk ilişkisinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını ve bu konuda mezheplerin görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde; îman – ahlâk ilişkisine mesnet teşkil etmesi açısından, îman ve ahlâk kavramlarını ve bunlarla ilgili meseleleri izah etmeye çalıştık.

İkinci bölümde; ahlâkın dindeki yerini, irade, sorumluluk ve müeyyide açısından îman – ahlâk ilişkisini, îman esaslarının ve ibadet hayatının ahlâki yaşam üzerindeki tesirini vurgulamak istedik.

Üçüncü bölümde ise; Kur'an'da îman dairesinde övülen ve yerilen bazı ahlâki davranışları, izah etmeye çalıştık. Ayrıca Kur'an'da geçen bazı peygamber kıssalarıyla ilgili, îmani ve ahlâki bir bakış açısı sunmaya gayret ettik.

Bu çalışmamızda başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, klasik kelâm kitapları ile, günümüzde bu hususta yazılan kitaplardan ulaşabildiklerimizden yararlandık. Ayrıca tefsir, hadis, İslâm tarihi, felsefe vb. yardımcı kitaplardan istifade ettik.

Bu çalışmam esnasında benden yardımlarını esirgemeyen, yapıcı tenkit ve tavsiyelerde bulunan danışman hocam Muhterem Prof. Dr.

Şerafeddin GÖLCÜK Bey'e ve çalışmalarında bana yardımcı olan diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hamza YAZICI

GİRİŞ

KELÂM PROBLEMİ OLARAK İMAN – AHLÂK

İLİŞKİSİ

İman – ahlâk ilişkisi bir problem olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Kelâmın ana problemleri içerisinde yeri nedir? Kendisi ana bir problem midir? Bu konunun iman – amel ilişkisi içerisindeki konumu nedir?

Acaba Asr-ı Saadette akide alanında Müslümanlar arasında bir ihtilaf var mıydı? Akidevi ihtilâflar ne zaman ortaya çıktı? Bunlara siyasi olayların tesiri ne ölçüdedir? İman – amel, iman – ahlâk ilişkisinin kelâmi bir problem olarak değerlendirilmesi ne zaman olmuştur?

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber zamanında akidevi alanda bir ihtilâf söz konusu değildi. Müslümanların akidevi, siyasi ve manevi birliğini bozacak durumlar zuhur etmemişti. Çünkü inançlar son derece kuvvetli idi. İlk Müslümanlar ayetlere olduğu gibi inanır, kalblerine bir şüphe arız olsa, bunu kendi kendilerine değil, Hz. Peygambere müracaat ederek çözerlerdi. O da Müslümanların imanına tesir edecek ihtilâflara müsaade etmemekle beraber, onların müşküllerini halledecek ve kalblerini tatmin edecek cevaplar verirdi. Mesela, kader inancı ve bu inanç karşısında insanın irade ve seçme hürriyeti, yükümlülük ve sorumluluğu, ceza ve mükafatı gibi konular daha Hz. Peygamber hayatta iken zihinlere takılmaya başlamış; Hz. Peygamber de bunları uygun bir üslupla anlatarak, kadere iman gerekliliğini belirtmiş, ama Müslümanların bu konularda tartışmaya girmemelerini istemişti.¹ Allah Resulü'nün verdiği cevaplara da Müslümanlar içten bir bağlılıkla tereddütsüz teslim ve tatmin olmuşlardı... Ayrıca vahiy

¹ Ebû Zehra, A. Muhammet, İslâm'da Siyasi ve İtikâdi Mezhepler Tarihi, Terc. H. Karakaya, K. Aytekin, s. 120, Hisar Yayınevi, İst. 1978

müessesesi de işler halde olduğu için hiçbir soru cevapsız ve muallakta kalmıyordu. Hz. Peygamberin eğitiminden geçen saadet asrındaki Müslümanların bütün amaçları saf İslam itikadını öğrenmek ve hayatlarında tatbik etmektir. Pratikte kendilerine faydası olmayan sorularla zihinlerini meşgul etmiyorlardı.

Elbette Hz. Peygamberin zamanında da kötü niyetli insanlar mevcuttu. Ancak bunlar Hz. Peygamberin varlığından çekinerek kötü düşüncelerini açığa vurmamışlardı.

Saadet asrındaki akidenin en bariz özelliği sadeliğiydi. Çünkü herkes “Lâilâhe illallah” demekle neye inanıp neyi inkar ettiğini, şahadetin kendisine ne gibi yükümlülükler getirip, bunların karşılığında nelerin vaad edildiğini iyi biliyorlardı. Bu gerçeği iyi bilenler sadece inananlar değildi. İnanmayanlar da iman etmenin ne anlama geldiğini, hangi değişimleri içerdiğini çok iyi biliyorlardı.

Bundan dolayı bu devirde, iman mahiyeti konusunda herhangi bir tartışma olmuyor, bu hususta parçalanmaya gidilmiyordu. İman bütün boyutlarıyla değerlendiriliyor ve tatbik ediliyordu.

Hz. Peygamberin vefatının ardından bazı olaylar ortaya çıktı. Bunlar “ridde olayları” diye bilinen Medine Devletine isyan olaylarıydı. Bunlar içerisinde bir grup zekatı vermek istemiyorlardı. Halbuki bu insanlar inanılması gereken tüm esaslara inanıp, Allah’ın diğer emir ve yasaklarını kabul ediyorlardı. Fakat 1. Halife Hz. Ebû Bekir (v.13/634) onlarla zekatlarını verinceye kadar savaşmaya karar vermişti.² Halifenin bu tavrı, daha sonra yoğun bir şekilde yapılacak olan iman – amel ilişkisi eksenindeki tartışmalarda delil olarak kullanılacaktır.

Bu geçiş döneminden sonra Hz. Osman (v.35/656) dönemine kadar İslâm toplumunda önemli bir akidevi ve tartışmaya veya ihtilafa rastlayamıyoruz.

² Hasan, İbrahim Hasan, İslâm Tarih, terc. İ. Yiğit, S. Gümlüş, c.2, s.21-22, Kayhan Yayınları, İst.1987

Hız. Osman'ın şehadetiyle neticelenen olaylar İslam tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu dönem farklı Kelâm ekollerinin de oluşmasının zeminini hazırladı. Burada itikadi mezheplerin doğuşunda, o dönemdeki siyasi olayların büyük bir rolü olduğunu söyleyebiliriz.

Hız. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ve Hız. Ali (v.40/661)'nin hilâfet makamına geçmesiyle iyice yoğunluk kazanan siyasi çalkantılar sahabe arasında Cemel ve Sıffin gibi savaşların çıkmasına sebep oldu. İki tarafında Müslüman olduğu bu savaşlarda çok kişi hayatını kaybetti. Ölen de öldüren de Müslüman'dı. Halbuki İslâm inancına göre adam öldürmek büyük günahtı. O halde büyük günah işleyenin durumu ne olacaktı? İnandığını söyleyen insanlar, adam öldürmek gibi büyük bir cürmü işlemişlerdi. İman ile böyle bir fiil nasıl bağdaşabilirdi? Artık bu dönemden itibaren îmanın mahiyeti konusundaki tartışmalar yoğun bir şekilde yapılmaya başlandı. Acaba amel, îmanın asli bir unsuru muydu? Amel bakımından kusurlu olmak îmansızlığı gerektirir miydi? Amel, îman kavramının peşinden gelen sorumlu bir gereklilik miydi? Yoksa ameller îmanın oluşumunda tamamen dışta mı bırakılacaktı? Bu durumda îmandan sonra yapılan kötü bir amel, îmanı ne ölçüde etkileyecekti? Amel îmandan cüz müydü, değil miydi? İmanın hakikati ne idi? Amelle îmanın aynileşmesinin ne gibi mahsurları olabilirdi? Diğer taraftan amelin, îmandan bağımsız ve alakasız olduğunu söylemek hangi sıkıntıları doğururdu? Amelî boyutu olmayan bir îman ne denli geçerli ve etkili olabilirdi? Ayrıca bu savaşlarda kaderin tesiri ne derecede rol oynamıştı. İnsanlar bu savaşları kendi istek ve iradeleriyle mi yapmışlardı? Yoksa kaçınılması imkansız olan bir taktir ve alinyazısı mı söz konusuydu? Yani insanlar kendilerine biçilen bir rolü oynamak durumunda mı kalmışlardı? İlk olarak ortaya atılan sorular bu mahiyetteydi. Ve bu mesele daha sonra çokça tartışılacak olan kelâm problemlerinden biri haline geldi. Bu sorulara herkes kendi bilgi, kapasite ve eğilimi doğrultusunda cevaplar bulmaya çalıştı. İlk cevaplar ilk firkaların da nüvesini oluşturdu.

Görüldüğü üzere İslâm tarihinde, itikadi alanda meydana gelen ihtilafların başında îman – amel ilişkisini ve bu ilişkinin sonuçlarını görmekteyiz. Ancak başlangıçta, itikadi bir mesele olan bu hususa siyaset karıştırılmış, taraflar siyasi alanda haklı olduklarını göstermek için, kendi ön kabullerini oluşturmuşlar, meseleye şartlı ve peşin fikirli olarak yaklaşmışlardır. Konunun açıklığa kavuşturulması için objektif ölçütler kullanılmamış, sosyal ve siyasi şartlar ve tarafların hissiyatları belirtilen görüşlerde etkin rol oynamışlardır. Bu durum birbirine oldukça zıt görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz olaylara bağlı olarak ortaya çıkan fırkaların başında Hariciler gelir. Bunlar siyasi ihtilafları, akidevi ihtilaflara dönüştüren ilk fırkadır. Bunlar çölde yaşayan Arapların karakterine sahiptiler. Hariciler, İslâm mezhepleri arasında mezhebini en çok savunan, düşüncelerini kabul ettirmek için en çok gayret gösteren, bunun için ölümü bile rahatlıkla göze alabilen, son derece atılgan ama sorumsuz bir tabiata sahiptiler.³ Çoğunluğunu çölde yaşayan insanların oluşturduğu Haricilerdeki bu sert ve çelişik tutumlarda yaşadıkları bölge, çevre ve iklim şartlarının, maddi imkanlardan uzak bir hayat standardına sahip olmalarının etkisi büyüktür. Bunların en belirgin özelliği ihlas idi. Ancak bu ihlas, kafalarını şartlandıran belirli bir noktaya saplanma ile dolu bir ihlastı.⁴ Bunlar çok Kur'an okur ve çok ibadet ederlerdi. İbadetteki bu aşırı tutumları onları diğer Müslümanlarla olan ilişkilerinde aşırı ve uzlaşmaz bir tutum sergilemelerine yol açmış ve daha sonra oluşacak olan kelâmi hareketler üzerinde etkili olmuştur.⁵ Hariciler, amelin bir îmandan bir cüz olduğunu, dolayısıyla günah işleyenlerin küfre düştüğünü iddia etmişlerdir. ⁶ bunlar küçük veya büyük, her günah işleyenin kafir olduğu görüşündedirler. Hatta kişinin görüşünde hata etmesini bile bu

³ Ebu Zehra, a.g.e. s. 72-73

⁴ A.g.e., s.75

⁵ Gölcük, Şerafeddin, Kelâm Tarihi, s.23-24, Esra Yay., Konya, 1992

⁶ Bağdâdî, Abdulkahir, Usulu'd Din, s. 249, İst. 1928

kapsam içerisinde değerlendirmişlerdir.⁷ Dinin zahirine aşırı şekilde bağlı olan Hariciler Hz. Ali ile Şam Valisi Hz. Muaviye (v.60/680) arasındaki hakem olayının baş sorumlusu oldukları, Hz. Ali'yi bir hakemi kabul etmeye zorladıkları halde, hakemi kabul ettiği için onu dinden çıkmakla itham etmişlerdi. Bunların itham ettikleri sadece Hz. Ali değildi. Kendi görüşlerine muhalefet eden Hz. Talha (v. 656), Hz. Zübeyde (v. 656) ve diğer büyük sahabeleri de tekfir etmekten çekinmemişlerdir.⁸ Böylece İslâm tarihinde tekfir, ilk defa Hariciler tarafından gündeme getirilmiş oldu.⁹

İslâm'ın ilk dönemlerinde saf, sade ve hayatın alanlarında somut bir gerçeklik olarak yaşayan îman, daha sonra siyasi itilafların malzemesi haline geldi. İmanın rükularının ve sıhhat şartlarının belirlenmesinde siyasi ortam belirleyici oldu. Kimileri akidevi olmayan siyasal meseleleri îmana dahil ederken, kimileri de amele taalluk eden meseleleri itikadi bir mesele olarak algılayıp, îmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiler.

Tekfir olayını ilk başlatan Haricilerin aşırı tutumuna bir aksülamel olarak Mürcilik ortaya çıktı. Çünkü her aşırılık, zıt noktadaki bir başka aşırılığın ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Mürcie'nin temel yaklaşımı, amelin îmandan bir parça olmadığı, işlenen küçük veya büyük günahların îmana zarar vermeyeceği şeklindeydi.¹⁰ Yani onlara göre kafiye nasıl itaati fayda vermiyorsa, mü'mine de isyanı ve ma'siyeti zarar vermez. Bundan dolayı îmandan sonra kim hangi günahı işlerse işlesin, işlenen günahın îmana hiçbir zararı olmaz.

İmani konuların, sağlıksız bir şekilde siyasi problemlerle ilişkili olarak, fikri tartışma gündemine gelmesi, sorunun Kur'an bütünlüğü içerisinde çözümünü güçleştirmiştir. Taraflar kabuller oluştuktan sonra savunma ve saldırı amacıyla Kur'an'a başvurmuşlar, savundukları görüşlerin doğruluğunu

⁷ Ebu Zehra, a.g.e., s. 78

⁸ A.g.e., a.y.

⁹ Kılavuz, A. Saim, İman-Küfür Sınırı, s. 95, Marifet Yay., İst. 1994

¹⁰ Eş'arî, Ebul Hasen, Makalattü'l İslâmiyyin, c.1, s.97, Kahire, 1950;Gölcük, Kelâm Tarihi, s. 37-38

ispat için ayetleri diledikleri gibi yorumlamışlardır. Çünkü amaç doğruyu bulmaktan ziyade, kendi haklılıklarını ortaya koymaktı. Karşılıklı ithamlar şeklinde cereyan eden bu tartışmalarda serbest ve iradi düşüncenin yerine, his ve duygular belirleyici rol oynamışlardır.

Mürcie mezhebine mensub olanlar, amelin îmanla ilişkisi mevzuunda, ameli kendi anlayışlarına göre değerlendirmede son derece ileri gitmişlerdir. Emevi saltanatını dolaylı olarak benimseyen ve destekleyen, bundan dolayı da Emevilerden az-çok destek gören Mürcie mezhebinin îman – amel ilişkisi konusundaki yaklaşımı, insanların ameli ve ahlâki alanda yaşayışlarına etkide bulunmuştur.

Haricilerin ve Mürcie'nin ortaya koyduğu görüşler îman – amel ilişkisi ekseninde oluşmuş ve şekillenmiştir. Büyük günah işleyenin hükmü nedir? Sorusuyla başlayan süreç “O kafirdir, yeri de ebedi cehennemdir.” cevabını veren Harici anlayışa karşı; “O mü'mindir, günahı da ona hiçbir zarar vermez” şeklinde karşılık veren Mürcie'nin ortaya çıkmasıyla farklı bir mecraya girdi. Daha sonra bu meseleyi siyasi kaygı ve yaklaşımlardan ziyade aklın yardımıyla çözmeye çalışan bir grup - Mu'tezile - ortaya çıktı.

Mu'tezile, Haricilerin ve Mürciilerin görüşlerin dengelemek için, tartışılan konuya yeni bir boyut katarak, büyük günah işleyeninin ne kafir olup Cehennemde, ne de mü'min olup Cennette kalacağını, onun yerinin bu iki uç arasında bir yer “el menziletü beyne'l menziletcyn” olduğunu ileri sürdü.¹¹

Haricilik, Mürcilik ve Mu'tezilîlik gibi itikadi kelâm mezheplerinin birbiri peşi sıra ortaya çıkmaları ve bunların gündemlerini îman – amel ilişkisi (imam – ahlâk ilişkisini de içine almaktadır) merkezli bir tartışmanın oluşturması, bu meselenin Kelâm'ın ana problemleri arasında yer almasına sebep oldu. Daha sonra oluşan kelâm mezhepleri de bu konudaki görüşlerini ortaya koydular. Ehl-i Sünnet; Harici, Mu'tezili ve Mürciî

¹¹ Kadı Abdulcabar, Şerhu Usuli'l Hamse, s.701-712, Kahire 1965; Bagdâdî, a.g.e., s.249

görüşlerin aşırılıklarını vahiy ve akıl ekseninde sağlam bir zemine oturttu. Ehl-i Sünnet kelâmının temsilcisi olan Eş'arî (v.324/936) ve Maturîdî (v.333/944) îman ve amel arasında vazgeçilmez bir bağın olduğunu kabul etmekle beraber, ameli îmandan bir cüz kabul etmemişler, amelsizliğin veya amel noksanlığının iani gideremediğini belirtmişlerdir.¹²

İman – amel ilişkisi ekseninde yapılan tartışmalar yeni soruların ve farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açtı. Bunların başında ahlâk problemlerinin temelini de oluşturan “kulların fiileri” ve bunların kader konusuyla ilgisi yer almaktadır.¹³ Kader ve ona bağlı olarak insanın irade ve ihtiyari, adalet, husun, kubuh, salah, aslah gibi konular ve bunlar üzerinde kelâm mezheplerinin yaptığı tartışmalar ahlâkla ilgili temel düşünceleri de derinden etkilemiştir.

Kelâm mezhepleri, ahlâk anlayışlarında Allah'ın varlığı ve vahiy gerçeğini baz almışlar, bu temel noktadan hareket etmişlerdir. Bununla beraber temel ahlâk kurallarının tespitinde vahye verdikleri öneme göre farklılık göstermektedirler.

Herhangi bir hareketin iyi mi, yoksa kötü mü olduğuna kim hüküm verecek? Acaba akıl tek başına herhangi bir unsurun iyi veya kötü olduğunu belirleyebilir mi? Tecrübe iyi ve kötünün tespitinde mutlak bir ölçüt olabilir mi? İyi ve kötü tanımlaması Allah'ın emir ve yasaklarına göre mi şekillenecektir? Allah'ın buyruklarından bağımsız olarak, tutum ve davranışların ahlâken iyilik veya kötülük gibi özellikleri var mıdır? Yani herhangi bir davranış Allah öyle buyurduğu için mi ahlâken iyi veya kötü olur, yoksa adı geçen davranışın bizzat kendisi iyi veya kötü olduğu için mi Allah onu emretmiş veya yasaklamıştır. Kelâm mezheplerinin bu sorulara verdikleri

¹² Cüveynî, İmam-ı Haremeyn, Kitâbul İrşad, s. 398, Mısır, 1950; Bağdâdî, a.g.e., s. 248; Neseî, Ebu'l Muîn, Tabsîratu'l Edille Fî Usulî'd Din, Tenkitli neşir Haz. H. Atay, s.38, Diy. İ.ş. Baş. Yay., Ankara, 1993; Ebu Hanîfe, El Vasiyye, s. 60, Haz. M. Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, M.Ü. İlah. Fak. Vak. Yay., İst. 1992

¹³ Çağrıçı Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, s. 13, M.Ü. İlah. Fak. Vak. Yay., İst. 1989

cevaplar farklılık arz etmektedir. Biz şimdi Mu'tezile, Eş'arî ve Mâturîdî'lerin bu hususlardaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

A. MU'TEZİLE MEZHEBİ :

Mû'tezili anlayışa göre, hüsûn, kubuh, adalet gibi ahlâki değerler akıl tarafından bilinir.¹⁴ Vahiyden bağımsız olarak, ahlâki iyi ve kötünün bilgisine akıl vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Onlara göre davranışları ahlâken iyi veya kötü kılan objektif özellikler vardır.¹⁵ Allah'ın bir davranışı emretmesi veya yasaklaması, onlarda bulunan faydalı veya zararlı olma gibi bir takım özellikler sebebiyledir. Güzellik veya çirkinlik o davranışların bizzat özünde mevcuttur. Bundan dolayı da akıl onları rahatlıkla kavrayabilir. Yoksa Allah'ın emretmesi ve yasaklamasından dolayı bir davranış güzel veya çirkin, faydalı veya zararlı olmuş değildir.¹⁶ Aksine Allah güzel ve faydalı olanı emretmekte, çirkin ve zararlı olanı ise yasaklamaktadır. Mu'tezilî anlayışa göre akıl ve din, fiillere bir değer yüklememekte, sadece onlarda var olan nitelikleri açığa çıkarmaktadır.

Aklı başlı başına bir delil, emir ve yasakların mucib sebebi olarak kabul eden Mu'tezile iddialarına delil olarak, Hz. İbrahim'in, babasına ve kavmine karşı söylediklerini belirten şu ayeti kerimeyi gösterir: İbrahim, babası Âzer'e, "putları tanrı olarak mı benimsiyorsun? Doğrusu ben, seni ve milletini açık bir sapıklık içinde görüyorum." demişti.¹⁷ İbrahim (a.s.) putlara tapmanın yanlış ve çirkin bir davranış olduğunu vahiy bilgisi olmadan aklıyla kavrayabilmişti.

Mu'tezile'nin ahlâk anlayışına göre vahyin fonksiyonu ya akılla belirlenen temel ahlâk kurallarını doğrulamakta, ortaya çıkarmakta, te'kid etmekte, ya da aklın karar vermekte zorlandığı, kararsız veya yetersiz kaldığı

¹⁴ K. Abdülcabbar, Şerhu Usulî'l Hamse, s. 310

¹⁵ Aydın, Ali Aslan, İslâm İnançları ve Felsefesi, s.251 İrfan Yay. İst , ts.

¹⁶ Cuveynî, Kitabu'l İrşad, s. 258

¹⁷ En'am, 74

durumlarda ona yardımcı olmak şeklindedir.¹⁸ Vahyin bir başka fonksiyonu da ahlâki davranışların sosyal hayata yansımada görülür. Çünkü akıl bildiği birçok doğruları yerine getirmezken; yine, bile bile pek çok yanlış da yapmaktan çekinmemektedir. Ama vahyin bildirdiğine göre Allah, ahlâk vazifelerine yerine getirenlere mükafat va'd ederken, kaçınanları da ceza ile tehdit etmektedir. Bu şekilde ceza ve mükafat motiflerinin işlenmesi, bilinen gerçeklerin hayata tatbikinde teşvik edici bir etkiye sahip olmaktadır.

Mu'tezile mezhebinin üzerinde önemle durduğu beş temel prensip vardır. Usûlü'l Hamse denen bu esaslar şunlardır; Tevhid, adalet, va'd ve vaid, el-menzile beyne'l menzileteyn, el-emru bi'l ma'ruf ve'n nehyu ani'l münker. Bunlar arasında genel manada en önemli prensip "tevhid" dir. Ancak ahlâk felsefesi açısından bunların en önemlisi "adalet" prensibidir.¹⁹ Bu iki prensibe verdikleri önem sebebiyle kendilerine "Ehlu'l Adl ve't Tevhid" yahut "Ashabu'l Adl" isimleri verilmiştir.²⁰ Adalet prensibine göre Allah âdil olup, insanlara asla zulmetmez. İnsanın ahirette adaletli bir şekilde mükafat veya cezaya muhatap olabilmesi için, insanın fiillerini yapmada hür olması; iyi ve kötü davranışlar arasında tercih yapabilme gücüne sahip olması gerekir. İnsan davranışları üzerinde Allah'ın müdahalesi olamaz. Aksi halde insanın davranışlarından sorumlu tutulması, Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz. Ve neticede bu zulüm olurdu.²¹ Mu'tezile'ye göre, insanın sorumlu olması, bütün fiillerini kendi hür iradesi ve kudretiyle yapmasına bağlıdır. Allah'ın adaletinin gerçekleşmesi de, insanın davranışlarına bizzat kendinin karar vermesine ve ilahi de olsa hiçbir baskı olmaksızın, onları iradi olarak yerine getirmesiyle mümkündür.²²

Mu'tezile'ye göre, insanın bütün fiilleri, Allah'ın iradesinden ayrı

¹⁸ K. Abdulcabbar, a.g.e., s. 565-566

¹⁹ A.g.e., s. 131-134

²⁰ Gölcük, Şerafetten, Toprak, Süleyman, Kelâm, s. 30, Selçuk Ün. Yay., Konya, 1988

²¹ K. Abdulcabbar, a.g.e., s. 431

²² A.g.e., s. 457

olarak, kendi iradesiyle meydana gelir. İnsan hareketlerinde hürdür. Kendi fiillerinin yaratıcısıdır.²³ Allah kulların fiillerini yaratmaz. İnsanlar fiillerini Allah'ın kendilerine verdiği kuvvetle yaparlar. Allah insana bazı şeylerin yapılmasını, bazı şeylerin de yapılmamasını emretmiştir. İnsan kendi iradesiyle bu emirlere uyar veya uymaz. Uyarsa mükafatını, uymazsa cezasını görür. İnsan fiillerinden dolayı Allah'a karşı sorumludur. Eğer insanın irade hürriyeti olmasa, o zaman herhangi bir fiilinden dolayı ceza gördüğünde zulme uğramış olur. Halbuki Allah âdildir, zulmetmez. Mu'tezililer bu görüşlerini, Allah'ın adaleti ve insanın Allah karşısında sorumlu olduğu fikrine dayandırıyorlar. Ve görüşlerini Kur'an'dan ayetlerle desteklemek istiyorlar: "Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz, zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır ve yapana büyük ecir verir."²⁴ "..... Allah onlara zulmetmedi, onlar kendilerine yazık ettiler."²⁵ "Allah insanlara hiç zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler."²⁶

Yine Mu'tezilî anlayışına göre Allah, bütün işlerinde adaleti gözetmek zorunda olduğu gibi, iyilik yapanlara mükafat, kötülük yapanlara da ceza vermek zorundadır.²⁷ Ayrıca insanlara en faydalı olanı emretmek ve Peygamber göndermek de Allah için zorunludur.²⁸

Mu'tezile'nin beş prensibi arasında tevhid ile diğer üç prensibin kendisine bina edilebileceği adalet prensibi, bu mezhebin bütün düşünce sisteminin temelini oluşturur. Mu'tezile'nin adalet kavramına bu denli önem vermesi, daha önce de işaret ettiğimiz gibi; Allah'ın mutlak ahlâki kemalini her türlü eksiklik şaibesinden uzak tutmak ve insanın dini ve ahlâki yükümlülük ve sorumluluklarını mantıki bakımdan tutarlı bir ahlâki zemin üzerine oturtmak amacına yöneliktir.

²³ A.g.e., s. 457

²⁴ Nisâ, 40

²⁵ A. İmran, 117

²⁶ Yunus, 44, ayrıca, Nahl, 33; Kehf, 49; Ankebut, 40; Rum, 9; ...

²⁷ K. Abdulcabbar, a.g.e., s. 135

²⁸ A.g.e., s. 563

Mu'tezile ahlâk felsefesinde “insan hürriyeti” kabul edilmesi gereken ilk prensiptir. İnsanın hürriyeti Allah'ın adalet sıfatıyla temellendirilmiştir. Mu'tezile, insan hürriyetini ön plana çıkararak ahlâk anlayışını temellendirmeye çalışmaktadır. Hiçbir seçme ve yapma hürriyeti olmayan insanları irşad için peygamberler gönderilmesinin, insanın dini ve ahlâki vazifelerle yükümlü ve sorumlu tutulmasının dolayısıyla da mükafat ve cezanın bir anlamı olamayacağını savunmaktadır.²⁹

Kısaca Mu'tezile, ahlâk kurallarının tespiti konusunda vahyi tam olarak dışlamamakla beraber, akla öncelik vermekte; vahye de akılla bilinenleri doğrulamak, aklın yetersiz kaldığı durumlarda onu tamamlamak, ahlâk esaslarının sosyal hayatta tatbikinde ceza ve mükafat gerçekliğini dikkatlere sunarak teşvik edici bir rol yüklemektedir.

B. EŞ'ARİ MEZHEBİ :

Eş'arî'ler görüşlerini, Mu'tezile'nin görüşlerine bir aksülamel olarak temellendirmeye çalışmışlardır. Eş'arîlere göre, Mu'tezile'nin savunduğu görüşler bir taraftan Allah'ın kudretini, diğer taraftan da iradesini sınırlandırmaktadır. Eş'arî'lerle Mu'tezili'ler arasındaki farklılık, Mu'tezile'nin Allah'ın âdil oluşuna, Eş'arîlerin de kudret ve irade sıfatlarına ağırlık vermesinden kaynaklanmaktadır.

Mu'tezile'nin, insan hürriyetini kurtarmak ve ahlâki sorumluluğunu temellendirmek uğruna, Allah'a yüklemiş oldukları birtakım zorunluluklar da, Eş'arîlerce şiddetle reddedilmiştir.

Eş'arîler'e göre ahlâki anlamda hüsun ve kubuh şer'idir. İnsanların fiillerinde güzellik, çirkinlik diye bir şey yoktur. Bir şey emredildiği için güzel, yasak edildiği için çirkindir. Bu meselede aklın hiçbir müdahalesi yoktur. İyi-kötü, doğru – yanlış ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebilir.³⁰ Davranışların

²⁹ K. Abdulcabbar, a.g.e., s. 326

³⁰ Cüveyni, İrşad, s. 258; Bâkılânî, Kadı Ebu Bekir, Temhid, s. 304-309, Beyrut, 1957

ahlâki bir değer kazanması, ancak ilahi bir irade ile mümkündür. İnsan aklının vahiyden bağımsız olarak ahlâki değerlerin bilgisine ulaşma imkanı yoktur.

Ayrıca Allah için salah ve aslaha riayet mecburiyeti de söz konusu olamaz. Çünkü sorunluluk ilahlıkla bağdaşmaz.³¹ İyi-kötü, güzel-çirkin kavramları izâfi ve itibaridir. Bir iş bir kimsenin maksadına ve tabiatına muvafık olursa, başka bir kimsenin maksadına ve tabiatına muhalif olabilir. Bu takdirde aynı iş bir şahsa göre güzel, fakat bir başka şahıs için çirkin olabilmektedir.³² Bunlara istinaden insanlar için aklın bir şeyi vacib kılması mümkün değildir. Böyle bir hüküm ancak vahy ile mümkündür.³³ Eş'arîlere göre bu hususta aklın rolü; vahyin hükmünü idrak etme ve bunlardaki ilahi hikmeti kavramaya yöneliktir.³⁴ Bütün bunlar, belirleyici olarak mutlak bir otoritenin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Eş'arî, insan fiillerini zorunlu ve kazanılmış olarak ikiye ayırıp, her iki tür fiilin de Allah tarafından yaratıldığını savunmakta, zorunlu fiillerin tamamen insanın gücü dışında meydana geldiğini söylemektedir. Yani fiillerin yaratılmasında tek yaratıcı Allah'dır.³⁵ Eş'arîler hayırla birlikte şerrin de Allah tarafından yaratıldığını, ancak Allah'ın şerri kendisi için değil, başkası için, onun arzu ve isteği ile şer olarak yarattığını kabul ederler. İnsan kendi gücü ve seçimi dışında zorunlu olarak yaptığı fiillerden dolayı ahlâken sorumlu tutulamaz. Ancak insan kazanılmış fiillerden dolayı sorumludur. Kazanılmış fiillerde ise, iki fail bulunmaktadır. Birincisi o fiili hakikat üzere yaratan Allah; diğeri de kesb eden insandır. Eş'arî "cebr"den kurtulmak için "kesb" kavramını kullanıyor. Ona göre insan kazanılmış türden bir fiilde bulunmak istediği zaman Allah, o fiili yapma gücünü insanda yaratmakta, insan da onu kesb etmektedir. Böylece Eş'arî, insanın ahlâki sorumluluğunu

³¹ Cüveyni, İrşad, s. 287

³² Gazâlî, El-İktisâd Fi'l İtikâd, s. 163, Ankara, 1962; Taftazani, Sâduddin, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, terc. S. Uludağ, s. 206, Dergah Yay., İst. 1991

³³ Gazali, El-İktisâd Fi'l İtikâd, s. 160; Cüveynî, a.g.e., s. 268

³⁴ Aydın A. Arslan, a.g.e., s. 251

³⁵ Bâkîllânî, Temhid, 304; Cüveyni, İrşad, s. 187

“kesb” anlayışıyla temellendirmek istemektedir.³⁶ Ancak kesbi tarif ederken kullandığı “yaratılmış güç” kavramını açıklarken, insana tanıdığı seçme gücünü de kaldırır gibidir. İnsanın irade gücü var, fakat bu gücün insan fiilleri üzerinde etkisi yok. Böyle bir durumda insan hangi gerekçelerle sorumlu tutulacaktır. Onun için Eş'arî'nin “kesb” teorisi zor anlaşılan bir teoridir.

Eş'arîler, pratikte en az Mu'tezile kadar ahlâki hayatın değerini ve önemini kavramışlardır. Onlar, îmanın artıp eksilebileceğini söyleyerek,³⁷ ameli yani ibadet ve ahlâki îmanın artmasının ve eksilmesinin bir sebebi saydılarki, ameli hayatta bir gevşeklik olmasın. Bu görüşleriyle ameli ahlâkın önemine de dikkat çekmiş olmaktadır.

Hem Eş'arî , hem de Mu'tezilî kelâmcıların teorilerinde Kur'an ayetlerinin merkez bir rolü vardır. Aralarındaki fark, ayetlerin farklı yorumlanmasından meydana gelmektedir. Eş'arî'lerin görüşlerini desteklemek için delil olarak kullandıkları ayetlerden birkaç tanesi şunlardır:

“Rabbin dilemesi bir yana, gökler ve yer durdukça orada temelli kalacaklardır. Rabbin, şüphesiz her istediğini yapar.”³⁸

“Ey Muhammed! Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?”³⁹

Siz ve yaptıklarınızı yaratan Allah'tır.”⁴⁰

Kısaca Eş'arîler, ahlâk anlayışlarını tutarlı ve mantıki bir zemine oturtma çabasının yanında Allah'ın kudret ve iradesinin mutlaklığı inancına hâlel getirmemeye özen göstermişlerdir.

³⁶ Bağdâdi, Usulu'd Din, s.137; Cuveynî, İrşad, s.208-209

³⁷ Gölcük, Toprak, Kelâm, s. 101

³⁸ Hûd, 107

³⁹ Yunus, 99

⁴⁰ Safat, 96

C. MATURİDİ MEZHEBİ :

Mu'tezile'nin vahyin önemini azalttığını, Allah'ın kudretinin sınırlandığını ileri süren Eş'arî'ler, insan hürriyeti açısından ahlâki sahada determinist anlayışa yakın bir anlayış geliştirmişlerdir. Mu'tezile ve Eş'arî ahlâk teorilerinin ortaya çıkardığı problemleri, Allah'ın kudret sıfatına halel getirmeden, insan hürriyetini de engellemeden çözüme kavuşturan Mâturîdî olmuştur.⁴¹

Mâturîdîlere göre insan, fiillerinde irade hürriyetine sahiptir. Fakat insan, fiillerinin yaratıcısı değildir. Fiillerinin yaratıcısı sadece Allah'tır. "Allah her şeyin yaratıcısıdır."⁴² "Allah her şeye kadirdir"⁴³ "Sizi ve yaptıklarınızı yaratan Allah'dır"⁴⁴ ayetleri bu hususa işaret etmektedir. Ancak fiillerin Allah tarafından yaratılması, o fiillerin eyleme geçirilmesi konusunda insana bir mecburiyet yüklememektedir. Ve insan hür iradesiyle seçimini yapmakta, dilediğini eyleme dönüştürebilmektedir. İnsan ancak bu şartlarda ahlâki bakımdan sorumluluk üstlenmekte, menfi veya müsbet eğlendirmelere tabi tutulabilmekte ve bunların sonuçlarına katlanmak durumunda kalmaktadır.

Mâturîdî, insanın bütün fiillerini yaratanın Allah olduğunu kabul ederken, bu yaratmanın hikmetin dışına çıkmadığını belirtmektedir. Bununla, beraber Allah'ın fiillerinin hikmete uygun olmasının, Allah için bir mecburiyet olmadığını da vurgulamaktadır.⁴⁵ Mâturîdî, insanların işledikleri fiillerin yokluktan varlığa çıkarılmasının tasavvuru itibarıyla Allah'a; fiillerin yapılıp yapılmaması itibarıyla da insana ait olduğunu söyler.⁴⁶ Bundan dolayı Allah'ın fiiline "halk", insanın fiiline ise "kesb" denilmektedir. Buna göre fiil icad yönüyle Allah'a, kesb yönüyle de kula ait bir kudretin eseri olmaktadır.⁴⁷

⁴¹ Çağrıcı, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, s. 19

⁴² En'am, 102; Ra'd, 16

⁴³ En'am, 17

⁴⁴ Saffat, 9

⁴⁵ Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, Kitabu't Tevhid, s. 216, İst. 1979

⁴⁶ Sâbûnî, Nureddin, Mâturîdîye Akaidi, terc. B. Topaloğlu, s. 139, Diy. İş. Baş. Yay., İst. 1976

⁴⁷ Sâbûnî, a.g.e., s. 141-142

Mâturîdî'lerin kesb anlayışları, Eş'arîlerinkinden farklıdır. Mâturîdî anlayışta “kesb”; kulun bir şeyi ihtiyar etmesi veya kastetmesidir. İnsan kendisine Allah tarafından verilen kudretle fiili kesb edip etmemekte hürdür. Allah'ın verdiği kudretle insan zıt ahlâki değerler taşıyan fiillerden birini veya ötekini seçme ve yapma hürriyetine sahiptir.⁴⁸ Bunun için insana, yaptığı fiillerden dolayı sorumluluk yüklenmektedir.

Eş'arî anlayışa göre kesb, Allah tarafından yaratılan işle kulun ihtiyarının birleşmesidir. Fakat bu kesbde kulun hiçbir etkisi yoktur. Bu durumda kulun işi gibi kesbi de Allah tarafından yaratılmıştır.

Mâturîdî, hem Mu'tezililerin birinci dereceden önem verdikleri Allah'ın adalet ve yüksek ahlâkını, hem de Eş'arîlerin öncelik verdiği Allah'ın irade ve kudretini aynı ölçüde dikkate almıştır.⁴⁹ Ona göre “yaratılmış güç” zorunluluğun değil, hürriyetin sebebidir. Bu kudretle insan, farklı ahlâki değerlere sahip fiillerden birini yapma ihtiyarına sahiptir.⁵⁰

Mâturîdîler de Mu'tezililer gibi aklın iyi ve kötünün bilgisine vahiyden bağımsız olarak ulaşabileceğini söyleyerek aklın rolünü kabul etmişlerdir. Mâturîdî, insan aklının ahlâki değerleri kavrayacak güçte yaratıldığını açıkça belirtmektedir.⁵¹ Bununla beraber iyiliği veya kötülüğü hususunda aklın karar veremeyeceğini, tabiatında netlik bulunmayan davranışların da bulunduğunu kabul ederler. Ayrıca Mu'tezile'nin aksine aklın bir şeyi farz veya haram kılma yetkisinin olmadığını, buradaki tüm yetkinin vahye ait olduğunu söyler.⁵²

Mâturîdî'ye göre, birçok ahlâki iyilik ve kötülüğün bilinmesinde akıl yeterli ise de, insanın istek ve arzuları, özellikle ihtirasları vereceği hükümleri etkiler. Üstelik insanı aklının sağlıklı bir şekilde düşünebilmesini

⁴⁸ Mâturîdî, a.g.e., s.226, 239, 309-312; Sâbûnî, a.g.e., s. 141

⁴⁹ Mâturîdî, a.g.e., s. 216

⁵⁰ Mâturîdî, a.g.e., s. 239

⁵¹ Mâturîdî, a.g.e., s. 221-222

⁵² Mâturîdî, a.g.e., 201, 217, 218; Aydın, A. Arslan, a.g.e., s. 252

engelleyen hem ruhi, hem de fizikî şartlar olabilmektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında, insanın akli ve tecrübesi, bütün ahlâki hükümler hakkında hüküm vermeye yetkili değildir. Bundan dolayı Allah'ın Peygamber göndermesi, vahiyle emir ve yasakları bildirmesinde akıl için sonsuz yararlar mevcuttur. Ayrıca bu durum aklın yetersizliğine ve mutlaka vahye istinad etmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁵³ Özetlemek gerekirse; Mu'tezililer ahlâk anlayışlarını akıl üzerine temellendirmişlerdir. Onlara göre akıl başlı başına bir delil, emir ve yasakların mucib sebebidir. Onlara göre vahiy ya aklen belirlenen ahlâk prensiplerini doğrulamakta, ya da aklın yetersiz kaldığı durumlarda ona yardımcı olmaktadır. Eş'arîler ise ahlâk teorilerini tümüyle vahiy üzerine temellendirmişlerdir. Onlara göre neyin iyi, neyin kötü olduğunu belirten Allah'tır. Aklın bu konuda hiçbir rolü yoktur. Mâtürîdîler ise bu ikisi arasında bir yol tutmuşlardır. Onlara göre akıl, iyi ve kötünün bilgisine vahiyden bağımsız olarak çoğu zaman ulaşabilir. Ancak bu aklın her türlü etkiden uzak, sağlıklı bir şekilde düşünebildiği zaman geçerlidir. Bununla beraber davranışların farz veya haram olmasını gerektirip, insanlara bir takım zorunluluklar yükleyen akıl değil, vahiy olduğunu kabul ederler.

Teorik olarak bakıldığında zaman, sözü edilen mezheplerin îman-amel noktasında farklı düşündükleri görülmektedir. Ancak îmanın hedefi ve gayesinin ne olduğu konusunda ise benzer kanaatlere sahiptirler. Ameli îmandan bir cüz sayan Mu'tezililer ile, bunun aksini söyleyen Mâtürîdî ve Eş'arîler arasında tatbiki sahada büyük bir yakınlık vardır. Bunlardan hiçbirisi îmanı, ameli kıymetten yoksun, mücerred bir değer olarak kabul etmemektedir. Ameli îmandan bir cüz kabul etmeyen Mâtürîdî ve Eş'arîlerin ameli ve ahlâki sahada en az Mu'tezililer kadar hassas oldukları görülmektedir. Tasdik edilen şeylerin aynı zamanda tatbikte edilmesi gerektiği, sahibini iyi amellere ve güzel ahlâka yönetmeyen bir îmanın etkisiz ve yetersiz olduğu konusunda hemfikirdirler. Hiçbirisi hayatın ameli ve ahlâki cephesini göz ardı

⁵³ Mâtürîdî, a.g.e., s. 185

etmemiş, îmanın geçerliliği ve kalıcılığı konusunda ameli ve ahlâki sahanın önemine dikkat çekmişler ve bu konuda son derece hassas davranmışlardır.

Ahlâk ilkelerinin tespitinde vahyin ve aklın fonksiyonu hususunda farklı düşünseler de, ahlâk ilkelerinin hayata geçirilmesinde birbirinden pek farklı bir anlayışa sahip değildirlir.

Îman – amel, îman – ahlâk ilişkisinin kelami bir mesele olarak tarih içerisindeki seyrini ve bu konudaki kelam mezheplerinin görüşlerini ortaya koyduktan sonra, îman ve ahlâk terimlerini, bunların özelliklerini, ilgili bazı meseleleri mahiyet olarak ortaya koyup teorik bir temele oturtmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA İMAN VE AHLÂK

A- KUR'AN'DA İMAN

1- İMANIN MANASI

a) Lugatta iman :

İman kelimesi “emn” veya “eman” kökünden türemiş olup, “âmene” fiilinden if’al ölçüsünde bir masdardır.¹ İman, korkunun ve şüphenin yerine itmi’nanın, emniyetin, güvenliğin hakim olması; hıyanetin, yalanlamanın ve inkarın zıddıdır.² Eman vermek, emin kılmak, bir kimseyi veya bir haberi tasdik etmek anlamlarına gelmektedir.³

İman, mutlak tasdiktir, inanmak demektir.⁴ Yani haberi veren zatın anlattığı hükme gönüllü olarak boyun eğerek onu kabul etmek ve o hükmü doğru saymaktır.⁵ Kalbin bir şeye zorla değil, kendi isteğiyle tereddütsüz olarak bağlanmasıdır. Çünkü tasdik, tekzib ve tereddüdü ortadan kaldırır.⁶

İmanda hiçbir surette şüpheye yer yoktur. Çünkü iman, ihtimal, tahmin ve belirsizlik şüphesinden mutlak şekilde bağımsız olarak inanmaktır.⁷ Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini yalana çıkarmaktan emin kılmış veya kendisi yalan söylemiş olmaktan emin olmuş olur.⁸

İman kelimesi Kur'an'da genelellikle şu anlamlarda kullanılmıştır;

¹ Asım Efendi, Kamus Tercemesi, c.4, s. 548, İst., H. 1304; Yazır M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili c. 1, s. 168, İst. 1992

² İbn Manzûr, Lisanu'l Arab, c. 13, s. 21, Beyrut, ts.; İsfahanî, Ragıb, El-Müfredat Fî Garîbi'l Kur'an, s. 26, Kahire, 1961; Gölcük Şerafeddin, Toprak Süleyman, Kelâm, s. 87, Konya, 1988; Tâhir Zâvi T. Muhammed, Tertîbu'l Kâmusu'l Muhid, c. 1, s. 181, yer ve tarih yok.

³ Beysar Muhammed, El-Akide'tü ve'l Ahlâk, s. 95, Kahire, 1970; Bilmen Ö. Nasuhi, Muvazzah İlmi Kelam, s. 97, İst. 1972

⁴ Râzi Fahrüddin, Mefatihü'l Gayb, c. 2, s. 26, Mısır, 1938; Bâkılânî, Temhid, s. 346; Neseffî, Tabsıra, s. 38; Cüveynî, İrşad, s. 397

⁵ Taftazânî Sa'duddin, Kelam İlmi ve İslâm Akaidi, terc. S. Uludağ, s. 276, İst. 1991

⁶ Neseffî, Tabsıra, s. 38

⁷ Farûkî İsmail, Tevhid, terc. D. Yardım, L. Boyacı, s. 55, İst. 1995

1. Korkudan emin kılmak. Kur'an'da : "Korku içinde iken, kendilerini güvene kavuşturan bu Kâbe'nin Rabbına kulluk etsinler"⁹ ayetinde geçen "îman" kelimesi huzur ve sukun ihsan edip güvene kavuşturmak anlamlarındadır.¹⁰ Esmâu'l Hüsna'dan olan "el-mü'min" de bu manaya gelmektedir. İtaatkar kullarını zulümden, azabtan ve korkudan emin kılan demektir.¹¹

2. İnanmak, tasdik ve kabul etmek. "İman" kelimesi bu manada kullanıldığında genellikle "bâ" harfi ceriyle geçişli olur. "Mü'min" de bu fiilden türemiş îman edene denir.¹² Kur'an'da : "Peygamber ve mü'minler Rabbinden indirilene îman etti."¹³ ayetinde geçen îman kelimesi tasdik etmek, doğrulamak, ikrar ve itiraf etmek manalarına gelmektedir.¹⁴

Hz. Yusuf'un kardeşlerinin babalarına hitaben: "... sen bize inanmıyorsun"¹⁵ ayetinde geçen "mü'min" sözcüğü de, tasdik etmek, doğrulamak, kabul etmek anlamlarını taşımaktadır. Fakat îman için kalbin tastikidir denince, şerî olsun olmasın, kalbin tasdik ettiği her şey îman mefhumunun içerisine girmektedir. Bundan dolayı îman terimi, tasdik teriminin her bakımdan anlamdaşı değildir. Çünkü tasdik, her türlü haber hakkında kullanılır. Mesela "bir" sayısı "iki" nin yarısıdır gibi bilinen gerçekleri haber veren bir kimseye "doğru söylüyorsun, bu sözü tasdik ederiz" diye cevap verilir. Fakat böyle bir kimseye "sana imam ediyoruz" veya "bu söze îman ediyoruz" diye cevap verilmez. Bu terimin kullanılabilmesi için, haber verilen şeyin gayb ile ilgili olması gerekir.¹⁶ Yusuf (a.s.)'ın kardeşleri babalarına "biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın"¹⁷ demişlerdi. Çünkü

⁹ Kureyş, 3-4

¹⁰ Tunç, Cihat, Yüce Allah'a İman ve Bunun Önemi, Erc.Ün. İlâh. Fak.Drg., Sayı,2,s.1, Kayseri 1985

¹¹ Akseki, İslâm, s. 9

¹² Tunç, a.g.e. s. 1

¹³ Bakara, 285

¹⁴ Tunç, a.g.e. s. 1

¹⁵ Yusuf, 17

¹⁶ İbn Teymiyye, İman Üzerine, terc. S. Uçan, s. 111, İst. 1994

¹⁷ Yusuf, 17

onlar babalarına gayb kategorisine giren bir haber getirmişlerdi. Kur'an'da bu kategoriye giren pek çok âyet mevcuttur: “Onlar gaybe inanırlar”¹⁸ “Onlara, “Müslümanların inandığı gibi siz de inanın” denilince de, “beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?” derler....”¹⁹ “Bana inanmazsanız, başımdan çekilin”²⁰ “Havarilere, “bana ve peygamberime inanın” diye bildirmiştim. “İnandık, bizim müslimler olduğumuza şahit ol demişlerdi”²¹

Demek oluyor ki; îman kelimesi, kalbin huzura ve sukûna kavuşması, her türlü korku karşısında kişinin kendini emniyette hissetmesi manalarını içerdiği gibi, gaybe ait bir şeyi doğrulamak, bir şeyin doğruluğunu tasdik ve kabul etmek, bir kimseye veya bir şeye inanıp güvenmek anlamlarına geldiği de görülmektedir.

b) İstilahta İman :

Ehli sünnet alimlerinin çoğunluğuna göre îman kelimesi istilahta Allah'a, Rasulüne, O'nun risaletine ve bu risaletin muhtevasına hiçbir şek ve şüphe eseri olmaksızın gönül rızası ve nefsin iştiağıyla inanmak ve tasdik etmek, O'na ihlas ve samimiyetle ibadet ve taate karar vermek demektir.²²

İman, basit bir tasdik değil, kişinin toplumsal statüsünü bildiren ve onun hangi bütüne ait olduğunu ortaya koyan kesin bir kanıttır.²³

İmanın karşıtı inkardır. Terim olarak ele alındığı takdirde ise bunun “küfür” anlamını taşıdığı görülür. Küfür (KFR) kökünden gelmesi itibarıyla, bir şeyin üstünü örtmek ve gizlemek demektir.²⁴ Bunun için kalbindeki îman fitratını ve inanılması gereken hakikatları örten kimseye kafir denmiştir.

¹⁸ Bakara, 3

¹⁹ Bakara, 13

²⁰ Duhân, 21

²¹ Mâide, 111

²² İbn Hazm, İlmu'l Kelâm, s. 19, Kahire, 1989; Bağdâdî, Usulu'd Din, s. 248; Beysar, a.g.e., s. 95; Bilmu' Muvazzah İlmi Kelâm, s. 97; Işık, Kemal, Mâturîdînin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamber Anlayışı, s.37, Ankara, 1980

²³ Sourdel, Dominique, İslâm, terc. D. Dursun, s. 41, İst. 1985

²⁴ İbn Manzûr, a.g.e., c. 5, s. 145; Bağdâdî, a.g.e., s. 248

Güneşin ışığını gizlediğinden, dolayı geceye de kafir denmiştir.²⁵ Küfrün din açısından ifade ettiği mana, İslâm inancına göre îman edilmesi zorunlu olan gerçek esasların üstünü örtmek, üzerlerini kapamak suretiyle onları yokmuş gibi farzedip inkar etmek, kabul etmemektir.²⁶

Küfür, îmanın zıddıdır.²⁷ Allah'ı bilmemek, Allah'ı yalanlamak, bilerek veya bilmeyerek Allah'ı inkar etmek anlamlarına da gelir.²⁸

Demek ki, dini anlamda söz konusu olan küfür, kişinin Allah'a inanmaması, O'nu ibadet edilecek tek mabud kabul etmemesiyle meydana geldiği gibi; tek hakikat kaynağı olarak O'nun vahy sistemini kabul etmemesiyle de meydana gelir. Dolayısıyla kafir ismi, hem kalbinde îmanı olmayana, hem de kendini dindar saydığı ve Allah'a inandığı halde, İslâmiyeti tek hakikat kaynağı saymayan ve onu bir hayat tarzı olarak kabul etmeyen kimselere verilen bir isimdir. Özellikle günümüzde bu tür küfür oldukça yaygın bir hal almıştır.

Bu noktada, küfür ile şirk kavramı arasındaki farkı da belirtmek yerinde olacaktır. Küfür ile şirk birbirine yakın iki kavram ve iki olgudur. Aralarındaki fark, küfrün daha genel, şirkin ise daha özel olmasıdır. Bu anlamda her şirk küfürdür, fakat her küfür şirk değildir. Şirk sadece Allah'a ortak koşmak sonucu meydana gelir; küfür ise, inkar ile beraber, ilahi sisteme aykırılık ifade eden bir takım hal ve beşeri görüşlerin kabulü ile meydana gelmektedir.

²⁵ Kadı Abdülcabbar, Şerh, s. 712

²⁶ İbn Manzur, a.g.e., c. 5, s. 144

²⁷ Mâturîdî, Kitabu't Tevhid, s. 375

²⁸ Bâillâni, Temhid, s. 348

2- İMANIN MAHİYETİ KONUSUNDAKİ TEMEL KAVRAMLAR

İnsan bilen, inanan, konuşan ve yapan bir varlıktır. Bunlar birbirinden bağımsız şeyler değildir. Aksine birbiriyle iç içe, birbiriyle doğrudan ve dolaylı irtibatları olan durumlardır.

İmanın mahiyeti konusunda dört temel kavram vardır. Bunlar marifet (bilgi), tasdik, ikrar, ve ameldir. Tarihte Kelâmcılar tarafından bu kavramlar ve bunlar arasındaki ilişkiler tartışılmış, îmanın hangisiyle ne kadar irtibatlı olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Bu dört kavramın ortaya çıktığı, işlerlik kazandığı merkezler, akıl, kalp ve beden olmak üzere üçtür. Bunlardan bilgi akılda, tasdik kalbte, ikrar ve amel ise bedende ortaya çıkar.

Acaba îman nedir? İman yalnız bilgi midir, yalnız tasdik midir, yalnız ikrar mıdır, yalnız amel midir? Yoksa bunların hepsi midir? Bunlar birbirinden ayrılır mı? Bilgisiz tasdik mümkün müdür? Amelsiz îman olur mu? Bu ve benzeri sorulara değişik cevaplar verilmiştir.

Biz şimdi bu kavramları, bunların birbiriyle olan ilişkilerini, îmanın hangisiyle ne kadar ilişkili olduğunu ve bu konudaki Kelâm mezheplerinin görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

a) Marifet (Bilgi) :

İnsanı insan yapan ve onu diğer yaratıklardan ayıran, ayırıcı vasıflarından birisi şüphesiz onun akıl sahibi oluşudur. Ancak akıl insanı her zaman doğruya yöneltmeyebilir. Aklın doğru kullanılması gerekir. Aklın doğru kullanılması için de ilahi bir ışık olan vahiy şarttır.

İnsan aklını bilgi için kullanır. Bilgi, insanın iç ve dış dünyası geçmiş ve geleceğiyle ilgili düşündüğü her şeydir. Ve bilgi kişiyi îmana götürdüğü oranda değerlidir.

Bilgi olmadan îmanın olması düşünülemez. Aksi halde kişi bilmediği bir şeye nasıl inanacaktır. Bundan dolayı Allah, kullarına Peygamberleri vasıtasıyla îmanın ve inanılacak şeylerin bilgisini ulaştırmış; bu bilgiyi ulaştırmadığı hiçbir kavme de azap etmemiştir.²⁹

Acaba yalnızca bilmek îman için yeterlimidir? Cehm b. Safvan (v.128/745)'ın kurucusu olduğu Cehmiyye Mezhebine göre tasdik olmaksızın Allah'ı ve Peygamberin haber verdiği şeylerin doğru olduğunu bilmek, îman için yeterlidir.³⁰ Ancak bu görüşün ciddi mahzurları vardır. Çünkü öyle insanlar vardır ki; Peygamberin doğruluğunu bildikleri halde, kalblerinde tasdik olmadığından dolayı mü'min sayılmazlar.³¹ Bu hususa Kur'an'da şöyle işaret edilir: "Ayetlerimiz gözlerinin önüne serilince: "Bu apaçık bir sihirdir" dediler. Gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, haksızlık ve büyüklenmelerinden ötürü onları bile bile inkar ettiler..."³²

Eğer yalnız marifet îman olsaydı, ehl-i kitabın hepsi mü'min olması gerekirdi. Çünkü onlar Hz. Muhammed'i öz oğulları gibi tanırlardı: "Kendilerine kitap verdiklerimiz Muhammed'i oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Onlardan bir kısmı, doğruyu bile bile hakkı gözlerler."³³

Şeytan da Allah'ı tanıyor ve biliyordu. Şeytanın kafir olması kendisine verilen bir haberi yalanlamaktan değil, kıskançlık ve bencillik duygularına kapılıp kibirlenerek emre karşı gelmekten ileri gelmiştir. Kur'an'da Allah, iblisin lisanından şöyle aktarmaktadır: "İblis, Ey Rabbim! İnsanların tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver" dedi.³⁴ Buna rağmen Allah'ın emrettiğini böbürlenerek yapmadığından dolayı iblis küfre düşmüştü.³⁵

²⁹ İsrâ, 15

³⁰ Râzi, a.g.e., c. 2, s. 25; Bagdâdî, a.g.e., s. 249

³¹ Ebu Hanife, Vasıyye, s.60; Yazır, a.g.e., c.1, s.173; Akseki, İslâm, s.19; Gölcük, Toprak, a.g.e., s.89

³² Neml, 13-14

³³ Bakara, 146

³⁴ Sad, 79

³⁵ Bakara, 34

Firavun için de aynı durum sözkonusudur. Allah, Firavun'a, Hz. Musa'nın ağzından: "(Ey Firavun) Bu delilleri ancak göklerin ve yeryüzünün Rabbinin indirdiğini biliyorsun" diye seslenmişti.³⁶ Ancak bu bilgisi Firavun'un küfre düşmesini engellememişti.

İman edilecek şeyin bilinmesi bir zorunluluk olmakla beraber iman, marifetten farklıdır. Bununla beraber cehalet çok kere insanı yalanlamaya sevk ettiği gibi, marifet de tasdik etmeye yönelten sebeptir.³⁷ Marifet iman olsaydı, cahilliğin küfür olması dolayısıyla her cahilin kafır, her âlimin de mü'min olması gerekirdi ki, bu mümkün değildir.³⁸

Kişiyi îmana götürme noktasında bilgi önemli olmakla beraber, sadece gerçeği bilip bu bilgiyi ifade etmek iman için yeterli değildir. Aynı zamanda bu dile getirişi bağlılık ve boyun eğmişlikle bir araya getirmek gerekir. Hz. Peygamberin amcası Ebu Talib de, yeğeninin hak Peygamber olduğunu bildiği halde, çevrenin baskısından çekindiği için, içinde saklı tuttuğu onayı açığa vurmaktan kaçındı. Kalbindeki batıl tutkunluğu ve hak nefretini söktüp atabilecek bilgi, sevgi ve bağlılığı yan yana getiremediği için mü'min olamamıştı.

Marifetin imanla bir irtibatı olmakla beraber, bu irtibat imanı oluşum için yeterli değildir. Başka hususlara da ihtiyaç vardır.

b) Tasdik :

Tasdik bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu kalbin doğrulaması, bu hususta hiçbir şüphe duymamasıdır. Dolayısıyla tasdikin mahalli kalptir.

Kalp ile tasdik ve kabul, imanın asla sukûta ihtimali olmayan rüknüdür.³⁹ Kalp ile tasdikin asıl vasfı ihtiyari olmasıdır.⁴⁰ Çünkü iman

³⁶ İsrâ, 102

³⁷ Mâturîdî, Tevhid, s. 380

³⁸ A.g.e., a.y.

³⁹ Ebu Hanife, El Âlim ve'l mûteallim, s.10

⁴⁰ Gölcük, Toprak, Kelâm, s.89

öncelikle bir iç hürriyete dayanmaktadır.⁴¹ Bir hükmün ve haberin doğru olduğunu bilmek ve anlamak tasdik değildir.

Mâtürîdî ve Eş'arî alimlerinin çoğunluğuna göre îman, kalbin tasdiki ve kabulüdür.⁴² Bunlara göre îman, gerçekte bir kalb işidir. Bu bakımdan şer'i îmanın hakikati, Hz. Peygamberin getirdiği dini esas ve hükümleri irade ve istekle ve tam bir teslimiyet içinde kalb ile tasdik etmektir.

İmanın hakikatinin kalb ile tasdik olduğuna işaret eden pek çok ayet mevcuttur.⁴³ Kur'an'da "İman" kelimesi kalbe izafe edilerek kullanılmıştır: "... İşte Allah, îmanı bunların kalplerine yazmış, katından bir nur ile onları desteklemiştir."⁴⁴ Çok sayıda ayette geçen "âminû" (îman ediniz.) lafzından anlaşılan kalbin tasdikidir. Ammar b. Yasir (v. 37/657), Bilâl b. Rebah (v. 20/641) ve bunlar gibi yoksul ve koruyucusuz müslümanlara Mekkeli müşrikler tarafından îmandan dönmeleri için yapılan baskılar üzerine bu insanlar kalbleri îmanla dopdolu olduğu halde küfrü gerektiren sözleri baskı altında söylemişlerdi. Kur'an'da, bu insanların o şartlar içerisinde söylemiş oldukları sözlerin îmanlarına bir zarar vermediğinin belirtilmesi,⁴⁵ îmanın esas rûknünün kalbin tasdik olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamberin; "Allah'tan başka bir mabudun bulunmadığına ve Muhammed'in de O'nun Rasûlü olduğuna kalbi ile samimi olarak şahadet eden kimseye Allah Cehennemi haram kılmıştır."⁴⁶ Hadisi de îmanın kalbin tasdikinden ibaret olduğuna işaret etmektedir.

Kalbin tasdikinin îmanın en önemli rûknü olduğu, onsuz îmanın olamayacağı açıktır. Ancak burada şu soruları sormamız gerekecektir. Sadece kalbin tasdikinden ibaret olan bir îman kamil manada yeterli bir îman mıdır?

⁴¹ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, s.159, Diy. Vak. Yay., Ankara, 1993

⁴² Mâtürîdî, Tevhid, s.373; Nefsi, Tabsıra, s.38; Bâkılâwni, Temhid, s.346; Cüveyni, İrşad, s.397; Râzî, a.g.e., c.2, s.25

⁴³ Bakara, 8,9; Mâide,41; Tevbe, 56; Nahl, 106; Yusuf, 17; Hucurat,14;...

⁴⁴ Mücadele,22; Ayrıca, Mâide, 41; Hacc,14;...

⁴⁵ Nahl, 106-108

⁴⁶ Müslim, İman,47

Bu durum îmanı sadece vicdanlara hapsetmek anlamına gelir mi? Marifet, ikrar ve amel bütünlüğünü sağlamayan bir tasdik ne derece etkili olabilir? Marifetsiz bir tasdik nasıl gerçekleşecektir? Bilinmeyen bir şey nasıl tasdik edilecektir? Kalbin tasdik ettiğinin beden üzerinde hiçbir etkisi görülmeyecek midir? Kalbin tasdik ettiğini hiçbir mazeret yokken dilin ikrardan kaçınması ne ile izah edilecektir?

Onun için ideal manadaki îman marifet, tasdik, ikrar ve amel boyutlarını bünyesinde barındıran îmandır. Ancak tasdik boyutu, hepsinden önemlidir. Zira tasdik olmaması akidede nifakı ortaya çıkarır ki münafığın bu türü Kur'an'da, kafirden daha şiddetli yerilmiştir: “doğrusu münafıklar Cehennem'in en alt tabakasında dırlar...”⁴⁷

Asr-ı saadetteki münafıkların çoğunluğu hem biliyor, hem ikrar ediyor, hem de amel ediyorlardı. Ancak kalplerinde hastalık vardı. Bundan dolayı da söylediklerinin ve yaptıklarının Allah indinde bir değeri olmuyordu.⁴⁸

Tasdik, îmanın en önemli asli bir unsuru olmakla beraber, diğer boyutlarla da desteklenmesi gerekir.

c) İkrar :

Kalbin tasdik ettiği hakikatleri dilin söylemesi anlamına gelen ikrar, îmanın zait unsurlarındandır. İman somut bir kavram olmadığından dolayı onun yeri kalbdır. Kalpte bulunupta açıklanması en lüzumlu olan şey ise îman gerçeğidir. Allah Kur'an'da: “Allah'a ve bize indirilen herşeye inandık deyin...”⁴⁹ buyurarak, îmanların açığa vurulmasını istemektedir.

Zorlama ve dilsizlik gibi arızı bir sebep yokken, kişinin tasdik ettiği şeyler; bilerek ikrar etmemesi onu günahkar yapmaktadır.⁵⁰ Herhangi bir arızı sebepten dolayı ikrar etmemesi ise kişilerin îmanına bir zarar vermemektedir.⁵¹

⁴⁷ Nisâ, 145

⁴⁸ Nisâ, 88

⁴⁹ Bakara, 136

⁵⁰ Aydın, Ali Arslan, İslâm İnançları ve Felsefesi, s. 121, İstanbul, ts.

⁵¹ Nahl, 106-108

Acaba tasdiksiz bir ikrar geçerli midir? Mürcie ve Kerramiye mezheplerine göre, kişinin inanılması gereken hususları kalbi ile tasdik etmemesi, onun îmanına bir zarar vermez. Önemli olan ile dil ikrar etmektir.⁵² Bunlara göre kalb ile inandığı halde dili ile ikrar etmeyen kimse mü'min değildir.⁵³ Bunlar tasdikın en zayıf ve en aşağı derecesi olan dil ile ikrarı esas alırlar. Görüşlerine mesned teşkil etmek amacıyla, îmanlarını dilleri ile söyleyenlerin durumunu bildiren bazı ayetleri⁵⁴ ve Hz. Peygamber'in: "insanlar, "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir." deyinceye kadar kendileri ile savaşmaya emrolundum..."⁵⁵ hadisini delil gösterirler.

Halbuki buradaki şehadet îmanın hakikatini değil, sadece dilleri ile ikrarda bulunanların dünyevi ahkâmın tatbikinde Müslüman muamelesi göreceklere işaret etmektedir. Çünkü zor altında îman eden, dili ile ikrar eden kimsenin gerçekten mü'min olup olmadığını anlamak mümkün değildir. Bu kimsenin kalbine nüfus etmek imkansızdır. Bu sadece Allah'ın bileceği bir iştir. İslâm'da zahire göre hükmedildiğinden dolayı îman ikrarında bulunan bir kimse için İslâmi hükümler uygulanır.⁵⁶

İmanın mücerred olarak dilin ikrarından ibadet olduğunu iddia edenlerce şu olay da, görüşlerine mesned teşkil etmesi açısından delil olarak kullanılmaktadır. Hz. Peygamber Üsame b. Zeyd'i bir savaşta kafirlerden birini kelime-i şehadet getirdikten sonra öldürdüğü için azarlamış ve ona: "Allah'tan başka ilah yoktur dediği halde onu nasıl öldürdün?" demiştir. Buna karşılık Üsame'nin "korkusundan böyle söyledi" demesi üzerine Hz. Peygamber, Üsame'ye "onun kalbini yararak içine mi baktın? Ben insanların kalbini yarmakla emrolunmadım." diyerek Üsame'nin yaptığının yanlış

⁵² Râzî, a.g.e., c. 2, s. 25; Cüveynî, a.g.e., s. 396; Bağdâdî, a.g.e., s. 250

⁵³ Cüveynî, a.g.e., s. 396

⁵⁴ A. İmran, 7, 16; Mâide, 83; Ankebut, 46; ...

⁵⁵ İbn Mace, Fiten, 1

⁵⁶ Işık, Kemal, a.g.e., s. 44

olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷ Ancak bu örnekler dil ile ikrarın îman için yeterli olduğuna değil, her ne şart ve şekilde olursa olsun böyle bir ikrarda bulunan kimsenin Müslüman muamelesine tabi tutulmasını gerektirmektedir.

Yalnız ikrarın îman olması mümkün değildir. Eğer ikrar, îman için yeterli olsaydı Allah Kur'an'da; "insanlar, "inandık" deyince, denenmeden bırakacaklarını mı sanırlar?"⁵⁸ buyurmazdı. Ayrıca bütün münafıkların Müslüman olması gerekir ve İslâm literatüründe münafık diye bir sınıftan bahsedilmezdi.⁵⁹ Halbuki bir çok Kur'an ayetinde ve Hz. Peygamberin hadislerinde münafıklardan ve münafıkların özelliklerinden bahsedilmektedir: "insanlardan inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününün inandık diyenler vardır."⁶⁰ Görüldüğü üzere Kur'an'da, kalben tasdik etmeyenlerin, mü'min olmadıkları açık bir şekilde belirtilmiştir. Çünkü tasdik bir kalb fiili, inanmak da bir gönül ve vicdan işidir.

Demekki sadece dil ile ikrar kişiyi îman dairesine yükseltmez. Çünkü Allah gözlerin hainliğini ve kalblerin sakladığını bilir. Yerde ve gökte zerre kadar amel bile O'ndan gizlenemez.⁶¹

Mâturîdî (v.333/944)'ye göre bir mani olmadığı halde îmanı gizleyen, dili ikrar etmeyen kimseye mü'min nazarıyla bakılmaz. Zira îmanın bir şatı da bunun açıklanmasıdır. Bir mazeret bulunmadığı halde, dil ile ikrarın terk edilmesi, kalb ile tasdikin bulunmadığına bir delildir.⁶²

Bu sebeble dil ile ikrar da îmanın önemli bir unsurudur. Çünkü insanlar zahire göre hükmetmek durumundadırlar, batını bilemezler. Bundan dolayı îmanın delili ikrardır.⁶³ Dilsizlik ve ölüm tehlikesi gibi hiçbir geçerli mazereti yokken kalbindeki tasdiki açığa vurmayan kimse, kavli meşhur diye

⁵⁷ İbn Teymiyye, İman Üzerine, s. 85

⁵⁸ Ankebut, 2

⁵⁹ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 173; Akseki – İslâm, 19

⁶⁰ Bakara, 8; Ayrıca, Bakara, 10 – 14; A. İmran, 118 – 119, 156, 166 – 167; Nisâ, 60 – 61; Mâide, 41; Nur, 47; Haşr, 11 – 13; Münafikûn, 1; Buhârî, İman, 25; Tirmizi, İman, 14

⁶¹ Bakara, 77, 235; A. İmran, 29; En'am, 3; Mü'min, 19; ...

⁶² Işık, Kemal, a.g.e., s. 42

⁶³ Beysar, a.g.e., s. 97

bilinen kelâm alimlerine göre hem Hak hem de halk nazarında kafirdir.⁶⁴ Şu ayeti kehimeyi görüşlerine mesned teşkil etmek üzere delil olarak ileri sürerler: “Gönlü îmanla dolu olduğu halde, zor altında kalan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah’ı inkar edip, gönlünü kafirliğe açanlara Allah katından bir gazab vardır. Büyük gazab da onlar içindir.”⁶⁵

Diğer yandan ikrarsız bir tasdikın hem dini, hem de sosyal açıdan büyük sakıncaları vardır. Eğer bir insan tasdik ettiği halde hiçbir geçerli mazereti olmadan ikrarda bulunmuyorsa o kimseye şer’i hükümler nasıl tatbik edilecek, müslümanlar o kimseye karşı kardeşlik görevleri nasıl yerine getireceklerdir?

Kalbin tasdiki ile dilin ikrarı îman için aynı seviyede temel esas değildir. Kalbe ait sorumluluk hiçbir zaman özürle düşmeyi kabul etmediği halde, dilin fiili olan ikrar ise yukarıda bahsettiğimiz zaruretlerden dolayı düşer ve o zaman kalbe ait îman yeterlidir. Dil ile ikrar kalbin tercümesi mahiyetindedir. Dolayısıyla kalb ile tasdik ettiğini dili ile ikrar etmeyen bir insanı anlamak da mümkün değildir. Bundan dolayı tasdik ve ikrar aynı derecede önemli olmasalar bile birbirinin mütemmimi durumundadırlar.

d) Amel :

İman, zihinde hapsolan mücerred bir düşünce, kalbde mahkum olan etkisiz bir akide değildir. Aksi halde îman, hayat bağı bulunmayan duygusal ve düşünsel bir olgu olmaktan öteye geçmez. Onun için îmanın bir de amel boyutu vardır. Amel, îman ağacının güzel meyvesidir.

İman ve amel arasında nasıl bir ilgi olduğu hususu Kelâm mezheplerince çok tartışılmış ve değişik görüşler ileri sürülmüştür. İmanın, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amelden ibaret olduğunu söyleyen Hariciler ve Mu’tezililer, ameli, îmanın bir parçası saymışlardır. Onlara göre îmanın üç

⁶⁴ Aydın, A. Arslan, a.g.e.e, s. 120

⁶⁵ Nahl, 106

temel şartı vardır. Bunlardan birisi olmadığı zaman kişi îmandan çıkmış olur.⁶⁶ Bunlar amelin îmandan bir cüz olduğunu ileri sürerlerken taatların tamamının îman mefhumuna dahil olup olmadığı mevzuunda ayrılığa düştüler. Hariciler nafileleri bile îman mefhumuna dahil ederlerken; Mu'tezililer sadece farzları buna dahil etmektedir. Farzları terk eden kişinin ise ne kafir, ne de mü'min olup, ikisi arasında bir yerde bulunduğunu iddia ederler.⁶⁷ Bundan dolayı Haricilere göre herhangi bir amelin terki küfrü gerektirir.⁶⁸ Terk edilen amel ister farz, ister nafile olsun, sonuç itibariyle farketmemektedir. Nafilelerin hepsini öğrenmek, özellikle de tatbik etmek imkansız olacağından hiç kimse mü'min olamayacak demektir. Böyle bir iddianın ne derece mesnetsiz ve akli selimden uzak olacağı aşikardır.

Selef alimleri de îmanı tasdik, ikrar ve amelden ibaret görmelerine rağmen büyük günah işleyenleri tekfir etmemişlerdir.⁶⁹ Onlar ameli îmanın cüz'ü değil, kemali kabul etmişlerdir. Selefin amacı kamil, her bakımdan olgun bir îmandır.⁷⁰ Selefin yaklaşımı ile, Harici ve Mu'tezili'lerin yaklaşımları arasında büyük bir fark vardır. Bunları birbirine karıştırmamak gerekir.

Ehli Sünnet alimleri ise ameli, îmanın bir parçası saymamakla beraber, îman ile amel arasında vazgeçilmez bir bağ olduğunu kabul ederler. Onlara göre îman bir keyfiyettir, amel ise kemiyettir. Bunun için îmanda zayıflık, kuvvetlilik; amelde ise azlık çokluk söz konusudur. Amel îmanın parçası değil neticesidir.⁷¹ Yani amel îmandan ayrı, îman da amelden ayrı şeylerdir. Bazı durumlarda mü'minlerden amel kalktığı halde, îmanın da yok olduğunu söylemek mümkün değildir.⁷² Bu amellerin kazası mümkün olduğu

⁶⁶ Bagdâdî, a.g.e., s. 249; Râzî, a.g.e., c. 2, s. 24; Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 97

⁶⁷ Kadı Abdülcabbar, a.g.e., s. 701

⁶⁸ Mâturidî, a.g.e., s. 327; Râzî, a.g.e., c. 2, s. 24

⁶⁹ Kılavuz, A. Saim, İman Küfür Sınırı, s. 37, İst. 1994

⁷⁰ Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 104

⁷¹ Tunç, Cihat, a.g.e., sayı 2, s. 4

⁷² Ebu Hanife, El - Vasiyye, s. 60; Gazâlî, İhya, terc. A. Serdaroğlu, c. 1, s. 314, Bedir Yay., İst. 1974; Semerkandi, İbnu'l Hakîm, Tarîkı Mustakim, terc. Ş. Çelikoğlu, s. 153, Arslan Yay., İst. 1980; Yazır, a.g.e., c. 1, s. 173

halde, îmanın kazası diye bir şey yoktur. Çünkü îmanın hakikati tasdik, amelinki ise tatbiktir.⁷³

Ayrıca Kur'an'da amel îmanın üzerine atfedilmiştir.⁷⁴ Arapça gramer kaidesine göre atfolan başka; kendisine bir şey atfedilen de başka bir şey olmaktadır. Ayrıca îman, amelin sıhhatinin şartı kılınmıştır.⁷⁵ Meşrud şarta dahil değildir. Zira bir şeyin kendisinin şartı olması imkansızdır.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de amellerden bazılarını terk edenlerin îmanlarının mevcut olduğundan bahsedilmiş, Allah onlara îman ile hitap edip, onlara sitem etmiş, yaptıklarının doğru olmadığını bildirmiştir: “Eğer mü'minlerden iki topluluk birbirleri ile savaşırlarsa aralarını düzeltiniz...”⁷⁷

“Ey inananlar! Size ne oldu ki, “Allah yolunda savaşa çıkın” dendiği zaman yere çöküp kaldınız?...”⁷⁸

Kur'an'da “Zerre miktarı iyilik yapanın da, kötülük yapanın da” mutlaka karşılığını göreceği haber verilmektedir.⁷⁹ Ayrıca Allah Teâlâ müşrik⁸⁰ ve münafıklar için⁸¹ istiğfar edilmemesini Peygamberine emrederken; kendisi ve mü'min erkek ve kadınlar için istiğfar etmesini emretmiştir. Bu durum her günahla îmanın gitmediğini, amelin îmandan bir cüz olmadığını ortaya koymaktadır.

Allah, mü'minlere farz olan şeyleri, onların dini kabul etmelerinden sonra emretmiştir.⁸² “İman eden kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar”⁸³ “Ey îman edenler size kısas farz kılındı”⁸⁴ ayetleri ve benzerleri bu hususu

⁷³ Işık Kemal, a.g.e., s. 53 - 54

⁷⁴ Bakara, 72, 277; A. İmran, 57; Nisâ, 57, 122, 173; Mâide, 9, 93; Yunus, 9; Hûd, 23; Ra'd, 29; Kehf, 30; Fâtır, 7; İnşikak, 84; Tin, 6; Asr, 3

⁷⁵ Tâhâ, 112; Enbiya, 94

⁷⁶ Râzî, a.g.e., c. 2, s. 127; c. 32, s. 88

⁷⁷ Hucurat, 9

⁷⁸ Tevbe, 38, Ayrıca Nisâ, 75; Enfal, 72; Hadid, 16; Sâf, 2 - 5

⁷⁹ Zilzal, 7 - 8

⁸⁰ Tevbe, 113

⁸¹ Münafikûn, 6

⁸² Ebu Hanife, El - Alim ve'l Mûteallim, s. 13, terc. M. Öz, İ. Azam'ın beş eseri, İst. 1992

⁸³ İbrahim, 31

⁸⁴ Bakara, 178

belirtmektedir. Eğer farz kılınan şeyler bizatihi îman olsaydı, Allah o amelleri işleyinceye kadar kullarını mü'min olarak isimlendirmezdi.

Yine Kur'an'da “Ey îman edenler, tam bir sıdku hulûsa malik bir tevbe ile Allah'a dönün”⁸⁵ buyurulmaktadır. Şayet amel etmemek ve günah işlemek îmansız olmayı icab ettirseydi; bu ayette günah işleyenlere “Ey îman edenler tevbe ediniz” denilmezdi.

Hiz. Peygamber'in: “İman yetmiş küsür şûbedir. O şûbelerin en üstünü “Allah'tan başka ilah yoktur” sözü, en aşağı derecesi eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır”⁸⁶ hadisi şerifinde dallara ve şubelere bile îman ismi verilmiş gibi görünürse de, bu îmanın kemali yönündendir. İmanın şubesi denilmesi îmanın aslı olmadığını gösterir. Şu halde bu şubeler ve dallar küfrün zıddı olan îmanın aslı değil, günah işlemenin zıddı olan îmanın olgunluğudur.⁸⁷

Amel, tasdik gibi îmanın asli bir unsuru, olmazsa olmaz şartı değilse bile; îmanın kemalinden olduğu hususunda şüphe yoktur.

Hakiki bir îmanın oluşumunda farklı ağırlıklara sahip olmakla beraber bilgi, tasdik, ikrar ve amel etkin bir konumdadırlar. Bunlar birbirlerinin tamamlayıcısı durumundadırlar. Marifet ve tasdik îmanın içteki yansımaları oluştururken, ikrar ve amel de dıştaki yansımaları oluşturmaktadırlar.

⁸⁵ Tahrim, 6

⁸⁶ Müslim, İman, 58; Tirmizi, İman, 7; Ebû Davud, Sünnet, 15; Nesâî, İman, 16; İbn Mace, Mukaddime, 9

⁸⁷ Yazır, a.g.e., c. 1, s. 173

3- KUR'AN'DA İMANIN ÖZELLİKLERİ

a) İmanın Şirkten Arınmış Olması :

Şirk, kelime olarak ortaklık, ortak kabul etmek anlamına gelir.⁸⁸ İstilahta ise, Allah Teâlâ'nın ulûhiyetinde, sıfat ve fiillerinde eşi, benzeri ve ortağı bulunduğunu kabul etmektir. Yani insanın, Allah'a ait olan hususlarda, O'na ortak koşmasıdır.⁸⁹ Şirk; riya, nifak, olayların oluşumunu tesadüflere bağlamak, Allah'tan başkasına ibadet etmek gibi manalara da gelmektedir.⁹⁰ Şirk; insanın yücelip Allah'a ulaşmasını engelleyen ve insanı alçaltan bir tür inkardır.⁹¹ Mutlak inkar manasında da kullanılır.⁹²

İki tür şirk vardır.

a) **Ulûhiyette şirk:** Kişinin ibadetinde, sevgisinde, korkusunda, ümidinde ve sığınmasında Allah'a ortak koşmasıdır.⁹³ Halbuki Allah'a kulluk, içten bir sevgi ve tam bir itaat üzerinde yükselir ve sadece Allah'tan korkmayı, O'na bağlanmayı, O'na güvenmeyi, O'na koşmayı ve O'ndan istemeyi gerektirir. "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz."⁹⁴ ayeti kerimesi kulluk bilincinin keyfiyetini ortaya koyarak, mü'minleri yanlışlıklara düşmemeleri konusunda uyarmaktadır.

b) **Rubûhiyette şirk:** Terbiye eden, hükümrân olan, veren ve alan, alçaltan ve yükselten Allah'tan başkası olduğunu kabul etmek.⁹⁵ Kur'an'da bu tür şirkten bahseden ayetler vardır.⁹⁶ Halbuki Allah Teala kainatta dilediği tasarrufa sahip olup, hüküm ve idaresinde kimsenin gözetiminde değildir. Yaratıklarının her türlü durumlarına vâkıf, onların düzenini üzerine alandır.

⁸⁸ Komisyon, El – Mu'cemu-l Vasîd, s. 480, İst. 1986

⁸⁹ Gölcük, Toprak, Kelâm, s. 112; Kılavuz, İman Küfür Sınırı, s. 75; Kardavi, Yusuf, Tevhidin Hakikati, terc., Mustafa Özel, s. 39, İst. 1995

⁹⁰ Tabbara, Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberlerimiz, s. 96, İst. 1992

⁹¹ Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 112; Kardavi, a.g.e., s.73

⁹² Yazır, a.g.e., c. 2, s. 95

⁹³ İbn-i Teymiyye, Külliyyat, terc. Komisyon, c. 1, s. 164, İst. 1986

⁹⁴ Fatiha, 4

⁹⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 165

⁹⁶ Hacc, 73; Sebe, 22,...

Allah, bir kimsenin iyiliğini istediği zaman, O'nun başına karşı koyacak; birinin kötülüğünü dilediğinde O'na mani olacak hiçbir şey yoktur.⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'de şirkin büyük bir zulüm olduğu ve affedilmeyeceği ve bütün iyi amelleri yok edeceği belirtilmektedir. "Lokman, oğluna öğüt vererek: Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük bir zulümdür" demişti.⁹⁸ "Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, şüphesiz büyük bir günahla iftira etmiş olur."⁹⁹

Müşrik ise; kainatın yaratıcısı bir ilahın varlığını kabul etmekle beraber, ibadette ona ortak koşan, dua eden, itaat ve bağlılığını açıklayan, Allah'la arasına vasıta koyan kimsedir.¹⁰⁰

Bütün Peygamberlerin yapmış oldukları çağrının tek bir hedefi vardı: İnsanlara tek ilahını, gerçek Rablerini tanıtmak, yaratılmış olanların rubûbiyetini reddederek, bütün insanları bir tek Allah'a kul etmektir. Kısaca tevhide davet ve tevhid inancını yerleştirmektir.¹⁰¹ Tevhid lügatte birlemek manasına gelir İstılahta ise, akıllarda düşünülen ve zihinlerde hayal edilen her türlü şekilden Allah'ın zatını soyutlamaktır.¹⁰² Allah'ı birlemek, sayı yönüyle olmayıp; ortağı olmaması yönüyledir.¹⁰³ Yine tevhid, her şeyi Allah'tan bilmek, diğer vasıtalarla değer vermeyip bütün bunları Allah Teâlâ'nın emrinde müsahhar ve hükümsüz tanımaktır.¹⁰⁴ Tevhid İslâm inancının temelini oluşturur. Tevhid sadece kalplerde değil, fiillere yansıyan, hiçbir ayırım yapmadan bütün insanları kardeşliğe çağıran evrensel bir mesajdır.¹⁰⁵ Dinde hiçbir emir tevhidsiz sabit olmaz. Yapılan işlerin tamamı

⁹⁷ En'am, 17

⁹⁸ Lokman, 13

⁹⁹ Nisâ, 48

¹⁰⁰ Kutup, Muhammed, Tevhid, terc., Nureddin Yıldız, s. 128, İst. 1987

¹⁰¹ Nahl, 36; Enbiya, 25; Neml, 36; Mü'minûn, 23

¹⁰² El – Mu'cemu'l Vasid, s. 1016

¹⁰³ Ebu Hanife, El – Fıkhu'l, Ekber, s. 55

¹⁰⁴ Gazali, İhya, c. 1, s. 190

¹⁰⁵ Macit, Nadim, Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, s. 6, Konya, 1992

tevhidden sapıldığı an geçerliliğini yitirir.¹⁰⁶ Tevhidin ikamesi için, Kur'an'ın mesajını, içindeki tüm manalarıyla birlikte pratiğe dökmek ve hayatı İslâm'a göre şekillendirmek gerekir.

İnsanlık kadar eski bir tarihe sahip olan ve üstelik bütün toplumları kuşatan bir vakıa olan din, insan ve toplum hayatında fitrî bir gerçekliğe sahiptir.¹⁰⁷ Bu sebeple Allah'ın varlığını inkar etmek tarihte hiçbir millet çoğunluğu tarafından benimsenmiş bir inanç biçimi olmamıştır. Fıtrî insan genellikle her yerde ve her zaman yaratıcı Allah'ı kabul etmiştir. Fakat çoğu zaman insanlık çeşitli etkenler yüzünden bu yaratıcı ile kendisi arasında bir takım araçlar koşmuştur.¹⁰⁸ Peygamberlerin gösterdikleri yoldan çıkan, kafirlerin benimsemiş oldukları inanç şekli hep şirk olmuştur.¹⁰⁹ İnsanlar ya akide ve ibadet şekliyle veya bağlılık ve hakimiyet tarzında veyahut ta her iki hususta Allah'a şirk koşma sapıklığına düşüyorlardı.

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen kavimler içerisinde en eskisi olan Nuh (a.s.)'ın kavmi olsun, Hûd, Salih, Lût ve diğer Peygamberlerin kavimleri olsun, Allah'ın varlığını, hepsinin yaratıcısı, göklerin ve yerin sahibi, bu alemin işini idare eden olması yönünden inkar etmiyorlardı.¹¹⁰

Allah'ın alemlerin Rabbi olduğunu kabul ediyorlar, ancak bu alemin nizamını idarede dahil olan başka ilahların da var olduğuna, ihtiyaçlarını onlara da arz edebileceklerine, onlara da inanmaları gerektiğine kanaat getiriyorlardı. Dolayısı ile Allah'la beraber onları da ilah tanıyorlardı.¹¹¹ Kur'an'da şöyle buyurur: "İnsanlara: "Sakın tanrılarınızı bırakmayın, Ved, Suva, Yağuş, Yeük ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin" dediler".¹¹²

¹⁰⁶ Mâide, 5; En'am, 88; A'raf, 147; Zümer, 65

¹⁰⁷ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, s. 202, İnsan Yay. İst. 1998

¹⁰⁸ Yıldırım, Suad, Kur'an'da Uluhiyyet, s. 281, İst. 1987

¹⁰⁹ Kutup, Seyyid, Fizilal'il Kur'an, terc. M.E.Saraç, İ.H.Şengüler, B.Karlığa, c. 1, s. 316, İst.1972

¹¹⁰ A'raf, 59; Hûd, 59; Mü'minun, 24; Şuarâ, 142-144; Fussilet, 13-14; Nuh, 10, 15-17

¹¹¹ Mevdûdî, Ebu'l Alâ, Kur'an'a Göre Dört Terim, terc. O. Cilacı, s. 33, Beyan Yay. İst. 1987

¹¹² Nuh, 23

Kur'an'ın ilk olarak kendilerine hitap ettiği Arab müşrikleri de Allah'ın bütün alemin yaratıcısı olduğunu bilip tanıyorlar ve O'na îman ediyorlardı. And olsun ki onlara: “gökleri ve yeri yaratan kimdir? Diye sorsan, Allah'dır derler.”¹¹³ Ancak onlar bununla beraber bazı varlıkları, putları ve kimseleri kutsallaştırarak, onların kendilerini Allah'a daha fazla yakınlaştıracığına ve Allah katında kendilerine şefaathçi olacaklarına inanıyorlar, Allah'a gösterecekleri hürmet ve tazimi putlara gösteriyorlardı. “Onlar Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar. Bunlar, Allah katında bizim şefaathçılarımızdır derler.....”¹¹⁴ Yoksa ne Arab müşrikleri, ne de Nemrud ve Firavun gibi kafirlerden hiçbirisi kendilerini veya bir başkasını veyahut ta cansız bir nesneyi yerin, göğün, taşların, insanların, hayvanların, bitkilerin yaratıcısı olarak görmemişlerdir. Görmeleri de aklen imkan dahilinde değildir. Çünkü böyle bir iddiada bulunan insan delidir. Deliye de Allah'ın Peygamber göndermesi aklen mümkün değildir.¹¹⁵

Allah'a îman etmek sadece O'nun var olduğunu bilip, kabul etmekten ibaret değildir. İslâm, insanlardan, sadece Allah'ın varlığını kabul etmelerini değil, zaten bildikleri ve inandıkları bu yüce yaratıcıdan başka hiçbir tanrı edinmemelerini, yalnız O'na itaat, tazim ve kulluk ederek, her türlü gizli ve açık şirkten temizlenmelerini istemiştir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber insanın içindeki şirkin karıncanın yürüyüşünden daha sessiz ve sinsi olduğunu bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de de kendi şahsi istek, arzu ve kanaatlerini tanrı edinmiş olan kimselerden bahsedilmektedir.¹¹⁶ “Ey Muhammed! Hevâsını kendine tanrı edineni gördün mü?”¹¹⁷ Demek ki insan; sadece kendisini yaratan Yüce Allah'ın istekleri doğrultusunda hareket etmesi gerekirken, O'nun buyruklarını beğenmeyerek kendi istek ve arzularını yerine getirir ve

¹¹³ Lokman, 25; ayrıca, Fatır, 106; Mü'minûn, 84 - 90

¹¹⁴ Yunus, 18; ayrıca, Fatır, 40; Zümer, 3

¹¹⁵ Razi, a.g.e., c. 14, s. 211

¹¹⁶ Câsiye, 23

¹¹⁷ Furkan, 43

onlara boyun eğerse, kendi kendisini tanrılaştırarak ameli bir şirkin içine düşmüş olmaktadır.¹¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de Yahûdilerin ve Hristiyanların hahamlarını ve papazlarını kendilere Rab edindiklerinden bahsedilmektedir.¹¹⁹ Acaba onlar hahamlarını ve papazlarını nasıl Rab edinmişlerdi? Allah'ı bırakıp da din adamlarını Rabları mı bilmişler, karşılıklarına geçip onlara secde edip tapmışlar mıydı? Hayır bunlardan hiçbirisini yapmamışlardı. Nitekim bu âyet nazil olunca, önce Hristiyan iken sonra Müslüman olan Adiy b. Hatem: "Ya Rasûlullah, biz din büyüklerimize karşı ibadet etmezdik" demiş, Hz. Peygamber'de ona cevaben: "Onlar Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram kılarlar, siz de onu haram tanımaz mıydınız? Allah'ın haram kıldığına helal derler, siz de helal saymaz mıydınız? diye sormuş, o da evet deyince, Hz. Peygamber. İşte onları Rab edinmek bu demektir" buyurmuştur.¹²⁰

Peygamber Efendimizin: "Ümmetimle ilgili olarak korktukları en kötüsü, onların Allah'a ortak koşmalarıdır....."¹²¹ hadisi şerifi de mü'minleri böyle bir tehlikeden korumaya yöneliktir.

Allah'a şirk koşmanın bir çeşidi de Allah'dan başkalarını Allah'ı sever gibi sevmektir. "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp, O'na koştukları eşleri tanrı olarak benimseyenler ve onları Allah'ı severcesine sevenler vardır. Mü'minlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir....."¹²² Bu âyet gösteriyor ki, Allah'a iman konusunda O'nu her şeyden ve herkesten daha fazla sevmek önemli bir esastır. Hiç şüphesiz, sevginin gereği, sevilene itaat etmek ve daima o'nun hoşnutluluğunu kazanmayı hedef edinmektir.

¹¹⁸ Mevlüt Güngör, Kur'an Penceresinden, s. 28, İst. 1995

¹¹⁹ Tevbe, 31

¹²⁰ İbn-i Kesir, Tevsi'ul Kur'ani'l Azim, c. 4, s. 77, İst. 1985

¹²¹ İbn Mace, Züh'd, 21

¹²² Bakara, 165

Sağlam bir tevhid inancına sahip olmak için, Allah'a her türlü açık ve gizli şirkten arınmış olarak îman etmek, O'nun emirlerini ve yasaklarını da kendisi gibi yüce bilip titizlikle uygulamaya çalışmak gerekmektedir.

b) İmanın Şek ve Şüpheden Uzak Olması :

İman asla şüpheyi kabul etmez. Kur'an-ı Kerim îman sahipleri için "Onlar gerçekten mü'mindirler."¹²³ buyururken, münkirler için de "onlar gerçekten kafirlerdir"¹²⁴ buyurmaktadır.

Kur'an'ın mü'minlerden istediği îman, şüpheden uzak bir şekilde kesinlik ifade eden ve kalbe iyice kök salan bir îmandır. Birkaç esasa sadece pasif olarak inanmak değildir.

Kur'an'da, mü'minlerin her türlü şek ve şüpheden uzak olarak îman üzere devam ve sebat etmelerinin sağlıklı bir îman için şart olduğu belirtilir: "İnananlar, ancak Allah'a ve Peygamberine inanmış, sonra şüpheyi düşmemiş, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad etmiş olanlardır. İşte onlar doğru olanlardır."¹²⁵

Allah inancı insanlarda psikolojik bir vaki'dir. İnsanın ruhunda yer etmiş bulunan bu gerçek, özellikle güçlük zamanlarında, Allah'ın yardımından başka her türlü imkandan ümit kesildiği hallerde ortaya çıkar. Bu gerçek umumidir. Kur'an'da insanların bu zaafiyetine sık sık dikkat çekilir: "Dağlar gibi dalgalar insanları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Onları karaya çıkararak kurtardığında, içlerinden bir kısmı doğru yolda kalır..."¹²⁶ Firavun da boğulma anında îman etmiş ancak îmanı reddedilmiş ve: "... şimdi mi inandın? Daha önce başkaldırmış ve bozgunculuk etmiştin." denmiştir.¹²⁷

¹²³ Enfal, 4

¹²⁴ Nisâ, 151

¹²⁵ Hucurat, 15

¹²⁶ Lokman, 32; Ayrıca, Rum, 33; Zümer, 49

¹²⁷ Yunus, 91

Halbuki mü'minin îmanı her türlü tereddüitten uzakztam bir bağlılık ve teslimiyet içerisinde, onun her şeyiyle kaynaşmış ve damarlarına işlemiş olması gerekir. Harici veya dahili hiçbir etki ona olumsuz yönde tesir edemez. Allah'ın Kur'an'da kendileri için "İnsanlar içinde Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk eden vardır. Ona bir iyilik gelirse yatıştır, başına bir bela gelirse yüz üstü döner. Dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur."¹²⁸ dediği kimselerde bulunan hastalığın etkisi, onu zayıf düşüremez. Mü'minin îmanı uğranılan bir zorluk, darlık, zayıflık veya yoklukla sarsılmaz. Aksine daha da güçlenir.

İmanın ümitsizlik anında olmaması, inanan bir insanın da hiçbir şekilde ümitsizliğe kapılmaması gerekir. Bir mü'minin ne Allah'ın rahmetinden ümidini kesmesi ne de azabından emin olması doğru değildir. Kur'anda Allah mü'minlerin korku ve ümit arasında bulunmalarını, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemelerini isterken; Allah'ın rahmetinden ancak kafirlerin ümidini kestiğini belirtmektedir.¹²⁹

İman, tahmin ve belirsizlik şüphesinden mutlak şekilde bağımsız olarak inanmaktır.¹³⁰ İmanda kesinlik, kesintisizlik ve bütünlük şarttır. İman edilmesi gerekenlerden bir tanesi olsun inanmamak veya şüpheyeye düşmek îmanın geçerliliğini ortadan kaldırır. Kur'an'da Allah: "... Kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?..."¹³¹ buyurarak insanların H. Muhammedin, Allah katından getirip tebliğ ettiği bütün esaslara içtenlikle inanmalarını ve uygulamalarını istemektedir.

Onunun için bir mü'minin dini hükümlerin hepsinin doğru ve hikmetli olduğunu kabul etmesi, emredilenlerin iyi ve faydalı, nehyedilenlerin ise fena ve zararlı olduğunu tereddütsüz bir şekilde benimsemesi, bunları

¹²⁸ Hacc, 11

¹²⁹ Faruki, İsmail, Tevhid, s. 55

¹³⁰ Yusuf, 87; Fatır, 45; Zümer, 53

¹³¹ Bakara, 85

yerine getirme hususunda inat, gurur ve kibir göstermemesi gerekir. Çünkü Allah'ın koyduğu esaslardaki bütün hükümler insanların menfaatinedir.¹³²

İman, kalbe ait bir keyfiyet olduğundan, şüpheyeye asla yer yoktur. Zaten şüphenin olduğu yerde iman olmaz. Onun için mü'minlerin inanılması gereken esaslar ve uyulması gereken kurallar konusunda hiçbir tereddüde düşmemesi imanın sıhhat ve selameti için şarttır.

c) İmanın Sevgi Ve Korkuya Dayanması :

Sevgi ve korku tevhid akidesinin asli bir unsurdur. Kamil bir imana sahip olan bir kalb için en sevimli şey Allah'ı sevmektir. Kur'an'da sevgi akideyle irtibatlandırılarak şöyle denmektedir: "İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır."¹³³ İman ve salih amel ayette sevginin nedeni olarak olarak zikredilmekte, sevginin akideye konu olduğu gibi amele, dolayısıyla güzel ahlâka da konu olduğu anlaşılmaktadır.

İman, sevgi ürünüdür. Yani inanmak, sevmek demektir. Kulluk ise, bütün boyutlarıyla sevgiye dayalı imanın tezahürüdür, dışı vurmasıdır. Çünkü doğrusuyla, yanlışıyla her türlü iman ve kulluk hareketlerinin temelinde mutlaka sevgi unsurunun yattığı görülmektedir.¹³⁴

Allah korkusu da tevhid akidesinin oluşumunda önemli bir işleve sahiptir. Ancak bu korku basit bir korku değildir. Allah'a saygı, hürmet ve O'nun yüceliğini bilmeyi içerir.

Mü'min kişinin Allah korkusu, Allah sevgisine dayanır. O'nun sevmemesinden ve O'nu sevmemekten korkar. Bu tür korkunun illeti sevgidir.¹³⁵

Bir insan için en büyük azab, telafisi mümkün olmaya kayıp, Allah'ın onu sevmemesidir. Kur'an'da Allah, emirlerinin ve nehiylerinin karşılığını sevgi

¹³² Bakara, 185; Nahl, 90; ...

¹³³ Meryem, 96

¹³⁴ Bakara, 165

¹³⁵ Fatır, 28

üzerinden belirleyerek, kullarını sevmekle müjdeler ya da sevmemekle korkutur.¹³⁶

İçerisinde saygı içeren ve yalnızca yaratıcıya tahsis edilmesi gereken korkuyu başkası için duymamakta Allah'ın bir emridir: "... Onlardan korkmayın Benden korkun..."¹³⁷

İnsan doğası gereği pek çok şeyden korkar. Ancak ayetin ifade ettiği korku, sıradan bir korku olmayıp, yukarıda işaret ettiğimiz gibi Allah'a tâzimi ve O'nun büyüklüğünü kabul etmeyi içeren bir korkudur.

Allah, mü'minlerin Allah'tan başka kimseden korkmadıklarını¹³⁸ vurgulamakla başkalarından Allah'tan korkar gibi korkmayı kişilik yapısıyla uyuşmayan bir karakter yansıması olarak görmekte ve bu tip insanları ayıplamaktadır: "... Onlara savaş farz kılındığında, içlerinden bir takımı hemen insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha çok korkarlar..."¹³⁹

Allah sevgisinin temelinde Allah'ın bahsettiği sayısız nimetlere şükretme, nankörlük etmeme duygusu yatmaktadır. Allah korkusu da bu nimetlerin gerektirdiği itaat ve kulluğu gereği gibi yapamamanın doğurduğu hassas bir sorumluluk hissinin ifadesidir. Her iki duygu da dini îmanın ayrılmaz unsurlarıdır.¹⁴⁰

İman, hem Hakk'ı tasdik etmeyi, hem de sevmeyi hem de Hakk'ın sevgisinden mahrum olmaktan korkmayı içermesi gerekir. Sevilen şeyi sevebilmek için de onu bilmek gerekir.¹⁴¹ Sevgi ve korkuya dayalı îman, inanan keşide başka yolla mümkün olmayan bağlılığı devamlı ve zevkli bir hale getirir.¹⁴²

¹³⁶ Bakara, 195, 205, 222; Nisâ, 36, 148; Mâide, 42, 87; Enam, 141; Enfal, 58; ...

¹³⁷ Mâide, 3

¹³⁸ Ahzab, 39

¹³⁹ Nisâ, 77

¹⁴⁰ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi. S. 167

¹⁴¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 120

¹⁴² Hökelekli, a.g.e., s. 166

Bir müslümanın haramları işlemesinin sebebi, onlara karşı duyduğu istek ve sevgidir. Eğer onun kalbinde kök salmış olan Allah sevgisi veya Allah korkusu bu kötü arzularına üstün gelmiş olsaydı haramları işlemeyecekti. Ama sevgiye dayanan hassasiyeti kaybolmuş veya yetersiz kalmıştır. Peygamber Efendimizin: “Bir mü’minin, mü’min olduğu halde zina edemeyeceği, hırsızlık yapamayacağı ve içki içemeyeceği”¹⁴³ şeklindeki hadisi de böyle yetersiz, olgun ve kâmil olmayan bir îmana işaret etmektedir. Halbuki kâmil bir îman Allah’ın sevgisini kazanmayı: “İnananlar arasında Allah’ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır....”¹⁴⁴, sadece O’na güvenmeyi: “Onlar sabreden ve yalnız Rablerine güvenen kimselerdir.”¹⁴⁵, rahmetini ummayı: “Ey Muhammed! De ki; “Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin”¹⁴⁶ ve azabından korkmayı gerektirir: “.... o halde insanlardan korkmayın, benden korkun, âyetlerimi hiçbir değerle değiştirmeyin....”¹⁴⁷

d) İmanın Tahkiki Olması :

Allah'a inanıyorum demek insanı mutlak ve kâmil bir îman sahibi yapmaz.¹⁴⁸ Şeklen dinin gereklerini yerine getirmek de insanın îman sahibi olduğuna her zaman delalet etmez. Meselâ şeklen dindar görünüp de, gerçekte îman sahibi olmayan münafıklar vardır.¹⁴⁹ Bunun yanında içinde yaşadıkları toplumun empoze ettiği değer hükümler ile Allah kavramına inanan kimseler vardır. Bunlar dini hareketlerinde samimi olmakla beraber inançlarının tam bir bilincine sahip değildirler. Dinle ilgili yapıp etmeleri genellikle bir alışkanlık

¹⁴³ Buhari, Eşribe, 1

¹⁴⁴ Bakara, 207; Ayrıca, Bakara, 265,272; Nisâ, 114; Ra’d, 22; Mümtehhine, 1

¹⁴⁵ Nahl, 42; ayrıca, A.İmran, 159; Nisâ, 81; Mâide, 11, 23; Enfal, 2; Tevbe, 51, 129; Yunus, 71; Yusuf, 67; Ra’d, 30; Şûrâ, 10; Mülk, 29.....

¹⁴⁶ Zümer, 53; ayrıca, Bakara, 143, 218; A. İmran, 132; Nisâ, 25; En’am, 54; A’raf, 56, 72; Tevbe, 21; İsrâ, 8; Ankebut, 21

¹⁴⁷ Mâide, 44, ayrıca, Bakara, 151; Mâide, 3; Ra’d, 21; Enbiya, 49; Mü’minûn, 57; Lokman, 33;

Ahzab, 39; Fatır, 18; Zümer, 23; Mülk, 12

¹⁴⁸ Hucurat, 14

¹⁴⁹ Bakara, 8

eseri olarak sürüp gider.¹⁵⁰ Kur'an'da, mü'minlerden “dini sadece Allah'a has kılmaları” istendiği halde¹⁵¹ bu tür insanlarda bazen çevrenin baskısı Allah'ın emrinden ağır basabilir. Halbuki îman, asla kişilik bölünmesine izin vermez. Bu durum îmanla gelen değişim bilincinin tam olarak idrak edilmemesi yani îmanın taklitten tahkik mertebesine yükseltilmemesi sebebiyledir.

Bir de Allah'ın kavramına değil de Allah'ın varlığına inanan, inançlarının bilincinde olan kimseler vardır ki, bu gibilerin îmanı Gazali (v.505/1111)'nin belirttiği gibi “keşif yolu ve basiret nuru ile perde arkasını görüp yakın (kesin bilgi) ifade eden bir tasdiktir.”¹⁵²

Tasdik bulunan bir kimsede yakîn bulunacağı şüphesizdir. Fakat bu yakîn kimisinde ilme'l yakîn, kimisinde aynel yakîn, kimisinde de hakka'l yakîn derecesindedir. Bunun için Peygamberlerin ve evliyaların îmanları ile diğer insanların îman mertebeleri arasında büyük derece farkının olması muhakkaktır. Ebu Cehil'in küfründeki şiddet ile alelade bir kafirin küfrü bir olamayacağı gibi; Hz. Ebu Bekir ile herhangi bir mü'minin îmanındaki kuvvet de bir değildir. Çünkü canlılarda bulunan duygu düşünce, irade işitme v.b. gibi zahiri ve batını özellikler nasıl farklılık içeriyorsa, tasdik keyfiyetleri de farklı derecelerdir. Ancak bir kişi, Allah'ın ayetlerine, tabiatın esrarına, mahlukatın yaratılışına bakarak, emirleri yapıp yasaklardan kaçınarak iyi insanlarla beraber olarak îmanını daha sağlam bir hale getirebilir, getirmesi gerekir.

İbrahim (a.s.) ölümleri nasıl dirilttiğini göstermesini Allah'tan istemesi ve “İnanmıyor musun?” ilahi sualine “İnanıyorum, lakin kalbim mutmain olsun istiyorum.”¹⁵³ cevabını vermesi îman neş'esinin son mertebesini istemek içindir. Bu durum mevcut îmana daha yüksek bir kuvvet verecek, heyecan ve kemalini artıracaktır.

¹⁵⁰ Öner, Necati, Stres ve Dini İnanç, s. 38, Diy. Vak. Yay., Ankara, 1985

¹⁵¹ Mü'min, 14, 65; Beyyine, 5,

¹⁵² Gazali, İhya, c. 1, s. 317

¹⁵³ Bakara, 260

İnanılan şeylerin delillerinin ortaya konularak inanılması, îmanın bilinç seviyesini yükseltecektir.¹⁵⁴ Zira tasdik ve sevgisinin gerekçesini kesin delillere dayandıran ve karşıt şüphelerin asılsızlığını ortaya koyan kimse onayını böyle güçlü bir gerekçeye dayandırmamış olan kimse gibi değildir.

Kur'an, mü'minleri tahkiki îmana yönelttiği halde acaba buna ulaşamayıp da taklidi îman seviyesinde kalanların durumu ne olacaktır? Şu bir gerçekteki insanlar ne tasdik ne sevgi ne korku ne de bilgi ve tanıma derecesi bakımından eşit değildirler. Bundan dolayı amel ahlâk ve her tür davranış itibarıyla da birbirine eşit olan iki insan bulmak oldukça zordur.

Ehl-i Sünnet alimlerine göre gerçek îman aklî ve naklî delillere dayanan îmandır. Ancak bunlar insanlar arasındaki durum farklılığını dikkate aldıklarından dolayı mukallidin îmanı, nazar ve istidlâli terk ettiğinden dolayı günahkar olmakla beraber geçerlidir demişlerdir.¹⁵⁵ Fakat böyle bir îman, arzu edilen bir îman değildir. Çünkü böyle bir îman dayanaktan yoksun olduğu için her an yok olmaya müsaittir. Halbuki nazar ve istidlale dayanan bir îman kuvvetli bir zemine dayandırıldığından dolayı zamanla yıkılması söz konusu olamaz.

Bir kimse Allah'ı bilip kalbiyle îman eder, diliyle tasdik ederse, itikadını bozacak herhangi bir şüphe içinde de değilse, istidlâl etsin veya etmesin hem Allah katında hem de Müslümanlar nezdinde mü'mindir.¹⁵⁶ Zira îman, mutlak tasdikten ibarettir. Kendisine bir haber verilip de onu tasdik eden kimse için verilen habere inandığını söylemek nasıl doğru ise, mukallide de inanılması gerekli hususlar haber verilir de onları tasdik ederse o kimse mü'mindir.¹⁵⁷ Ayrıca kişilerin her meselede akli istidlâl üzerine itikatlarını bina etmeleri çok zordur. Ve bu şart da değildir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Beysar, a.g.e., s. 99

¹⁵⁵ Pezdevi, Ebu'l Yusr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi, terc. Ş. Gölcük, s. 219, Kayıhan Yay., İst. 1988; Nesefi, Tabsıra, s. 42; Sâbûnî, a.g.e., s. 181

¹⁵⁶ İbn Hazm, İlmu'l Kelam, s. 85; Bağdadî, Usulu'd Din, s. 254

¹⁵⁷ Sâbûnî, a.g.e., s. 182

¹⁵⁸ Nesefi, Tabsıra, s. 42

Tefekkür ve teemmül edilerek âlemin sonradan yaratıldığını, onu yaratanı, onu yaratanın vahdaniyyetini, O'nun sıfatlarını ve risalet görevinin sahihliğini bilerek îmanın elde edilmesi ile; Peygamberin tebliğ etmesi ve onun mucizelerinin görülmesinden sonra îman edilmesi arasında tasdik itibarıyla fark yoktur.¹⁵⁹ Fakat bununla beraber mü'minin îmanını tak'litten tahkike geçirmesi gerekir, îmanın kuvvetlenmesi için bu şarttır.¹⁶⁰

Mu'tezile ise taklidi îmanı kabul etmemektedir. Bunlara göre kişi, her bir meseleyi, aklının yardımıyla, oluşabilecek şüpheleri bertaraf edebilecek şekilde bilmedikçe mü'min sayılmaz.¹⁶¹

Mu'tezile'nin görüşlerinin doğru olduğu düşünüldüğü zaman, birçok insanın kafir olduğuna hükmedilmiş olur ki, bu ağır bir ithamdır. Ve bu düşünce risalet görevinin hikmetini ortadan kaldırır. Fakat bununla beraber tahkiki îman taklidi îmandan elbette çok üstündür. Kur'an'ı Kerimde pek çok ayette mü'minlere Allah'ın ayetlerini, âlemin esrarını, mahlukatın yaratılışını tefekkür etmelerinin emredilmiş olması, sağlam ve kalıcı bir îmanın oluşturulması içindir.¹⁶²

e) İmanın Güzel Amele Sevk Edici Olması :

Kur'an'da îmanı tanımlayan ayetlere baktığımız zaman îmanla amelin yan yana geldiğini görürüz.

“Gerçek iyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafınıza çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, O kimsenin iyiliğidir ki, Allah'a ahiret gününe, meleklerle, kitaplar, Peygamberlere inanır. Allah rızası için yakınlarla yetimlere yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman

¹⁵⁹ Nesefî, a.g.e., s. 40

¹⁶⁰ Gölcük, Toprak, Kelam, s. 110

¹⁶¹ Sâbûnî, a.g.e., s. 182; K. Abdülcabbar, Şerh, s. 60

¹⁶² Bakara, 164, 242; En'am, 46; Ra'd, 4; Nahl, 12, 67; Haccc, 73; Rum, 24; Gâşiye, 17;

sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır.¹⁶³

“Şüphesiz senden evvel Peygamberlere îman edenler, yani Yahûdilerden, Hıristiyanlardan ve Sabiilerden Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp salih ameller işleyenler için Rabları katında mükafatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku olmadığı gibi onlar üzülmeceklerdir.”¹⁶⁴

Yine Kur’an’ın pek çok ayetinde amel îmana mukarin olarak gelmektedir. “İman edenler iyi işler yapanlar, namaz kılanlar ve zekat verenler için Rableri katında mükafatları vardır. Onlara korku yoktur. Mahzun da olmayacaklardır.”¹⁶⁵ Bu durum îmanın amelin kendisi olmadığını bununla beraber amelinde îmandan bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.

Amelin îmandan ayrı olduğunu söylemek amelin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Kur’an, îman ve ameli birlikte zikrederek, amelin îmanın tabii bir sonucu, pratik bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Kur’an’da îman sahiplerinin boş şeylerden yüz çevirmek iffet ve namuslarını korumak, emanetlerine ve sözlerine sadık kalmak, öfkelerini yenip affedici olmak, kötülüğü iyilikle karşılamak, nazik ve kibar olmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek¹⁶⁶ gibi ameli ve ahlâki güzelliklerle donanmaları istenmektedir. Bu da îmanın kişiyi güzel amellere yönelttiği oranda değerli ve geçerli olduğunu, îmanın gerçek işlevinin bu olduğunu, îmanın gerçek işlevinin bu olduğunu göstermektedir. Zira güzel amel kapsamına Allah’ın razı olduğu her şey girer. Zaten îmanda Allah’ın razı olduğu şekilde bir hayat sürmektir. Dolayısıyla amelsiz bir îmanın Kur’an ölçeğinde fazla bir değeri yoktur.

Mü’minin îmanı ile amellerinin bütünlük göstermesi gerekir. Müslüman’ın en etkin tebliğ aracı bizzat yaşayışıdır. Sözle tebliğin yetersiz kaldığı yerlerde, ameller tebliğ işini üstlenmiş olacaktır. Allah Kur’an’da îman

¹⁶³ Bakara, 177

¹⁶⁴ Bakara, 62

¹⁶⁵ Bakara, 277

¹⁶⁶ Mü’min, 1-8; A. İmran, 132-135; Ra’d, 24; İsra, 37; Bakara, 177

edip, salih amelde bulunan kulların dışındakilerin hüsranda olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁷ İki şartın ikisine birden bağlanan şey, şartlardan biri bulunmadığı zaman, onlara bağlanan şey de bulunmaz. Onun için îman ve salih ameli birlikte bulundurmayan kimse îman dairesinde olmakla beraber, hem dünyada hem de ahirette zarar içerisinde olacaktır.¹⁶⁸ Zira insanın kemal seviyesine yükselmesi hem nazari, hem de ameli bakımdan mükemmel olmasına bağlıdır.¹⁶⁹ Allah Teala da Kur'an'da, salihlerden olma şeklindeki vasıflandırmayı övgünün zirvesi kabul etmiştir: “Onları rahmetimizin içine aldık; doğrusu onlar salihlerdendir.”¹⁷⁰ “SüleymanRabbim.... Rahmetinle beni salih kulların arasına koy. dedi”¹⁷¹ Allah’ın bu övgüsüne nail olmak da ancak salih amellerle mümkündür.

Îman, gaye ve hedefi bakımından salt bir itikaddan ibaret, ameli kıymetten yoksun, vicdani bir emirden ibaret değildir. İmanın etki alanı insanın yalnız iç kısmı olmayıp, hem içi, hem de dışıdır. İman ile salih amelden her biri diğerini besler ve takviye eder, birinin kemali diğerinin varlığına bağlıdır.¹⁷²

Amellerin alacağı biçim insanın ebedi hayattaki kaderini tayin edecektir. İnsanın dünyaya gelişi ve geçici bir müddet orada konaklayışı amel içindir.¹⁷³ İnsan iyi veya kötü amellerden birini seçme ve yapma durumuyla karşı karşıya kalmakta, yaptığı tercihin sonucuna göre de ebedi alemde mükafatını veya mücazatını görecektir.

Peygamber Efendimiz: “En üstün amel nedir? Sorusuna “Allah ve Rasulüne inanmaktır” cevabını vermiştir.¹⁷⁴ Allah Rasulü burada îmanı amel, hem de en üstün amel olarak tanıtmakta, îmanın özündeki pratiğe ve

¹⁶⁷ Asr, 1-3

¹⁶⁸ Râzî, Mefâhu'l Gayb, c. 32, s. 88

¹⁶⁹ Râzî, a.g.e., c. 8, s. 202

¹⁷⁰ Enbiya, 86

¹⁷¹ Neml, 19

¹⁷² Akseki, İslâm, s. 32-33

¹⁷³ Yunus, 4; Hûd, 7; Mülk, 2

¹⁷⁴ Buhâri, İman, 18; Tirmizi, Cihad, 22

dinamizme dikkat çekmekte, îman-hayat iç içeliğini belirlemektedir. Kur'an da pratiği olmayan din anlayışını onaylamamakta, insanın Müslüman'ca yaşayabilmesini, Kur'an mesajına aktif biçimde uyma şartına bağlamaktadır.¹⁷⁵ Nitekim Kur'an'ı Kerim'de de îman hakikatine delalet eden söz ağaca benzetilmiş ve şöyle buyrulmuştur: Allah'ın, hoş bir sözü, kökü sağlam, dalları göğe doğru olan Rabbinin izniyle her zaman meyve veren hoş bir ağaca benzeterek nasıl misal verdiğini görmüyor musunuz?"¹⁷⁶ işte îman da kökü kalpte, dalları ise insan davranışları olarak dışarıda olan bir tevhid ağacıdır.

Kısaca îman, sırf kabul olmadığı gibi, Allah'a davet de yalnızca îmana davet değildir. Mü'minleri, amele hayata yaşamaya davet de bu manaya dahildir. Yani îmana amel, amele îman gerekmektedir. İmanın özündeki hayat dinamiği onu en üstün amel haline getirmektedir.

İman yalnız kuru bir tasdikten ibaret olmayıp bütün hayatı kuşatmaktadır. Allah'ın hoşnutluluğuna, kalpte sıkışıp kalan, semeresi ortaya çıkmayan îmanla değil; inanılan şeyleri hayata geçirmekle ulaşılır. İman, insanı harekete geçiren, onu iyiye güzele ve doğruya sevk eden bir güç olmalı, eserleri hayatta görülerek sahibini ve çevresini aydınlatmalıdır.

Allah'ın mü'minlerden istediği îman, şirkten eser taşımayan, şek ve şüphe içermeyen. Allah sevgi ve korkusuna dayanan taklidi aşır tahkiki seviyeye ulaşmış, kişileri kötülüklerden uzaklaştırıp güzelliklerle buluşturan, yüksek bir olgunluğa ve dinamik bir etkinliğe sahip olan îmandır.

Kur'an'da îmanın özelliklerini ortaya koyduktan sonra şimdi de îman ve İslâm arasında ne tür bir ilgi olduğunu belirlemeye çalışacağız. Çünkü îman ve İslâm arasındaki irtibatın, îman ve amel arasındaki irtibatla benzerliği vardır. Bu ilişkinin ortaya konulması, îman – amel arasındaki irtibatla benzerliği vardır. Bu ilişkinin ortaya konulması, îman – amel, îman – ahlâk

¹⁷⁵ Bakara, 285

¹⁷⁶ İbrahim, 24-25

arasındaki ilginin daha iyi bir şekilde görülmesine ve anlaşılmasına yardım edecektir.

4- İMAN – İSLÂM İLİŞKİSİ :

İman ve İslam kelimeleri mefhum ve kavram itibarıyla aynı olmamakla beraber, bunlardan birini diğerinden ayırmak mümkün değildir.¹⁷⁷ Bunlar birbirini tamamlayıcı kavramlardır. Biri olmadan diğeri olmaz. Bunlar bir şeyin içi ve dışı gibidirler.¹⁷⁸ İman ve İslâm kavramları kendileri ile murad edilen husus incelendiğinde din işinde bir oldukları görülür.¹⁷⁹ Çünkü iman, Allah'ı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten ibarettir. İslâm ise, O'nun uluhiyetine boyun eğip, emirlerine teslim olmak, itaat etmektir.¹⁸⁰ Bu da ancak O'nun emir ve yasaklarını benimsemesi, kişinin kendini Allah'a teslim etmesi, ibadette ortak koşmaması, ibadeti sadece Allah için yapmasıyla gerçekleşebilir. İslâmiyet'in şartlarından bir kısmını inkar etmek suretiyle İslâmiyet'ten çıkan, imandan da çıkmıştır. Aynı şekilde iman esaslarının bazılarını kabul etmemek suretiyle imandan çıkan kimse de İslâm'dan uzaklaşmış olur.¹⁸¹

İslâm umumi bir mana için, iman ise hususi bir mana için kullanılır.¹⁸² Her tasdik, teslimiyet ve boyun eğme demektir. Fakat her teslimiyet ve boyun eğme tasdik değildir.¹⁸³ Çünkü tasdik edenin boyun eğenden başka biri olması imkansızdır. Buna mukabil boyun eğenin, tasdik etmeyen biri olması mümkündür.

İmanı iç güvenlik olarak kabul edersek, İslâm da dış güvenliktir. Bunun için Allah Rasulü, toplumsal güvenin sağlanmasında ferde düşen görevi

¹⁷⁷ Taftazani, Kelam İlmi ve İslâm Akaidi, s. 286

¹⁷⁸ Ebu Hanife, El Fıkhü'l Ekber, s. 58, İmamı Azam'ın Beş Eseri, Haz.. M. Öz, İst. 92

¹⁷⁹ Mâturidî, K. Tevhid, s. 394; Ö. N. Bilmen, Muvazzah İlmi Kelam, s. 98

¹⁸⁰ Mâturidî, Tevhid, s. 394; Bakıllani, Temhid, s. 347, Razi, a.g.e., c. 7, s. 222 – 223; Sâbûni ,a.g.e., s.184; Ebu Hanife, El Fıkhü'l Ekber, s. 58

¹⁸¹ Işık, Kemal, a.g.e., s. 58

¹⁸² Pezdevi, Ebu'l Yusr, Ehl-i Sünnet Akaidi, terc. Ş. Gölcük, s. 320, Bâkılânî, Temhid, s. 347

¹⁸³ Gazali, İhyâ, c. 1, s. 300

îmanla değil, İslâmı tanımlamış ve “Müslüman, Müslüman’ın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir” buyurmuştur.¹⁸⁴

Mu’tezili’ye göre îman ve İslâm aralarında hiçbir fark olmayan tek kavramdır.¹⁸⁵

Mâturîdî’ler de îman ve İslâm terimlerinin aynı olduğunu söylerler. Fakat bunların görüşü Mu’tezili’lerinkinden oldukça farklıdır. Çünkü bunlara göre îman ve İslâm birbiriyle yakın alakası bulunan, biri diğerinin tamamlayıcısı durumunda olan kavramlardır.¹⁸⁶

Eş’arî kelamcılar ise îman ve İslâm kavramlarının farklı olduğunu söylerler. Görüşlerini desteklemek için de cibrîl hadisini ve Hucurat Suresi’nin 14. ayetini delil gösterirler. Cenab-ı Hakkın bedevilere İslâm olduk demelerine izin verdiği halde, îman ettik demelerine müsaade etmemiş olması, bunların aslında aynı şeyler olmadığını gösterir demişler ve bu görüşlerini Cibril hadisiyle de desteklemek istemişlerdir. Müslümanlara dinlerini öğretmek amacıyla Cibril’in sorduğu sorulara karşılık Hz. Peygamber gerek îmanı gerekse İslâm’ı gayet veciz bir şekilde tarif etmiş ve aralarındaki derece farklarını belirtmiştir. Bu görüş sahiplerine göre Hz. Peygamber ve Cebrail yeryüzünün ve gökyüzünün en güvenilir olanlarıdır. Bunların, aslında bir olan bir şeyi ikiye ayırıp, bunları ayrı ayrı tarif etmede birleşmeleri beklenemez. Bunu yaptıklarına göre, demek ki îman ile İslâm bir değildir.¹⁸⁷

İbn Teymiyye (v.728/1328) ise, eğer îman terimi, İslâm veya amel terimleriyle yan yana kullanılırsa o zaman sadece bâtını anlamı ifade eder. Fakat yalnız başına kullanılırsa o zaman hem zâhirî ve hem de bâtını anlamlarını birlikte ifade eder, demektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Buhari, İman, 4, 5; Tirmizi, İman, 12; Kıyâme, 53

¹⁸⁵ Kadı. Abdülcabbar, a.g.e., s. 706-707

¹⁸⁶ Mâturîdî, Tevhid, s. 398; Sâbûnî, a.g.e., s. 184

¹⁸⁷ Bâkılânî, Temhid, s. 347; Işık Kemal, a.g.e., s. 55

¹⁸⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 173

İman ve İslâm'ın aynı şey olduğunu söyleyenler Cenab-ı Hakkın “Bir kimse İslâmiyet’ten başka bir dine yönelirse onunki kabul edilmeyecektir.”¹⁸⁹

“Allah katında gerçek din İslâm’dır”¹⁹⁰ gibi bazı âyetleri delil göstermişlerdir.

İman ve İslam kelimeleri bazı naslarda aynı,¹⁹¹ bazılarında farklı¹⁹² olarak kullanılmış olsa bile, din bakımından iman ve İslam birdir. Zira İslam, iman temeline dayanır, ondan ayrı düşünülemez. Allah’a teslimi içermeyen bir imanın geçerliliğinden de bahsetmek mümkün değildir. Her mü'min, Müslim olduğu gibi, eğer iç alemi itibarıyla Müslim’se aynı zamanda da mü'mindir. Bu iki kavram birbirinin tamamlayıcısı durumundadır.

İslâm genel bir mana için kullanıldığı halde, iman daha özel bir mana için kullanılmaktadır. Birini diğeri olmadan düşünmek Kur’an-i anlamda doğru değildir. Kur’an, bedevilerin inandık demelerine karşın, iman kalblerine tam yerleşmediğinden dolayı, “siz inanmadınız, fakat İslâm olduk deyin”¹⁹³ diyerek ikazda bulunurken, iman ettikleri halde imanlarının gereklerini yerine getirmeyerek, Allah’a teslimiyette zaaf gösterenleri de uyarmakta, durumlarını düzeltmelerini tembih etmektedir. “Size ne oluyor da: “Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip çıkan gönder, katından bize bir yardımcı lütfet” diyen zavallı çocuklar, erkekler ve kadınlar uğrunda ve Allah yolunda savaşmıyor musunuz?”¹⁹⁴

Demek ki İslam, bütünüyle imanın dış yansımasıdır ve amele taalluk eden boyutudur.

Güçsüz ve sınırlı bir varlık olan insan, bütün varlığıyla Bâkî ve Ezelfî olan Allah'a tam anlamıyla iman edecek O'na teslim olacak O'nun

¹⁸⁹ A. İmran, 85

¹⁹⁰ A. İmran,19; Ayrıca,Yunus, 84; Neml, 81; Zâriyât, 35

¹⁹¹ Yunus, 84; Zâriyat, 35-36

¹⁹² Hucurat,14

¹⁹³ Hucurat,14

¹⁹⁴ Nisâ, 75

gösterdiği yolda ilerleyecek ki, böylece hem Rabbinin rızasını kazanacak, hem de hayatını güzel amellerle süsleyecektir.

Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak ancak îman ve İslâm bütünlüğü ile mümkündür. Çünkü bu durumda hem Allah'ın haber verdiği şeyler tasdik edilecek, hem onlara itaat edilecek, hem de Allah'ın ulûhiyetine severek ve isteyerek boyun eğilecek. Bu şekilde Kur'an-i anlamda îman-ı amel bütünlüğü de sağlanmış olacak ve bu durum ferdin ahlâki oluşumuna büyük katkı sağlayacaktır.

İmanın artma ve eksilmeye müsait olup olmaması da Kelâm tarihinde sıkça yapılan tartışmalardan biridir. Bu konuda yapılan tartışmalar ameli ve ahlâki hayatı derinden etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Biz şimdi Kelâm mezheplerinin bu husustaki yaklaşımlarına kısaca değinmek istiyoruz.

5- İMANDA ARTMA VE EKSİLME :

Acaba îman yapı olarak artma ve eksilmeye müsait midir? İnsanlar arasında îmanları konusunda derece farkları var mıdır? İslâm alimleri bu konularda farklı kanaatlere sahiptirler. Bu durum îmanın hakikati konusunda oluşan farklı anlayışların tabi bir sonucudur. İmanın öz terkibine ameli dahil edip etmemeye bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Ebu Hanife, Mâturîdî'ler ve bazı Eş'arî kelamcılara göre îman ne artar ne de eksilir. Ebu Hanife bu konuda şöyle der: İmanda artma ve eksilme olmaz. Çünkü îmanın artması ancak küfrün azalmasıyla; eksilmesi de küfrün artmasıyla düşünülebilir. Bir şahsın aynı zamanda hem mü'min, hem de kafir olması nasıl mümkün olur?¹⁹⁵

İman kalbe ait bir tasdiktir. Bundan dolayı îmanın kemiyet olarak yani tasdik edilen şeyler itibarıyla, inanılacak şeylerin bütünlüğü açısından artması ve eksilmesi mümkün değildir.¹⁹⁶ Yani bir mü'mine inanmak için neler

¹⁹⁵ Cüveyni, a.g.e., s. 399; Ebu Hanife, Vasiyye, s. 60

¹⁹⁶ Sâbuni, a.g.e., s. 182; Beysar, Muhammed, a.g.e., s. 98; Gölcük, Toprak, Kelam, s. 102

zikrediliyorsa, diğer bir mü'min için de aynı şeyler zikredilir. Hatta bu konuda Ebu Hanife'nin dediği gibi gök ehliyle yer ehlinin îmanı, îman edilecek şeyler yönünden artıp eksilmez.¹⁹⁷

Fakat îman keyfiyet olarak yani kuvvetlilik ve zayıflık yönünden artma ve eksilmeyi kabul eder.¹⁹⁸ Bir gerçeğin kabulü anlamına gelen îman, bir bütün demek olduğundan, burada nicelik açısından değil, nitelik açısından bir gelişme söz konusudur.¹⁹⁹ Çünkü tasdik herhangi bir şey ile karışırsa, akabinde şüpheye dönüşür. Mutlak bir kanaat bir kez kemale erişti mi artışa müsait değildir. Kemale erişmeden önce de henüz mutlak itikat değildir.²⁰⁰

Îmanın kemal ve keyfiyet itibarıyla ziyadeleşmesi ve noksanlaşmasında ameli tatbikatın büyük tesiri vardır. Bu tesir îmanın zat yönü itibarıyla olmayıp, sıfat yönü itibarıyla.²⁰¹

Îmanın kuvvetlenmesi itaatlerin kalbdeki tesirinden doğar. Îmanın meyvesi olan salih amellerin îmanın kuvvetlenmesindeki rolü, suyun ağaçlar üzerindeki rolü gibidir.

Îman, icmali ve tafsili îman durumuna göre de ziyadeliği ve noksanlığı kabul eder. Bu tasdikin nicelik olarak artması demektir. Hz. Peygamberin verdiği bilgileri ana hatları ile meselelerin detaylarına inmeksizin tasdik eden bir kimse, Peygamberin bütün söylediklerini ayrı ayrı yakından bilerek tasdik eden kimse gibi olamaz.

Eş'arîler amelleri îmanın kemalinin bir cüz'ü kabul etmekte olup, îmanın aslından bir cüz olarak kabul etmemektedirler.²⁰² Onlar îmanın tasdik yönüyle değil, söz ve amel yönüyle artıp eksilebileceğini, ayrıca îmanın hüküm itibarıyla da artma ve eksilmesinin mümkün olduğunu söylerler. Bu durum îman etme şeklinin farklı olması değil; îman etme veya etmeme neticesi

¹⁹⁷ Ebu Hanife, El – Fıkhu'l Ekber, s. 58

¹⁹⁸ A.g.e., a.y.; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 147; Akseki İslâm, s. 43

¹⁹⁹ Yazır, a.g.e., c. 4, s. 431

²⁰⁰ İzutsu Toshihiko, İslâm Düşüncesi. İman Kavramı, terc. S. Ayaz, s. 225, İst. 1984

²⁰¹ Pezdevi, a.g.e., s. 220

²⁰² Bâkılânî, Temhid, s. 347; Cüveyni, İrşad, s. 397-398

oluşacak ceza veya mükafatın farklılık arz etmesidir. Allah Teala Kur'an'da Mekke'nin fethinden önce Allah için çalışan, çarpışan ve mallarını sarf eden mü'minlerin, Mekke'nin fethinden sonra bunları yapanlardan derece itibarıyla daha üstün olduklarını haber vermektedir.²⁰³ Buradaki üstünlük tasdik itibarıyla değildir. Çünkü her iki grup da Allah Rasülü'nün getirdiklerini tasdik edici durumdadır. Ancak öncekiler sevap ve derece olarak, daha üstündürler.

İmanın aslının artma ve eksilmeyi kabul etmediği noktasında Mâturîdî ve Eş'arî kelamcıları arasında bir fikir ayrılığı görülmemektedir.²⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'de geçen ".....Bu anların ancak îmanını ve teslimiyetlerini artırdı.²⁰⁵ "İnananların îmanlarını kat kat artırmaları için kalblerine güven indiren odur...."²⁰⁶ "İnananlar ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalbleri titrer, ayetleri okunduğu zaman bu onların îmanlarını artırır."²⁰⁷ şeklindeki ayetlerin zahiri manalarına sarılan Mu'tezile ve Hariciler îmanın nicelik olarak artacağını söylemişlerdir. Bu görüşün karşısında yer alanlar ise bu tür ayetlerde belirtilen îmanın ziyadeleşmesinden maksadın, kuvvet anlamında olup, îmanın bereket ve tesirinin artması ve nurunun parlaması anlamlarına yorumlamışlardır.²⁰⁸ Çünkü kalbdeki îmanın dışa güzel ameller olarak yansıyor yansımadığı durumuna göre kuvvetli veya zayıf olduğu anlaşılabilmektedir. Bir mü'min, Allah'ın ayetlerine, tabiatın esrarına, mahlukatın yaratılışına bakarak, emirleri yapıp, yasaklardan kaçınarak, iyi insanlarla beraber olarak îmanını daha sağlam bir hale getirebilir.²⁰⁹

Mürciîler ise îman-amel ilişkisi konusunda, amelin, îmandan tamamen bağımsız olduğu görüşünü benimsedikleri gibi; îmandan sonra hiçbir

²⁰³ Hadid, 10

²⁰⁴ Kılavuz, A. Saim, İman Küfür Sınırı, s. 63

²⁰⁵ Ahzab, 22

²⁰⁶ Fetih, 4

²⁰⁷ Enfal, 2

²⁰⁸ Sâbûnî, a.g.e., s. 183

²⁰⁹ El- Beyânûnî, Ahmet İzzeddin, El- İman, s. 73-74, Kahire, 1985

günahın îmana zarar vermeyeceğini, amellerin îmanın artması ve eksilmesi konusunda hiçbir etkisi olmadığını da iddia ettiler.²¹⁰

Peygamber Efendimizin: “Bir kul kendisi için istediğini, din kardeşi için de istemedikçe, hakiki anlamda îman etmiş olmaz.”²¹¹ “Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin ki bu îmanın en zayıf olanıdır.”²¹² şeklindeki hadislerinde de mü'minlerdeki îmanın kuvvetli veya zayıf olabileceği anlaşılmaktadır.

İmanı, sadece kalbin tasdiki, sadece dilin ikrarı, veya hem kalbin tasdiki, hem de dilin ikrarı diye tarif edenler, îmanın artmasının ve eksilmesinin söz konusu edilemeyeceğini söylemişler; ameli îmanın bir parçası olarak görenler ise; îmanda artma ve eksilmenin olabileceğini iddia etmişlerdir. İmanın artmasını ve eksilmesini kabul edenler bununla Şer'i îmanı anlamışlar, bunun ziyade ve noksan olmasını ise kuvvet ve zayıflık veya icmal ve tafsil veyahut ta inanç esaslarının artması şeklinde anlamışlardır.

Burada özellikle îmanın lügat manasından hareket ederek, îmanda kemiyet olarak artma ve eksilmenin olamayacağını, ancak amele ve ahlâka bağlı olarak keyfiyyet olarak artma ve eksilmenin olabileceğini söyleyen Ehl-i Sünnet'in görüşü ile, imanın hiçbir şekilde artma ve eksilmeye müsait olmadığını söyleyen mürciî görüşü birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü Ehl-i Sünnet'in görüşü ameli ve ahlâki alanda hiçbir gevşekliğe meydan vermeyecek bir inceliğe sahiptir. Mürciî görüş ise, yaygın olduğu dönemlerde ameli ve ahlâki hassasiyetin zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü yapılan her türlü iyilik ve kötülüğün îmana olumlu yada olumsuz etki yapmayacağı inancı insanları sorumsuzluğa itmiştir. Günümüzde de bu anlayışı ve bu anlayışa uygun yaşayan insanları sıkça görmekteyiz. Pek çok kişinin îmanla irtibatı, taklitten ibaret olan bir cümleyi söylemekten öteye gitmemektedir. Bu da gösteriyor ki geçmişte yapılan tartışmalar orda kalmamış, bunların anlayış olarak benzerleri günümüze de yansımıştır.

²¹⁰ Ebu Zehra Muhammed, Mezhepler Tarihi, s. 151

²¹¹ Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71-72

²¹² Müslim, İman, 78; Tirmizi, Fiten, 11; Nesâi, İman, 17

İman basit bir kabul, kuru bir tasdik değildir. O yeni bir doğuş, hayata farklı bir bakıştır. İmanın etki alanı insanın söz, fiil, duygu, düşünce, zihniyet, şahsiyet ve karakterini içine alacak şekilde geniş bir açılım içermektedir. Bu sebeple biz şimdi inancın kişilik oluşumundaki işlevsel boyutunu vurgulamaya çalışacağız.

6- İMANIN KİŞİLİK OLUŞUMUNA ETKİSİ :

Kişilik bir insanın bütün ilgilerini, niteliklerini, yeteneklerini, konuşma tarzının ve dış göstergesinin özelliklerin özetleyen bir terimdir.²¹³ Kişilik oluşumunda ve gelişiminde imanın etkin ve belirleyici bir tesiri vardır. İnsanın en önemli varlık şartlarından birisi de inanmasıdır. Kişi içinde yaşamış olduğu hayatın anlamını, geleceğe ait duygu ve düşüncelerini iman sayesinde bir çerçeveye oturtur. Allah'a iman, insan ile yaratıcısı arasında ki en şerefli bağı teşkil etmektedir. Çünkü iman, kişinin kendi şahsi hürriyetinden ve bağımsız yönelişinden vazgeçerek, ilahi iradeye teslim olması ve bağlanmasıdır.

İman insanın sadece ahiret saadetini temin etmekle kalmaz, dünyadaki yaşantısında da kolaylıklar sağlar. İnsanın bir tek zata karşı sorumlu olması ve kulluk yapması ile birden fazla kişiye karşı sorumlu olması arasında büyük bir fark vardır. Bu durum şahsiyet açısından da önemlidir. Gerçekte bütün kötülüklerin temelinde insan şahsiyetinin bozulması söz konusudur. Kur'an'da bu gerçek Hz. Yusuf'un dilinden şöyle anlatılmaktadır: "Ey mahpus arkadaşlarım! Ayrı ayrı bir sürü uydurma Rabler mi daha iyidir, yoksa her şeyden üstün tek Allah mı?"²¹⁴ Aynı hususa Zümer suresinde de işaret edilmektedir.²¹⁵

²¹³ Başaran İ. Ethem, Eğitim Psikolojisi, s. 29, Ankara, 1985

²¹⁴ Yusuf, 39

²¹⁵ Zümer, 29

İman, cesaret ve atılganlık ruhunu yeşertir. Ölümü küçümseyerek hak bildiği yolda yürüme arzusunu yerleştirir. İman, nefsi başka şeylerin hakimiyetinden kurtarır. Çünkü iman, Allah'ın yaratan ve öldüren, yücelten ve alçaltan, zarar ve yarar veren olduğunu içten kabul etmeyi gerektirir. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilir: “Ey Muhammed, de ki mülkün sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın....”²¹⁶ “Dirilten ve öldüren Allah'tır. O'na döneceksiniz.”²¹⁷

İç huzuru, kalb ve ruh sükuneti de kamil bir imanla mümkündür. “Onlar inanmışlar kalbleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur. Dikkat edin kalbler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur.”²¹⁸ Kalb huzura ve nefis sükunete kavuşunca insan rahatlığın serinliğini duyar, zorluklara cesaretle göğüs gerer.²¹⁹ İman, insanın manevi gücünü yükseltir ve her hayrın kaynağı olan Allah'a bağlar. Bu şekilde insan maddenin üstüne çıkar, şehvetlerinden sıyrılıp, dünya lezzetleri önünde eğilmez. Bir tek Allah'a iman, insanı başkasına kulluğun düşüklüğünden kurtarır ve onu bütün kullarla beraber eşit bir seviyeye çıkarır. Dolayısıyla insan gerçek hürriyetine kavuşmuş olur.

Kur'an, sağlam bir inanca sahip olduktan sonra kişiliklerini müspet yönde değiştiren kişi ve gruplardan övgüyle bahseder. Mesela müşrik bir toplumda yaşayan bir grup genç hak dini kabul ettikten sonra hiç korkmadan inandıkları değerleri toplumlarına açıklarlar ve şöyle derler: “.... Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. O'nu bırakıp başka bir tanrıya yalvarmayız. Yoksa and olsun ki, batıl söz söylemiş oluruz. Şu bizim milletimiz, Allah'ı bırakıp O'ndan başka tanrılar edindiler....”²²⁰ Bu açıklamalardan sonra toplum

²¹⁶ A. İmran, 26

²¹⁷ Yunus, 56; Ayrıca Bakara, 258; A. İmran, 156; A'raf, 188; Tevbe, 116; Rum, 40; Kaf, 43

²¹⁸ Ra'd, 28

²¹⁹ Bakara, 257

²²⁰ Kehf, 14-15

tarafından takibata uğradıkları için bulundukları yerden kaçarak bir mağaraya gizlenmek zorunda kalmışlardı.

Firavun'un hakim olduğu müşrik Mısır toplumunda yetişmelerine rağmen, Firavun'un karısıyla birlikte, saraydan bir başka şahıs, halktan bir grup genç ve sihirbazlar da ilk önce Hz. Musa'ya inanma başarısını göstermişlerdi.²²¹ Firavun hanedanından îman eden bir kimse bu inancın verdiği enerjiyle kavmine şöyle demişti: "Ey milletim! Şüphesiz bu dünya hayatı geçicidir, ama ahiret, doğrusu işte o, kalınacak yurttur."²²²

Firavun'un sihirbazları da Hz. Musa'nın getirmiş olduğu dine inanmalarından hemen sonra Firavun'un ellerini ve ayaklarını çaprazlama ve hurma dallarına astırma tehdidi karşısında: "..... Ne hüküm vereceksen ver. Sen, ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin."²²³ "...Şüphe yok ki biz nihayet rabbimize dönücüleriz...."²²⁴ diye cevap vermişlerdi. Yani: Biz nasıl olsa öleceğiz. Sen istesen de istemesen de öleceğiz, başımıza gelmesi muhakkak olan ölüm olması itibarıyla ha senin tarafından olmuş, ha olmamış bizce eşittir. Biz ölüp de sen sağ mı kalacaksın? Rabbimiz o zaman hükmünü verir, zalimle mazlumu ayırır, demek istiyorlardı.²²⁵

İmanın kısa bir zaman içerisinde insan şahsiyetinde meydana getirmiş olduğu değişiklik gerçekten dikkate değer bir husustur. Bu insanlar atalarının dinine yardım etmek uğruna evlerini barklarını terk etmişlerdi. Yarışmanın başlangıcında sıkılğan ve mütevazı bir şekilde Firavundan ihsan ve mükafat bekleyen bu insanlar, şimdi gerçek îmanın cesaret ve şecaatıyla doluydu. Önünde eğildikleri krallara meydan okuyarak, inançları uğruna en büyük tehditlere bile gözleri toktu. Çünkü îman duygusu karşı çıkıldıkça daha da kuvvetlenen, iyice kök salan, baskı ile sindirilemeyen, fitri bir duygudur.

²²¹ A'raf, 120-126; Mü'min, 28; Tahrîm, 11

²²² Mü'min, 39

²²³ Tâhâ, 72

²²⁴ A'raf, 126

²²⁵ Yazır, a.g.e., c. 4, s. 110-111

Zaman zaman bu duygunun üzeri kabuk bağlasa da, vicdanın bir saniyelik uyanıklığı, azmin bir anlık parlaması bu kabuğu parçalamaya yetecektir.²²⁶

İnsan ruhunda gerçek îman işaretleri açıkça belirlediği vakit insan, yeryüzünün bütün kuvvetlerinden kendisini üstün sayar. Zalimleri ve diktatörleri küçümser. Böyle ruhlarda inanç hayattan üstün gelir. Allah'a yaklaşmayı, geçici olan fena aleminden üstün görür.²²⁷

Boyunlara hakim olduğu gibi, kalblere de hakim olacağını zanneden zalim her zaman aciz ve yenilgi içindedir. Çünkü inancın hayata üstün olduğu bir durumda zalimin daha fazla yapacağı bir şey olamaz. Bundan dolayı kalblere giren, ruhlara kök salan sağlam bir îmanın bütün maddi kuvvetler toplansa söküp atamaz. Geçmiş toplumlardan verilen îmanla şekillenen şahsiyet örneklerine Hicret öncesi Mekke dönemi Arab toplumunda da sıkça rastlanır. Kur'an'da Allah Teala bu insanlardan bahsederken: "Allah ve ahiret gününe inanan mü'minler topluluğunu babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları olsa bile Allah'a, Peygambere karşı gelenlere sevgi beslediklerini göremezsin."²²⁸

İman, korku ve ümitsizlik duygularına mukavemet etmenin en güçlü zırhı olan irade gücünün tekamülü için zaruri bir unsurdur.²²⁹

İnançsızlık insanı, zayıf ve muhtaç, aciz ve değersiz hiçbir şeye malik olmayan varlıklara yalvarıp sığınmaya yöneltir.

İnsanın Allah'la kulluk ilişkisinin sarsıldığı dönemler, insanoğlunun en bunalımlı dönemleridir.²³⁰ Bundan dolayı temel mesele insanların kişiliklerini yaratıcısının belirlediği misyona göre şekillendirmektir. Bu, İslâm ıslahında kısaca tevhid denen şahsiyet ilkesidir. Tevhid inancı, insanlığın ıslahına ve dünyanın imarına sebeptir. Tevhid Allah'a inanmayı, O'na hiçbir

²²⁶ Draz, Abdullah, Din ve Ahlâk İnancı, terc. Akif Nuri, s. 111-112, İst. 1978

²²⁷ Kutup, Seyyid, Fizilâ'l, c. 6, s. 211

²²⁸ Mücadele, 22

²²⁹ Draz, Din ve Ahlâk İnancı, s. 115

²³⁰ Çakan İsmail L., Solmaz N. Mehmed, Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, s. 7, İst. 1994

şeyi ortak koşmamayı, mutluluğu O'nun belirlediği ölçülere birebir uymakta bulmayı öngörmektedir.

İnsan için bir takım maddi güvenceler de olabilir. Fakat bu tür güvenceler geçicidir. Kişi için güvensizlik duygusu doğurabilecek muhtemel bir olay karşısında sığınabilecek, gücü sonsuz olan bir güvence gerektir ki, O'da Allah'tır. İşte böyle bir varlığı güvence olarak kabul edip O'na teslim olan kişi, çevresinde olup biten ve durumunu sarsabilecek her türlü hadiseye karşı mukavemet gösterir. Kişiliği rencide olmaz.

İnsanın imtihana tabi tutulduğu en zor şey sıkıntı ve musibetlerdir. Hiç şüphesiz sıkıntı ve musibetler insan ruhundaki inanç cevherini ve bu cevherin ruhtaki kuvvet derecesini ortaya çıkaran bir imtihan ve denemedir. Bundan dolayıdır ki, Kur'an-ı Kerim, sıkıntılara karşı dayanma gücünü kazandırmayan, dünya ve ahirette sahibine bir fayda vermeyen şekli îmandan menetmiştir. Cenab-ı Hak şöyle buyurur: “İnsanların içinde Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk eden vardır. O'na bir iyilik gelirse yatıştır, başına bir bela gelirse yüzüstü döner. Dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur.”²³¹

Kısaca îman, hayatta yönü belli, amacı net, yolu çizilmiş olan dengeli bir kişiliğin oluşmasının teminatıdır.

İman, ferdin bütün tutum ve davranışlarını yeniden yorumlamakta, onlara yeni bir değer yüklemektedir. Bu fertlerin oluşturduğu toplum da bu müspet gelişimden etkilenmektedir. Şimdi, îmanın fert ve toplum açısından gerekliliği üzerinde duracağız.

²³¹ Hacc, 11

7- FERT VE TOPLUM AÇISINDAN İMANIN LÜZUM VE DEĞERİ :

İman, insanın, Allah'ın kendisine emanet olarak verdiği güç ve enerjisini harekete geçiren bir etkidir. İman değeri dışında insanın gizli enerjisini ortaya çıkarıp harekete geçirebilen başka bir değer yoktur.²³² Allah'a iman kişide yapılanınca sürekli ve etkili bir motivasyon faktörü olarak, davranışlara kendi bakış açısını benimsetir.²³³

Allah Teala her türlü durumlarında kalplerinden geçeni bilici, korku ve ümit arasında bir yakınlık ile bütün işlerinde yalnızca O'na yönelinmesi gerekli olan güç olarak kabul ederek, imani düşünce içinde bulunmak, insanın kendi yaşantısını ve toplum yaşantısını düzenleyici, istenen neticeye ulaştırıcı yegane çıkış yoludur.²³⁴

Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim, insana Allah Teala'yı hakiki manada tanıtabilmek için, imanı artırıcı örneklerle doludur. Yaratanın, rızıklandırmanın, öldüren ve diriltenin, gizli ve açık olan her şeyi bilen, ilk ve son günün sahibinin sadece Allah olduğunun sık sık vurgulanması; insanların yaptıklarının hesabını verecekleri bir günün mutlaka geleceğinin belirtilmesi böyle bir imanın yerleştirilmesi içindir.

İman, insanı her an canlı tutan ve onun sürekli meyve vermesini sağlayan su misalidir. Suyu kesilmiş ağaç nasıl ölüme mahkum edilmişse, imandan mahrum insan da Allah'ın dilediği anlamda olumlu işler yapamaz.²³⁵ İmanın zayıfladığı yerde itaat ve disiplin de zayıflar. Gerçek bir dini inancın gerek zihniyet yönünden, gerekse psikolojik ve ahlâki yönden, kendi içinde tutarlı ve dengeli bütünleşmiş bir kişilik tipinin oluşmasında önemli bir etkiye

²³² Bilâli, Abdülhamid, İman ve Salih Amel, terc. A. Esra Ağırakça, s. 155, İst. 1996

²³³ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, s. 88

²³⁴ Kutup, Muhammed, Örnek İslam Toplumu, terc. Yusuf Yılmaz, S. 17, İst. 1986

²³⁵ Gölcük, Şerafeddin, Allah Kur'an İnsan, s. 81

sahiptir.²³⁶ Allah'ı unutmak, ilahi çizgiden uzak bir hayat sürmek, gerek şahsi, gerekse toplumsal insan şahsiyetini yok eder.²³⁷

İmansızlık veya îman zaafiyeti bir taraftan insanları maddeye köle ederken, diğer taraftan da onları korkunç bir manevi uçuruma sürüklemiş olur. Kur'an'da şöyle buyrulur: "Allah'a ortak koşmaksızın O'na yönelerek pis putlardan kaçının, yalan sözden de çekinin. Allah'a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgarın bir uçuruma attığı şeye benzer."²³⁸

Maddi ilerleme ve ilmi keşifler yönünden önceki asırların tamamını geçen asrımızda batının sosyoloji, psikoloji ve tıp bilginleri, günden güne artan sinir hastalıkları karşısında ne yapacaklarını bilemez bir şaşkınlığa düştüler. Tüm insanlığı kuşatan bu huzursuzluk ve korku, medeniyetin sağladığı refah ve kolaylıkları unutturacak seviyeye gelmiştir.²³⁹ Eğer dünya bugün karşılaştığımız acil bir mahvolma tehlikesinden uzak olarak yaşamak istiyorsa, manevi kaynaklara dayanacak bir cemiyeti derhal oluşturmak için büyük gayret göstermesi gerekir.²⁴⁰

İnsanlar bir şeye veya bir fikre sadece bir gerçek olduğu için değil, onun insan hayatındaki değerine ve lüzumuna göre değer vermeleri gerekir. İşte Kur'an, fert ve toplum hayatının düzenini bozacak, bunalıma sokacak, enerji kabiliyetini yok edecek bütün davranışları yasaklamaktadır. Buradaki temel esas, herkesin içinde yaşadığı toplumu düşünmek ve ona katkıda bulunmaktır.²⁴¹ Allah inancının hakim olduğu toplumlarda başkalarına tepeden bakma, haksız kazanç sağlama, insanları aldatma, zulüm yapma, toplumun nizam ve intizamını bozma, nefsanî duyguları tahrik etmek gibi istenmeyen davranışlar yoktur. Önemli olanın kişinin kendisinin ve yakınlarının aleyhine

²³⁶ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 190

²³⁷ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, terc. Alpaslan Açıkgöç, s. 90, Ankara, 1987

²³⁸ Haccc, 31

²³⁹ Sibâî, Mustafa, İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar, terc. Nezir Demircan, M. Sait Şimşek, s. 9, Konya, 1979

²⁴⁰ Neş Jhon U., Sanayileşmenin Kültür Temelleri, terc. Erol Güngör, s. 206, İst. 1980

²⁴¹ Macit, Nadim, Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, s. 455, Konya, 1992

bile olsa Hakk'ın tarafını tutması, Allah'ın rıza ve hoşnutluğunu kazanmak için gayret sarf etmesidir. Çünkü îman merkezli bir hayatı esas almış olan toplum, güçlüye göre biçimlenmiş, güçlünün aynı zamanda haklı olduğu toplum değildir. Aksine zayıf bile olsa haklı olanın güçlü, haksız güçlünün ise zayıf olduğu toplumdur. Zira sosyal yapılanma bunu gerektirir.

İslam'daki îman, sadece insanın düşüncesinde yer alan, sadece akli bir takım değişikliklere neden olan teorik bir îman olmayıp; insanın gönlünde yer ederken, hayatın pratik eylemler sahasında da varlığını ortaya koyan bir îmandır.²⁴²

Allah inancı insanın insana kul olmasını önlemekle kalmaz. Ayrıca insanın nefsana temayüllerine ve süfli arzularına esir olmasına da engel olarak insandaki fikri ve ruhi değerlerin, fazilet ve meziyetlerin; tamah, hırs, bencillik gibi aşağı, bayağı arzulara kurban gitmesini de önler.²⁴³ İman her türlü iyiliğin başıdır. Allah Teala şöyle buyurur: “Rablerinden korkarak titreyenler, Rablerinin ayetlerine inananlar, Rablerine eş koşmayanlar, Rablerine dönecekleri için kalpleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler, işte onlar iyi işlerde yarış ederler, o uğurda ileri geçerler.”²⁴⁴ İnsan inanç sayesinde hayata bağlanır ve hayatı kazanır.

İnsanın bilgi ve düşüncesi, îman ile sevgi ve saygıya dönüşür. Yaratıcıya bağlanmak ihtiyacını hisseder. O'nu sevip O'na bağlanan insan, O'nun hoşnut olacağı şekilde yaşamaya başlar. O'nun hoşnutluğunu kaybetmek istemez. Bu îmanla insan her şeye sevgi ve merhametle bakmaya çalışır. Tarihte büyük günahkar ve zalimler beklenmedik bir anda yumuşak huylu münzeviler ve adalet öncüleri olmuşlardır. Bu durum îmanın insan ruhunda ve yaşayışında meydana getirdiği değişim için örnektir.²⁴⁵

²⁴² Fadlullah, Muhammed Hüseyin, Min Vahyi'l Kur'an, terc. Mehmet Yolcu, Cuma Ağaç, c. 1, s. 54, İst. 1990

²⁴³ Uludağ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, s. 54, Ankara, 1988

²⁴⁴ Mü'minûn, 57-61, ayrıca, Bakara, 177, A. İmran, 114

²⁴⁵ İzzetbegoviç, Ali, Doğu ve Batı Arasında İslâm, terc. Salih Şaban s. 183, İst. 1987

İman aynı zamanda manevi bir güçtür. Zorluğa katlanmaya, sabır ve tâhâmmül göstermeye davet eder. Tâhâmmülsüz ve sabırsız bir insanın hayatta başarılı olabilmesi oldukça zordur. Zor işler sevgi ile kolaylaşır. Allah mü'minlere îmanı sevdirmiş, küfrü ise çirkin göstermiştir.²⁴⁶

İslâm'daki emir ve yasaklar insanların yarar ve zararına göre şekillenmiştir. Bu sebeple İslâm, sosyal hastalıklarla mücadelede, hastalığın oluşumunu sağlayan zemini ortadan kaldırır.

İmanlı kimsenin elinden ve dilinden hayırdan başka her şey çıkmaz. İman sahibini öyle olgunlaştırır ki, onun sevgisi bütün insanlığı kucaklar. Dua ve niyazlarında bile başkalarını unutmaz: "Rabbim! Hesap gününde beni, anamı, babamı ve bütün mü'minleri bağışla" diye Allah'a yalvarır.²⁴⁷

İman, insana hayatın kutsallığını, sağlığı korumanın dini bir vecibe olduğunu hatırlattığı için, imanlı insan kendisinin ve diğer insanların hayatına zarar verecek olan intihar, içki, kumar, uyuşturucu kullanımı gibi birçok zararlı alışkanlıklardan uzak kalır. Bugün birçok toplum, fertlerini bu tür zararlı alışkanlıklardan korumak ve kurtarmak amacıyla yüklü miktarda para harcamalarına rağmen, imandan mahrum oldukları için olumlu bir sonuca ulaşamamaktadırlar. Buna karşın İslâm toplumuna içkiyi yasaklayan bir tek ayet inip de "Ondan kaçının"²⁴⁸ emri verilince Medine sokakları yerlere dökülüp de atık sularla karışan içkilerle dolmuş²⁴⁹ ve bir daha içkiye dönülmemiştir. Bu durum îmanın insan hayatı üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İman, insanlar için hayat, saadet ve ümit kaynağıdır. İman, vicdanlara huzur verir, gönülleri temizler, iyilikleri içine alır, kötülükleri dışarıda bırakır. Fert ve cemiyete ışık verir. Bu ışığı alamayanlar ise maddi ve manevi olarak karanlıkta kalmaya mahkumdur.

²⁴⁶ Hucurat, 7

²⁴⁷ İbrahim, 41

²⁴⁸ Mâide, 90

²⁴⁹ İbn Kesir, Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, c. 3, s. 173, Kahraman Yay. İst. 1984

Kişi ve toplumlar, îman değerini kaybettikleri gün, mutlu bir hayata ve güzel ahlâka veda etmiş olurlar. Kişi ve toplumlar noksanlıktan mükemmelliğe ancak îmanla ulaşabilirler.

 manın tarifini, mahiyetini, Kur'an'daki îmanın özelliklerini, fert ve toplum hayatındaki etkisini belirledikten sonra şimdi de ahlâkın hakikatini, kaynağını, ahlâki olmanın ölçüsünü, îmana dayanmayan bir ahlâk anlayışının ne denli etkin olabileceğini ve diğer bazı ahlâki meselelere temas edeceğiz.

B. KUR'AN'DA AHLÂK

1- AHLÂKIN TARİFİ :

a) Lugatta Ahlâk :

Ahlâk, Arapça bir kelime olup, yaratma ve yaratılış gibi manalara gelen “halk” ile, aynı kökten gelen “hulk” veya “huluk” kelimelerinin çoğuludur.²⁵⁰ Fakat Türkçe’de ahlâk kelimesinin de “evlad” kelimesi gibi tekil anlamda kullanılması yaygın hale gelmiştir.

“Halk”, “hulk” veya “huluk” kelimeleri lugatte: Huy, tabiat, karakter, din, hâl ve hareket tarzı, insanın zahiri ve batınî dünyası gibi anlamlara gelir.²⁵¹ Bunlar ister övülmüş, isterse de yerilmiş olsun eşittir.²⁵² “Halk” ile “hulk” veya “huluk” terimleri bir arada kullanılabilen iki kelimedir. Meselâ, falan kişinin yaratılışı ve ahlâkı güzeldir denir. Bundan dolayı “halk” kelimesi, göz ile idrak edilen dış görünüşü, şekil ve sureti; “hulk” veya “huluk” kelimeleri de basiretle idrak edilen huy, karakter, kabiliyet ve meleke anlamlarına gelmektedir.²⁵³ Yani insanın dış yapısı için “halk”; iç veya manevi yapısı için “hulk” veya “huluk” kelimeleri kullanılmaktadır.²⁵⁴

Batı dillerinde ahlâk karşılığında kullanılan “moral” kelimesi, Yunanca etik; Latince morale veya moralis kelimesinden gelmektedir.²⁵⁵

b) İstilahta Ahlâk :

Ahlâkın çeşitli tarifleri arasında en yaygın olanı İmam Gazali (v.505/1111); Seyyid Şerif Gürcânî (v.816/1413); Kınalızâde Ali Efendi (v.990/1582) gibi alimler tarafından benimsenen şu tariftir: “Ahlâk, nefiste

²⁵⁰ İbn Manzur, Lisanu’l Arab, c. 10, s. 86

²⁵¹ İsfahani, Ragıb, El Mûfredat Fi Garibi’l Kur’an, s.158; İbn.Manzur, a.g.e., c. 10, s. 86; Tahir Muhammed, Tertibu’l Kâmusi’l Muhîd, c. 2, s. 100

²⁵² Hüfî, A. Muhammed, Min Ahlâkın Nebi, s. 9, Kahire, 1994

²⁵³ İbn Manzur, a.g.e., c. 10, s. 86; İsfahani, a.g.e., s. 158; Gazâlî, İhyâ, c. 3, s. 125

²⁵⁴ Komisyon, Mu’cemu’l Vasiid, s. 252

²⁵⁵ Komisyon, Büyük Kültür Ansiklopedisi. C. 1, s. 128, Başkent Yay., Ankara, 1984

yerleşen bir melekedir ki, fiil ve davranışlar fikri bir zorlamaya ihtiyaç olmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar.”²⁵⁶

Ahmet Rifat Efendi (v.1895), tarifte geçen “nefiste yerleşen meleke” kısmını izah ederken: “Katibin bir şeyi yazarken harf harf düşünmediği gibi, ahlâki fiilin de kendiliğinden meydana gelmesi icab eder.”²⁵⁷ İnsan tabiatına iyice yerleşmiş olması, ahlâkın önemli bir özelliğidir. Böylece fiiller hayır olsun, şer olsun hiçbir fikri zorlamaya ihtiyaç duymadan meydana gelir.²⁵⁸

İnsan ruhunun hal ve meleke olmak üzere iki faaliyeti vardır. Eğer bir durum çok çabuk değişiyorsa buna hal denir. Gülmek, ağlamak gibi. Eğer çabuk değişmez, sabit olursa buna da meleke adı verilir.²⁵⁹ İşte akıl ve şeriat bakımından övülen ve güzel sayılan işler “meleke”den meydana gelirse buna güzel ahlâk, şayet kötü işler meydana gelirse ona da kötü ahlâk denir. Nefisde yerleşmiş bir keyfiyet olması gerektiğinin sebebi ise şudur: herhangi bir sebeple malını nadiren bir ihtiyaç uğrunda sarf eden kimseye cömerttir denemez. Cömert olması için malını infak etmek keyfiyeti kendisine yerleşmiş, bir tabiat haline gelmiş olması lazımdır. Kolaylıkla meydana gelmesinin hikmeti ise, zorlanarak malını veren veya kızdığı zaman zorluk ve müşkülâtla kendisini zabt eden kimseye cömerttir veya halim bir insandır, denmesinin mümkün olmadığı içindir.²⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'de ahlâk kelimesi geçmemekle birlikte, biri adet ve gelenek, diğeri de ahlâk ve huy manasında olmak üzere iki ayette “huluk” kelimesi geçmektedir. “Bu durumunuz öncekilerin geleneğidir.”²⁶¹ “Şüphesiz

²⁵⁶ Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâ-i, Haz. H. Algül, s. 91; Gazâli, İhya, c. 3, s. 53; Cürcanî, S. Şerif, Ta'rifat, s. 101, Kahire, 1938

²⁵⁷ Ahmet Rifat, Tasvir-i Ahlâk, Haz. H. Algül, s. 129

²⁵⁸ Beysar, Muhammed, El-Akide'tü ve'l Ahlâk, s.208-209; Mu'cemul Vasid, s. 252

²⁵⁹ Erdem, Hüsameddin, Ahlâka Giriş, s. 25, Konya, 1994

²⁶⁰ Gazâli, İhyâ, c. 3, s. 125

²⁶¹ Şuarâ, 137

sen büyük bir ahlâka sahipsin”²⁶² Bunun yanında birr, takva, hidayet, sırat-ı müstakim, amel-i salih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlâklılık; İsm, dalâl, fahşa, münker, bağy, seyyie, hevâ, isrâf, fîsk, fücür, hatîe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden birçok terim vardır.²⁶³

Hadislerde ise hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huylar, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış, özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar hakkında “husnu’l hulk”, “mehâsinu’l ahlâk”, “mekârimu’l ahlâk”; kötü huylar ve fena hareketler hakkında da “su’ul hulk”, “el-ahlâku’z zemime”, “el-ahlâku’l seyyie” gibi terimler kullanılmıştır.²⁶⁴ Bu hadislerden bir kaçını örnek olarak verelim: “Ben ahlâki güzellikleri tamamlamak için gönderildim.”²⁶⁵ “..... sizin en fenanız ahlâki seyyie (kötü huy ve ahlâk) sahibidir.”²⁶⁶ “Ahlâk-ı hasene (güzel ahlâk) kendi sahibini Cennete dahil eder.”²⁶⁷

Ahlâkın felsefe açısından da önemi büyüktür. Ancak felsefi ahlâk, nakli prensiplere değil de, aklın verilerine dayanmaktadır.²⁶⁸ İnsanın yapıp etmelerini özel bir problem alanı olarak araştırarak, bu alanın varlık nitelikleri ile bu alanı yöneten ilkelerin, değerlerin, varlık niteliklerini, insanın yapıp etmelerini, bağımlı ya da bağımsız olduklarını inceleyen bir disiplin olan etik²⁶⁹ yani ahlâk felsefesi, ahlâktan farklı olarak insan davranışlarını felsefi olarak inceleyen ve açıklamaya çalışan felsefi soruşturma dalıdır.²⁷⁰

Ahlâk felsefesinin konusu insan eylem ve davranışlarıdır. İnsanlarda içgüdüsel olmayan, özgür iradeye bağlı eylem ve davranışlar vardır.

²⁶² Kalem, 4

²⁶³ Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, Ahlâk Maddesi, M. Çağrııcı, c. 2, s. 2

²⁶⁴ Çağrııcı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, s. 5

²⁶⁵ Muvatta, Husnu’l Hulk, 8

²⁶⁶ Ebû Dâvud, Edep, 126

²⁶⁷ Buhari, Edep, 39; Müslim, Birr, 14; Ebu Davud, Edep, 7; Tirmizi, Birr, 62; İbn Mâce, Zühed, 24

²⁶⁸ Erdem, Hüsameddin, Ahlâka Giriş, s. 20

²⁶⁹ Mengüşoğlu, Takiyettin, Felsefeye Giriş, s. 262, İst. 1983

²⁷⁰ Arslan, Ahmet, Felsefeye Giriş, s. 94, Ankara, 1994

Felsefi ahlâk bu eylemlerin ve davranışların bir değerlendirmesini yapıp, onların anlamını anlamaya ve açıklamaya çalışır. Bunun için de iyi kavramı bir ölçü olarak alınmaktadır.²⁷¹

Ahlâkın tasavvufta da önemli bir yeri vardır. Tasavvuf; amel, ibadet ve ahlâktır.²⁷² Mâsivadan alakayı kesip, tamamıyla Allah'a yönelmek, halk çoğunluğunun yöneldiği maddi lezzetlere karşı isteksiz olmak demektir.²⁷³ Tasavvuf kalbi her şeyden ayırıp Allah'a yönelmek, başkalarına kıymet vermemek demektir.²⁷⁴ Tasavvuf ruhi ve vicdani bir duyuşun mahsulüdür.²⁷⁵ Bazı tasavvuf erbabı tasavvufun ne şekil ne de ilim olduğunu, tasavvufun tamamen edep ve ahlâktan ibaret olduğunu söylemişlerdir.²⁷⁶ Tasavvufta riyanın yeri yoktur. Gerçek tasavvuf sözün bittiği yerde başlar.²⁷⁷

Tasavvuf ahlâkında nefse karşı verilmesi öngörülen mücadele, bir nevi iradeyi hür kılma, insanın ahlâki mükemmelliğe ulaşmasını ve Allah'a yakınlaşmasını önleyen bedeni ve dünyevi tutkuların bağımlılığından kurtulma mücadelesidir.²⁷⁸ Ahlâk işten ibaret değildir. Nice cömert tabiatlı kimseler vardır ki, yoksulluktan veya başka bir engelden dolayı infakta bulunamazlar. Nice cimriler de vardır ki, ya gösteriş, ya daha büyük bir menfaat beklentisi ya da başka bir sebepten dolayı infakta bulunurlar. Şu halde ahlâk nefsin heyetinden ve bâtını sûretinden ibarettir. İnsanlar nazarında iyi veya çirkin karşılanan fiil ve davranışlara yön veren ruhtaki hasletlerdir.²⁷⁹

Ahlâki hareketin iradeyle yapılmış olması şarttır.²⁸⁰ Ancak bu şartlarda kişi yaptığı hareketlerden sorumlu tutulabilir. Zira ahlâki hareketlerde

²⁷¹ Turgut, İhsan, Felsefenin Temel Sorunları "Giriş", s. 152, İzmir, 1991

²⁷² İbn Haldun, Mukaddime, Hazi S. Uludağ, c. 1, s. 78, Dergah Yay., İst. 1982

²⁷³ İbn Haldun, a.g.e., c. 2, s. 1113

²⁷⁴ Gazâli, İhya, c. 2, s. 635

²⁷⁵ İz, Mahir, Tasavvuf, s. 13, İst. 1969

²⁷⁶ İsbahani, Hilyetü'l Evliya, c. 1, s. 23; Mısır, ts.; Süleymî, Tabakatü's Sufiyye, s. 167, Kahire, 1969

²⁷⁷ Ateş, Süleyman, İslâm Tasavvufu, s. 227, Ankara, 1976

²⁷⁸ Kuşeyri, Risale-i Kuşeyriyye, terc. T. Yazıcı, s. 187, İst. 1966

²⁷⁹ Zeydan, Abdülkerim, İslâm Davetçilerine, terc. N. Demircan, s. 109, Ankara, 1977

²⁸⁰ Çubukçu, İ. Agah, Ahlâk Tarihinde Görüşler, s. 1, Ankara, 1994

sorumluluk esastır.²⁸¹ Demek ki; insan irade sahibi olduğu ve eylemlerini kendi hür iradesiyle yaptığı ölçüde ahlâki bir değerdendirmeye tabi tutulabilir ve yaptığı eylemlerde ahlâklı veya ahlâksız diye isimlendirilebilir.²⁸² Görölüyor ki, kelime anlamı ile huy, hâl ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlâk, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır.²⁸³

Ahlâki fiilin ilim ve zeka ile de doğrudan bir alakası yoktur. Zira nice insanlar vardır ki, ne alimdir, ne de zekidir. Fakat son derece dürüst ve ahlâklıdır. Öylesi de vardır ki, hem büyük alim, hem de çok zeki bir kimse olmasına rağmen, ahlâki bakımdan hiçbir değeri yoktur. Çünkü ilim, insanlara yaşamalarının ne şekilde olması icabettiğini öğretmez ve herhangi bir değeri ölçüsü göstermez.²⁸⁴ Ancak bunların ahlâka hiçbir katkısının olmadığını söylemek de mümkün değildir.

Ahlâk ilmi, insanın hayatını tanzime, huyunu güzelleştirmeye çalışan, kişinin uyması gereken kaideleri, yapması gereken vazifeleri belirten bir ilimdir.²⁸⁵ Ahlâkın esası, Allah'ın emirlerine saygı, yaratıklarına şefkat ve sevgiden ibarettir.²⁸⁶

Ahlâk, öncelikle insanın bireysel hayatında uyduğu kadar toplumsal hayatında da riayet ettiği veya etme zorunluluğu duyduğu kurallar sistemi olarak ortaya çıkmaktadır.²⁸⁷

Ahlâk; kişinin takip etmesi gereken hayat yolunu tayin eden, insanın duygularını sınırlayan, insan nefsindeki kuvvetleri asıl yaratılış gayelerine yönelten, nefis dünyasının özelliklerini güzelliklere çeviren

²⁸¹ Kandemir, M. Yaşar, Örneklerle İslâm Ahlâkı, s. 26, İst. 1979

²⁸² Tarakçıoğlu, R. Reşit, Ahlâk Ve Milli Ahlâk, s. 20, Ankara, 1951

²⁸³ Kılıç, Recep, Ahlâkın Dini Temeli, s. 2, Ankara, 1992

²⁸⁴ İzzetbegoviç, Doğu ve Batı Arasında İslam, s. 193

²⁸⁵ Bilmen, Ö. Nasuhi, Muvazzah İlmi, Giriş, s. 67, İzmir, 1981

²⁸⁶ Topaloğlu, Bekir, Kelâm İlmi, Giriş, s. 67, İzmir, 1981

²⁸⁷ Kılıçoğlu, İsmail, Ahlâk – Hukuk İlişkisi, s. 136, İst. 1988

kurallardır. Bu kurallar sayesinde insan, nefsinin kötü duygularından kurtularak kamil ve olgun bir dünyaya ulaşır.

Ahlâkın lûgat ve ıstılah manasını ortaya koyduktan sonra, şimdi ahlâkın gayesinin ne olduğunu açıklamaya çalışacağız.

2- AHLÂKIN GAYESİ :

İnsan ruh ve şuuruyla, akıl ve iradesiyle, ahlâki güzellikleriyle diğer canlılardan ayrılır. Nefsinin yönelttiği istikamette alabildiğine kontrolsüz yol alan insanı bu güzel meziyetler dizginleyebilir. Hisleri akıl kontrolü altına almaya alıştırmak suretiyle insanlığı şüursuz hareketlerden, sonsuz felâketlerden koruyan bu özelliklerdir.

Dünya hayatının düzeni, fertlerin rûhi disiplini ile sağlanır. Bu disiplinin sağlanmasında îman ve ahlâkın büyük fonksiyonu vardır. Ahlâkın önemli fonksiyonu disiplin ruhunu yayıp, kişisel çıkarların ön plana çıkarılmamasını sağlamaktır.²⁸⁸ Ahlâk, insanın kişilik oluşumuna katkı sağlar. Zira ahlâk ile kişilik arasında çok sıkı bir bağ vardır. Hatta bunları birbirinden ayırdetmek imkansızdır. Beğenilen bir şahsiyet sahibi olmak, her şeyden önce, beğenilen ahlâki davranışlarda bulunmak manasına gelir.²⁸⁹

İnsan, Allah tarafından şekil ve mana itibarıyla en mükemmel şekilde yaratılmıştır. Fakat insanların çoğunluğu Allah'ın kendilerine vermiş olduğu bu yüksekliği koruyamamakta ve hiç istenmeyen aşağılık seviyelere düşmektedir. İnsan tabiatında hayra meyyal olan bir taraf olduğu gibi, onu yanlış yollara saptırabilecek bazı düzensiz kuvvetler de vardır.²⁹⁰ İslâm'ın bu konuda yaptığı fitratın bozulmaması ve hayra sevk edilebilmesi için her imkanı seferber etmektir. Çünkü İslâm fitrat dinidir. Bu hususta Kur'an şöyle buyurur: "Ey Muhammed! Hakka yönelerek kendini Allah'ın insanlara

²⁸⁸ Çubukçu, Ahlâk Tarihinde Görüşler, s. 9

²⁸⁹ Güngör, Erol, Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk, s. 17-18, Ötüken Neşriyat, İst. 1997

²⁹⁰ Şems, 7 - 10

yaratılıŖta verdiği dine ver. Zîra Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”²⁹¹ Fıtratın yapısı suyun yüksekten akışı gibi Hakka ve fazilete koşmaktır. Nefse lekeler bulaşıp yaratılışından uzaklaşmadıkça tabii olan budur. Çünkü insanın kötü bir davranışı iyi bir davranışa tercih etmesi onun tabiatına aykırıdır.²⁹²

Yaratılış ahseni takvim üzere olmakla beraber, iradi kuvvetin ortaya çıkmasıyla, emre muhalefet imkan dahilinde olduğundan, o ahseni takvim içinde bir de esfel-i sâfiline düşme yeteneği vardır. İşte din ve ahlâkın gayesi insanlığı bu düşüşten korumaya yöneliktir.²⁹³

İnsanların hürriyet haklarını kullanırken, bir düzen ve nizama ihtiyaç vardır. Ahlâk da din ve hukukun yanında bu disiplinlerden biridir.

Ahlâk ilmi, ruhlara ait hastalıkların çarelerini gösterir. Güzel huyları, yüksek vasıfları insanlara kazandırmayı amaç edinmektedir.²⁹⁴ Bu husus Peygamber Efendimizin: “Ben ahlâki güzellikleri tamamlamak için gönderildim.” hadisi şerifinde ifadesini bulmaktadır.²⁹⁵ Demek ki, bütün Peygamberlerin gönderilişlerinin en önemli sebeplerinden birisi de insanın ahlâkını düzenlemek, ona fitrat yolunu izleyecek bir çıkır açmaktır. Bu hususta Kur'an'da şöyle buyrulur: “Nitekim biz size, ayetlerimizi okuyacak, sizi her türlü kötülükten arıtacak, size Kitab'ı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek aranızdan bir Peygamber gönderdik.”²⁹⁶

Allah katında insanın başarısı ve başarısızlığı, üstünlüğu ve seviye düşüklüğu ahlâki durumu ile ölçülür.²⁹⁷

Ahlâkın insan davranışına ve ondan sadır olan işlere büyük tesiri vardır. İnsanın hal ve hareketlerinin, içinde gözleendiği düşünce ve gayelerle

²⁹¹ Rum, 30

²⁹² Çubukçu, a.g.e., s. 11

²⁹³ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., c. 4, s. 24

²⁹⁴ Kınalızâde Ali Efendi, a.g.e., s. 36

²⁹⁵ Muvatta, Hüsnu'l Hulk, 8

²⁹⁶ Bakara, 151

²⁹⁷ Şems, 8-10

çoğu zaman doğru orantılı olduğu görülmektedir. Yer üstünde bulunan bir ağacın toprakta gizli bulunan köklere bağlılığı gibi, insanın da tüm fiilleri içinde gizlediklerine bağlıdır. Bu demektir ki, insan fiillerinin iyi olması sağlam bir ahlâka bağlıdır. Çünkü dış görünüş öze dayanmaktadır. Öz sağlam oldu mu, ona bağlı olanlar da sağlam olur.²⁹⁸ İşte ahlâk; öncelikle insanın karakterini güzelleştirir. Onu iyi niyet ve düşüncelerin sahibi kılar. İyi niyet bulunduğu sürece de insanın davranışları, her zaman iyiliğe yönelik olur.²⁹⁹ Zira her davranışın temelinde zihni bir boyut ve temel bulunmaktadır. Bir inanca ve bir fikre bağlanan kimse, çevresine, bağlı olduğu din ve zihniyetin gözlüğü ile bakar. Hayatını ona göre tanzim eder.³⁰⁰

İnsan topluluğunun sahasının başladığı nokta, ahlâk sahasının başladığı noktadır.³⁰¹ Ahlâkın milletlerin yaşaması bakımından da önemi büyüktür. Çünkü ahlâk milletlerin yükselmesinin, güçlenmesinin ve ayakta kalmasının şartıdır. Bugünkü toplumların geçirdikleri bunalımın en sonunda bir ahlâk çöküntüsü sebebi bulunmaktadır. Ahlâkın toplumları yaşatan en büyük kuvvet olduğu, bundan mahrum olan toplumların ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, yıkılmaktan ve yok olmaktan kurtulamadıkları tarihi olaylarla sabittir.

Toplumdaki huzur, güven ve barışın yerleştirilmesi ve korunması için, fertlerin birbirlerine güven duyması ve aralarında sağlam bağların kurulması gerekmektedir. İnsan sosyal bir varlıktır. Bu yüzden insanlar arasında sosyal münasebetlerin başlamasından önce, bu münasebetleri düzenleyen kaidelere ihtiyaç vardır. Bunlar ahlâk prensipleridir. Bu prensiplerin dayandığı esasların sağlamlığı yanında, cemiyeti oluşturan fertlerin bunlara uyup uymaması da milletlerin geleceğini belirleme noktasında önemlidir.

²⁹⁸ A'raf, 58

²⁹⁹ Kılıç, Recep, Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk, s. 1, Ankara, 1995

³⁰⁰ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, s. 204

³⁰¹ Tarakçıoğlu, M. Reşit, a.g.e., s. 18

Ahlâk, insanı kendi kendisiyle uyumlu hale getirip, içinde yaşadığı toplumla da barışık olmasını amaç edinen, yaratıcı ve yaratılanla ilişkilerini düzenleyip, onlara karşı olan görev ve sorumluluklarını hatırlatan ilkeler koyar ve bunlara titizlikle uyulmasını gaye edinir. Ki ahlâki ve içtimâî bakımdan mükemmel bir toplum oluşabilsin.

Ahlâkın amaç ve hedeflerini izah ettikten sonra, ahlâkın bir kaynağa dayanmasının gerekli olup olmadığını, gerekli ise bu kaynağın özelliklerinin ne olması gerektiğini, evrensel bir ahlâk anlayışının ne gibi temel nitelikleri içermesi icap ettiğini belirlemeye çalışacağız.

3- AHLÂKIN KAYNAĞI :

İnsan tabiatı itibarıyla bencil ve menfaatına düşkündür. Bir fiili iyi veya kötü şeklinde değerlendirirken daima bu fiilin neticesine bakar. Kendisi için yarar sağlayacaksa onu iyi, zarara götürecekse kötü olarak niteler.³⁰² Her insanın kişilik yapısı ve beklentilerinin farklı olması sebebiyle bir ahlâki otoritenin zarureti ihtiyâç vardır. Ahlâki mükellefiyetlerde insanın üstünde bir otoritenin kabul edilmemesi halinde, bir otorite boşluğu ve hüküm anarşisi ortaya çıkar. Böylece hüküm geçerliliğini ve tesirini kaybeder. Mutlak olma vasfını yitirir.³⁰³ Çünkü tabiatları, mizaçları, beklentileri ve menfaatleri farklı farklı olan insanların bir fiilin ahlâken iyiliği veya kötülüğü konusunda ortak bir görüşte birleşmeleri ne kadar mümkün olabilir?

Ahlâk ilmi, milletler arası ortak bir ilimdir.³⁰⁴ Ancak ahlâk esaslarının fert ve cemiyet planında etkin olup, bütün insanlar için bağlayıcı olabilmesi, evrensel olması halinde mümkündür. Objektif ve evrensel karakterdeki ahlâk prensiplerinin varlığı, ahlâki değerlerin mutlak olmasına bağlıdır. Ahlâki değerlerin mutlak olabilmesi ise, mutlak bir varlıkla

³⁰² Gazâli, El İktisad Fi'l, s. 163

³⁰³ A.g.e., s. 163

³⁰⁴ Bilmen, Ö. Nasuhi, Muvazzah İlm-i Kelâm, s. 39

irtibatlandırılması sayesinde mümkün olabilir. Değerlerin mutlak varlık ile irtibatlandırılan ise dindir.³⁰⁵ Tabi ki ahlâka esas olan din, herhangi bir din değil, ilahi bir dindir. Bu din; adaletli, şefkatli, bağışlayan, hayrı seven, kötülükten hoşlanmayan, kalplerin gizlendiğini ve gözlerin yanılmasını bilen bir ilah tarafından gönderilmiştir.

İlâhî kaynağa dayanmayan beşeri dinlerde mutlak bir otorite olmadığından dolayı, herkes için geçerli objektif bir ahlâk anlayışının olması imkansızdır. Çünkü beşer kaynaklı dinler kendilerini izafilikten kurtaramamışlardır.³⁰⁶ Bu sebeple hem ahlâki değerleri keyfilik ve izafilikten kurtarmak, hem de otorite boşluğunu engellemek için, ahlâkın vahiy gibi mutlak ve sarsılmaz bir kaynağa dayanması lâzımdır. Vahiy temel ölçüt olarak alındığı zaman, fiillere değer biçme konusunda da objektivite sağlanmış olacaktır. Vahiyle belirlenen ahlâki hükümlerin kaynağı, mutlak varlık olan Allah olduğundan, izafilikten kurtulmakta, genel ve mutlak bir karakter kazanmaktadır. Nitekim vahiy mahsulü olan Kur'an, bütün insanlar için geçerli olan objektif bir ahlâk anlayışı ortaya koyarak, ahlâkta subjektivizmi ortadan kaldırmıştır.³⁰⁷

İnsan aklının kabulüne en yatkın olan esaslar, ilahi kaynaktan beslenen ahlâki esaslardır. Çünkü bu esaslar insanı yaratan ve onun bütün ihtiyaçlarını ve özelliklerin en iyi bilen otorite tarafından konulmuştur. Bu sebeple bu esaslar, selim fitratın tabii olarak benimseyeceği prensiplerdir.³⁰⁸

Bazı insanlar din fikrine sahip değildirler. Halbuki bunlar da ahlâka muhtaçtırlar. O halde ahlâk, din dışında başka bir esasa dayanmalıdır ki, dinli dinsiz bütün insanlara hitap edebilsin, şeklinde olabilecek olan bir yaklaşım temelsizdir. Çünkü bunda bir nokta gözden uzak tutulmaktadır. Din fikrine

³⁰⁵ Kılıç, Recep, Ahlâkın Dini Temeli, s. 140

³⁰⁶ Erdem, Hüsameddin, Ahlâka Giriş, s. 63

³⁰⁷ Ra'd, 7; Nahl, 9; İsrâ, 17; Secde, 24

³⁰⁸ Naim, B. Ahmet, İslâm Ahlâkının esasları, sad. R. Kılıç, s. 67, Ankara, 1995

sahip olmayanların, vazife fikrine malik olacaklarını, ortaya konulan ahlâk esaslarına uyacaklarını kim temin edebilir? İnançsız insanların kendi batıl akidelerinden kaynaklanan yanlış ahlâk anlayışlarını kim izale edecektir?

Dine dayanmayan bir ahlâkın usul ve kaideleri ne kadar güzel ve mazbut olursa olsun, pratiğe dönüşme hususunda istenilen başarıya ulaşamayacaktır. Bunun için ahlâkın münakaşa götürmez bir kaynağa bağlanması şarttır. Bu da az önce ifade ettiğimiz gibi, mutlak bir otorite tarafından gönderilen ilâhî bir dindir. Din, ahlâk kurallarının en büyük kaynağı, koruyucusu ve destek kuvvetidir.³⁰⁹ Sonsuz kudret ve irade sahibi bir Allah'a yakinen îman ve sorumluluk duygusu ahlâkın en büyük kaynağını oluşturmaktadır. Mü'min bir kimse Allah'ın koyduğu prensipleri kabul etmemek veya beğenmemek gibi bir değerlendirmede bulunamaz. Allah yalanı yasaklamıştır. Fakat bu beni bağlamaz diyerek kendi kafasından başka bir değer atfedemez. Hatta ahlâki anlamda, yap – yapma tarzındaki telkinleri, ilahi bir emir gibi telakki edeceğinden, onlara isteyerek, gönül rızasıyla uyacaktır.³¹⁰

Mehmet Akif Ersoy (v.1936), fert ve cemiyetlerdeki ahlâk ve faziletin kaynağının Allah korkusu olduğunu şu mısralarda veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.³¹¹

İlâhî vahyin yönlendiği ahlâk anlayışları teoride kalmamakta, Peygamberlerin önderliğinde en mükemmel şekilde pratiğe yansımakta, diğer insanlar da bu ideal örneği bizzat görerek teori ile pratiği bir bütünlük içinde yansıtmaktadırlar. Asr-ı Saadetteki kusursuz bir ahlâki yaşayışın mevcudiyeti, Peygamberin bizzat yaşayarak örnek olma vasfından kaynaklanmaktadır.

³⁰⁹ Güngör, Erol, Ahlâk Psik. Ve Sas. Ahl. S. 115

³¹⁰ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, s. 177-178

³¹¹ Ersoy, M. Akif, Safahat, s. 271, İst. 1987

Ahlâk kanunlarının toplum tarafından ortaya konulması düşüncesi de mesnetsizdir. Çünkü çoğunluğun görüşü her zaman doğru olmayabilir. Üstelik bazı insanların iyi, güzel, doğru ve değerli bulduğunu, bazıları beğenmeyebilir. Çünkü insan; hissi, duygusu ve beklentisi olan bir varlıktır. Bütün insanların bu hususlarda aynı kanaate sahip olması mümkün değildir. Dolayısıyla toplumdaki belli bir kesimin ortaya koyduğu ahlâki kurallar objektiflikten uzaktır. Halbuki ahlâk gibi insanlığa yön verecek bir değer göreceli ve değişken bir şey değil, sabit ve köklü bir esası olması gerekir.³¹²

Bununla beraber ahlâki kanunlar itaat edilmesi gereken buyruklardır. Halbuki insan nefsi bir başka şahsın kendisine emir vermesinden hoşlanmaz. Bunu hürriyetin bir nevi ihlali olarak kabul eder. Onun için ahlâk koyucunun her şeyin en mükemmelini bilen ve yapan, otoritesine isteyerek boyun eğilen biri olması gerekir. Bu da Allah'dır.³¹³ Zira Allah'ın emrettiğinin iyi olduğu, inanan insanlar tarafından tartışılacak bir konu değildir. Bir insan hem Allah'ın her şeyi bildiğine, her şeye gücü yettiğine inanacak, hem de O'nun iradesini sorguya çekecek. Bu olmaz.³¹⁴

Konuya ahlâki değerleri tanıma açısından baktığımız zaman insan bunların bazılarını hatta çoğunluğunu kendi tecrübesi çerçevesinde tanıyabilecek durumdadır. Yalan söylemenin veya hırsızlık yapmanın ahlâki olmadığını anlamak için herhangi bir kurala ihtiyaç olmayabilir. Ancak bilmek ve yapmak arasında derin bir fark vardır. Çünkü sadece akıl üzerine tesis edilmiş olan ahlâk kanunları, insanların çoğunluğu için uyulması gereken bir kanun olmamaktadır.³¹⁵

Ahlâkın kaynağı açısından haya duygusunun da önemli bir yeri vardır. Utanma duygusunu kaybeden insanda ahlâka karşı duyarsızlık baş gösterir. Dinde ise haya îmanın bir şubesi kabul edilmekte, utanma duygusunu

³¹² Kandemir, M. Yaşar, Örneklerle İslâm Ahlâkı, s. 45

³¹³ A.g.e., s. 46

³¹⁴ Aydın, Muhammed, S., Din Felsefesi, s. 298, İst, 1992

³¹⁵ Akseki, A. Hamdi, İslâm, İst. 1943

kaybeden bir insanın her türlü kötülüğü yapabilecek konumda olduğu belirtilmektedir.³¹⁶ Ahlâka, kaynak olarak din kabul edilmediği zaman, ahlâk esaslı bir dayanaktan yoksun kalmış olur ki, bu durumda ahlâk pratik boyutunu kaybeder.

Kaynağını dinden almayan bir ahlâkın genelde fazla bir etkinliği yoktur. Zira ahlâk konularının Allah tarafından konulduğu kabul edilince, bunların mutlak bir otoriteye sahip, kesin ahlâk kuralları da tartışmasız kabul edilmiş olur. bundan dolayı, evrensel bir ahlâk anlayışı ancak vahye dayalı ahlâk teorileriyle mümkündür. Çünkü ilâhi kaynaklı ahlâki prensipler zamana, topluma ve kültürlere göre değişiklik göstermeyecektir. Kur'an'ın on dört asır önceden belirlediği ahlâki ilkelerin, içinde bulunduğumuz coğrafyada ve yer kürede yaşanan olumsuzluklara bakıldığı zaman ne kadar büyük, evrensel bir değere sahip oldukları görülecektir.

4- AHLÂKIN ÇEŞİTLERİ :

a) Nazarî ahlâk :

Nazari ahlâka teorik ahlâk veya ahlâk felsefesi de diyebiliriz. Nazari ahlâk, ahlâka bir temel oluşturmak amacını güder. İnsanın hangi amaçlar için yaşaması gerektiğini, hayır ve şerrin mahiyetini araştırır,³¹⁷ ahlâk kaidelerini koyar. Amellerin ölçüsünü ve insan vicdanındaki samimiyetini araştırır.³¹⁸ Ahlâki değer hükümlerinin mahiyetini inceler, bunlar üzerinde yorumlar yapar.³¹⁹

Nazari ahlâkta ahlâk problemleri tahlil edilerek, insanın ahlâki yaşayışına temel teşkil edecek genel prensipler, kaide ve kanunlar tespit edilir.³²⁰

³¹⁶ Buhârî, İman,16, Edep,78; Tirmizi, İman,7; Nesâî, İman,16; İbn Mace, Mukaddime,49, Zühd, 17

³¹⁷ Kılıçoğlu, İsmail, a.g.e., s. 139

³¹⁸ Beysar, Muhammed, a.g.e., s. 199

³¹⁹ Kandemir, M. Y., a.g.e., s. 31

³²⁰ Çağrıci, Mustafa, Aahatlarıyla İslâm Ahlâkı, s. 23, İst. 1991

Nazari ahlâk, kişiye arzularından ve nefsinin kötülüklerinden korunma yollarını öğretir. Nefsi faziletlerle süslemenin yollarını gösterir. Bunlara dair kurallar koyar. Nefsin güçlerini, hastalıklarını, insanın karakter yapısını, iradeyi bozan sebepleri araştırır. İyinin ve kötünün kaynağını inceler. İnsan davranışlarını düzeltmeyi, yönlendirmeyi amaç edinir.

b) Ameli Ahlâk

Bir ferdin kendine ve kendinden başkasına ait vazifeleri ve ilişkileri bu kısmın konusunu teşkil eder. Ahlâki gayenin gerçekleşmesi için kullanılacak vasıtaların özel durumlara göre belirtilmesi ve açıklanması ameli ahlâkın ilgi sahasına girer.³²¹ Ameli ahlâk, insanın uyması gereken kaideleri ve yapması gereken vazifeleri gösterir. Ameli ahlâkın tatbikatı gerek fert, gerekse cemiyet için gerçek hayata uzanır. Yapılan işlerin ahlâk kanununa ve ahlâk ölçülerine uygun olup olmadığı gözlenir.³²²

Yaşanan, tatbik edilen ahlâk ameli ahlâktır. Çünkü iyiliği bilmek, kötülüğü tanımak yetmez, iyi hareketi gerçekleştirmek, kötülükten sakınmak da lazımdır. Üstelik iyilik ve faziletin bilinmesinden daha önemli olan, yaşanması ve gösterilmesidir.³²³

Şu halde ahlâkın önce bilmeyi, sonra da yapmayı gerektiren iki yönü vardır. Bunlardan birincisi nazari ahlâkı, ikincisi ise ameli ahlâkı ilgilendirir.

İslâm, nazari ahlâktan ziyade pratik ahlâka insanları motive eder. İslâm'da güzel ahlâkın zirvesi ihsan makamıdır. İhsan, kişinin her an Allah'ın gözetiminde olduğunun bilincinde olması şeklinde de tanımlanabilir. İhsan, eksiksiz anlamda ihlasla bir işi Allah'ın seveceği bir şekilde titizlikle yapma halini de içerir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur: “..... iyilik yaparak kendini Allah'a veren kimsenin ecri Rabbinin katındadır. Onlara korku yoktur, onlar

³²¹ Pazarlı, Osman, İslâm'da Ahlâk, s. 38, İst., 1972

³²² Beysar, Muhammed, a.g.e., s. 199

³²³ Draz, M. Abdullah, Kur'an Ahlâkı, terc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay, s. 370, İst. 1993

üzülmeyeceklerdir.”³²⁴ Kur'an'da emredilen her salih amelin insanda güzel ahlâkın yerleşmesine etkisi vardır.

5- KUR'AN AHLÂKININ ÖZELLİKLERİ :

Her inanç sisteminin kendine has özellikleri olduğu gibi, İslâmın'da kendine özgü bir akidesi ve bu akide üzerine kurulan ahlâki esasları vardır. İslâm ahlâkının asıl kaynağı Kur'an'dır. Bundan dolayı Kur'an'daki ahlâkın temel özelliklerini tespit ve izah etmeye çalışacağız

a) Genel Oluşu :

Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâk nizamı, umumi bir özellik taşımaktadır. Kur'an insanları güzel ahlâka davet ederken, onun hiçbir yönünü istisna etmemiştir: “ Allah şüphesiz, adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmaya emreder. Hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder...”³²⁵ ayetinde iyi olan her şeyin yapılması emredilirken, ahlâksızlıktan ve fenalığın her çeşidinden de kaçınılması istenmektedir.

Kur'an'daki ahlâk anlayışı, insanın günlük işlerini ilgilendiren, hayatın her safhasıyla ilişkili olan bir yapıya sahiptir. Bu sistem, insanın en basit günlük davranışlarından başlayarak, en önemli vazifelerine kadar uzanmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Lokman (a.s.)'in ahlâki eğitimini şöyle anlatır: “Lokman: “Ey Oğulcuğum! İşlediğin şey, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa da, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah lâtiftir, haberdardır. Ey oğulcuğum! Namazı kıl, uygun olanı buyurup, fenalığı önle, başına gelene sabret, doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir. İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah, kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez. Yeryüzünde tabii ol. Sesini

³²⁴ Bakara, 112

³²⁵ Nahl, 90

kıs....”³²⁶ Ayetlerde de görüldüğü üzere Kur'an ahlâkı, insanın bütün bir hayatını düzene koymakta, yapması ve yapmaması gereken hususları açıklamaktadır.

Kur'an ahlâkı, insanın belli davranışlarını ve hayatının muayyen safhalarını değil, zaman ve mekan kaydı olmaksızın bütün hayatını kucaklar. İnsanın çevresindeki her şeyle olan münasebeti ahlâk kapsamının içine girer.

Kur'an ahlâkı, insan hayatında iyi olan bütün prensipleri en mükemmel şekilde ihtiva eder ve bütün insanları muntazam şekilde hayra yöneltir. Her çevrede, bütün durum ve zamanlarda mutlak hayra şamildir.³²⁷

Kur'an, insanların söz, fiil ve hatta niyetlerine bile müdahale ederek onların ahlâk çizgisinde kalmasını istemiştir. Zamanın, şartların ve mekanın değişmesi bu ölçüyü değiştirmeyecektir. Kur'an'da Allah, mü'minlerin, putperestlerle bile en güzel şekilde konuşmalarını istemesi³²⁸ Kur'an'da'ki ahlâk anlayışının inceliklerini ve güzelliklerini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

b) Geniş Kapsamlı Oluşu :

Kur'an'ın sunduğu sadece bir kitle ahlâkı veya seçkinler ahlâkı olmayıp, aksine maddi, zihni ve psikolojik bakımdan her seviyedeki insanın kaygılarını ve özlemlerini dikkate alan, bununla birlikte ona, içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkanı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir sistemdir.³²⁹

Kur'an ahlâkı oldukça geniş kapsamlıdır. Hem ferdi, hem toplumu, hem de devleti ilgilendiren tüm fiilleri kapsayacak genişliktedir. Kur'an'ın, ahlâki esaslara şiddetli bağlılıktaki ısrarını ortaya koymak maksadıyla, İslâm devletinin başka devletlerle olan ilişkilerindeki ahlâki tutumuna Hûdeybiye

³²⁶ Lokman, 16-19

³²⁷ Hûfî, A. Muhammed, Min Ahlâkın Nebî, s. 45

³²⁸ İsrâ, 53

³²⁹ Çağrıcı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, s. 8

barışını ve bu barışın maddelerine uyma konusunda gösterilen kararlılığı verebiliriz. Zira bazı maddeler, müslümanların aleyhine bir durum arz ediyordu. Ancak Kur'an, karşı taraf anlaşmayı bozmadıkça, anlaşmaya sadık kalınmasını istiyordu.³³⁰

Kur'an, hayvanların bile insan üzerinde hakları olduğunu bildirerek³³¹ insanın en küçük canlı varlıklara karşı bile şefkat ve merhamet göstermesi gerektiğini bildirmiştir.³³²

Kısaca Kur'an'da'ki ahlâk sahasının alanı, hayatın tüm alanlarını ve bütün insanları kuşatacak bir genişliğe sahiptir. Ferdin fertle, ferdin toplumla, ferdin hayvanlarla ve toplumun diğer toplumlarla olan ilişkilerini içine almaktadır. Yani Kur'an ahlâkının çemberinden taşan hiçbir şey yoktur.

c) İmanın, İhlas, ve Takvaya Bağlı Bulunması :

Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâk anlayışının kuvvetli bir dayanak noktası vardır. O da kendisini uyku ve uyuklama tutmayan, yerde ve gökte, gizli ve açık her şeyi görüp gözetten Allah'ın var olduğu inancıdır. Bundan dolayı kul açık olsun gizli olsun, darlıkta ve bollukta bulunsun bunlara dikkat edecek, insanların arasında yapılmasından utanılan davranışları, tek başına kalındığı zaman da yapmayacaktır. Çünkü kendisinin daima gözetlendiğinin bilincindedir.

Kur'an ahlâkının ilk şartı iman etmek,³³³ inanç sevgisini kalbine yerleştirerek fenalıklardan ve isyankarlıktan nefret etmek,³³⁴ iç dünyasını Allah sevgisiyle doldurmaktır.³³⁵ İkinci şartı ise inandığını uygulamak,³³⁶ söylediği şeyi yapmak, yapamayacağı şeyi söylememektir.³³⁷ Yani özü – sözü, içi – dışı,

³³⁰ Enfal, 58

³³¹ Nahl, 5-7

³³² En'am, 38

³³³ Bakara, 25; A. İmran, 179; Nisâ, 171; A'raf, 158; ...

³³⁴ Hucurat, 14

³³⁵ Ra'd, 28

³³⁶ Bakara, 82; A. İmran, s. 7; Yunus, 4; Hüd, 11; Asr, 3; ...

³³⁷ Mâide, 1; Tevbe, 4; saf, 2-3

fikri – fiili bir ve aynı olmalıdır. Bu suretle Allah şuuru insana, ahlâki ve manevi hayattan zevk alma, hatalarının farkına varıp, onlardan yüz çevirme imkanı sağlayacaktır.³³⁸

Kur'an'ın belirlediği ahlâk esasları akla, mantığa ve hayatın gerçeklerine de uygundur. Ahlâki hükümlerin yüce bir makam tarafından bildirilmesi, tesir bakımından önemlidir. Çünkü ulvi bir makamdan gelen ahlâki emirlere, bencilliğe kapılmadan ve kibre düşmeden tâbi olmak herkes için eşit olarak mümkündür. Böylece ahlâktan beklenen netice elde edilmiş olur.³³⁹

Yapılan amellerin ihlasla ve iyi niyetle yapılması da Kur'an ahlâkının önemli özelliklerindendir. Nitekim Kur'an'da: "Ey inanlar! Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın..."³⁴⁰ denilerek, mü'minler dikkatli olma konusunda uyarılmıştır.

Kur'an eylem ahlâkının gereklerine yerine getirmeye girişebilmenin ön koşulu olarak, niyet ahlâkının gereklerinin yerine getirilmesini ister.³⁴¹ Bu sûretle Kur'an, kendi ahlâk görüşünü sonuçlara yada faydasızlığa ait olmaktan alı koymuş olmaktadır.³⁴²

Kuru nazariyelerle yetinilmeyip, yaşamanın esas alınması ve örneklerle itibar edilmesi, bunu yaparken de ihlas ve samimiyetten ayrılmaması Kur'an ahlâk sisteminin özelliklerindendir.

d) Sabit, Dengeli ve Ilımlı Olması :

Kur'an ahlâkında sabitlik ve istikrar vardır. Muhtelif zaman ve mekanlarda değişikliğe uğramaz.³⁴³

³³⁸ A. İmran, 135

³³⁹ Uludağ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, s. 109, Ankara, 1988

³⁴⁰ Bakara, 264; Ayrıca, Müddessir, 6; İnsan, 9-10; Leyl, 19-20

³⁴¹ Bakara, 112; Şuarâ, 89; Zümer, 3; Kaf, 37

³⁴² Farukî, İsmail R., Tevhid, s. 47

³⁴³ Hüfî, A. Muhammed, a.g.e., s. 49

Kur'an ahlâkının son derece sağlam esaslar üzerine yükselen dimdik direkler vardır. Bunlar asla sarsılmaz, herhangi bir te'vil ya da değişiklik kabul etmezler. Kötü olan bir şey, kıyamet gününe kadar kötüdür. Hayır olan bir şey de her çağda ve her yerde hayırdır.³⁴⁴

Kur'an ahlâkının belirgin bir özelliği de dengeli ve ölçülü olmaktır. Buna itidal denir. Fazilet ifratla tefrit arasındaki itidalden ibarettir. İşlerin en hayırlısı orta yolu takip etmektir. Meselâ Kur'an'da, ölçüsüz ve dengesiz harcama ile kıt ve az harcama her ikisi de hoş görülmemiş, makbul olanın ikisi arası bir harcama şekli olan cömertlik olduğu vurgulanmıştır: "Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın."³⁴⁵ Yine Kur'an'da Allah, Müslümanların ne çok yavaş, ne de çok hızlı yürümelerini, seslerini lüzumsuz yere yükseltmemelerini ister: "Yürüyüşünde tabîi ol; sesini kıs..."³⁴⁶

Kur'an ahlâkının bir diğer özelliği de ılımlı olması, insana gücünün üstünde bir yük yüklememesidir.³⁴⁷ İlkelerinin köklülüğü, amacının yüceliği, direktiflerinin hikmetliliği, farklı çağları ve anlayışları bir potada kaynaştırması bu sistemin karakteristik özelliğidir.

e) Gaye ve Vasıtanın Meşru Olması :

Gaye ve ona ulaştıran vesilenin gayri ahlâki olmaması gerekir. Kur'an'a göre şerefli gayelere, çirkin yollarla ulaşmak mümkün değildir. Gayeye ulaştıran sebeplerin de ahlâkın gereklerine uygun olması gerekmektedir. Zulüm altındaki müslümanlara yardım etmek, şayet zalim kafirlerle anlaşmayı bozacaksa, bu durum hainlik ve sözünde durmama gibi sakıncalara sebep olacağından müsaade edilmemektedir. Bu husus Kur'an'da

³⁴⁴ Nedvi, Ebu'l Hasen, Din ve Medeniyet Arasında, s. 131

³⁴⁵ İsrâ, 29

³⁴⁶ Lokman, 19

³⁴⁷ Bakara, 286

şöyle ifade edilir: “... Fakat din uğrunda yardım isterlerse, aranızda anlaşma olmayan topluluktan başkasına karşı onlara yardım etmeniz gerekir...”³⁴⁸

Kur'an, İslâm kardeşliğinin gereği olarak Müslümanların zulüm altındaki kardeşlerine yardım görevini yüklemektedir. Ancak zulüm gören Müslümanların kurtuluşu hain olup, sözünden caymaya bağlı ise Kur'an böyle bir yardımı ahlâki bulmamakta ve buna izin vermemektedir.

f) Sonuçta Mükafat ve Mücazatın Olması :

Kur'an'da'ki ahlâk düzeninin özelliklerinden bir tanesi de ceza ve mükafattır. Kur'an'da bütün ahlâki vazifeler uhrevi müeyyideye bağlanmış,³⁴⁹ iyiler için Cennet vaad edilirken kötüler Cehennemle tehdit edilmiştir.

Karşılık alma ve bekleme insanların zihnine yer ettiğinden, ahlâki fiillerin uhrevi mükafat ve cezalara bağlanması, müspet sonuçların alınması için kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir.

Kur'an, ahlâki hükümleri manevi müeyyideye bağlamış, sadece cemiyetin kınama ve kötülemesi veya bir takım cezai tedbirler alınması ile yetinmemiştir. Bununla beraber Kur'an'a göre, ahlâk ilkelerine muhalefet edenlerin cezalarından bazıları daha dünyada iken verilmektedir. Yalan yere yemin etmek, yemini bozmak, hainlik etmek, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunmak gibi suçların cezası dünyada iken verilmeye başlanmaktadır. Ayrıca kötü ahlâkın, bir hayat biçimi olarak benimseyen toplumların dünyevi cezası da yok olmak şeklinde gerçekleşecektir.

Kur'an'ın ahlâk anlayışında, fertlerin kötülüklerden uzak kalması yetmemekte, güçleri yettiği kadar kötülöklere engel olmaları istenmektedir.³⁵⁰ Yine iyilik yapmak yetmemekte, iyilikleri yapmada acele etmek ve bu hususta yarışılması emredilmektedir.³⁵¹ Yine aynı şekilde hayırlı işler yapmada

³⁴⁸ Enfal, 72

³⁴⁹ Tâhâ, 15; Kasas, 83-84; Mû'min, 17; ...

³⁵⁰ A. İmran, 110; Tevbe, 71; Lokman, 17; Beled, 7; ...

³⁵¹ Bakara, 148; Mû'minun, 11

yarışmak yetmemekte, başkalarını da iyi işler yapmaya davet etmek gerekmektedir.³⁵² Çünkü bütün bunların yapılıp yapılmaması bir ceza veya mükafatı gerektirmektedir.

Kur'an'ın sunduğu ahlâk anlayışı, birleştirici, bütünleştirici, otoriter, insana, insan olmanın gereklerini öğreten bir yapıdadır. Bu anlayış insanlığın ulaşabileceği son noktadır. İnsanın gaye bakımından çıkar kaygılarını aşması, hatta Cennet ümidi ve Cehennem korkusunun da ötesinde bütün düşünce ve davranışını Allah'ın emrine ve rızasına uygun düşüp düşmeyeceği açısından değerlendirmesi, Kur'an'ın yaklaşım tarzıdır.³⁵³

6- AHLÂKİ FİİL VE NİYET :

Niyet, bir şeyi yapmak veya elde etmek için iradenin yöneldiği bir harekettir.³⁵⁴ Niyet, bir eyleme geçmenin başlangıcında çoğunlukla değişmeyen karar anlamına gelmektedir.³⁵⁵ Niyette belirli bir hareketi yapma konusunda iradenin şuurlu ve duygusal bir kararı vardır.³⁵⁶ Etkin iradenin uygulamaya teşebbüs ettiği faaliyet de, ameldir. Niyet, amelde bulunan psikolojik şuurdur. Niyeti amel seviyesine yükseltme faaliyetine de gayret denir. Kur'an'da Allah, amelin her çeşidinin ilahi adalet terazisinde inceden inceye tartılacağını haber vermektedir.³⁵⁷ Dünyada yapılan iyi veya kötü her şey niyetle yapılır. Hayıra niyet eden iyilik, şerre niyet eden de kötülük bulur.³⁵⁸

Ahlâki olayın, bir insanın içinden geçen sübjektif ; diğeri dışta geçen yani herkesin gördüğü ve bildiği objektif olmak üzere iki yönü vardır. Bunlar birbirinden ayrılmazlar, birbirlerini tamamlarlar. Yani ahlâki olay,

³⁵² A. İmran, 110

³⁵³ Hûd, 12; Câsiye, 15; İnsan, 8-9

³⁵⁴ Draz, Abdullah, Kur'an Ahlâkı, s. 223

³⁵⁵ A.g.e., s. 224

³⁵⁶ Pazarlı, Osman, İslâm'da Ahlâk, s. 115

³⁵⁷ Zilzal, 4

³⁵⁸ Ahmet Rifat, Tasviri Ahlâk, s. 248

vicdani olay olarak sübjektif, fakat sosyal yönü itibarıyla da objektiftir.³⁵⁹ Demek oluyor ki, bir hareketin yalnız başına ahlâki değeri yoktur. Yapılan bir ahlâki davranışın değeri, onu yaptıran sebebe yani niyete bağlıdır.³⁶⁰ Bir kişinin ahlâki hal ve değerini anlamak için onun içine bakmak gerekir. Fakat bunu doğrudan doğruya yapamadığımızdan, dikkatimizi yaptıklarına yöneltiriz. Bunlar da ahlâki değerlendirmeye ilgili işaretlerdir.³⁶¹ Çünkü niyet ahlâkında , failin kendi vicdanından ve Allah'tan başka hiçbir yargıç olamaz. Zira, mesele tamamıyla kişisel olduğundan, kalbin temizliğini ve iç halini failden başkası bilemez.

Ahlâk istektir, hareket tarzı değildir. İstek ve niyet ise hürdür. Dış dünyamızda bazı şeyleri yapmaya mecbur olduğumuz halde iç dünyamızda tam bir hürriyet vardır. İstek ve niyetin gerçekleşmesi ise çok değişik şartlara bağlıdır. Niyet tamamen kişinin kendisine ait kalbi bir ameldir. Fiiliyatta ise dış etkenler söz konusudur. Bundan dolayı her işin değeri niyet ve iradeye göredir. Kötü niyetle yapılan bir işin sonucu iyi olsa bile, hiçbir ahlâki değeri yoktur.

Niyet, riyası olmayan bir ameldir. Çünkü insanın kendi kendisini aldatması düşünülemez. Dolayısıyla kişinin niyetinden dolayı ceza veya mükafata tabi olması doğaldır.³⁶² Fakat burada şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Acaba amele çevrilmeyen ahlâki niyet tek başına yeterli midir? Bu durum tam ahlâki bir fiilin rolünü yerine getirmekte midir? İnfak etmek isteyip de yeterince cömert bir nefse sahip olmayan, namaz kılmayı arzu edip de tersini yapmaya karar veren bir kimse nasıl bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Onun için niyetin farazi olmayıp, uygulama ile beraber olması gerekir. Fakat ne olursa olsun, niyetin her zaman değeri vardır; ama niyet,

³⁵⁹ A.g.e., s. 44-45

³⁶⁰ Subhi, Ahmed Mahmud, Felsefetü'l Ahlâkıyyâtü Fi'l Fikrîl İslâm, s.315

³⁶¹ İzzetbegoviç, Doğu ve Batı arasında İslâm, s.182

³⁶² Hüsameddin, Erdem, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, s.100, Konya, 1996

amele ne kadar çok yaklaşırsa o kadar çok artar ve ancak tamamlanmış amel içinde tam değere erişir.³⁶³

Bütün bunlar gösteriyor ki, niyet ahlâkın özünü oluşturur. Niyet, bazı durumlarda kendi kendine yetebilen, iyi bir şey olmakla beraber, hiçbir zaman bütün ahlâki fiile ait, eşit durumda bir değer değildir.³⁶⁴ İyi davranış, ne kendi kendine niyetin iyiliğinden, ne de kendi başına amelin doğruluğundan ibaret değildir. Yani iyi ahlâk için sadece niyetin iyi olması yetmez. Niyetin amele dönüşmesi, neticenin de iyi olması lazımdır.³⁶⁵ Bir kimsenin sorumluluğunu tam manasıyla yerine getirebilmiş olması için, niyet ve amel bütünlüğünün oluşması gerekmektedir. Fakat bu bütünlük içinde niyet kısmı daha üstündür.³⁶⁶

Kur'an, kalbin ameli ile beden hareketinin mukayesesi söz konusu olduğu zaman, önceliği ve üstünlüğü kalbin ameline vermektedir.³⁶⁷ Kur'an'da tek başına kalbin amelinin övüldüğü ayetler bulunduğu halde,³⁶⁸ içten gelmeyen güzel bir ameli öven ayetlere rastlanılmamaktadır.³⁶⁹ Kur'an, insanın davranışlarında hem bilgili, hem istekli, hem de niyetli olmasını ister.³⁷⁰ Fiillerini, isteksiz, niyetsiz ve samimiyetsiz bir şekilde yapanların amellerinin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini bildirir.³⁷¹ Çünkü ameller değerini, sâlih îmanı yansıtmaktan ve samimiyeti ispatlamaktan alırlar.³⁷² Şu halde niyet sadece amelin mevcudiyeti için değil, aynı zamanda onun kemali ve değerlendirilmesi için de bir şart olmaktadır. Peygamber Efendimizin: "Buyruğumuza uymayan her amel, reddedilmiştir."³⁷³ anlamındaki hadisi ise,

³⁶³ Draz, Kur'an Ahlâkı, s.248

³⁶⁴ A.g.e., s.250

³⁶⁵ Güngör, Erol, Ahl. Psk. ve Sosyal Ahlâk, s.98

³⁶⁶ Gazali, İhya, c.4, s.132

³⁶⁷ Bakara, 68,128; En'am, 120,151; İsra, 19

³⁶⁸ Tevbe, 92

³⁶⁹ Bakara, 264; Tevbe, 54; Haccc, 33; Hucurat, 3

³⁷⁰ Nisâ, 43

³⁷¹ Tevbe, 54

³⁷² Enfal, 74, Tevbe, 44; Nur, 62; ...

³⁷³ Riyazu's Salihin, terc., c.1, s.210

hem iyi niyeti, hem de doğru davranışı birlikte bulunduran amelin geçerli olabileceği mesajını vermektedir.

Peygamber Efendimizin: “Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz; kalblerinize ve amellerinize bakar.”³⁷⁴, “Ameller ancak niyetlere göre değer taşır.”³⁷⁵ “İki müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman, katil de maktul de Cehennemdedir. Çünkü ölen de öldüreni öldürmek istemiştir.”³⁷⁶ hadisi şerifleri de niyetin amele göre önceliğini vurgulamaktadır.

Ahlâki fiilde, taatlerde riyayı terk edip, samimi olmak³⁷⁷ manasına gelen ihlas ve samimiyetin önemi çok büyüktür. İslâm’da ibadetlerin geçerli olması için, İslâmî kurallara uygun olması, içten gelen bir istek ve Allah rızasını kazanmak niyetiyle yapılmış olması gerekmektedir. Çünkü Kur'an, tam bir ihlas ve derin bir îmanla yapılan ibadetlerin makbul olabileceğini bildirmiştir: “Allah'ın rızasını kazanmak ve kalblerini sağlamlaştırmak için mallarını sarf edenlerin durumu, yüksekçe bir tepede bulunan, bol yağmur aldığında yemişlerini iki kat veren, bol yağmur yağmasa bile çisentisi düşen bir bahçenin durumu gibidir. Allah işlediklerinizi görür.”³⁷⁸

Kur'an'da, iyi işlerin tek bir maksadı vardır, o da Allah'ın hoşnutluğunu elde etmektir.³⁷⁹ Sağ elin verdiğiinden sol elin haberdar olmaması düşüncesini benimseyen bir kimsenin amellerine riya karışması söz konusu olamaz. Çünkü riyanın, amellerin sevabını yok ettiği bilinci onun inancının bir parçası haline gelmiştir.³⁸⁰ Allah Teâlâ âhiret gününde kendisinin huzuruna açık bir alınla çıkabilmek için her türlü iyi amellerle gelinmesini, niyetlerin

³⁷⁴ Müslim, libas, 10

³⁷⁵ Buhari, İman, 42; İbn Mace, Zühd, 37

³⁷⁶ Buhârî, İman, 21

³⁷⁷ Cürcânî, Ta'rifât, s.8; El Mu'cemu'l Vasid, s.249

³⁷⁸ Bakara, 265

³⁷⁹ Bakara, 207, 265, 272; Nisâ, 114; Ra'd, 22-24; Leyl, 17-21

³⁸⁰ Bakara, 264

halis tutularak yapılan her şeyin sadece O'nun rızası için yapılmasını ve kendisine hiçbir şekilde ortak koşulmamasını istemektedir.³⁸¹

Kur'an'da gerçek mü'minlerin özellikleri sayılırken, yetimlere ve esirlere yemek yedirdikleri, bunu sadece Allah sevgisi ile yaptıkları, O'nun rızasını kazanmak için böyle davrandıkları, bunun için kimseden de karşılık beklemedikleri belirtilerek, diğer insanlar için örnek olarak sunulmaktadır.³⁸²

Özetle söylemek gerekirse, amellere asıl değerini veren o amellerin altında yatan niyetlerdir. Amel ne kadar güzel olursa olsun altında yatan niyet Allah rızası olmayınca o amel, Allah indinde boşa gitmektedir. İyi niyetin delili de fiil ve hareketlerdir. Bu durum iyi niyetin güzel olduğunu, ama iyi niyetle beraber bulunan amelin daha güzel olduğunu ortaya koymaktadır. Ahlâki fiilin değeri sadece harekete bağlı olmadığı gibi, yalnız niyete de bağlı değildir. Niyet ve eylemin bir araya gelmesiyle ahlâki hareket tam ve bütün bir hale gelmektedir.

7- AHLÂKİ OLMANIN ÖLÇÜSÜ :

Ahlâken değerlendirmeye tabi olan insandan başka canlı yoktur. İnsanda bulunan akıl sahibi olma, hür olma, bencil olma ve bir arada yaşama mecburiyetinde olma gibi özellikler, insanın böyle bir değerlendirmeye tabi tutulmasını gerektirmektedir.³⁸³

Fertlerin yaptığı her iş, ahlâki bir iş değildir. Ahlâki fiil, insanın fiil ve hareketlerinin bir bölümünü oluşturur. Yeme, içme, uyuma gibi biyolojik olaylar; oluşumunda insanın hiçbir etkisi olmayan refleks hareketleri, bilgi, akıl, irade ve hürriyet olmadan yapılan davranışların ahlâki olup olmadığı

³⁸¹ Kehf, 110

³⁸² İnsan, 8-11

³⁸³ Kılıç, Recep, Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk, s. 3, Ankara, 1995

söylenemez.³⁸⁴ Çünkü ahlâki davranış, akıl ve irade sahibi bir insanın hayır amacıyla hür olarak yaptığı şuurlu hareketlerdir.³⁸⁵

Ahlâki fiillerin muayyen bir şekilde tekrarlanarak yerleşmiş bir adet şeklini alması gerekir. Yoksa nadiren zuhur eden hal ve hareketler ahlâki değildir. Ayrıca ahlâki fiillerin korku, riya, rica, utanma gibi dış tesirlerin etkisinde işlenmiş olmaması, içteki bir sâikten kaynaklanması gerekmektedir.³⁸⁶

Ahlâkın konusu zorunlu fiiller, davranışlar değil, isteğe bağlı fiiller ve davranışlardır.³⁸⁷ Bir inancı veya davranışı kanunlar, zulüm ve baskı ile empoze etmek mümkün değildir. Zorla alıştırma insana karşı acizdir. Çünkü insanın ruhu vardır.³⁸⁸ Eğitim insan için, zorla alıştırma ise hayvan içindir. Zorla alıştırma ile saygıdan dolayı değil, ancak korkudan veya alıştırmadan dolayı kanunlara riayet eden vatandaşlar yetiştirilebilir.³⁸⁹

Bazıları korku ile yapılan işlerin ahlâki olmayacağı tezinden yola çıkarak din duygusunda da Allah'ın azabından korkma olduğunu, bundan dolayı ahlâki olamayacağını iddia ederler. Halbuki din duygusunun temelinde sevgi ve korku vardır. İlahi din Allah korkusundan ziyade Allah sevgisine dayanır. Bununla beraber insanın, Allah karşısında korku ve ümit arasında olmasını tavsiye eder. Sevginin aşkın bir ayırıcı da, sevilenin hoşuna gitmemekten korkmaktır. Onun için dindeki sevgi ve korku görünüşte zıt gibi görünseler de bunların tesirleri birdir.³⁹⁰

Netice olarak, bir eylemin ahlâki bir nitelik kazanabilmesi için, seçilmiş olması; eylemde bulunan insanın yapıyor olduğu şeyin bilincine varması, ayrıca eylem şekillenmiş ve sabit bir karakterin ifadesi olmalıdır.

³⁸⁴ Tarakçıoğlu, M.Reşit, Ahlâk ve Milli Ahlâk, s.18

³⁸⁵ Erdem, Ahlâka Giriş, s. 42

³⁸⁶ Draz, İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, terc. Nureddin Demir, s.123-124, İst. 1983

³⁸⁷ Yazır, a.g.e., c. 2, s. 163; Subhi A. Mahmud, Felsefetü'l Ahlâkiyâtü Fi'l Fikri'l İslam, s. 315, Kahire ts.

³⁸⁸ İzzetbegoviç, a.g.e., s. 185

³⁸⁹ A.g.e., s. 186

³⁹⁰ Balaban M. Rahmi, İlim – Ahlâk, s. 150, Ankara, 1969

8- AHLÂKIN DEĞİŞEBİLİRLİĞİ :

Kişinin akıl ve iradesini kullanarak ahlâken iyi olanı yapıp, kötü olandan uzaklaşması mümkün müdür? Yoksa ahlâk, insanın dış görünüşü gibi yaratılışında mevcut olan, kendisinden ayrılmayan, değişmeyen ve düzeltilemeyen bir sıfat mıdır?

Şunu hemen belirtmeliyiz ki her toplumun önemli bir karakteristiği onun değişme özelliğine sahip olmasıdır. Toplumu durgun farz etmek yanlıştır. Her toplumun kendine has bir dinamizmi vardır. Ve her toplum daimi surette az veya çok bir değişmeyle karşı karşıyadır. Tabiatıyla toplumu oluşturan fertlerin bundan etkilenmeyeceğini düşünmek yanlıştır.³⁹¹

İnsan yaratılışında ne sadece hayır, ne de sadece şer üzerine yaratılmış olmayıp, iki tarafa da meyletmeye bünyesi müsait olarak yaratılmıştır.³⁹² Her çocuğun annesinden hakkı kabul edip, batıldan dönmeye ve doğruyu yanlıştan ayırt etmeye müsait olarak doğacağını, anne-babasının ise onu Yahûdi, Hristiyan veya Mecusi inancı gibi yanlış istikametlere yönlendirebileceğini, Peygamber Efendimiz haber vermiştir.³⁹³ Bu hadis, din duygusunun fitri olduğunu ancak, din şuurunun teşekkülünde sosyal çevrenin etkin olduğunu belirtmektedir. İslâm inancı Hristiyanlığın aksine insanın Allah tarafından temiz ve îmana hazır olarak yaratıldığını belirtir. Karakter yapısı itibarıyla, ferdi farklılıklar olmasına rağmen her insan eşyanın hakikatlerini tanıma istidadındadır. Bir toplum, fertlerine sürekli olarak ahlâka aykırı bir eğitim uygulasa bile, insanın temiz yaratılışını söküp atamaz. Kötü etkiler ve eğitimle ahlâki hayat bir dereceye kadar bozulur, fakat hiçbir zaman yok edilemez.³⁹⁴

³⁹¹ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, s. 323, İnsan Yay., İst. 1998

³⁹² Şems, 8-10

³⁹³ Buhâri, Kader, 3; Müslim, Kader, 22; Ebu Davud, Sünnet, 17; Tirmizi, Kader, 5

³⁹⁴ Pazarlı, Osman, a.g.e., s. 45

Ahlâkçılar, ahlâkın eğitimle değişebileceğini önemle vurgularlar. Çünkü bedenler hastalandığı gibi, ruhlar da hastalanabilir. Hasta bedenler tedavi edilebildiği gibi, ahlâk da tedavi edilebilir. Bunların tedavi süreleri ise, hastalığın niteliğine göre değişir.³⁹⁵ Zira insan terbiye olmaya müsait bir yaratılıştadır, terbiyeye ihtiyacı vardır. Terbiye, insanı içinde bulunduğu daha aşağı bir durumdan daha üstün bir duruma, bir seviye veya seviyesizlikten, üstün bir seviyeye ulaştırma çabasıdır.³⁹⁶

Eğitim insan içindir. İnsanlar içerisinde yanlışlık yapanlar, ahlâki zaaf içerisinde bulunanlar elbette olacaktır. Bu kötü temayülleri düzeltmek, insan cemiyetinin öteden beri başlıca meşgalesi ve hedefi olmuştur.³⁹⁷

Hiçbir huy tabii değildir ki, değişmesi mümkün olmasın, Eğer her huy tabii olup değişmesi imkansız olsaydı Allah'ın Peygamber ve kitap göndermesine, Peygamberlerin de hayatlarının son anına kadar toplumları iyiye, güzele ve doğruya sevk etmek için bütün güçleriyle gayret sarf etmelerine gerek olmazdı.³⁹⁸

Elbette cahil ve kötü insanlarda bulunan, nefiste yerleşip kalmış bir huyun değişmesi zordur, ama imkansız değildir. Gerçekten de istidatlar eşit olmadığı için huyun değişmesi hususunda her insanda aynı sonuç alınamaz. Fakat iyi ve uzun süreli bir eğitimle, olumsuz davranışlar ne kadar yerleşmiş olursa olsun, iyi ahlâka doğru adım atılabilir. Bir insan ne kadar kötü olursa olsun eğitim gördükçe, yanlış tutum ve davranışlarını tamamen bırakmasa bile, mutlaka olumsuzluklarında azalma olacaktır.³⁹⁹

Her insanın fitratı farklı farklı özellikler taşır. Dolayısıyla insanların sahip oldukları huylar aynı cinsten olmadığı gibi, aynı etkenlerin eseri de değildir. Bir kısım huylar fitridir. Bunlar ya irsidir veya uzvidir. Bu huyları

³⁹⁵ Sadr, Mehdi, Ehl-i Beyt Ahlâkı, terc., Vahdettin İnce, s. 32, İst., 1996

³⁹⁶ Bilgin, Beyzâ, Eğitim Bilimi ve Din, s. 9, Ankara, 1988

³⁹⁷ Hamidullah, Muhammed, İslâm'a Giriş, terc., Cemal Aydın, s. 122, Ankara, 1996

³⁹⁸ Ahmet Rifat, Tasviri Ahlâk, s.130; Gazâli, İhyâ, c. 3, s. 130; Mehdi Sadr, Ehl-i Beyt Ahlâkı, s.33

³⁹⁹ Kınalızade Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî, s. 40-41

kişi, ya daha dünyaya gelirken beraber getirmekte, yahut da mizacının bir eseri ve neticesi olarak yüklenmektedir. Bir kısım huylar ise tamamen sonradan kazanılmaktadır. Bunlar ana kucağından itibaren, aileden, okuldan, çevreden toplanarak rûhi benliğe mal edilmektedir.⁴⁰⁰

İrsi huyların kökten değiştirilebilmesi mümkün görünmese de zararsız hale dönüştürebilmek veya zararlarını azaltmak eğitimle mümkündür. Mizaçtan doğan huylar güç olmakla beraber değiştirilebilir. Müktesep olan huyları ise sıkı bir irade kontrolüne ve nefis mücadelesine tabi tutarak düzeltip değiştirmek daima kişinin elindedir.⁴⁰¹ Ahlâki eğitimin amacı, kişinin mevcut olan tabiatını tamamen değiştirip, yeni bir tabiat üzere tabiatlanmasını sağlamak değildir. Zaten bu mümkün de değildir. İstenen, kişinin kendi yapısını tanıyıp, iyi huylarının geliştirilmesi, kötü huylarının ise zayıflatılması konusunda bilinçli bir şekilde gayret sarf etmesidir.⁴⁰² Ahlâkın değiştirilmesi ve geliştirilmesinde dayanılması gereken bir takım yaptırımların bulunması da son derece önemlidir. Bunların başında insan kalbine Allah sevgisinin ve Allah korkusunun yerleştirilmesi gelmektedir.⁴⁰³

Ahlâkın değiştirilmesi imkan dışı bir durum olsaydı okulların yapılması, öğretmenlerin öğrencilerle meşgul olması, ülkelerin bütçelerinin büyük bir kısmını eğitime ayırması, iyi insanların mükafatlandırılıp, kötü insanların cezalandırılması çok anlamsız olurdu.⁴⁰⁴

Ahlâk her yönden değişip düzeltilebilir. Çünkü İslâm güzel ahlâkla ahlâklanıp, kötü ahlâktan sakınmamızı istemektedir. Halbuki İslâm imkan dışı olan ve insan gücünün üstünde bulunan hiçbir şeyi emretmez. “Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler.....”⁴⁰⁵ “....Allah size kolaylık ister,

⁴⁰⁰ Başaran, İ. Ethem, Eğitim Psikolojisi, s. 26-28; Başgil, A. Fuad, Gençlerle Baş başa, s. 53, İst. 1988

⁴⁰¹ Başgil A. Fuad, Gençlerle Baş başa, s. 53-54, Yağmur Yay. İst. 1988

⁴⁰² Draz, İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, s. 129

⁴⁰³ Erdem, Ahlâka Giriş, s. 62

⁴⁰⁴ Kınalızade Ali Efendi, Ahlâkı Alâî, s. 41

⁴⁰⁵ Bakara, 286

zorluk istemez.....”⁴⁰⁶ Birçok Kur'an ayeti ahlâkın değişebileceğini ortaya koymaktadır. “..... Bir millet kendini bozmadıkça, Allah onların durumunu değiştirmez.”⁴⁰⁷

Eğer ahlâk değişikliği kabul etmese idi, o zaman yapılan öğüt ve tavsiyelerin hiçbir anlamı kalmaz, bunlar boş yere vakit harcamaktan başka bir anlamı olmazdı.⁴⁰⁸ Nasıl ki, bitkilerin ve meyvelerin kaliteli ve verimli ürün vermesi yetiştirildikleri toprağa ve gösterilen ilgiye bağlı ise; insanların ahlâki yapıları da eğitimle değiştirilebilir ve geliştirilebilir. Yoğunlaştırılmış iyi bir eğitim ve öğretimle iradenin olumlu bir takım fiillere ulaşması sağlanabilir.⁴⁰⁹ Ancak ahlâk eğitimi yalın öğütlerle olmaz. Çocukların ve gençlerin toplumda iyi örnekler görmesi gerekir.⁴¹⁰

İnsan, ahlâki davranışları bilmiş olarak doğmamaktadır. Bu davranışların değişik toplumlarda değişik şekiller alması ve farklı farklı değerlendirilmesi da onların sonradan öğrenilmiş şeyler olduğunu gösteriyor. Şu halde ahlâk her şeyden önce bir eğitim meselesidir. Ahlâkın eğitimle değiştirilmesi ve geliştirilmesi her zaman mümkündür.⁴¹¹

9- GÜZEL AHLÂKİ OLUŞTURMA ŞEKİLLERİ :

Toplumda çoğu zaman inançlı insanların ahlâka uygun olmayan hareketlerine şahit oluruz. Salt manadaki îman mefhumu kişilerin güzel ahlâk sahibi olmalarına yetmemektedir. Onun için mükelleflerin bazı hususlara uyması gerekmektedir.

Öncelikle bir mükellefin mücerred manada ahlâk çeşitleri konusunda bilgi sahibi olması lazımdır. Zira kişi hangi ahlâkla ahlâklanacağını ve hangisinden uzak duracağını kendiliğinden çıkaramayacağı için bilgiye

⁴⁰⁶ Bakara, 185

⁴⁰⁷ Ra'd, 11; Ayrıca, İsrâ, 30-39; Hucurat, 11-12

⁴⁰⁸ Gazâli, İhya, c. 3, s. 129

⁴⁰⁹ Beysar, El Akidetü Ve'l Ahlâk, s. 208

⁴¹⁰ Çubukçu, Ahl. Tar. Görüş., s. 124

⁴¹¹ Mâturidî, Tevhid, s. 223-224

ihtiyaç duymaktadır. Ancak kişinin bunları sadece bilmesi ve öğrenmesi yeterli değildir. Buna ilave olarak, kendisinin dünya ve ahiretteki saadetini güzel ahlâka uymakta olduğunu idrak etmesi gerekir.

Ahlâkın devamlılığını sağlayan en büyük etken Allah'a îman ve bu îmanın gereklerini yerine getirmektir. Onun için inanç esaslarının ruha aşılmasına, büyük önem verilmelidir.

İnsan fıtratı icabı unutkan bir varlıktır. Unutkanlığı, ahlâk ilkelerini ihmal etmesine, ruhundaki etkisinin zayıflamasına ve bu zayıflama neticesinde davranışlarında sapıtmasına sebep olabilir. Bundan dolayı kişinin sadece, kötü ahlâkın şekil ve neticelerini bilmesi kafi değil; bu bilgiyi unutmayacak şekilde benliğine nakşetmesi gerekir. Kur'an, Hz. Adem'in başına gelenlerin unutkanlığının eseri olduğunu belirtmektedir.⁴¹²

Güzel ahlâkın oluşmasına katkı sağlayan güzel fiillerden biri de ibadetlerin yerine getirilmesidir. Çünkü ibadetlerin temizleme, terbiye etme, kuvvet aşılama ve düzene sokma gibi özellikleri vardır. Kur'an, namazın insanı her türlü kötülüklerden alıkoyduğunu vurgularken,⁴¹³ zekatın da, insanı ve malını arıtıp temizleme özelliğine dikkat çekmektedir.⁴¹⁴

Devamlı ve amacına uygun olarak yerine getirilen ibadetler nefisleri terbiye eder. Bunun tabi sonucu olarak da güzel ahlâk yerleşir. İbadetlerin nefisleri terbiye edip, onları güzel ahlâkı kazanmaya hazırlayan bir etkiye sahip olduğu Kur'an-ı Kerim'de vurgulanmaktadır: "İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır. Başına bir fenalık gelince feryat eder. Bir iyiliğe uğrarsa onu herkesten men eder. Ancak namaz kılıp namazlarında devamlı olanlar, mallarında yoksul ve yoksula belirli bir hak tanıyanlar böyle değildir."⁴¹⁵

Ahlâka aykırı fiillerle mücadele edilmesi de güzel ahlâkın oluşumuna katkı sağlayan etkenlerdir. Bunun için şeytan ve nefsin

⁴¹² Tâhâ, 115

⁴¹³ Ankebut, 45

⁴¹⁴ Tevbe, 103

⁴¹⁵ Meâric, 19-25

direktiflerinin aksini yapmak yeterlidir. Peygamber Efendimizin fakir ve kimsesizlerle hem hal olup, onların meclislerine katılması, dertlerine ortak olması, Allah'tan kendisini miskinler (fakirler) zümresi içerisinde haşretmesini istemesi; mü'minlerin de fakir ve kimsesizleri sevmesini emretmesi, mü'minler arasında güzel ahlâkı yerleştirmeye dönük bir gayeyi içermektedir.⁴¹⁶

Bunların dışında güzel ahlâk sahibi kimselerle oturup kalkmak, onları dinlemek, kötü çevreyi terk edip, ondan uzaklaşmak da güzel ahlâkın oluşumuna katkı sağlayan etkenlerdir. İnsan eğitiminde, etrafını kuşatan çevrenin büyük tesiri vardır. İnsanbeşeri karakterini fitratına uygun bir çevre içinde kazanır.⁴¹⁷ Çünkü insan içinde yaşadığı toplumdan ve arkadaş çevresinden etkilenmektedir. Peygamber Efendimizin: “Mü'minden başkasını arkadaş edinme, senin yemeğini takvalıdan başkası yemesin”⁴¹⁸ hadisi şerifi bu hususa işaret etmektedir.(Tirmizi) Kur'an-ı Kerim'de de Allah Teâlâ mü'minleri kötü çevrede bulunmamaları, kötü insanlarla beraber olmamaları konusunda uyarmaktadır: “Onlar yalan yere şahâdet etmezler; faydasız bir şeye rastladıkları zaman yüz çevirip vakarla geçerler.”⁴¹⁹ “Kendilerine yazık edenlerin canlarını aldıkları zaman onlara “Ne yaptınız bakalım? deyince: “Biz yeryüzünde zavallı kimselerdik” diyecekler. Melekler de “Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya! Cevabını verecekler. Onların varacakları yer Cehennemdir....”⁴²⁰

Güzel ahlâk sahibi kimseleri örnek edinmek de, kişinin ahlâki oluşumuna büyük katkı sağlar. Şüphesiz bu konuda mü'minlerin en başta örnek alacağı kimse Peygamber Efendimizdir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şöyle

⁴¹⁶ İbn Mace, Zühd, 7

⁴¹⁷ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, s. 205, Akçay Yay., Ankara, 1998

⁴¹⁸ Tirmizi, Zühd, 56

⁴¹⁹ Furkan, 72

⁴²⁰ Nisâ, 97

buyurulur: Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Rasûlullah en güzel örnektir.”⁴²¹

10- TOPLUM İÇİN AHLÂKIN ÖNEMİ

Ahlâkın toplumların yaşaması bakımından da önemi büyüktür. Gerek günümüzde, gerekse geçmişte milletlerin yıkılmasında ve yok olmasında veya devamlı bunalım ve kaos içerisinde bulunmalarının en büyük sebebi, ahlâki değerlere sırt çevirmeleridir. Dünyanın düzeni ahlâkla yürür. İnsanın olgunluğu ahlâkla olduğu gibi, milletler de ahlâka değer verdikleri ölçüde yaşarlar. Toplumlari yaşatan en büyük kuvvetin ahlâk olduğu tarihi olaylarla sabittir.⁴²² Toplumlari gerileten ve yıkılmalarına sebep olan başlıca etken, içtimai ve iktisâdi düzenin bozulması ve çöküşüdür. İçtimai düzeni bozan amil de, topluma egoizmin hakim olması, cinayetlerin çoğalması, adaletin bozulması, güvenin ve emniyetin kaybolmasıdır. Bütün bunlar ise sağlam bir ahlâki yapının oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Tarih, ahlâki bozukluk ve kokuşmuşluğun nice uygarlıkların yer yüzünden silinmesine neden olduğuna tanıklık eden ibret verici olaylarla doludur. Kur'an, geçmiş kavimlerden bahsederken, tarihi bir vesika sunmaktan ziyade ahlâk ilkelerinin kaynağına dikkat çekerek, helak olan tüm kavim ve toplulukların ciddi bir ahlâk erozyonu yaşamış olduklarını ve durumun da onların sonunu hazırladığını bildirmektedir.

Bir ferdi veya bir toplumu dejenere etmek, çürütmek; vicdan ve ahlâk değerlerine sistemli olarak karşı gelmekle, onun salim düşüncesini, her türlü engele rağmen fitrata götürecek olan, iz'an ve aklını şaşırtmakla mümkündür.⁴²³

⁴²¹ Ahzab, 21

⁴²² Keskiöglü, Osman, Kur'an Yolunda, s. 61

⁴²³ Topçu, Nureddin, Ahlâk Nizamı, s. 138, İst. 1970

İnsanın iç aleminde insani duyguların gerçekleşmesini ve yoğunlaşmasını sağlayan, insana onur ve vicdan kazandıran güzel ahlâktır. Ahlâki yapının etkisi sadece bireylerle sınırlı değildir. Toplumlara yansıyan bölümleri de vardır. Ahlâki yapı bir milletin yaşam biçimini, karakteristik özelliklerini, kalkınmışlık düzeyini, ya da milletler ailesi içindeki geri kalmışlığını yansıtır.⁴²⁴

Toplumlarda ahlâki çöküntü baş gösterince, Allah tarafından Peygamberler gönderilmiştir. Zira vahye dayalı dinlerin ana gayesi, ahlâki bir toplum meydana getirmektir.⁴²⁵ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "Ben ahlâki güzellikleri tamamlamak için gönderildim"⁴²⁶ hadisi şerifi bu gayeyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur'an'daki prensiplerin, kıssaların ve tavsiyelerin gayesi, her bakımdan mükemmel insanlardan oluşan ideal bir toplum oluşturmaktır. Kur'an'da Allah Teâlâ, yeryüzünde kendine ve insanlara karşı işlenen zulüm ve ahlâksızlıkları ortadan kaldırarak, ahlâklı bir toplum oluşturmayı istemiştir.⁴²⁷

Genel manada İslâm, tüm milletlerin bekasını, medeniyetlerin yükselmesini, kuvvetlerinin devamını güzel ahlâkın varlığına bağlamıştır. İnsanlığın refah, meşakkat, rahatlık, zorluk, darlık, şeref veya zillet gibi sosyal şartlardan birini yaşamasının içinde beslediklerinin meyvesi olduğu Kur'an'da Rabbimiz tarafından vurgulanmaktadır. "Bir millet kendi (içindeki)'ni bozmadıkça, Allah onların durumunu değiştirmez."⁴²⁸

Kötü ahlâka sarılan bir toplumun dünyevi cezası yok olmaktır. Peygamber Efendimiz'in "Sizden öncekilerin helâk olmasının sebebi, aralarında ileri gelenlerden biri hırsızlık yaptığında onu serbest bırakıyor,

⁴²⁴ Sadr, Mehdi, Ehl-i Beyt Ahlâkı, s. 16

⁴²⁵ Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, s. 296

⁴²⁶ Muvatta, Nusnû'l Hulk, 8

⁴²⁷ Bakara, 193; Nisâ, 75; Lokman, 3

⁴²⁸ Ra'd, 11

kimsesiz biri yaptığı zaman ise cezayı tatbik ediyorlardı.” hadisi şerifi buna işaret etmektedir.⁴²⁹

Toplumu, zillate, delalet, korkaklık ve adice bir hayata sürüklemek gibi ahlâksızlıklar, toplumun helâkına sebep olmakta; çoğu kere suçlunun yanında suçsuzu da etkileyen felaketler vuku bulmaktadır. Kur'an'da Allah, “Aranızda sadece zalimlere erişmekle kalmayacak, fitneden sakının.....”⁴³⁰ buyurarak bu gerçeğe işaret etmektedir. Bundan dolayı bütün Peygamberler ilk tebliğlerine tevhidle birlikte ahlâk öğretimiyle başlamışlar, neyin güzel, neyin çirkin olduğunu anlatarak gönderildikleri toplumları ıslah etmeye çalışmışlardır. Çünkü insanın en zayıf noktası ahlâki konulardadır. Halbuki kurtuluşu ve başarısı için de en gerekli olan bu davranışlardır.⁴³¹

Toplumun hayatını düzenleyen, bağlarını güçlendiren, sosyal adaletin gerçekleşmesini sağlayan bir takım prensiplerin olması gerekir. Aksi halde toplum kaos içine düşer, insani meziyetlerden uzaklaşır. Her fert diğer fertlerin zararı üzerine plan yapmaya başlar. Toplumda her bakımdan bir keşmekeşlik ve huzursuzluk hüküm sürer. Bunlar da toplumun geri kalmasına ve yıkılmasına sebep olur. İşte bütün bu olumsuzlukların yerine güzelliklerin hakim olması, toplumun güzelliklerle donatılması, yaşanabilir bir ortamın hazırlanması için, fertlerin olumsuz hareketlerini frenleyen, onları hayra yönlendiren evrensel ahlâk kurallarına ve bu kuralların hayata geçirilmesine ihtiyaç vardır. Bu hususta en gerçekçi ve insan fitratına en uygun olan, Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâk prensipleridir. Çünkü bu sistemin çirkinliklerle dolu olan bir toplumu, nasıl kusursuz bir toplum haline getirdiği tarihen sabittir. Tabii hukukun ilkelerinin, evrensel ahlâki değerlerinin yer aldığı kitap Kur'an'dır.

⁴²⁹ Buhâri, Hüdud, 11

⁴³⁰ Enfal, 25

⁴³¹ Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 54

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA İMAN – AHLÂK İLİŞKİSİ

Ahlâkın îmanla olan münasebetini incelemeden önce, ahlâkın dinle olan münasebetini, dini temele dayanan ve dayanmayan ahlâkın, hayattaki fonksiyonel değerini, aralarında temel farkların olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

1- DİN – AHLÂK İLİŞKİSİ :

a) Ahlâkın Dinle Olan Münasebeti :

Ahlâki kralları, insani görevleri ve insan hayatını düzenleyen ilişkilerin dayandığı kanunları insanlara ilk öğreten dindir.⁴³² Dinle ahlâk arasında çok güçlü etkileşim vardır. Çünkü ahlâkın kaynağı dindir. O, dinden doğmuş ve dinin neticesidir.⁴³³ İlâhî risaletin hedefinde de ahlâkılık yatmaktadır. Allah Teâlâ Peygamberinin “yüce bir ahlâk üzere olduğunu”⁴³⁴ belirtip, onu överken; Hz. Peygamber de, “dinen iyi olmanın ahlâken de iyi olmayı gerektirdiğini”⁴³⁵ ve kendisinin ahlâki güzellikleri tamamlamak için gönderildiğini”⁴³⁶ belirterek din ile ahlâk arasındaki ilişkiye ve olması gereken uyuma dikkat çekmiştir.

Allah'ın iradesi dikkate alınmadığı zaman neyin iyi, neyin kötü olduğu kişiye göre değişiklik arz edecek, kendisini hiçbir şeyle bağlı saymayan insan da istediğini yapmakta bir sakınca görmeyecektir.⁴³⁷ Böyle bir durumda ahlâki iyiyi elde etmek elbette kolay olmayacaktır.

⁴³² Naim, B. Ahmet, İslâm Ahlâkının Esasları, s. 8

⁴³³ Erdem, Hüsameddin, Ahlâka Giriş, s. 50

⁴³⁴ Kalem, 4

⁴³⁵ Buhari, Edep, 39; Ebu Davud, Sunne, 15; İbn. Mace, Zühd, 31

⁴³⁶ Muvatta, Hüsnu'l Hulk, 8

⁴³⁷ Aydın, Mehmet S., Tanrı – ahlâk ilişkisi, s. 141

Ahlâki değerlerin bilinmesinden ziyade, onların pratiğe dökülmesi, hayat ile iç içe hale getirilmesi önemlidir. Ahlâk dinden soyutlandığı zaman güçsüz ve tesirsiz kalmaya mahkum olacaktır. İlâhî kaynaklardan gıdasını alarak gelişen ahlâk ise her zaman diri, canlı ve tesirli olacaktır.⁴³⁸

Din, ahlâk için en büyük otorite kaynağıdır. Din, insanın her tür fiillerinin Allah tarafından bilindiğini ve amel defterine yazıldığını bildirir. Hiçbir kanun ve güç bu ilâhî denetleme kadar insanı yakından gözleyip kontrol edemez.⁴³⁹

İlâhî dinlerde ruhun ölmezliği ve aynı zamanda ölmeyen ruhun dünyadaki faaliyetlerinden hesaba çekilmesi esastır. Bunun için de ölümlü olmayan bir hakimin düşünülmesi kaçınılmazdır. Ahlâklı bir hayatın gerçekleştirilmesi için bu düşünce oldukça önemlidir.⁴⁴⁰

Dini hayatın merkezi olan Allah, aynı zamanda, ahlâki nizamın da en yüksek düzenleyicisi ve garantisidir. Gerek din, gerekse ahlâkın tek gayesi insanın iyilik ve mutluluğudur.⁴⁴¹

Ahlâk değerleri din gibi mutlak ve kutsal bir otoritenin desteğini kazanınca yeni bir boyut kazanacaktır. Çünkü dinde saygıyla ve isteyerek bağlanılan bir otoritenin varlığı ve kutsallığı ön planda yer alır. Onun için dini ve ahlâki duygu ayrı ayrı değil, el ele vererek gelişecektir. İkisinin bir arada bulunması ve yaşaması gayet tabii ve mantıkidir.⁴⁴²

Özde ahlâki bir din olan İslâm'da, ahlâki görevler ile dini emirler iç içedir. Hiçbir ahlâki buyruk yoktur ki, aynı zamanda dini ve insani bir buyruk olmasın.⁴⁴³

⁴³⁸ Kandemir, M. Yaşar, Örneklerle İslâm Ahlâkı, s. 43

⁴³⁹ Pazarlı, Osman, İslâm'da Ahlâk, s. 52

⁴⁴⁰ Ülken, H. Ziya, Ahlâk, s. 48-49, İst., 1946

⁴⁴¹ Subhî, Ahmed Mahmud, Felsefetü'l Ahlâkıyyetü Fi'l Fikri'l İslâm, s. 315

⁴⁴² Aydın Mehmet S., Din Felsefesi, s. 308

⁴⁴³ Naim, B. A., İslâm Ahlâkının Esasları, s. 25; İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve ahlâki Kavramlar, terc. S. Ayaz, s. 12, Pınar Yay., İst. 1997

Ahlâk, insanın istekli davranışı veya Allah'ın varlığı gerçeğine uygun bir şekilde diğer insanlara karşı tavrıdır. Eğer bir insan vazifesini bütün güçlük ve tehlikelere rağmen yapması gerekiyorsa, böyle bir istek ancak bu dünyayı ve bu hayatı tek dünya ve tek hayat görmemek halinde haklı gösterilebilir. İşte bu husus ahlâk ve dinin müşterek hareket noktasını teşkil etmektedir.⁴⁴⁴

Eğer din toplum hayatından çıkarılır ve ahlâkın otorite kaynağı olarak kabul edilmezse, insanı tezkiye, terbiye eden ve olgunluk seviyesine ulaştıran bütün değerler insan hayatından çıkar. Ahlâki ve hukuki değerlerin toplum hayatından çıkması ise, o toplumun hezimete uğraması demektir. Bu da kargaşa ve anarşi ortamının oluşmasını sağlar.⁴⁴⁵ Halbuki insanlara ilâhî prensipleri bildiren bir dinin gönderilme hikmeti, onları maddi ve manevi kirlerden, insani olmayan tutum ve davranışlardan arındırmaktır. Bütün Peygamberlerde olduğu gibi, Allah Rasûlü de bu hikmete binaen risalet görevini icra ediyordu. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta şöyle buyrulur: "Kitapsız kimseler arasından, kendilerine ayetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderen O'dur. Onlar, daha önce, şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde idiler."⁴⁴⁶ Din, canlılık ve enerji kaynaklarını boşa akıtmamak ve temiz bir oyla kanalizasyon için bir takım ölçüler koyar ve insanı kontrol eder. Hareket ve gidişleri düzene sokacak bazı kontrol mekanizmaları yerleştirir.⁴⁴⁷ Böylece insanların dini ve ahlâki bakımından yanlış davranışlar içerisinde bulunması önlenmiş olur.

Ahlâk, insan davranışlarını akıl ve irade ile kontrol altına almak ve onları iyileştirmek hedefini güder. Dinin hedefi de insanları ahlâklı kılmak, onları arzularının baskısından kurtarmaktır. Gerek din gerekse ahlâk ikisi de insanı yüceltmek, olgunlaştırmak, onu huzura kavuşturup mutlu kılmak için

⁴⁴⁴ İzzetbegoviç, Ali, Doğu ve Batı Ars. İslâm, s. 196

⁴⁴⁵ Macit, Nadim, Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, s. 252, Konya, 1992

⁴⁴⁶ Cuma, 2

⁴⁴⁷ Kutup, Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler, terc. Bekir Karlığa, s. 290, İst., ts.

çalışır. Yalnız ahlâk bu hedefe yürürken elinde teşvik, mükafat, ceza gibi yaptırma gücü yoktur. Bunlar dinde vardır. Dolayısıyla dini olmayan ahlâk nazariyeleri, toplumlarda etkili olamamışlardır. Bu bakımdan sağlıklı bir cemiyetin oluşması için din ve ahlâk sosyal hayatta bütünleşmelidir. Aksi halde ahlâk, gerçekleşme imkanı bulamayan kuru nazariyelerden öteye bir anlam ifade etmeyecektir. Böyle bir ahlâk anlayışının ise fert ve toplum hayatını olumlu yönde biçimlendirmesi ve katkı yapması mümkün değildir.

b) Dini Temele Dayanmayan Ahlâk Anlayışının Mahiyeti :

İnançsızlık, yaratıcı ve düzenleyici bir tanrının varlığının reddedilmesidir.⁴⁴⁸ Bununla birlikte günümüzde alemleri yaratan ama ona müdahale etmeyen bir tanrı anlayışının sistemli ve yaygın bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu yüzden bilim, ekonomi, sanat hatta büyük ölçüde felsefe ve ahlâk gibi insanı doğrudan ilgilendiren alanlarda Allah'ın varlığı dışta tutulur olmuştur. Böylece Allah'ın varlığının tasdiki, gerçek hayatta etkisi olmayan teorik tartışmalar seviyesinde kalmıştır. Böyle bir ortamda her türlü dini endişe ortadan kalkmakta ve insan davranışları büyük ölçüde din dışı güdülerle yönetilmektedir. Bu şekilde Allah'ın varlığının dışta tutulduğu bir anlayış pratik ateizm olarak adlandırılmaktadır.⁴⁴⁹

Allah'ın varlığına inanma, gerçek bir ahlâki hayat için zorunludur.⁴⁵⁰ Çünkü böyle bir ahlâk anlayışında niyet ve fiil bütünlüğü vardır.⁴⁵¹ İlâhi olmayan ahlâk ise, insanın hareketlerini doğrudan doğruya şahsi menfaat esasına bağlamaktadır.⁴⁵²

Dine dayanmayan bir vicdan üzerine bina edilecek olan ahlâkın tatbikatta hiçbir geçerliliği olamaz.⁴⁵³ Bundan dolayı ateizm esası üzerine

⁴⁴⁸ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, s. 204

⁴⁴⁹ A.g.e., a.y.

⁴⁵⁰ S. Aydın Mehmet, Tanrı – Ahlâk İlişkisi, s. 188, Ankara, 1991

⁴⁵¹ Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, s. 311

⁴⁵² Nebi, Mâlik b., Kur'an-ı Kerim Mucizesi, Terc., Ergun Göze, s. 138, İst. 1969

⁴⁵³ Akseki, İslâm, s.141, İst. 1943

herhangi bir ahlâk düzeni kurulamaz.⁴⁵⁴ Çünkü dinsizlik, ahlâk ve hukuk fikirlerini yok eder.⁴⁵⁵ Allah'ı ve ahiret sorumluluğunu kabul etmeyen bir kimse için tek gaye, hissi zevkler olup, bunlara ulaşmak için her türlü yol onun için meşru sayılır.

Din gidince fazilet binası yıkılır, insanlarda bu duygudan eser kalmaz. Kalpte ve zihinde ne varsa hepsi zamanla yok olur.⁴⁵⁶

Dine dayanmayan bir ahlâk anlayışında tapılacak ölçüde saygı ve tazimle bağlanılan bir otorite yoktur. Dine dayanan ahlâk anlayışında ise Allah'ın emirlerine uymanın ahlâki sebepleri yanında başka sebepler de vardır. Uymamanın adı isyandır. Bu isyanın, kendine özgü bir takım yaptırımları da vardır. Din insanları sadece güzel ahlâka teşvik etmek ve güzel ahlâkı övmekle kalmaz. Din ahlâkın temelini atar, sınırını çizer, ölçüğünü belirler ve örnekler verir. İnsanları doğrulara davet eder, sapıklıktan sakındırır. İyiliğin ve kötülüğün karşılığını gözler önüne serer. Halbuki bu tür bir anlayış, inanmayanlar için geçerli değildir. Tanrı otoritesi olmasa da iyi ve kötü vardır; fakat emredilen ve yasaklanan bir şey yoktur. İşte dindar ile dinsiz arasındaki fark buradan doğmaktadır.⁴⁵⁷ İnançlı bir insan ile inançsız bir insanın görünürde aynı olan ahlâki hareketleri arasında büyük fark vardır. İnançsız insan beşer gözünün ulaşamayacağı yerlerde ve zamanlarda istediğini yapmakta bir sakınca görmeyecektir. İnançlı kişi ise, gizli ve açık her şeyi bilen bir Allah inancı olduğu için, her şart ve durumda Allah'ın hoşnutluğunu gözetecek, his ve duygularını aklın ve vahyin önüne koymayacaktır. Her an sorumluluk bilinci içerisinde bulunacaktır. Ancak bu şekilde inancıyla tutarlı bir hayat sürdürmüş olur. Çünkü onun hayatında hakim olan unsur Allah'a olan saygı ve sevgidir.

⁴⁵⁴ İzzetbegoviç, Doğu ve Batı Ar. İslâm, s. 221

⁴⁵⁵ Akseki, a.g.e., s. 149

⁴⁵⁶ Kam, Ferit, Dinî Felsefi Sohbetler, Sadeleştiren, S. H. Balay, s. 36, Ankara, 1987

⁴⁵⁷ Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, s. 310

Dinden ilham alan dünya görüşü ahlâkiliğe dayanak olan en güçlü öğedir. Çünkü o yalnızca zihni bir dünya görüşü değil, insan ruhundan kaynaklanan bir şeydir. Bu nedenle belli dönemlerdeki dalgalanmalardan etkilenmez. Salt toplumsal şartların bir sonucu olan ahlâkılık, bu kararlılık ögesinden yoksundur. Çünkü herhangi bir güçlük karşısında kırılabilir ve çoğunlukla da mevcut toplumsal ölçülere uygun olarak teşekkül eder.⁴⁵⁸ Burada şu sorular sorulabilir: Acaba her inançsız insan ahlâksız mıdır? İnançsız insanlardan, doğru dürüst ve namuslu insanlar çıkamaz mı? Çıkarsa bunu nasıl izah edeceğiz? Ayrıca inançlı olduğunu söyleyen ahlâksız insanlar yok mudur? Varsa bunları hangi kategoriye koyacağız? Evet toplumda bazen Müslüman bir kimsenin, kafirlerin veya münafıkların ahlâkından pay aldığı görülebilir, görülmektedir de. Çünkü aklın ahlâki doğrunun ne olduğunu bilme imkanı olduğu gibi, doğru değerlendirme yapıldığı anlarda ahlâki duyguyu yaşama ve onun gereği olan davranışı yapma da gerçekleşebilir. Kur'an, îmansız yapılan hiçbir iyi amelin kabul edilmeyeceğini belirtmekle birlikte, bu gerçeği kabul etmektedir.⁴⁵⁹ Mü'min açısından bu durumu şöyle izah edebiliriz: Ya inanç kalbine henüz tam olarak yerleşmemiş, ya sağlıklı bir İslâmi eğitim görmemiş veya İslâm ahlâkını benliğine sindirecek bir ortam bulamamıştır. Çünkü din, bilgi ve tasdik; ahlâk ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat demektir. Her yerde olduğu gibi bilgi ve tatbikat arasında tutarsızlık olabilir.⁴⁶⁰

Bir tanrı fikrine sahip olmayan insanların ahlâklı görünmelerinin psikolojik ve toplumsal bazı sebepleri olabilir. Genelde insan toplumunda başlangıçtan itibaren Allah'ın, elçileri vasıtasıyla insanlığa tebliğ ettiği ahlâki toplum yasaları mevcuttur. Sosyal bir gerçek olarak da bilinmektedir ki, her fert içinde bulunduğu toplumun terbiyesi altında yetiştiği için farkında

⁴⁵⁸ Sıddîki, Mazharuddin, Kur'an'da Tarih Kavramı, terc, Süleyman, Kalkan, s. 17, İst. 1982

⁴⁵⁹ Mâide, 5; En'am, 88

⁴⁶⁰ İzzetbegoviç, a.g.e., s. 214

olmaksızın onların bazı değerlerini benimseyebilir. Ayrıca, insanlık tarihi boyunca hiçbir dini benimsemeyen fertler olmuş olsa da, dinsiz toplum olmamıştır. Kişilerin toplumda müspet yönde etkileneceği fertler her devirde olmuş, olmaya da devam edecektir.⁴⁶¹ Bir kimse daha çocukken aile içinde büyüklüklerini saymaya, verdiği sözü yerine getirmeye, yalan söylememeye alışmışsa daha sonraki tercih ettiği inanç yapısı ne olursa olsun, önceki alışkanlıklar şahsiyetinde yer etmiştir. Onların tamamen sökülüp çıkarılması çok zor olacaktır.⁴⁶²

Yani burada bazı inançsız insanların ahlâklı görünmelerindeki sebepleri söyle özetleyebiliriz: Taşındığı iyi huylar, ya inanç sistemindeki eski bozulmamış döneminden kalan iyilik kırıntılarıdır. Ya pratik hayattaki tecrübelerine dayanarak, İslâm ahlâkının bazı ilkelerini uzun vadede kendisi için daha yararlı ve daha güvenilir bir yaşama yolu olarak görmektedir. Veya yaşadığı toplum herhangi bir İslâm kaynaklı ahlâk unsurunu gerekli görmekte ve bireyleri ona uymaya zorlamaktadır. Veyahut ta içinde yaşadığı çevre kötü harekete imkan vermemesi, yaşadığı topluma karşı sorumluluk duygusu gibi sebeplerden ateistler içinde de az da olsa doğru davrananlar bulunmaktadır.⁴⁶³ Ancak her şart ve durumda bunu devam ettirenleri bulmak neredeyse imkansızdır.

Görülüyor ki, temelde ve genelde din olmadan prensip ve fikir olarak ahlâk olamaz. Tatbikatta ise ahlâklılık mümkündür. Ancak bu tatbikat kendisine hareket gücünü veren asıl kaynaktan yoksun olduğu için, samimiyetten uzak olacak, pragmatik bazı sebepler devreye girecektir.

Prensip olarak ahlâksız bir dindar düşünmek mümkün değildir. Dindarlık ahlâklı olarak yaşamayı gerektirir. İnandığını yaşayan bir kimsenin ahlâki hayatı aynı zamanda onun ibadet hayatının merkezini teşkil eder. Her ne

⁴⁶¹ Bergson, Henry, Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı, terc, Mehmet Karasan, s. 127, Ankara, 1962;

H.Akseki, İslâm, s. 141, İst. 1943

⁴⁶² İzzetbegoviç, a.g.e., s. 212-213

⁴⁶³ Güngör, Erol, a.g.e., s. 68; Kam, Ferit, a.g.e., s. 46

kadar Allah'a inandığını ve O'nun emirlerini yerine getirdiğini sanan bir çok kişinin ahlâk ilkelerini hiçe saydıkları sıkça rastlanılan olaylardandır. Ancak bunlar dini görevlerini bilinçli bir şekilde yapmaktan ziyade alışkanlık olarak yerine getirmektedirler. Dolayısıyla bunları inandıklarını uygulayan tutarlı insanlar olarak görmek mümkün değildir. Çünkü gerçek dindar hayatın ahlâk ve inanç boyutlarını birlikte gören ve yaşayan insandır.⁴⁶⁴ Dine inanan ve bağlanan kişi düşünce ve davranışlarında îman ve ahlâkı bir bütün olarak yaşaması gerekir.⁴⁶⁵

İnanç dünyası boş olan bir insanın sağlam ve kalıcı bir ahlâk anlayışı ve yaşantısına sahip olmasını beklemek iyimserlik olur. İnancın ahlâki motivasyon için yüksek seviyede psikolojik bir etkisi olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Eğer insan din hissinden ve onun gereklerinden soyutlanırsa, kalp, insani meziyetlerin her çeşidinden soyulur. İman hayat sahnesinden çekilince, ölçüler kaybolur, bugün kabul edilen şey yarın geçersiz olur. İnsanoğlunun keyfi arzuları, çeşitli ve çelişkili nazariyeler aracılığıyla kendisine yer bulur.

Yeryüzünde bütün insan toplumunu kucaklayan, bütün insanların benimsedikleri evrensel ahlâk ilkeleri vardır. Bunlar değişmez toplum yasalarıdır. Bu kuralları ta ilk insandan itibaren insanlığa öğreten Yüce Allah'tır.

Ahlâkın dinle olan irtibatına temas ettikten sonra şimdi de salih amelle olan irtibatını ele alacağız. Çünkü Kur'an'da "salih amel" ifadesi sık sık îmanla birlikte geçmektedir. Bu ifade ahlâkı da içine alacak bir genişliğe sahiptir. İman – ahlâk arasındaki ilişkiye mesned teşkil etmesi açısından, Kur'an'da'ki îman ve salih amel ilişkisine temas etmekte fayda görüyoruz.

⁴⁶⁴ Aydın, Mehmet S. Din Felsefesi, s. 317-318

⁴⁶⁵ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 103

2- İMAN – SALİH AMEL İLİŞKİSİ :

Salih amel, geniş kapsamlı bir terim olup; ibadetlerden, kişinin kendisine, ailesine, etrafındaki insanlara hatta hayvanlara ve bitkilere varıncaya kadar yapmış olduğu her türlü faydalı işi içine almaktadır. Ancak bir işin salih amel olabilmesi için, amel sahibinin doğru bir îmana sahip olması, yapılan işin sadece Allah rızası için yapılmış olması, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uygun olması gibi şartlar gerekmektedir.⁴⁶⁶ Samimi duygularla, içten gelerek, herhangi bir çıkar düşüncesi taşımadan yapılacak çok küçük bir iyiliğin bile Allah katında büyük bir değeri ve karşılığı vardır. İhlas ve samimiyetle yapılmayan iyiliklerden mükafat elde etmek mümkün değildir. Çünkü Kur'an'a göre yapılan iyilikleri üç şeyden biri boşa çıkarır. Bunların birincisi, Allah'ı inkar etmek veya O'na ortak koşmaktır. “.... Kim îmanı inkar ederse, şüphesiz amelleri boşa gider. O, Ahirette de kaybedenlerdendir.”⁴⁶⁷ “İnkâr edenlerin işleri, engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O'da hesabını görür....”⁴⁶⁸ İkincisi, yapılan iyiliği başa kakmaktır. “Ey inananlar! Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın....”⁴⁶⁹ Üçüncüsü ise, amele riya karıştırılmasıdır. “Vay o namaz kılanların haline ki, onlar kıldıkları namazdan gafilirdirler. Onlar gösteriş yaparlar.”⁴⁷⁰

Kur'an'da Allah, insanın hüsrandan kurtulması için îmandan sonraki ikinci özelliğin salih amel olduğunu belirtmektedir.⁴⁷¹ İman ettiği halde, güzel amellerde bulunmayanların zararda olduğu vurgulanmaktadır. İki şartın ikisine

⁴⁶⁶ Güngör, Mevlüt, Kur'an Penceresinden, s. 230; İst. 1995; Zeydan Abdülkerim, İslâm Davetçilerine, terc. N. Demircan s. 91, Ankara, 1977

⁴⁶⁷ Mâide, 5

⁴⁶⁸ Nur, 39

⁴⁶⁹ Bakara, 264

⁴⁷⁰ Mâun, 4-6

⁴⁷¹ Asr, 1-3

birden bağlanan şey şartlardan birisi bulunmadığı zaman, onlara bağlanan şey de bulunmaz. Bundan dolayı îman ve salih amelî birlikte bulundurmeyen kimselerin hem dünyada hem de ahirette zararda olacağı anlaşılmaktadır.⁴⁷² Bununla beraber Kur'an'a göre îman kökü olmayan hiçbir amel, salih amel sayılmaz. "Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalan sayan kimselerin işleri boşa gitmiştir...."⁴⁷³ Onun için Kur'an'da nerede salih amelden söz edilmişse orada îman da zikredilmiş ve salih amel îmandan sonra anılmıştır. Faydalı ve Mu'teber îmanın, amel ile ispat edilmiş îman olduğu belirtilmiştir. "Allah, inananlara ve yararlı işler işleyenlere mağfiret ve büyük ecir olduğunu vadedmiştir."⁴⁷⁴ Salih amel olmadan yürütülen bir îman davasını insan kendi kendine reddetmiş olur. Çünkü o insan o insan teoride başka, pratikte başka bir yol izlemiş olmaktadır.

İman ve salih amel ilişkisi tohum ve ağaç ilişkisi gibidir. Eğer toprakta tohum yoksa, ağaç meydana gelmesi söz konusu olamaz. Eğer toprakta tohum olduğu halde ağaç meydana gelmiyorsa onun anlamı, tohumun toprakta gömülü kalmış olmasıdır.⁴⁷⁵ Dolayısıyla salih amel, kalbe dikilen îman çekirdeklerinin içinde potansiyel olarak mevcuttur. Önemli olan bu gücü harekete geçirebilmektir.⁴⁷⁶

Mü'mine bir davranış gücü vermeyen inançlar; uygulama imkanı olmayan teoriler veya projeler gibidir. İnsanın inandığı şeyin yaşayışında, davranışlarında mutlaka bir belirtisi olmalıdır. Fikir ve kalb sahasında kalarak amelî bir surette yaşanmamış olan her hangi bir hakikatin ne kadar yüksek olursa olsun, fazla bir kıymeti yoktur.⁴⁷⁷ İman vicdanların derinliklerine gömülü, saklı ve içine dönük bir şey değildir. İman harekete

⁴⁷² Râzî, Mefâtihi'l Gayb, c. 32, s. 88

⁴⁷³ A'raf, 147; ayrıca, Mâide, 5; En'am, 88, Tâhâ, 75, 112; Enbiyâ, 94; Tevbe, 17, 69; Kehf, 103-105; Muhammed, 1, 8-9

⁴⁷⁴ Mâide, 9; ayrıca Ra'd, 22; Nahl, 97; Kehf, 30; Meryem, 76; Ankebut, 7, 9; Tin, 6;

⁴⁷⁵ Mevdûdi, Tefhimu'l Kur'an, terc. komisyon, c. 7, s. 31

⁴⁷⁶ Kam, Ferit, a.g.e., s. 72

⁴⁷⁷ Akseki, A. H., İslâm, s. 434, İst. 1943

geçmeyen iyi niyetlerden de ibaret değildir.⁴⁷⁸ “Tasdik” ve “Sevgi” unsurlardan oluşan kalbdeki îman görünür söz ve eylemler gibi dış tezahürleri gerektirir.⁴⁷⁹ İşte îmanı hayatın içinde yapıcı büyük bir güç haline getiren İslâm’ın tabiatı budur.

Salih amel, îmanın tabii bir semeresidir. Îmanın gerçekten bir kalbte yerleşmesi anında kendiliğinden bir hareketle başlar. Çünkü îman müspet ve hareketli gerçekten ibarettir. Bir vicdanda yer eder etmez kendi varlığını insanın dış dünyasında salih ameller şeklinde tâhâkkuk ettirmeye başlar. Bu îman durgun ve atıl kalmaz. Canlı bir şekilde kendini göstermeden duramaz. Eğer îman bu tabii hareketi sağlayamıyorsa o ya sahtedir veya hastadır.⁴⁸⁰

İslâm; îman ve amellerin toplamıdır. Amellerle ilgili tatbikatı atıp da dinin bütün güzelliklerini beklemek olmaz. Böyle olmakla beraber îman, amel demek değildir. Çünkü Allah Teâlâ îmanı zikrettiği yerde, ameli de zikretmiştir. Şayet amel-i salih îmana dahil olsaydı, bu bir tekrar olurdu.⁴⁸¹ Müslüman amel ettiği için mü'min olacak değil, îman ettiği için amel edecektir.⁴⁸² Kur'an-ı Kerim'de sık sık tekrarlanan “îman edin, iyi amellerde bulunun” talebi, insanların tatbikatta birbirinden ayırmak istedikleri şeylerin beraber olması lüzumunu belirtiyor. Bu ayetler îman ile ameli birbirinden ayırmakta, aynı zamanda bunların beraber olmasını istemektedir.⁴⁸³

Îman ve amel ikiz kardeş gibidirler. İman ancak amelle kemale erer. Hasan El – Basri de (v.110/728), îmanın bir temenni ve sözle süsleme olmadığını, aksine kalbte yerleşmesi ve amellerin de onu doğrulaması

⁴⁷⁸ Yazır, a.g.e., c. 1, s. 174; S. Kutup, a.g.e., c. 16, s. 351

⁴⁷⁹ İbn-i Teymiyye, İman Üzerine, s. 173

⁴⁸⁰ Kutup, Seyid, Fizilâl'il Kur'an, terc. M. E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa, c.16, s. 351, İst. 1972

⁴⁸¹ Râzi, Mefâtihu'l Gayb, c. 2, s. 26

⁴⁸² Yazır, M. H., a.g.e., c. 1, s. 174

⁴⁸³ İzzetbegoviç, a.g.e., s. 201

gerektiğini söyler.⁴⁸⁴ Nerede îman varsa, orada güzel işler vardır. Kısaca sâlihât, davranış yolu ile bütünüyle dışa yansıyan îmandır.⁴⁸⁵

Kur'an, amelde hayır-şer, iyi-kötü olduğu gibi düşüncede de iyi ve kötünün olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁶ Her davranışın temelinde zihni bir boyut ve temel bulunmaktadır.⁴⁸⁷ Amelde iyiliğin temeli, fikirde ve akidede iyiliktir. Zira amele kalkış gücünü veren, onun içeriğini ve tabiatını sınırlayıp belirleyen fikir ve inançtır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, insanın şahsiyetini, fikri ve ameli cephelerini dikkate alarak şekillendirmiştir. Amelden uzak bir îman ile yetinmediği gibi, îmandan uzak bir amelle de yetinmemiş, amel konusunda îmandan uzak salt davranışsal bir değerlendirmeye gitmek yolundan uzak durmuştur. Çünkü şahsiyet, îman ve amel ile olgunlaşıp hareket ederek iyiliğe kaynaklık etmektedir.⁴⁸⁸

İnsanın hayattaki davranış ve tasarrufları akidesinin dışa yansıyan bir tezahürüdür. Akide salih olursa, davranış da düzgün olur, bozuk olursa davranış da eğri ve bozuk olur. Bu sebepten insanın şahsiyetini olgunlaştırması ve insanlığını sergileyebilmesi için tevhid akidesi kaçınılmaz bir zarurettir. Akidenin yerleşmesi hayatı süsleyecek ve yükseltecek, gerçek medeniyete ulaştıracaktır.⁴⁸⁹ Çünkü îman, olumlu ahlâki değerlerin tam manası ile merkezidir.⁴⁹⁰ Dolayısıyla samimi inanç, insanların hayırlı işlere yönelmesini sağlayan en güçlü amildir.

Allah kullarını iki yönden imtihana tabi tutmaktadır: Önce îman edip, teslim olmalarını istemekte, hemen akabinde ise îmanın gereklerinin yerine getirilmesi talep edilmektedir.⁴⁹¹ Kur'an'da iyilerin durumundan haber verilirken onların îman edip salih amellerde bulundukları ve bunların

⁴⁸⁴ El-Beyânûni, A. İzzeddin, El-İman, s. 18, Kahire, 1985

⁴⁸⁵ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, s. 269

⁴⁸⁶ Bakara, 177

⁴⁸⁷ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, s. 202

⁴⁸⁸ Fadlullah, M. Hüseyin, Min Vahyi'l Kur'an, c. 3, s. 170

⁴⁸⁹ Sabık, Seyyid, İslâm Akaidi, terc. İbrahim Sarmış, s. 299, Konya, ts.

⁴⁹⁰ İzutsu, Kur'an.Dini ve Ahl. Kavr., s. 245

⁴⁹¹ Mâturîdî, Tevhid, s. 222

yaratılanların en hayırlıları oldukları belirtilmektedir.⁴⁹² Ebu Hureyre ve bir kısım alimler bu ayeti mü'minlerin meleklerden daha faziletli olduğu hususunda delil getirmişlerdir.⁴⁹³ Çünkü meleklerle itaatsizlik yapma iradesi verilmemiştir. İman ehli ise irade verilmesine rağmen itaat etmiştir.

İman ve amel birbirine meyvenin ağaca bağlılığı derecesinde bağlıdır. Bunun için Kur'an-ı Kerim'de iman ve salih amel genellikle bir arada zikredilmektedir. Çünkü salih amel, imanın bir meyvesi ve neticesidir. Kur'an bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: "Allah'ın, hoş bir sözü; kökü sağlam, dalları göğe doğru olan - Rabbi'nin izniyle her zaman meyve veren- hoş bir ağaca benzeterek nasıl misal verdiğini görmüyor musun?"⁴⁹⁴

Kur'an'da İman ve salih amel ilişkisine direkt temas eden pek çok ayetin yanında, ölümün ve hayatın insanlardan hangilerinin daha güzel ameller yaptıklarının ortaya çıkarılması için yaratıldığı da vurgulanmaktadır. "Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur..."⁴⁹⁵

İmanın amelle olan ilişkisi kopmaz bir ilişkidir. İmandan sonra amele bu kadar önem verilmesi, imanın amelle beslenmesinden dolayıdır. Amelsiz bir iman ayakta kalması çok güçtür. Zira kişi inandığı gibi yaşamıyorsa bir süre sonra zorunlu olarak, yaşadığı gibi inanmaya başlayacaktır. Bu tip insanlar yaşayışlarının doğru olduğunu kendilerine ve çevrelerine inandırmak için de âyet ve hadisleri diledikleri gibi yorumlamaktan çekinmeyeceklerdir.

İman ve amel birbirinin aynı olmamakla beraber, birini diğerinden ayrı düşünmek de mümkün değildir. İman hayatın ana kaidesi olmakla birlikte, amele götürdüğü ölçüde değerlidir. Amellerin kabul olmasının ilk şartı da

⁴⁹² Beyyine, 7

⁴⁹³ İbn Kesir, Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, c. 8, s. 477

⁴⁹⁴ İbrahim, 24-25

⁴⁹⁵ Mülk, 2; ayrıca, Kehf, 7; İnsan, 2

îmandır. Onun için îman ve amel bir birine yakınlığı itibarıyla ikiz kardeş gibidirler.

Îman edip salih amel işlemek de, hem Allah'la, hem insanlarla, hem de diğer mahlukat ve tabiatla barışık olmayı ve onların haklarına saygılı olmayı gerektirir.

3- ÎMAN – AHLÂK İLİŞKİSİ:

Îman ve ahlâk kelimeleri arasında, kelime kökü itibarıyla bir benzerlik olmamakla beraber, hedefleri açısından büyük bir yakınlık olduğu görülmektedir. Çünkü her ikisinin de amacı, insanı kötülüklerden arındırıp, güzelliklerle buluşturmaktır.

Îman, insanı ahlâki güzelliklere yönelten ve onu kötülüklerden alıkoyan dinamik bir kuvvettir. Îman; fâni, mahdut ve güçsüz bir varlık olan insanın, varlığının tek ve mutlak kaynağı olan Allah'a bağlanmasıdır. Îman, hayatın bütün hatlarının kendisine bağlandığı ana mihverdir. Îmanla bütünleşmeyen bir hayat, nefsin arzu ve isteklerini esas olacak, onlara ulaşabilmek için her şeyi mubah sayacaktır. Îman; fitratın sıhhatine, insanın bünyesindeki selametine, kainatla insan fitratı arasındaki ahenge işaretir. Fitrat, îmanla kemalin zirvesine ulaşır. Îman, fitratla yaratıcı arasında gerilen iptir.⁴⁹⁶ İnsanın yaratılmışlar arasındaki müstesna yeri bu bağın sağlam kalmasına bağlıdır. Bu bağ koptuğu zaman, kesin netice aşağıların aşağısına yuvarlanmaktır. Kur'an'da bu husus şöyle ifade edilir: “Biz insanı en güzel şekilde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısı kıldık. Yalnız inanıp, yararlı işleyenler bunun dışındadır. Onlara kesintisiz bir ecir vardır.”⁴⁹⁷ Sağlam ve

⁴⁹⁶ Kutup, Seyyid, Fizilâ'l, c. 16, s. 271

⁴⁹⁷ Tin, 4-6

doğru inanca sahip olmayan bir insanın söz ve eylemlerinin her zaman güzel olması mümkün değildir. Çünkü ahlâki eylemler bir inanca göre yapılan eylemlerdir. Doğru inanca sahip olmayan birinin davranışlarının her şart ve durumda doğru olması oldukça zordur.

Kur'an'a göre güzel ahlâk olgun bir îmanın göstergesi durumundadır. Kötü ahlâk da îmandaki zaafa işaret etmektedir. Çünkü Kur'an'da Allah, insanların sadece îman etmelerini değil, aynı zamanda güzel eylemlerde bulunmalarını da istemektedir.⁴⁹⁸

İslâm'da ahlâki hiçbir emir yoktur ki, dinin esas temeli olan îman ile sıkı bir ilişki olmasın. Allah'ın birliğini ikrar etmek nasıl îmandan bir cüz ise, insanlara zarar verecek şeyleri ortadan kaldırmak da îmandan bir cüzdür.⁴⁹⁹ Hakiki îman insanın içini tamamen tertemiz yaptıktan sonra ağzından taşarak sözlerinde ve işlerinde kendisini gösterecek bir aktiviteyi içerir. Çünkü söylem, eyleme dönüştüğü ölçüde değerlidir. Bundan dolayıdır ki bir Müslüman, ahlâki ve insani denilen her türlü vazifeleri dini bir vazife olarak yapar.⁵⁰⁰ Dinin esası elbette îmandır. Ancak îman tamamen kalbe ait bir durumdur. Kalbin içindekini ise sadece Allah bilir. İnanmadığı halde, inandığını söyleyen insanlar vardır. Bunların sözlerinde samimi olup olmadıklarını anlamak ise son derece zordur. İşte İmandaki samimiyet ancak onun sonucu olan güzel ahlâk ile anlaşılır. İmanla güzel ahlâk arasındaki bu ilgi, Kur'an'da şöyle ifade edilir: "Mü'minler saadete ermişlerdir. Onlar namazda huşu içindedirler. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekatlarını verirler. Onlar eşleri ve cariyeleri dışında mahrem yerlerini herkesten korurlar. Doğrusu bunlar yerilemezler. Bu sınırları aşmak isteyenler, işte bunlar aşırı gidenlerdir. Onlar emanetlerini ve sözlerini yerine getirirler."⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Bakara, 25; Nisâ, 57; Mâide, 9; Ra'd, 29; İbrahim, 23;

⁴⁹⁹ Nesâi, İman, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 9

⁵⁰⁰ Akseki, İslâm, s. 37-38, İst. 1943

⁵⁰¹ Mü'minun, 1-9

Kulları için ahlâk kuralları koyan Yüce Allah Kur'an'da bu kuralları açık bir şekilde tarif etmiş ve gaybi inanç ilkelerine de dikkat çekmiştir. Bunları birbirinden bağımsız düşünmek doğru değildir, bilakis birbirinin teminatı olarak görmek gerekmektedir. Çünkü gaybı hakikatlere îman, üstün ahlâk ilkelerine sahip olmayı gerektirir. İyiliğin ve kötülüğün karşılığının olacağına îman, sırat, mizan, Cennet ve Cehennem'in varlığına ve yapılan amellerin bir sonucu ve karşılığı olacağına inanan bir insanın hayatı daha anlamlı ve düzenli olacaktır.

İslâm inancının îman ve ibadet esasları ile ahlâk prensiplerini, kesin çizgileriyle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Allah Rasûlü'nün nasıl bir ahlâka sahip olduğu Hz. Aişe'ye sorulduğu zaman, onun ahlâkının Kur'an'dan ibaret olduğunu söylemesi bu birlikteliğe işaret etmektedir.⁵⁰²

İslâm ahkâmının gayesi hem insanların ahlâkını düzeltmek, hem de onları Allah'a iyi bir kul yapmaktır. Zira Allah îmanı ve ahlâki bakımdan yücelmiş insanları övüyor ve onları diğer insanlara örnek olarak sunuyor. Ve bunların Allah'ın has kulları olduğunu bildiriyor: "Rahman'ın kulları yeryüzünde mütevazı yürürler. Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler. Onlar, gecelerini Rableri için kıyama durarak ve secdeye vararak geçirirler. Onlar, Rabbimiz! Bizden Cehennem azabını uzaklaştır; doğrusu onun azabı sürekli ve acıdır. Orası şüphesiz kötü bir yer ve kötü bir duraktır derler. Onlar sarf ettikleri zaman ne isrâf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar. Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı tutup ona yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zina etmezler. Bunları yapan günaha girmiş olur. Kıyamet günü azabı kat kat olur, orada alçaltılarak temelli kalır. Ancak tevbe edip, inanıp yararlı iş işleyenlerin, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir, Allah bağışlar ve

⁵⁰² Müslim, Müsâfirin, 139

merhamet eder. Kim tevbe edip, yararlı iş işlerse şüphesiz o, Allah'a gereği gibi yönelmiş olur. Onlar yalan yere şehadet etmezler; faydasız bir şeye rastladıkları zaman, yüz çevirip vakarla geçerler.”⁵⁰³ Bu ayetler îman-ahlâk bütünlüğünü ve iç içeliğini ortaya koymakta, ahlâki güzelliklerin fert ve toplum hayatında yeşermesi ve yerleşmesi için, îmani motivasyonun zorunlu olduğunu bildirmektedir.

Kur'an'dan herhangi bir ayet incelense ya zahirinde ya da mefhumunda insanları hidayet ve fazilet yoluna sevk edecek, mutluluğa engel olan ahlâk ve eylemlerden insanları koruyacak uyarıları görmek mümkün olacaktır.⁵⁰⁴ İslâm'ın temeli; ruhu, güzel ahlâk ile ahlâklandırmaktan ibarettir. Hedef alınan bu yüce gayeye varmaya yardım edecek hiçbir ayrıntı ihmal edilmemiştir. İşte bu yüzden asr-ı saadette, kısa bir süre içerisinde, insanı hayrete düşürecek çapta bir değişim gerçekleşmiştir.⁵⁰⁵

Güzel ahlâk, îmanlı olmanın delili ve îmanın meyvesidir. Güzel ahlâk olmadan îmanın da fazla bir değeri yoktur. Gerek îman, gerekse ahlâk, ferdin, cemiyetin yarınını bu günden daha iyi bir hale getirmeyi sağlamak, dünyayı karşılıklı sevgi ve saygı ile bir iş ve barış evi yapmak içindir. Her ikisi de ahenkli ve faal bir yapıya sahip olup, daima hakikat yolunda olan insanlardan oluşan bir cemiyet meydana getirmeyi amaçlamaktadırlar.⁵⁰⁶

İman ve ahlâk cemiyette huzurun, güvenin ve emniyetin sağlanmasının sigortası durumundadırlar. İmana dayalı bir ahlâk anlayışı fertleri yanlış hareketlerden alıkoyarken, hayırlı işlere sürüklemektedir. İnsanın herhangi bir gerçeği kabul etmesi bir erdemdir. İman da ilâhî gerçekleri kabul etmek olduğundan fazilet olup, ahlâki bir davranıştır. Reddetmek ise kibirlilik olması hasebiyle ahlâka aykırı bir harekettir. Bundan dolayı Kur'an'da, îman edenlerin kibirli olmadıkları, îman etmeyenlerin ise kibirlerinden dolayı îman

⁵⁰³ Furkan, 63-72

⁵⁰⁴ Naim, B. Ahmed, İslâm Ahlâkının Esasları, s. 11

⁵⁰⁵ Naim, B. Ahmet, a.g.e., s. 12

⁵⁰⁶ Balaban, M. Rahmi, İlim-Ahlâk-İman, s. 13

etmedikleri,⁵⁰⁷ İblisin de kibrinden dolayı lânete uğradığı bildirilmektedir.⁵⁰⁸ Ayrıca îmanın ancak yüksek ahlâkla kemale ermesi mümkündür. Çünkü îmanın asıl amacı insanı Allah'a bağlamak ve O'na yükseltmektir. Allah'a yükseltmekte iki şeyle olur; Birincisi insanın Allah'a olan kulluk görevini en iyi şekilde yerine getirmesi, ikincisi ise mahlukata karşı şahsi ve içtimai vazifelerini yerine getirmekle mümkündür. Bütün bunlar îman ve ahlâkın birbiriyle kaynaşmış durumda olduğunu ve iç içeliğini göstermektedir.

İman ve ahlâkın ilişkisi Peygamber Efendimizin hadislerinde de açık bir şekilde görülür; "Mü'minlerin îman yönünden en mükemmel olanı, ahlâkı en iyi olandır."⁵⁰⁹ hadisi şerifinde mükemmel bir ahlâka sahip olmayan kimsenin îman itibarıyla da kemale ermesinin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır.

Yine Peygamber Efendimizin hadislerinde, yoldaki bir engeli insanlara zarar vermesin diye kaldırmak, haya duygusuna sahip olmak⁵¹⁰ sadece ahlâki bir davranış değil, aynı zamanda îmanı tamamlayıp mükemmelleştiren birer fiil olarak gösterilmektedir.

Kur'an, îman sahibi kimselerin özelliklerini şöyle belirtir: "Onları biz yeryüzüne yerleştirirsek, namaz kılar, zekat verirler, uygun olanı emrederler, fenalığı yasak ederler, işlerin sonucu Allah'a aittir."⁵¹¹ Yani mallarındaki Allah'ın hakkını eda ederek, nefislerin cimriliğine karşı üstün gelip her türlü ihtirastan arınırlar. Cemiyetin yardımına koşarlar. Toplumdaki zayıf ve ihtiyaç sahiplerine destek olurlar. İnsanları hayıra, iyiliğe teşvik ederler, şer ve fesada karşı dururlar. Müslüman bir kötülüğü değiştirmeye gücü

⁵⁰⁷ Bakara, 13

⁵⁰⁸ Bakara, 34

⁵⁰⁹ Buhâri, Edep, 39; Ebu Davud, Sünnet, 14

⁵¹⁰ Buhâri, Edep, 16, Tirmizi, İman, 7; Nesâi, İman, 16; İbn Mace, Mukaddime, 9

⁵¹¹ Haccc, 41

yettiği zaman onu değiştirmekten geri durmaz. Bir iyiliği yapabilecek bir durumda olduğu takdirde onu yapmaya çalışır.

Görülüyor ki, gerek ayetler, gerekse hadisler, dinin temeli olan îman, kökleriyle, ahlâk esaslarının ayrılamayacak şekilde birbirinin içinde eridiğini ifade etmektedir.

İslâm'da îman kadar önemli bir şey yoktur. Fakat îmanın kemali de ahlâkın güzelliğine bağlıdır. Ayrıca İslâm îmana "iyilik" nazarıyla bakmaktadır.⁵¹² İyilik ise hayrın bütün nevilerini kendisinde toplayan bir bütündür.

İmanın getirdiği ahlâk, insanın bütün faaliyetlerini kapsamaktadır. İslâm'da ahlâk belli bir yöne has kılınmamıştır bilakis bütün beşeri münasebetlerin temelini teşkil eden temel prensiptir. İslâm bir kısım amelleri ahlâk dairesi içine alan, bunun yanında bir kısım amelleri ise ahlâki değerlerden uzak tutan cahili toplumun kabul ettiği bir yaşamı kabul etmez.⁵¹³

Tarih boyunca görülmüştür ki, faziletlerin ve en hayırlı işlerin gelişme devirleri daima îmanın en köklü olduğu devirlere rastlamıştır. İnanç sisteminin bozulduğu zamanlarda ise, her türlü ahlâki kötülük toplum hayatına hakim olagelmıştır.⁵¹⁴ Onun için her mü'min inandığı gibi yaşamalı ve İslâm'ın öngördüğü güzel ahlâkın umdelerini üzerinde taşımalıdır. Bu inanmış bir insan için bir zorunluluktur. İnancıyla barışık bir hayat sürmek isteyen mü'min kişinin, ahlâki güzellikleri benliğinde yerleştirmesi gerekir. Bu durum ona hem Hak, hem de halk nazarında itibar kazandıracaktır.

İman ve ahlâk arasındaki ilişki hususunda genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, şimdi de îmanın ahlâk üzerindeki motivasyon değerini, ahlâkî eğitim açısından öneminin ne olduğunu ortaya koyup, insanın müspet yönde değişimi konusunda îmanın işlevsel etkisini belirlemeye çalışacağız. Ayrıca

⁵¹² Bakara, 177

⁵¹³ Kutup, Muhammed, Örnek İslâm Toplumu, terc. Y. Yılmaz, s. 28, Risale Yay., İst. 1986

⁵¹⁴ Naim, B. Ahmed, İslâmın Ahlâk Esasları, s. 9

ahlâk zafiyetini îmanın zayıflığı ile ilgisini, manevi denetimden yoksun iktisadi yapının ahlâkı ne yönde ve nasıl etkileyebileceğini değerlendireceğiz.

a) İmanın Ahlâk Üzerindeki Motive Etme Gücü :

Allah'ın varlığına inanma kişilerin günlük hayatlarında bir takım değişiklikler yapmaktadır. Çünkü îman salt manada bu tasdik olmayıp, sosyolojik ve psikolojik boyutları da vardır. İnancının gereklerini yerine getiren bir kişi hem kendi içerisinde dengeli ve tutarlı bir hayat sürecektir, ruhi ve fiziki yapısına zarar veren davranışlardan uzak kalacak, hem de içinde yaşadığı toplumla barışık bir hayat sürüp onlara faydalı olmaya gayret sarf edecektir. İmanla sağlam bir kişilik yapısı edindiğinden dolayı da, toplum içerisinde olumsuzluklardan etkilenmeyecek bilakis onları, olumlu bir yöne çevirmek için çaba gösterecektir.

İman, insanlara öyle bir sorumluluk bilinci aşılar ve öyle bir olgunluk seviyesine çıkarır ki, inançlı insanın elinden ve dilinden hiç kimse zarar görmez. Elbette böyle fertlerin oluşturduğu toplumların da huzursuz olması düşünülemez. Burada îman güzelliğinin oluşmasında muharrik bir güç konumundadır.

Ahlâk ilkelerinin bilinmesi o kadar zor değildir. Akıllı selim sahibi herkes tarafından kabul edilen evrensel ahlâk ilkeleri vardır. Meselâ yalan söylemenin kötülüğü; muhtaçlara yardım etmenin ahlâkiliği hususunda hemen hemen fikir birliği vardır. Ancak bilmek ve yapmak arasında derin bir farklılık vardır.

Ahlâk prensiplerinin bilinmesi önemli olmakla beraber yeterli değildir. Ahlâki doğrunun bilgisine sahip olan insanların, sık sık ahlâki yanlış işledikleri görülür. Bu durum gösteriyor ki, doğru olan şeyin bilgisi, onu yerine getirmek için gerekli olsa da yeter sebep değildir. Ateist birisi de inanan bir insan gibi, zinanın, yalanın kötü olduğunu bilir. Ama burada önemli olan sadece bilmek değil, bilinen doğruların hayata yansıtılması ve uygulanmasıdır.

İnanan bir insan için Allah'ın kesin emri olduğundan dolayı zina her şart ve durumda kötüdür. İnanmayan birisi için ise, mutlak bir ilkeye dayanmadığından dolayı, zina, bazı şart ve durumlarda kötüdür, bazı durumlarda ise ona izin verilebilir.⁵¹⁵ Yalın manada ahlâk ilkeleri kişiyi ahlâklı yapamaz. Onlar buyurur, kınar fakat motive edemezler, ihtiyaç duyulan şey, kişileri ahlâk prensiplerine uygun hareket ettirecek bir motivasyon kaynağıdır. O kaynakta sağlam bir îmandır.⁵¹⁶ Çünkü Allah'ın varlığına inanma, ahlâki hayatta iyinin yapılması için teşvik edici bir unsur olmaktadır.

Bir insanın yaptığı ibadetler ve ettiği dualar, ahlâki çabalarını büyük ölçüde destekleyecektir. Sağlam bir îman, ahlâki doğruyu davranışa dönüştürmede insanın gösterdiği tembelliği veya boş vermişliği ortadan kaldırarak ahlâki iyinin gerçekleşmesini sağlayacaktır. İnsan günlük yaşamında bir takım ahlâki talepleri yerine getirmeye çağrıldığı halde, bazı sebeplerden dolayı bunları yapmaktan kaçınmaktadır. İşte böyle durumlarda Allah inancı devreye girdiği zaman kişi üzerine düşeni yapmaktan kaçamayacaktır.⁵¹⁷ Öyle ki, mü'min bir kişi ahlâki olmayan bir hareket yaptığı zaman, Allah'ın hoşnutluluğunu kaybedeceğini ve azabına muhatap olacağından endişe eder.⁵¹⁸ Bu durum davranışlarına çeki düzen vermesine sebep olur.

Allah inancı olmadan da iyi ve kötü kavramları olabilir. Ancak dini olmayan bir ahlâk anlayışında tapılacak ölçüde sevgi, saygı ve ta'zimle bağlanılan bir otorite yoktur. Halbuki dine dayalı ahlâk anlayışında Allah sevgisi her şeyin üstündedir. Hiç şüphesiz Allah sevgisi kuru bir iddiadan ibaret değildir. Bu sevginin belirtisi Allah'ın emir ve yasaklarına ve O'nun Peygamberine uymakla olur. Mü'min, Allah'a olan sevgisini, ana, baba, eş, kardeş, oğul, mal, makam, mevki sevgisinden daha üstün tutmalıdır.⁵¹⁹ Ayrıca

⁵¹⁵ Aydın, Mehmet S., Tanrı-Ahlâk ilişkisi, s. 206

⁵¹⁶ Kılıç, Recep, Ahlâkın Dini Temeli, s. 162

⁵¹⁷ Nisâ, 29-30; Kıyamet, 20

⁵¹⁸ Ra'd, 21; Nahl, 50; Yasin, 11; Kaf, 33; Mülk, 12; Maâric, 27-28

⁵¹⁹ Bakara, 165; Tevbe, 24

dürüst bir ateist bile kanun ve toplumun elinin yetişmediği yerlerde istediğini yapmakta bir sakınca görmezken; îmanlı bir kişi gizli ve açık her şeyi bilen bir Allah'ın varlığına inandığından dolayı davranışlarında daima ölçülü ve tutarlı olacaktır.

İnançsız birisi malını sadaka vermek için harcamaya gerekçe bulamaz. Malının karşılığını almaksızın harcayabilmek için bundan ya bir yarar elde etmesi veya başka bir amacını gerçekleştireceğini umması gerekir. Mü'mine gelince onun inancına göre misafir ağırlamak, başkalarına yemek yedirmek, malını harcama gerekçesidir. Çünkü Allah bunları emretmektedir.⁵²⁰ Söz konusu durum başka bir boyut kazanmıştır. Bu boyut inanç boyutudur.

Ahlâk kurallarını çiğnemenin ahlâk düzeyindeki adı ahlâksızlıktır. İnanç düzeyindeki adı ise hem ahlâksızlık, hem de Allah'a isyandır.⁵²¹ Elbette ki, inanç boyutunun ahlâk üzerindeki etkisi daha etkili ve kalıcı olacaktır.

Sağlam bir Allah inancı, kişilerin söz ve eylemlerinin iyi yönde ve sürekli olmasının temel şartıdır. Buna karşı Allah'ı unutmak ve Allah'ı inkar da gayri ahlâkî davranışlara sebebiyet verebilmektedir. Çünkü insan Allah'ı unutunca kendine yabancılaşmaktadır. Bu hususta Kur'an'da: "Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir."⁵²² denilerek insanlar uyarılmaktadır. Gönülleri Allah korkusu ve sevgisiyle dopdolu olan insanlar, nefsin ve şeytanın isteklerine itibar etmeden kötülüklerden daima uzak kalacaklar, îmanları ile uyuşmayan tutum ve davranışlar sergilemeyeceklerdir.⁵²³ Bu durum Allah ile aralarında bulunan misakın bir gereğidir.

⁵²⁰ Bakara, 177; Zariyat, 24-27; İnsan, 8-9; Duha, 9-10

⁵²¹ Aydın, Mehmet S., Tanrı-Ahlâk İlişkisi, s. 220

⁵²² Haşr, 19

⁵²³ Yusuf, 23

b) İmanın Eğitim Yönünden Değeri :

Toplum hayatında güven bunalımı ve şahsiyet krizi gibi sosyal boyutlu problemlerin açılabilmesi için iman merkezli ahlâki eğitimin fert ve toplumlara verilmesi gerekir.

İman, kendiliğinden bir terbiye yolu belirlemektedir. İslam inancında her şeyi yaratan bir tek ilah oluşu,⁵²⁴ bütün insanların tek bir özden yaratılmış olması,⁵²⁵ ölümden sonra hayatın devam edeceği,⁵²⁶ o hayattaki değerlendirmenin bu hayattaki amellere, hem cinsleri ve diğer yaratıklarla olan ilişkilere bağlı olacağı ilkeleri,⁵²⁷ birlik, beraberlik ve kardeşlik temelini oluşturmaktadır. İman, kişinin günahlarla kirlenmiş geçmiş hayatıyla olan ilişkisini koparmakta ve bunun sonucu olarak ister istemez bir terbiye ve bir sosyalleşme olmaktadır.⁵²⁸

İman, insanları aynı esaslarda birleştirdiği için, inananlar birbirlerinin kardeşleri sayılırlar. Onun için Kur'an mü'minlerden kardeşliği bozacak her türlü hallerden sakınmalarını istemektedir.⁵²⁹ Peygamber Efendimizin, mü'minlerin "bir vücudun parçaları gibi"⁵³⁰ olduğunu belirterek, sevinçlerini ve sıkıntılarını paylaşmalarını, birbirlerine destek olmalarını istemesi, iman eksenli bir kardeşliği yerleştirmek içindir.

İnsan çift kutuplu bir öze sahiptir. Onun özünde melekleri kendisine secde ettirebilecek kadar ulvi bir yön olduğu gibi, onu ahlâken bayağlaştıracak başka bir yön de mevcuttur. İnsan diğer varlıklarda olmayan özelliklere ve meziyetlere sahip olduğu için, Allah onu yeryüzünde kendisine halife olarak seçmiştir.⁵³¹ Yaratılış itibarıyla insan, iyiliğe-doğruluğa, kötülüğe ve yanlışlığa

⁵²⁴ En'am, 101; A'raf, 54; Nahl, 3; Enbiya,22

⁵²⁵ Nisâ, 1; Hucurat,13

⁵²⁶ Bakara, 25, 39; A. İmran,10, 107; Hûd, 23 ...

⁵²⁷ Bakara, 155; A. İmran,186; Mülk, 2

⁵²⁸ Bilgin, Beyza, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, s. 23, An. Ün. İlah. F. Yay., Ankara, 1988

⁵²⁹ Hucurat,10-12

⁵³⁰ Buhâri, Edep, 26

⁵³¹ Bakara, 30

eğilimli nötr bir tabiattadır.⁵³² İnsanın bu eğilimleri onun tabiatının bir parçasıdır. Ancak insanı zorunlu kılan bir husus söz konusu değildir. İnsan her davranışında eğer isterse bu özelliğini kontrol edip gerçek anlamda ahlâki ve akli olana uyabilir. Tabi ki bu hususta îmanın olup olmaması belirleyici bir rol oynamaktadır. Kişinin temiz fitratı doğrultusunda bir hayat yaşayabilmesi için îman çok önemlidir. Bu îman, kişinin nefsin esareti altına girmesini engelleyecek, onu yücelikler ve faziletler mertebesine yükseltecektir.

Kur'an, insana inmiştir. Onun yegane konusu da insan ve onun ıslahıdır. İnsan ve toplum düzenine yönelik ilahi hikmetin altyapısını bu ıslah anlayışı oluşturur. Bütün Peygamberler toplumlarını ıslah etmek için uğraşmışlardır.⁵³³ Elbette ki, bütün bunlar îmanla başlayan bir süreç içerisinde gerçekleştirilecektir.

Kur'an'a göre, başkalarının mülküne izinsiz girmek gasp gibi olacağından hukuken ve hükmen haram olduğu gibi, kişinin kendi mülkü olan, dinen girmeye hakkı bulunan ev içerisinde de olsa kendinden başkasına ait olan odalara habersiz ve selamsız girivermek de terbiyevi yönden ve dini yönden yasak kılınmıştır.⁵³⁴ Bu durum îmanla gelen değişimin ve îmanın terbiyevi yönünün ne kadar derin ve geniş kapsamlı olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâm fert veya topluma neyi emretmiş ve neyi de yasaklamışsa, hepsi de bir menfaat ve maslahatın gereğidir. Mü'minlerin bu ölçülere azami ölçüde uyması durumunda, yeryüzünde gerçek manada bir sulh sağlanmış olmakta; Çünkü îman eden kişi, hem kendisi güven altına girmekte, hem de başkalarına güven vermiş olmaktadır. Peygamber Efendimiz: "Müslüman, elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kimsedir."⁵³⁵ buyurmaktadır.

⁵³² Şems, 9-10

⁵³³ A'raf, 68, 79, 142; Hûd, 88; Ahzab, 45 ...

⁵³⁴ Nur, 27-28

⁵³⁵ Buhâri, İman, 4

Kur'an, terbiye alanında çirkin cahiliyet asabiyetini yıkmak ve atalarla övünmenin yerine takvayı hakim kılmak isteyince, köleleri hür efendiler seviyesine yükseltmekle buna bir hazırlık yaptı. Mekke'nin Fethi günü siyah Bilal-i Habeşi Ka'be'nin damına çıkarak ezan okudu. O zaman müşrikler bu durumu horlayarak "şu siyah köle mi Kabe damına çıkıp ezan okuyor" dediler.⁵³⁶ İşte bu sırada şahıslarla değerler hakkında âdil ölçüyü belirten şu ayet Rasûlullah'ın kalbine indirildi: "....Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır."⁵³⁷ Hz. Peygambere uyarı ihtiva eden, Abese Suresinin baş tarafındaki ayetlerin inmesine sebep olan olay da, İslâm'ın bu husustaki titizliğini ortaya koymaktadır.⁵³⁸

Kur'an'da Allah önümüze insanın tabiatı, rolü, görevi, akıbeti ve psikolojik yapısı ile ilgili gerçekçi ve kapsamlı bir tablo sunmaktadır. İnsan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmıştır.⁵³⁹ O'nun dinini yaymak ve O'na kulluk yapmakla yükümlüdür.⁵⁴⁰ Bununla beraber insanın tabiatında bir takım fitri duygular ve temayüller vardır. "Kendini arıtan saadete ermiştir, kendini fenalıklara gömen ziyana uğramıştır."⁵⁴¹ ayeti kerimesi bize bu gerçeği hatırlatıyor. Kur'an, insanın psikolojik yapısı üzerinde durur. Kur'an'da Allah Teâlâ insanın zayıf yaratılışı,⁵⁴² çok nankör,⁵⁴³ aceleci ve sabırsız,⁵⁴⁴ cimri,⁵⁴⁵ bozgunculuk yapan ve kan döken⁵⁴⁶, mala düşkün,⁵⁴⁷ zâlim ve câhil,⁵⁴⁸ tartışmacı⁵⁴⁹ olmak gibi beşeri zayıflıklarından bahseder. Ancak İslâm, insanın

⁵³⁶ Salih, Subhi, Kur'an İlimleri, terc. M. Said Şimşek, s. 50, Konya, ts.

⁵³⁷ Hucurat, 13

⁵³⁸ Abese, 1-10

⁵³⁹ Bakara, 30

⁵⁴⁰ Zâriyat, 56

⁵⁴¹ Şems, 9-10

⁵⁴² Nisâ, 28

⁵⁴³ İsra, 27; İbrahim, 34; Şûrâ, 48

⁵⁴⁴ Kıyamet, 20; İnsan, 27

⁵⁴⁵ Nisâ, 128; İsra, 100

⁵⁴⁶ Bakara, 30

⁵⁴⁷ A. İmran, 14, Âdiyat, 8

⁵⁴⁸ İbrahim, 34, Ahzab, 72

⁵⁴⁹ Kehf, 54

tabiatında var olan fitri duyguları bastırmak yerine, onu terbiye ederek ilâhî hikmet ve yaratılış gayesine uygun bir hale dönüştürmeyi amaçlar.

Ahlâki hükümlerde asıl olan ölçülü ve dengeli olmaktır. İslâm'da içtimai alanda bu ümmeti itidal ve ölçülülük üzere korumayı, akaid ve ahlâkında, ibadet ve muamelâtında onu orta yol üzere kılmayı dilemiştir.⁵⁵⁰ Ahlâki faziletleri değerlendirme ve pratiğini belirlemede esas alınacak kriter, orta yol ve itidaldır. İfrad ve tefriden uzak durmadır. Çünkü hoşnutluk uyandıran güzel ahlâk, aşırılığın ve ihmalin ortası olabilecek bir davranışın adıdır. İstenilen ölçüyü yakalayabilmek de îman ile mümkündür. Zira îman, fitratın sıhhatine, kainatla insan fitratı arasındaki ahenge, insanı insan yapan, insanı en şerefli varlık seviyesine yükselten değerlere işarettir. Allah'ın insana bahsettiği akıl ve iradenin doğru yönde kullanılmasının teminatıdır. Ancak böyle bir etken, insanın hayata, kainata ve bütün yaratıklara karşı bakış açısını temelden değiştirir. Ve onun bütün insânî erdemlerle iç içe olmasını sağlar.

C- İman ve Faydalı İnsan İlişkisi :

Faydalı insan, şerrinden emin olunan, güvenilen, korkutmayan, hayrı ümit edilen insandır. Kur'an'da ve Hz. Peygamberin hadislerinde gerçek manada faydalı insanın hasletlerinin neler olduğu belirtiliyor. Faydalı insanın hayat anlayışı, başkalarına karşılıksız yardım etme temelleri üzerine kurulmuştur. Kur'an'da, bu tip insanların özelliklerinden övgüyle bahsedilir: “Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze ve esire yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.”⁵⁵¹ derler. Hz. Peygamber de mü'mini; “Elinden ve dilinden başka insanların zarar görmediği kimse olarak tavsif eder.”⁵⁵² “Bir müminin kendisi için istediğini, din kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda îman etmiş olamayacağını”⁵⁵³ belirterek, insanlara faydalı olmayı emretmektedir.

⁵⁵⁰ Bakara, 143

⁵⁵¹ İnsan, 8-9

⁵⁵² Buhâri, İman, 4; Tirmizi, İman, 12, Kıyame, 53

⁵⁵³ Buhâri, İman, 7; Müslim, İman, 71-72

Ayrıca bununla da yetinililmemesini istemekte, her türlü kötülüğe kişinin gücü nispetinde engel olmasını istemektedir.⁵⁵⁴

Mü'min, tevhid dininde en nezih akide dürüstlüğü yanında muhakeme kudretini de bulmuştur. Aklı ona doğru düşünmeyi öğretir. Akidesi temiz olan bir mü'minin bütün söz ve fiilleri ona uygun olur. Çünkü yapılan fiiller bir düşünce mahsulüdür. Kaynak temiz olursa, oradan çıkanlar da temiz olur. Böylece temiz iman, temiz insan meydana getirir. Olgun akide insanı olgunlaştırır. Hayatın güzelliği kalb itikadının güzelliğine bağlıdır.⁵⁵⁵

Herhangi bir söz ve fiil, bir inancın gereği, uzantısı ve yansımasıdır. İnsanı olgunlaştıran, ruhen güzelleştiren ve mahlukata karşı faydalı hale dönüştüren ahlâki faziletler dünyası, dini inanç kaynağından beslenen tezahürlerdir. Bu sebeple dini inancın güçlü ve dini bilgilerin yeterli olması halinde, ahlâki erdemlerin dinin gereği olan bir davranış olarak, fertlerin davranışlarında görülmesi gayet doğaldır.

İman sahibi bir insan egoizmin esiri olmaz. Hergün defalarca okuduğu Fâtiha sûresinde “ben” yerine “biz” diyerek verdiği sözleri ve ettiği duaları sadece kendi adına değil, bütün insanlar adına yapmaktadır. Bu da imanın bencillığe asla müsaade etmediğini ortaya koymaktadır.⁵⁵⁶

İnsan, hem en mükemmel ve en mükerrem olarak yaratılmış, hem de yaşam biçiminin kendi yaratılışıyla mütenasip olması için, takip edeceği yol Rabbi tarafından gösterilmiş ve öğretilmiştir. Bu prensiplere gerçek manada inanıp, hayata geçirenlerin ise yaşantılarında mutlaka iyiye ve güzele doğru bir değişim gerçekleşecektir. Allah Teâlâ'da, inanıp imanlarının gereklerini yerine getirenlerin, inkarcılar ve bozguncularla bir tutulamayacağını bildirmektedir.⁵⁵⁷

Alkollü içkiler, kumar ve faizin Kur'an'da yasaklanmasının ahlâki boyutuna da bakmak gerekir. Bugün bunların sebep olduğu kötülükler

⁵⁵⁴ Müslim, İman, 78; Tirmizi, Fiten, 11; Nesai, İman, 17

⁵⁵⁵ Keskiöğlu, Osman, Kur'an Yolunda, s. 13, Kılıç Kitabı, Ankara, 1976

⁵⁵⁶ Güngör, Mevlüt, Kur'an Penceresinden, s. 20, İst. 1995

⁵⁵⁷ Sa'd, 28

sayılamayacak kadar çoktur. Örneğin kumarda kimileri haksız kazanç sağlarken, kimileri de paralarını bir anda kaybetmektedirler. Kolay kazanılan emeksiz kazanç İslâm'da sosyal ahlâk esaslarına tamamen aykırı olarak karşılanmaktadır. Çünkü îmani düşünce başkalarının zararı üzerine elde edilen bütün kazançları geçersiz sayarken; kişinin kendisi için istediğini başkaları için de isteme, istemediğini başkaları için de istememe prensibini temel ilke edinerek, insanlığın fazilet noktasında ulaşabileceği en üstün mertebeyi göstermektedir. Bu anlayışta başkalarına yardımcı olmak, onların ihtiyaçlarını gidermek hayırlı olmanın temel şartıdır. Bu anlayışın ne kadar ulvi bir değere sahip olduğunu görmek için, insanı insanın kurdu olarak gören, her konuya pragmatik açıdan yaklaşan, bana yararı olmayan benim için değersizdir, ilgiye lâyık değildir anlayışını benimseyen toplumların haline bakmak yeterli olacaktır. İşte o zaman inanıp, inandığını hayatıyla bütünleştiren insanların değeri daha iyi anlaşılacaktır.

d) Etkin İman ve Güzel Ahlâk İlişkisi :

İman, kişiyi iyiliklere yönelten ve kötülüklerden alıkoyan bir kuvvettir. Allah'ın Kur'an'da mü'min kullarına “ey îman edenler” diye başlayan emirler vermesi, îmanlarına hitap ederek uymaları gereken prensipleri onlara bildirmesi inanç ve ahlâk arasındaki ilişkisi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Allah Teâlâ Kur'an'da, îmandan yüz çeviren kavimlerin ahlâken de büyük bir çöküş yaşadıklarını vurgulamakta; bu tür insanları tevhid inancına çağırmak için sık sık peygamber gönderdiğini belirtmektedir: “Kitapsız kimseler arasından, kendilerine ayetlerini okuyan, onları arıtan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderen O'dur. Onlar daha önce şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde idiler.”⁵⁵⁸

⁵⁵⁸ Cum'a, 2; Ayrıca, Bakara, 129, 151; A. İmran, 164

Tarihen sabittir ki, peygamberlerin tebliğ ettiği ilâhî mesajlara kulak veren, onları içten gelen bir bağlılıkla benimseyen insanlar, ahlâki anlamda her türlü kirden ve pastan arınmışlar, insanı insan yapan değerlerle bütünleşmektedirler.

Hız. Peygamber'in hadislerine bakıldığı zaman da güçlü îmanın, mutlak olarak güçlü ahlâkı gerektirdiği anlaşılmaktadır. O'nun "İçinizden en çok sevdiklerim ahlâkı en güzel olanlarınızdır."⁵⁵⁹ Demesi; mü'minlerin en hayırlılarının ve îmanı en mükemmel olanların güzel ahlâk sahibi kimseler olduğunu⁵⁶⁰ bildirmesi; misafire ikram etmenin, kişinin konuştuğu zaman hayır söylemesinin ya da susmasının îmanın gereklerinden olduğunu⁵⁶¹ söylemesi,

îmani yapı ile ahlâkî davranış arasında bir paralellik olduğunu ortaya koymaktadır.

Sağlıklı bir îman, mutlaka güzel meyveler verecektir. Aksi takdirde îmanda bir kusur veya hastalık var demektir.⁵⁶² İmandaki sıkıntı doğrudan doğruya, ahlâki hayatı da etkilemektedir. İşte bu anlayış ve yaşayış tarzı, fert ve toplum hayatını büyük bir çıkmaza doğru sürüklemektedir. Bugün milletler, fertlerini ahlâksızlık tesirinden kurtarmak için, çok değişik yöntemler uygulamakta, büyük paralar harcamaktadırlar. Ancak bu çabalar kalbe dönük olmayan ve insanı içten değişime yöneltmeyen çalışmalar olduğu için istenilen neticeler alınamamaktadır.

Kısaca, güzel ahlâkın yerleştirilmesi ve tatbik edilmesinde îman ne derece önemli ise; gayri ahlâki tutum ve davranışların ortaya çıkmasında da îmandan uzak kalışın etkisi büyüktür. Yani burada her ahlâki davranış için îman şarttır diyemsek de; ahlâki olmayan her davranışın îmanla bağları zayıf veya kopuk olan zihin yapılarının ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁵⁹ Buhârî, Fedâilu's Sahabe, 27

⁵⁶⁰ Buhârî, Edep, 39; Ebu Davud, Sünnet, 15

⁵⁶¹ Buhârî, Edep, 31; İbn Mace, Edep, 4

⁵⁶² İbrahim, 24-26

e) İktisadi Yapı ve Ahlâk :

Allah'ı ve ölümden sonraki hayatı bir kenara ittikten sonra, tabii olarak ahlâk kendi ölçülerini materyalist değerlerden almak zorunda kalacaktır. Bu hayat tarzının bir parçası haline gelen inkarcılık ve ölümden sonraki hayatın reddi atmosferinde gelişen ahlâk felsefesi, faydacılık felsefesinden başka bir şey değildir.

Tek gayesinin çok kazanıp, lüks ve debdebe içerisinde yaşamak olduğu bunun için her türlü yolun mubah olduğu bir toplumda; başkalarını kendisine tercih etme veya en azından kendisi için istediğini veya istemediğini müslüman kardeşi için de aynen arzu etme inancının yerleştiği İslâm ahlâkını kabul ettirmek oldukça güç olacaktır. Çünkü İslâm ahlâkı, menfaati değil, Allah'ın hoşnutluğunu esas alan, riyadan ve çıkarılıktan uzak bir anlayışı yerleştirmeyi amaç edinmiştir. Dolayısıyla ahlâkı menfaate endekslemek ahlâkı reddetmek anlamına gelir. Zira bir insan şahsı menfaati olmadan güzel bir fiiliyatta bulunamayacaksa, böyle bir anlayışta ahlâkı bulmak mümkün değildir.⁵⁶³

Faiz, rüşvet, aşırı kâr, aldatma, karaborsa gibi temel kuralları olan sınıflı bir topluma, sınıfsız ve bunları temelden reddeden bir toplumun ahlâkını teklif etmek ve kabul ettirmek kolay olmasa gerektir.

Lüks atmosferiyle çevrili bir toplumda, insanlar kolaylık ve konfora karşı bir sevgi geliştirirler. Bu da zamanla manevi denetim mekanizmalarının ve toplumsal disiplinin gevşemesi sonucunu doğurur. Bu mekanizmalar gevşedikçe de halkın zulüm yapması, zayıf ve güçsüzlerin haklarına karşı insanlık dışı bir tavır benimsemesi daha da kolaylaşır.⁵⁶⁴

Kur'an, madde ile ahlâk arasındaki ahenge özen göstermiştir. Bu ahenk, müslümanları maddi refah için çalışmaya teşvik etmekle beraber, aynı zamanda onlara bu çalışmalarını ahlâki bir temele oturtmalarını

⁵⁶³ Bilmen, Ö. Nasuhi, Yüksek İslâm Ahlâkı, s. , Bilmen Yay., İst. 1964

⁵⁶⁴ Sıddîkî, Mazharuddin; Kur'an'da Tarih Kavramı, s. 38

hatırlatmaktadır: “Kârun, Mûsâ’nın milletindendi; ama onlara karşı azdı. Biz ona anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler vermiştik. Milleti ona “Böbürlenme, Allah şüphesiz ki böbürleneni sevmez. Allah’ın sana verdiği şeylerde, ahiret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma. Allah’ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de iyilik yap; yeryüzünde bozgunculuk isteme, doğrusu Allah bozguncuları sevmez” demişlerdi. Kârun “bu servet ancak bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir” demişti. Allah’ın önceleri ondan daha güçlü ve topladığı şey daha fazla olan nice nesilleri yok ettiğini bilmez mi?....”⁵⁶⁵

Kur'an, maddi zenginlik ve bolluğun Allah korkusu ve dine dayalı bir manevi denetimle dengelenmedikçe toplumun ahlâkını fesada boğma eğiliminde olduğunu ısrarla vurgulamaktadır: “Nimet ve refaha karşı nankörlük eden nice kasabaları yok etmişsiniz. İşte yerleri! Kendilerinden sonra pek az kimseler oturabilmiştir. Oralara biz vâris olmuşuzdur.”⁵⁶⁶ Zira, bu zihniyetin hedefi çok kazanmak, kazandığını paylaşmamak, böylece maddi sıkıntı içerisinde bulunan insanların kendilerine el avuç açmalarını sağlayıp, onlardan değişik şekillerde istifade etmektir. Tarih boyunca görülmüştür ki, açlık ve kıtlık içinde yaşayan insanların ahlâkı, bolluk ve varlık içine gömülmüş insanların ahlâkından daha iyidir.⁵⁶⁷

İktisâdi şartların bozuk, ticari hayatın ölçsüz, gelir dağılımının adil olmadığı cemiyetlerde sağlam bir ahlâki hayatın mevcut olmasına imkan yoktur. İktisâdi sahadaki bozukluk ahlâktaki bozukluğa mutlaka tesir edecektir.⁵⁶⁸

Kazanma ve harcama yöntemleri manevi denetimden uzak olur ve tamamen pragmatik bir çerçeveye oturtulursa, böyle bir toplumdaki insani

⁵⁶⁵ Kasas, 77-78

⁵⁶⁶ Kasas, 58

⁵⁶⁷ İbn Haldun, Mukaddime, Hz. Süleyman Uludağ, c. 1, s. 343, İst. 1982

⁵⁶⁸ İbn Haldun, a.g.e., c. 1, s. 149

ilişkileri akıl ve vicdan merkezli yönlendirmek düşünülemez. Böyle bir ortamda ahlâki güzelliklerden bahsedilemez...

f) İmanın Ahlâkilik Boyutu :

Kur'an'da mü'min karşıtı kafirdir. Kâfir; Hz. Peygamber'in getirdiği zaruri olarak bilinen şeylerin herhangi birinde veya tamamında, O'nu tasdik etmeyen kimsedir.⁵⁶⁹ İslâm akidesi dışında bulunan insanlar için kullanılan genel bir tabirdir. İmanın karşıtı olarak kullanılan "küfr" kelimesi zamanla aslen anlam çekirdeğinde bulunan nankörlük ögesinden iyice sıyrılarak, gittikçe daha çok inançsızlık anlamını taşımaya başlamıştır.⁵⁷⁰ Bununla beraber Kur'an'da inkarın nankörlük anlamına gelen "küfr" kelimesi ile ifade edilmesi, tasdik veya tekfirin aynı zamanda bir ahlâk olayı olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷¹ Kur'an, inkarın temelinde yer alan kişinin kendini müstağni görüp, kibre ve gurura kapılma, arzulara uyma yerine,⁵⁷² Allah'ın insanı mükemmel şekilde yaratıp yerde ve gökte bulunan her şeyi onun emrine vermesine karşı inanmayı bir "şükür" olayı olarak göstermekte, sayısız ve karşılıksız onca nimete karşı insan, nankörlük yapmaması konusunda uyarılmaktadır.⁵⁷³ Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilir: "Gökleri ve yeri yaratan, yukardan indirdiği su ile size rızık olarak ürünler yetiştiren, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, nehirleri, belli yörüngelerinde yürüyen ay ve güneşi, geceyle gündüzü sizin buyruğunuza veren Allah'tır. Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir. Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan pek zâlim ve çok nankördür."⁵⁷⁴

⁵⁶⁹ Razi, Mefâtihu'l Gayb, c. 2, s. 37

⁵⁷⁰ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, s. 166

⁵⁷¹ Bakara, 177; İsrâ, 67, 89; Hacc, 66; Lokman, 32

⁵⁷² Leyl, 8; Alak, 7; Nisâ, 173; A'raf, 36, 51; Mü'min, 27; Câsiye, 8; Bakara, 145; Rum, 29

⁵⁷³ Nahl, 78-83; Zümer, 7-8;

⁵⁷⁴ İbrahim, 32-34

Küfür yalnızca Kur'an'da olumsuz addedilen tüm dini ahlâki değerlerin en şumullü kelime karşılığı olmakla kalmamakta, aynı zamanda, tüm olumsuz nitelikler sisteminin merkezi işlevini de yerine getirmektedir.⁵⁷⁵

“Küfür” gerek minnetsizlik veya nankörlük, gerekse inançsızlık açısından ele alınsın, kulun, kendisini yaratan ve yaşatan Rabbine karşı girdiği ahlâkî olmayan bir davranıştır. Bu tavrın kendisi, Allah'a karşı bir ahlâksızlık olduğu gibi, insanî ilişkilerindeki ahlâksızlığın da kaynağıdır. Buna karşın insanın Rabbini tanınması, nimetlerine şükredip O'nun yolunda yürütmesi, dini olduğu kadar ahlâki vazifenin yerine getirilmesi anlamına da gelmektedir.

İrade, sorumluluk, müeyyide kavramları hem îman, hem de ahlâk için merkez kavramlardır. İman ve ahlâkın geçerliliği ve değerlerinin ölçülmesi

bunlarla mümkündür. Biz şimdi de bu üç kavramın îman ve ahlâk ilişkisi açısından ifade ettiği manayı ortaya koymaya çalışacağız.

g) İrade Yönünden İman – Ahlâk İlişkisi :

aa-İman ve İrade Hürriyeti :

İrade hürriyeti, Allah'ın insana verdiği büyük bir imkandır. Bu imkanı doğru ve yerinde kullanmak kulluğun bir gereğidir.

Allah, insanları îman ve küfürden hali olarak yaratmış, sonra da onların îman etmelerini istemiş; Küfre düşmemeleri konusunda da uyarmıştır.⁵⁷⁶ Allah'ın Kur'an'da razı olduğunu belirttiği insan, inanan insandır.⁵⁷⁷ İnsanın yaratılışı yaratıcıya îmanı gerektirmekle beraber, küfre de, îmana da kabiliyetlidir.⁵⁷⁸ Ancak kullarından hiçbirini îman veya küfre

⁵⁷⁵ İzutsu, a.g.e., s. 211

⁵⁷⁶ Ebu Hanife, El-Fıkhü'l Ekber, s. 56

⁵⁷⁷ Gölçük, Şerafeddin, Allah Kur'an İnsan, s. 78

⁵⁷⁸ Mâtürîdî, Tevhid,s.221; Yazır, Muhammed H., a.g.e., c. 8, s. 84

zorlamamıştır.⁵⁷⁹ İnsan, îmandan veya küfürden birini seçmede hürdür, serbesttir. Bu konuda ona hiçbir müdahale yapılmaz. İnsan da îman veya küfürden birini seçerken kendi iç dünyasında serbest olduğunu hisseder.⁵⁸⁰ Kur'an'da, insanın hür ve serbest olduğu belirtilirken: “De ki! Gerçek Rabbinizdendir. Dileyen îman etsin, dileyen inkar etsin” buyurulmaktadır.⁵⁸¹

İman, kalb ile yapılan bir tasdiktir. Kalb ile tasdikin asıl vasfı da ihtiyari olmasıdır. Çünkü îman öncelikle bir iç hürriyete dayanmaktadır. Hürriyeti tamamlayan manevi hal sorumluluktur. İnsanın hürriyetinin olduğuna en büyük delil de, ona sorumluluğun verilmiş olmasıdır.⁵⁸²

Kur'an'da iradenin Allân'ın sünnetindeki yerini, yani insanın iyiyi ve kötüyü seçmekte muhayyer olduğunu belirten bir çok ayet vardır. Bunlardan birisi şöyledir: “Eğer inkar ederseniz, bilin ki Allah sizden müstağnîdir. Kullarının inkarından hoşlanmaz. Eğer şükrederseniz sizden hoşnut olur...”⁵⁸³ Demek ki Allah, kullarına hem seçme hürriyeti tanımakta ve hem de onlara gereken gücü vermekte, hem de onların îman etmelerinden razı olduğunu belirterek teşvik etmektedir. Bunun sonucu olarak da insanları yaptıklarından sorumlu tutmaktadır: “.... Kişinin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir....”⁵⁸⁴

İnsan iradesi konusunda Kelâm mezheplerinin görüşleri farklılık arz etmektedir. Mürcie Mezhebi, insanın hürriyetini, Allah'ın mutlak hürriyeti içerisinde eritmiş ve bir bakıma insana hürriyet tanımamıştır. Cebriyye mezhebi ise; insanın, fiillerinin oluşumunda hiçbir etkisi yoktur, fiilleri Allah yaratır. Fiiller insana mecazi olarak izafe edilir⁵⁸⁵ görüşünü benimsemektedir. Halbuki hem insana hürriyet tanımamak, hem de ona sorumluluk yüklemek

⁵⁷⁹ Ebu Hanife, a.g.e., s. 57

⁵⁸⁰ Bakıllâni, Temhid, s. 307

⁵⁸¹ Kehf, 29

⁵⁸² Gölcük, Allah Kur'an İnsan, s. 24

⁵⁸³ Zümer, 7; Ayrıca, Bakara, 253; Tegâbün, 2; İnsan, 3; Şems, 7-10

⁵⁸⁴ Bakara, 286

⁵⁸⁵ Mâtürîdî, Tevhid, s. 229; Gölcük, Kelâm Tarihi, s. 42

nasıl bağdaşacaktır. Bu durum Allah'ın adalet sıfatıyla da bağdaşmaz! Eğer insan mutlak kudret önünde iradesiz, güçsüz ve zorunlu kurallara tabi bir varlıksa, kendini ispatlaması için çalışıp didinmesi, azim ve gayret göstermesi de boşuna bir uğraş olacaktır. Ancak Kur'an'ın haber verdiği gerçek hiç de öyle değildir: "Bilinsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."⁵⁸⁶

İrade hürriyeti meselesinde Cebriyye ve Mu'tezile iki zıt görüşü temsil etmektedir. Mu'tezile mezhebine göre insan, hareketlerinde hürdür ve kendi fiillerinin yaratıcısıdır. İnsanın fiillerinde Allah'ın hiçbir tedbir ve idaresi yoktur. Mu'tezile mezhebi bu görüşünü Allah'ın adaleti ve insanın Allah karşısında sorumlu bulunduğu fikrine dayandırmaktadır.⁵⁸⁷ Görülüyor ki Cebriyyenin görüşlerine bir tepki olarak ortaya çıkan Mu'tezile, onların aşırılığına bir başka aşırılıkla karşılık vermiştir. Halbuki insanın hürriyetini yok saymak kadar, insanın mutlak hür olduğunu iddia etmek de sakıncalıdır. Çünkü varlığı bir başkasının varlığına muhtaç olan hiçbir şey mutlak sıfatlarla bezenemez.

Ehl-i Sünnet ise, insanın, mutlak irade karşısında bir irade-i cüziyyesi bulunduğunu, insanın kendi fiillerini yaratan değil, kesbeden olduğunu kabul etmiştir.⁵⁸⁸ Bunu yaparken de insanın iradesinde hür olduğunu özellikle vurgulamıştır. Yani Ehl-i Sünnet, iki zıt görüşü uzlaştıran bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Kulun iradesinde hür olduğunu söylemek, fiilin yaratıcısıdır demek değildir. Kul her türlü fiilini yapabilme gücünü elbette yaratıcısından alır. Kulun iradesinde hür olması için, fiilin yaratıcısı olmasına hiç de gerek yoktur. O, yaratıcısından aldığı gücü, isterse hayra isterse şerre kullanır. İşte bu kulun iradesidir.

⁵⁸⁶ Necm, 39

⁵⁸⁷ Kadı Abdulcabbar, Şerh, s. 431; Mâtürîdî, Tevhid, s. 229

⁵⁸⁸ Mâtürîdî, Tevhid, s. 229; Bağdâdî, Usulu'd Din, s. 133

İman, iradi olan bir seçimin sonucu gerçekleşir. İmanın geçerli olabilmesi için, kulun bu hususta hür olması şarttır.

bb- Ahlâk ve İrade Hürriyeti:

Bir davranışın ahlâki açıdan değerlendirilmesi, hakkında ahlâki bir yargıda bulunulabilmesi için o davranışta irade ve amaç unsurlarının varlığı gerekmektedir.⁵⁸⁹ İrade ve hürriyet insanın ayrılmaz parçasıdır. İradenin varlığı inkar edildiği vakit dünyada ne vazife, ne ahlâk, ne sorumluluk, kısaca hiçbir şey kalmaz.⁵⁹⁰ İnsana hürriyet tanımamak hem tecrübeye uymaz, hem de insanı fiillerinden dolayı sorumsuz kılması bakımından temellendirilemez.⁵⁹¹

İnsan hareketlerinin kaynağı olarak kabul edilen irade, insanın dış dünyadan tesirler aldıktan sonra ona karşı yine şuurlu tepkiler yapmasıdır. İradeyi, düşüncenin ortaya koyduğu bir gayeye doğru gitme hareketi olarak tarif etmek mümkündür.⁵⁹²

Allah, insana sınırlı da olsa bir irade vermiş, ahlâki alanda ondan bazı şeyleri yapmasını, bazılarını da yapmamasını istemiştir. İnsana verilen hürriyet sınırsız değildir. Çünkü insanın başkalarının hürriyetini ihlal etme hürriyeti yoktur. Bir yerde düzen ve disiplin varsa, orada mutlaka bazı sınırlamalar da vardır. Çünkü düzen fikriyle başıboşluk bir arada bulunamaz. Bu durumda Allah'ın insanı başıboş bırakıvereceğini düşünmek doğru olmaz.⁵⁹³ İslâm, içtimai dayanışmanın esasını her inanan insanın, başkasının hakkına mutlak saygı göstermesi ve zarar vermemesi prensibine bağlamıştır. Allah'ın koyduğu emir ve nehiyler insanın hürriyetini bir ölçüde sınırlarken, ruhunu ve bedenini disipline sokmaktadır. İnsan hürriyetini kısıtlayan engeller ya dinden, ya fiziki dünyadan, ya da toplumdan gelir. Kişinin inandığı din, onun hürriyetinin sınırlarını çizdiği gibi, ferdin içinde yaşadığı toplumun kabul

⁵⁸⁹ Kılhoğlu, İsmail, Ahlâk – Hukuk ilişkisi, s. 147, M. Ü. İlah. F. Vak. Yay., İst. 1988

⁵⁹⁰ Kam, Ferit, a.g.e., s. 136

⁵⁹¹ Öner, Necati, İnsan Hürriyeti, s. 52, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1990

⁵⁹² Topçu, Nureddin, Psikoloji, s. 156, Kurtulmuş Matbaası, İst. 1962

⁵⁹³ Kıyamet, 36

ettiği ahlâk kuralları, devletin kanunları ve içinde yaşadığı dar çevrenin şartları ve kuralları da onun hürriyetini sınırlayan etkenlerdendir.⁵⁹⁴ İnsan iradesi her ne kadar ikinci dereceden bazı sebeplerle sınırlansa da, onu esas sınırlayan Allah'ın iradesidir. Kur'an'da: "Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz"⁵⁹⁵ buyurulmaktadır. Ancak bu durum insanın irade sahibi olmadığı anlamına gelmez. Çünkü fiillerin nitelik kazanması için iradî olması gerekir. Aksi bir durum Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz.

İnsan hürriyeti mefhumu, ahlâk fikrinden ayrılamaz. Fizik için mekan ve miktar ne ise ahlâk için de hürriyet odur. Maddenin özü ağırlık olduğu gibi, ruhun özü de hürriyettir.⁵⁹⁶

Bir fiilin ahlâki bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi, o fiil hakkında seçim hürriyetinin olmasına bağlıdır. Allah da insanı iyi ve kötüyü seçmede nötr olarak yaratmış, ona irade ve güç vermiş, davranışlarından da sorumlu olduğunu bildirmiştir. Kişiyi ahlâki olmayan yollara saptırabilecek olan şeytan ve nefse karşı da uyanık olunmasını emretmiştir. Dolayısıyla insana temelinde akıl, irade ve güç bulunan sınırlı da olsa bir hürriyet verilmiştir. Zaten bu özelliklere sahip olmayan bir insanın davranışlarının ahlâki olup olmadığı dikkate alınmaz. Çünkü böyle bir değerlendirme için irade hürriyeti şarttır.

cc- İman – Ahlâk İlişkisi :

İmanî ve ahlâkî açıdan değerlendirmeye tabi tutulan tek varlık insandır. Bu değerlendirme için de insanın akıllı ve irade sahibi olması şartı vardır. Çünkü akıl ve irade insanı üstün kılan ayırıcı özelliklerdir. Bu vasıflar insanı kulluğa, tefekküre, yeryüzünü imar etmeye, fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için çalışmaya, göklerin, yerlerin ve dağların taşımaktan çekindiği,

⁵⁹⁴ Öner, Necati, İnsan Hürriyeti, s. 60

⁵⁹⁵ Tekvir, 29

⁵⁹⁶ İzzetbegoviç, a.g.e., s. 187

Allah'ın emanetini yüklenmeye ehil kılan üstünlüklerdir. Allah, insanı bu görevleri yerine getirebilecek özelliklerle donatmıştır.⁵⁹⁷

Kur'an'ı Kerim'deki bir çok ifadelere göre insan, nankör, zalim, cahil, acelece, sabırsız ve cimridir.⁵⁹⁸ İstikrarsız, değişken, zayıf, hırslı ve huysuz bir tabiata sahiptir.⁵⁹⁹ Nefsin tabiatında yer alan dürtü ve eğilimler⁶⁰⁰ davranışı kuvvetle etkilemekte ve insan çok kolay bir şekilde bunların bütüsüne kapılabilmektedir.

Yani insan tabiatında hayra meyyal bir taraf vardır. Onun için devamlı hayır yapmak ister, hayrı elde edince sevinir, şerden de üzüntü duyar. Bununla beraber yine insan nefsinde onu doğru yoldan sapıtabilecek bazı kuvvetler vardır. Bu kuvvetler bazen şerri güzel gösterip, sahibini uçuruma yuvarlarlar. Kur'an bu iki kuvvetin varlığını hiçbir zaman gözden uzak tutmaz ve eğitimini ona göre yapar. Allah Kur'an'da şöyle buyurur: “Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki: Kendini arıtan saadete ermiştir. Kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır.”⁶⁰¹

İslâm'ın bu konuda yaptığı, insan fitratını hareketlendirip hayra sevk edebilmek için her imkanı seferber etmektir. Allah'ın va'z ettiği din de insan tabiatıyla tam bir mutabakat içindedir. Çünkü İslâm kendisini fitrat dini olarak vasıflandırır.⁶⁰² Fakat bu mutabakat fitratın normal halinde olduğu zamanlardadır. İşte îmanın görevi fitrata destek olarak onu doğru yola yönleltmektir.⁶⁰³

İman ve ahlâk öncelikle her ikisi de bir iç hürriyete dayanmaktadır. Hem îmanın hem de ahlâkın ayırıcı vasfı ihtiyari olması, hür ve serbest bir

⁵⁹⁷ Ahzab, 72

⁵⁹⁸ İsrâ, 27; İbrahim, 34; Şûrâ, 48; Ahzab, 72; Kıyamet, 20; İnsan, 27; Nisâ, 128;

⁵⁹⁹ Nisâ, 128; Meârif, 19-21; Haşr, 9; Tegâbûn, 16

⁶⁰⁰ A. İmran, 14; Kehf, 34

⁶⁰¹ Şems, 8-10

⁶⁰² Rum, 30

⁶⁰³ Kutup, Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler, s. 197, İşaret Yay., İst., ts

iradeyle yapılmış bulunmasıdır. Zor ve baskı altında yapılan bir amelin, sergilenen ahlâki bir tavrın değer olarak bir kıymeti yoktur.

Kur'an'da Allah, insanın irade sahibi olduğunu, gerek inanç açısından gerekse ahlâki fiil bakımından olsun, iyiyi ve kötüyü seçmede serbest olduğunu, bu hususta bir zorlamanın olamayacağını haber vermiştir: “De ki! Gerçek Rabbinizdendir. Dileyen inansın, dileyen inkar etsin.”⁶⁰⁴ “Şüphesiz ona (insana) yol gösterdik; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük.”⁶⁰⁵ Ayetlerde de açık bir şekilde görüldüğü, insanın fiillerini seçme konusunda tam bir hürriyeti vardır.

Görülmektedir ki insan davranışlarında hür bir seçim söz konusudur. Her şey Allah tarafından üstün yeteneklerle donatılan insanın, bu üstün yeteneklerini iyi veya kötü yönde kullanmasına bağlıdır. Kur'an, bu yeteneklerini iyi yönde kullanamayan inanmayanlar ve güzel amel işlemeyenlerin hafif ve kararsız bir tabiata sahip olduklarını belirtmektedir. “İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır. Başına bir fenalık gelince feryat eder. Bir iyiliğe uğrarsa onu herkesten men eder.”⁶⁰⁶ Ancak inanıp, îmanlarını güzel amellerle süsleyenlerin böyle olmadığı yine Kur'an'da haber verilmektedir. “Ancak namaz kılıp namazlarında devamlı olanlar, mallarından yoksul ve yoksula belirli bir hak tanıyanlar, ceza gününü doğrulayanlar, Rablerinin azabından korkanlar böyle değildir.”⁶⁰⁷ Görülüyor ki, insanın fitrat çizgisinde, sarsılmadan ve yalpalamadan dürüst bir hayat sürmesinin tek teminatı, şuurlu bir îmanı ve ameli yaklaşımıdır.

İman ve ahlâkın değer olarak kabul edilip bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi, mükafat ve ceza olarak karşılık bulabilmesi için kişinin hiçbir baskı altında kalmadan, iradî ve bilinçli bir şekilde hareket edebilmesi şarttır.

⁶⁰⁴ Kehf, 29

⁶⁰⁵ İnsan, 3

⁶⁰⁶ Meâric, 19-21

⁶⁰⁷ Meâric, 22-27

İşte burada îman, iradenin iyi yönde, ahlâki güzelliklerden yana kullanılabilmesi için itici bir güç konumundadır.

h) Sorumluluk Yönünden İman – Ahlâk İlişkisi :

aa) İman ve Sorumluluk :

Allah, ne insanı, ne de kainatı boş yere yaratmamıştır.⁶⁰⁸ Yer, gök ve ikisi arasındakiler de gayesiz yaratılmış değildir.⁶⁰⁹

Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına ve kazandığı kötülük de kendi zararınadır.⁶¹⁰ Bu değişmez ölçü içerisinde herkes ferdi farklılığına göre teker teker yaptıklarından sorumlu tutulacaklardır.⁶¹¹

Kur'an, sorumluluk prensiplerinin evrensel olduğunu, Peygamberlerin dahi sorumluluk kapsamı içerisinde bulunduğunu haber vermekte: “Kendilerine Peygamber gönderilenlere de, gönderilen Peygamberlere de soracağız.”⁶¹² diyerek, sorumluluğun boyutlarını belirlemektedir.

Kur'an'a göre, insanlardan sadece açık veya gizli yaptıkları amellerin hesabı istenmeyecek; doğuştan sahip olunan her uzvun yahut kazanılmış her tabii malın da hesabı sorulacaktır. Kulak, göz ve kalp gibi azaların hepsi de sorguya çekilecektir.⁶¹³ Allah'ın insana nimet olarak vermiş olduğu her şeyden insan sorgulanacaktır.⁶¹⁴ Ancak Kur'an nazarında yapılan söz ve fiillerin sorumluluk kapsamına girmesi için, davranışların kasti ve iradi olması şarttır.⁶¹⁵ Dışarıdan veya kişinin kendi bünyesinden gelen zorlayıcı

⁶⁰⁸ Mü'minun, 115

⁶⁰⁹ A. İmran, 191

⁶¹⁰ Bakara, 286

⁶¹¹ Müddessir, 38

⁶¹² A'raf, 6; ayrıca, Hicr, 92-93; Meryem, 93

⁶¹³ İsrâ, 36

⁶¹⁴ Tekâsür, 8

⁶¹⁵ Ahzab, 5

baskılar sonucu yapılan davranışlarda hürriyetten bahsedilemez. Kur'an, kafirlerin aşırı baskısı sonucu îmanını inkar etmeye mecbur kalan, ayrıca Allah'ın haram kıldığı yiyecekleri açlıktan ölmeyecek kadar yiyen mü'minler için günah olmadığını açıklamıştır.⁶¹⁶

İslâm, emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i anil münkeri temel amaç edinen bir dindir. Kur'an'da Allah mü'minlere hitaben şöyle seslenmektedir: "Sizden, iyiye çağıran doğruluğu emreden ve fenalıktan men eden bir cemaat olsun. İşte başarıya erişenler yalnız onlardır."⁶¹⁷ Mü'minlerden toplumda fitne ve fesad ortaya çıkarıp, huzuru bozacak söylem ve eylemlerden kaçınmalarını isterken, toplumda yapılan kötülöklere sessiz kalmamalarını da istemektedir. Sorumluluklarının bilincine varıp bunlara karşı çıkıp engel olmadıkları takdirde, gelecek azabın sadece kötölük yapanlarla sınırlı kalmayacağı uyarısı Kur'an tarafından yapılmaktadır: "Aranızda yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak, fitneden sakının. Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin."⁶¹⁸ Semudlulara gönderilen mucize deveyi öldürenler az bir grup olduğu halde, diğerleri bunlara mani olmayıp sessiz kaldıkları için, Allah azabı bütün bir kavim üzerine indirmiştir.⁶¹⁹ Kur'an'da Allah, mü'minlerden kötölöklere engel olmalarını, seyirci veya çekimser kalmamalarını, zira bunun pasif bir suç ortaklığı olduğunu vurgulamaktadır.⁶²⁰ Yanlış yapanın yanlışını hatırlatmak veya onunla ilişkiyi kesmek suretiyle bir gayret içerisinde bulunmak ve tepki göstermek gerektiği belirtilmektedir.⁶²¹ Bütün bunları îmani sorumluluğun ne kadar geniş boyutlu olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Hız. Peygamber sorumluluğun boyutlarını geniş şekilde izah ederek, ümmetini yanlış yapmaması konusunda uarmaktadır. Allah Rasulü herkesin hayatını ne şekilde geçirdiğinden, servetini hangi yollarla kazanıp, nelere

⁶¹⁶ Nahl, 106; Mâide, 3

⁶¹⁷ A. İmran, 104; Ayrıca, A. İmran, 110; Tevbe, 71

⁶¹⁸ Enfal, 25

⁶¹⁹ Hüd, 65

⁶²⁰ Mâide, 79

⁶²¹ En'am, 47; A'raf, 165

harcadığından, gençliğini, sıhhatini ve boş zamanını ne şekilde kullandığından hesaba çekileceğini, bunların hesabını vermek zorunda olduğunu haber vermektedir.⁶²² Ayrıca her bir şahsın idaresi veya himayesi altında bulunanların her halinden sorumlu olduğunu bildiren hadisi şerif de⁶²³ mü'minlerdeki sorumluluk bilincini pekiştirmekte ve onları uyanık olmaya sevk etmektedir. Yine Hz. Peygamber, bir haksızlık veya kötülük karşısında Müslümanların nasıl bir tavır sergilemeleri gerektiğini açıkça ortaya koymuş: "Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, buna güç yetiremezse diliyle düzeltsin, buna da güç yetiremezse kalbiyle buğuz etsin ki bu da imanın en zayıf noktasıdır."⁶²⁴ buyurarak iman ve sorumluluk ilişkisini ve bu sorumluluğun muhtevasını belirlemiştir.

Allah insana akıl, irade ve güç vermiş; buna karşı da bir takım sorumluluklar yüklemiştir. İnsana verilen imkanlar, zenginlikler, istidat ve kabiliyetler ölçüsünde mesuliyet yüklenmiştir. Nimet ve külfet dengesi söz konusudur. İslâm, haklar ve sorumluluklar arasında bir denge kurmuştur.

Kur'an, dini ve ahlâki sorumluluğun şahsi olduğunu vurgulamakla beraber,⁶²⁵ ilahi vahye kulaklarını tıkayan ve başka insanların da Hak yoldan uzaklaşması için çabalayan insanların sorumluluklarının iki kat olduğu vurgulanmaktadır. Bu insanlar hem kendi amellerinin bütün sorumluluğunu taşıyacaklar, hem de sapıttıkları kimselerin mesuliyetlerine iştirak edeceklerdir.⁶²⁶ Çünkü onlar iki kat suçlu olduklarından, iki katlı olarak da sorumludurlar. Belki ilk bakışta bazı ayet ve hadisler, İslâm'daki sorumluluğun şahsi olmadığı gibi bir izlenim veriyorsa da, iyice düşünülecek olursa bunun böyle olmadığı, böyle bir düşünceye ferdi sorumluluğun kapsam ve boyutlarının iyice anlaşılamamasının neden olduğu söylenebilir. Buradaki

⁶²² Tirmizi, Kıyame, 1

⁶²³ Buhâri, Cumu'a, 11; Cenâiz, 32; Müslim, İmâre, 20; Ebu Davud, İmâre, 1

⁶²⁴ Müslim, İman, 78; Tirmizi, Fiten, 11

⁶²⁵ Bakara, 286; İsrâ, 15; Fatır, 18; Mü'min, 17

⁶²⁶ Nahl, 25

temel faktör, ferдин üzerine düşün sorumluluğu yapıp yapmadığıdır. Yoksa Kur'an, sorumluluğun kişiselliğini vurgulamış; gerek iyi gerekse kötü ameller için olsun sorumluluğun başkası tarafından yüklenilmesini reddetmiştir. Kur'an, babaların ve atların günahlarından evlat ve torunların mesul olması nazariyesini açık ve kesin bir şekilde reddederler.⁶²⁷ Her amelin, ferдин niyetine binaen kendi ferdi sorumluluğuyla yapılmasını şart koşar.

İman, insana sorumluluk bilincini, vazifeye bağlılık şuurunu, hak ve hukuka saygılı olmayı en etkin bir şekilde yerleştirir. Bu hayatın fâni, ölümden sonraki hayatın ise kalıcı ve ebedi olduğuna inanmak, insanın bencil olmasını, bütün gayretinin dünya nimetleri üzerinde odaklaşmasını engeller. Çünkü ebediyete namzed olan insanı, fanilik tatmin edemez. Bir mü'minin nihai gayesi, Allah'ın razı olduğu bir kul olarak O'na kavuşmak ve ebedi saadet ve mutluluğa ulaşmaktır. İmanlı bir kişinin kullanacağı ölçü ve kabul edeceği esaslar, ahirette mükafat kazanmasına neden olacak şeyler olur.

Her ferдин Allah'a, topluma ve kendisine karşı sorumluluğunun bilincinde olması, toplum hayatının düzenli olmasını sağlayan en önemli bir etkidir. Bu da insanın sahip olduğu imanın sağlamlığı ve etkinliğiyle doğru orantılıdır.

İnsanın fitratında bir takım kötü temayüller vardır.⁶²⁸ Ancak insan bu kötü temayüllere karşı mücadele edebilecek kabiliyet ve yeteneklerle donatılmıştır. İslâm, iman sayesinde insanların kalbine hak duygusunu ve sorumluluğunu telkin eder. En küçük bir iyiliğin ve kötülüğün bile karşılığının görüleceği hesap gününün geleceğini söyler.⁶²⁹ Bunu bir iman sorunu olarak ölüm sonrasıyla irtibatlandırır. Allah'ın yegane bir murakıp olduğunu idrak eden bir mü'min, kendisini ahirette zor duruma düşürebilecek her türlü söz ve fiilden kendisini uzak tutar. İşte bu anlayış, imanın insana kazandırmış olduğu

⁶²⁷ En'am, 164; İsrâ, 15; Yunus, 108; Fatır, 18; Zümer, 7; Necm, 38; Zilzal, 7-8

⁶²⁸ A. İmran, 14

⁶²⁹ Zilzal, 7-8

sorumluluk bilincidir.

bb) Ahlâk ve Sorumluluk :

Ahlâki sorumluluk, hür ve akıllı bir kimsenin bilerek ve isteyerek yaptığı amellerin hesabını vermekten bunların mahiyetine göre mükafat ve ceza görmekten ibarettir.⁶³⁰ Yapılan herhangi bir eylem bilinçli, iradi ve kasıtlı değilse ahlâki bakımdan sorumluluk doğurmaz.⁶³¹

Ahlâk veya ahlâki nitelik, insanın kendi dışında başka bir varlık ile girdiği ilişkide ortaya çıkar. İnsanın girdiği ilişki, ya yaratıcı Allah ile ya da yaratılmış varlıklar ile olur. Her iki ilişki türünde de insan için bir takım görev ve sorumluluklar doğar.⁶³² Sorumluluk, ahlâkın vaz geçilmez bir esasıdır. Mükelleflerin sorumlu tutulmaması halinde, ahlâk kanunu bütün gücünü ve kuvvetini kaybeder. Kendisine akıl ve irade verilmiş, iyi ile kötü, güzel ile çirkin gösterilmiş olan insanın yaptıklarından sorumlu olması ve bunun sonucunda da mükafat ve ceza görmesi hem aklen hem de dinen bir zorunluluktur. Sorumluluk esası üzerine oturmayan bir ahlâk anlayışının başarılı olması söz konusu olamaz. Ferdi ve içtimâî disiplin anlayışı ancak sorumluluk düşüncesiyle sağlanabilir.

Ahlâki sorumluluğun gerçekleşebilmesi için, herkesçe kabul gören bir ahlâk kanunun olması, bunun fert tarafından bilinmesi, ferdin bunu sahih bir niyet ve hür bir iradeyle gerçekleştirmesi veya bunun için çalışması gerekir. Yani gerçekleştirilen eylem bilinçli, iradi ve kasıtlı olmalıdır. Bu şartlar içermeyen bir fiil, ahlâki sorumluluk kapsamının dışında kalır.

İmani ve ahlâki sorumluluğu izah ettikten sonra, şimdi de sorumluluk açısından imar ve ahlâk ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

⁶³⁰ Erdem, Hüsameddin, Ahlâk'a Giriş, s. 77

⁶³¹ Dihlevî, Şahvelîyyullah, Huccetullahî'l Bâligâ, terc. M. Erdoğan, c. 1, s. 70, İst. 1992

⁶³² Kılıç, Recep, Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk, s. 17

cc) İman – Ahlâk İlişkisi :

Sorumlu olmak, birine bir şey hakkında hesap vermek zorunda olmak demektir. Sorumluluk, bir görev yapmaya ve bir işi yerine getirmeye çağrıldığı zaman başlar.

Kur'an'da Allah, bütün insanların sorumlu olduklarını, dünyadaki fiil ve hareketlerinden hesaba çekileceklerini bildirmektedir.⁶³³ Dünyada yegane sorumlu varlık insandır. Çünkü Allah'ın varlıklara genel teklifinde sorumluluğu insan üstlenmiştir.⁶³⁴ Böyle bir sorumluluk insana güçlü olduğu duygusunu veriyor. Çünkü yerdeki ve gökteki diğer varlıklardan hiçbirisi ne kendilerinden ne de başka birisinin durumundan sorumlu değildir. Allah, fitraten onlara bir yol çizmiş, onlar da bu yolda yürümektedirler. Bu hususta iradi bir seçimleri söz konusu olmamaktadır.⁶³⁵ İnsan ise bu emaneti kendi iradesiyle yüklenmiştir. Tabi ki insan, Allah tarafından bu emaneti yüklenebilecek vasıflarla donatılmıştır. Ayette “İnsanın çok zalim ve cahil olduğu” ifadesi yükümlülüğe gerekçe olarak gelmiştir. Çünkü zalim adil olmayan kimsedir. Fakat adil olma imkanı vardır. Cahil bilgi sahibi olmayan kimsedir, fakat buna imkanı vardır. Diğer yaratıkların ise öyle değildir.⁶³⁶

Kur'an düşüncesinde mükellefiyetin kaynağı vahiydir. Çünkü değerlerin mutlak ve değişmez olması, üstün bir otorite tarafından konulması zarureti vardır. Eğer sorumlulukta bir otorite kabul edilmezse, otorite boşluğu ve hüküm kargaşası ortaya çıkar. Böylece kurallar geçerliliğini ve tesirini kaybeder. Hükmün geçerli ve kalıcı olabilmesi için mutlak bir otoriteye ihtiyaç vardır.⁶³⁷ İşte îmani sorumlulukta böyle bir otorite mevcut olduğu için, bu duygu kişideki mesuliyet şuurunu canlı tutmakta, güzel ahlâkı içermeyen fiillerin ortaya çıkmasına mani olmaktadır.

⁶³³ A'raf, 6; Mü'minun, 115; Ankebut, 2

⁶³⁴ Ahzab, 5

⁶³⁵ Draz, M. Abdullah, İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, s. 93

⁶³⁶ Dihlevi, a.g.e., c. 1, s. 62

⁶³⁷ Erde, Hüsameddin, a.g.e., s. 79-80

Bundan dolayı İslâm'da dini, içtimai ve ahlâki sorumluluklar iç içedir. Vicdanda kabul gören her sorumluluk ahlâki bir sorumluluktur. Bu manada ahlâklı insan ile mü'min arasında fark yoktur.⁶³⁸ Çünkü Allah'ı kabul etmiş olan bir insan için gerekli olan, Yaratıcının istediği şekilde bir hayat sürmektir. Yaratıcısının arzu ettiği hayat tarzı ise, bütün ahlâki mükemmellikleri içine alan bir oluşumu içerir. Bu sebeple İslâm'daki dini sorumluluk; ahlâki, vicdani, içtimai sorumlulukları içine alacak şekilde geniş bir yelpazeye sahiptir. Çünkü İslâm'daki sorumluluk hem dünyayı, hem de âhireti kapsar.⁶³⁹ Kur'an'a göre peygamberlerin bile sorumluluk taşıması,⁶⁴⁰ İslâm'daki sorumluluk anlayışının ne kadar kesin ve geniş olduğunu gösterir.

Niyetlerin ahlâkı belirlediği durumlarda, kişinin kendi vicdanından başka yargıç yoktur. Meselenin tamamen ferdi olduğu durumlarda kalbin temizliğini ve niyetini Allah'tan başkası bilemez. Niyet ve ahlâka dayalı herhangi bir sosyal sistem, bir oto kontrol mekanizmasına dayalıdır. İşte burada îmanın ve onun aktivitesinin önemi ortaya çıkmaktadır.⁶⁴¹ Allah inancı hayırları yapıp, şerlerden uzaklaşma konusunda mesned teşkil etmektedir. Allah'a hakkıyla îman edenler "Allah'tan başka kimseden korkmazlar."⁶⁴² Bu inanç onları, hak ve hukukun gözetilip korunmasında cesur ve yürekli yapar. İman, insanı, toplumun sorunlarını kendi özel sorunları olarak değerlendiren, sosyal problemlerle ilgili sorumluluğunu yüklenen bir bilinç ve duyarlılığa kavuşturur.⁶⁴³ Çünkü kişinin ahlâken kendi kendine yeterli bir hayat sürdürmesi doğru değildir. Toplumsal bir varlık olarak, başkalarının da ahlâken erdemle bir hayat sürdürmeleri, toplumun ruhsal ve sosyal mutluluğa

⁶³⁸ Erdem, a.g.e., s. 77

⁶³⁹ Enbiya, 2-3; İsrâ, 84; Kehf, 29; Zilzal, 7-8

⁶⁴⁰ A'raf, 6

⁶⁴¹ Macid, Nadim, a.g.e., s. 457

⁶⁴² Ahzab, 39

⁶⁴³ Fadlullah, M. H., Min Vahyil Kur'an, c. 5, s. 57

karşı zararlı eylemlere girilmemesini sağlamaya çalışmak da mü'min duyarlılığını gerektirir.⁶⁴⁴

Topluma ahlâki güzelliklerin hakim olması için insanlardaki ahlâki sorumluluk bilincinin pekiştirilmesi gerekir. Toplumlara ifsad eden, insanları, insani değerlerden soyutlayan gerçek sıkıntının temelinde vicdanlardaki sorumluluk duygusunun yok olması veya zayıflaması yatmaktadır. Bundan dolayı ahlâki sorumluluğun daha etkili ve kalıcı olabilmesi için, dini sorumluluk içerisine alınması gerekir. Çünkü böyle bir sorumluluk aynı zamanda dini bir emir de olduğu için, fert tarafından her halükarda yerine getirilmeye çalışılacaktır.

İmanın yüklediği sorumluluk anlayışının, fertlerin ahlâken olgunlaşmasına açık ve kesin bir tesiri vardır. Çünkü mü'min kişi yaptıklarından, yapması gerekirken yapmadıklarından, söylediklerinden, söylemesi gerekirken söylemediklerinden sorumlu olup, hesaba çekileceğini, bunun sonucu olarak da ceza veya mükafat göreceği gerçeğine inandığından dolayı hayatında daima dikkatli ve uyanık olur. Hesaba çekilmezden önce kendi kendisini sık sık hesaba çeker. Önce kendi ahlâkını güzelleştirir. Sonra da toplumun ahlâken güzelleşmesi ve olgunlaşması için gayret sarf eder. Böylece insani erdemlerle donanmış fertlerin ve toplumların oluşmasına katkı sağlanmış olur.

i) Müeyyide Yönünden İman – Ahlâk İlişkisi :

aa) İman ve Müeyyide :

İnsan sorumlu bir varlıktır. Çünkü o, mükellefiyetlerini yüklenebilecek kapasiteye sahiptir. Sorumlu olan bir varlığın, vazifesini yapıp yapmadığına göre mükafat veya mücazat görmesi de bir zorunluluktur. Zira mükelleflik olunca, sorumluluk ve yaptırımda beraberinde gelmektedir.

⁶⁴⁴ Siddîki, Mazharuddin, Kur'an'da Tarih Kavramı, s. 45

Belli bir disiplinin sağlanması için, yeri geldikçe ödül ve cezaya başvurulması eğitim psikolojisi açısından son derece önemli ve gereklidir.⁶⁴⁵

İslami hükümler ceza veya mükafattan yoksun olan nasihatlar değildir. İrşad ve nasihatın yanında, yerine getirene mükafat, yapmayana da ceza kazandıracak niteliğe sahiptir. İslâm'daki ceza düzeni, inançla ilgili hususları ihtiva ettiği gibi ahlâk, ibadet ve muamelatla ilgili hususları da kontrolü altında tutmaktadır. Hayatın her yönünü kapsayacak bir genelliğe sahiptir.⁶⁴⁶

Mü'min bir kimse, her şeyi bilen ve gören, her şeyin mükafat ve cezasını veren bir Allah inancına sahip olduğu için, bütün hayatında dikkatli olacaktır. Onun îmanı, güzel şeylerin yapılmasını teşvik ederken; kötülüklerin karşısında bir set olarak duracaktır.

İslâm'a göre cezai müeyyide gerektiren bir davranışın hem dünyada, hem de ahirette bir karşılığı vardır. Cezanın bu denli kuşatıcı olması insanların maslahatı içindir. Örneğin İslâm'daki had cezaları malı, aklı, haysiyet ve namusu koruma gibi maslahat ve menfaati bütün beşeriyete ait olduğu için meşru kılınmıştır.⁶⁴⁷ Bundan dolayı Kur'an'da Allah'ın hûdutlarına riayet konusunda bütün insanlar uyarılmıştır.⁶⁴⁸

İnanmış bir insanın en büyük amacı Allah'ı memnun etmektir. Onun varlık nedeni bu amaç üzerine bina edilmiştir.⁶⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın iyilik edenleri,⁶⁵⁰ doğruları,⁶⁵¹ sabredenleri⁶⁵² hatalarından tövbe edenleri ve temiz olmaya çalışanları,⁶⁵³ sevdiği belirtilirken; kötü amellerden

⁶⁴⁵ Başaran, İbrahim Ethem, Eğitim Psikolojisi, s. 235

⁶⁴⁶ Zeydan, Abdülkerim, İslâm Davetçilerine, s. 96

⁶⁴⁷ İbn. Abidin, Reddû'l Muhtar, terc. ve şerh Ahmed Davudoğlu, c. 8, s. 162, İst. 1982

⁶⁴⁸ Bakara, 187, 229; Nisâ, 13, 14; Tevbe, 112; Talak, 1

⁶⁴⁹ Bakara, 207, 265; Mâide, 119; Tevbe, 10; Meryem, 55; Fecr, 28; Beyyine, 8; Zâriyat, 56

⁶⁵⁰ Bakara, 195; Mâide, 93

⁶⁵¹ Mâide, 42; Hucurat, 9;

⁶⁵² Bakara, 153, 155; A. İmran, 146; Enfal, 66;

⁶⁵³ Bakara, 222; Tevbe, 108

ahlâk bozukluğu ve fesatçılardan nefret ettiği,⁶⁵⁴ zalimleri,⁶⁵⁵ haddi aşanları,⁶⁵⁶ hainleri,⁶⁵⁷ müsrifleri,⁶⁵⁸ kendini beğenip, kibirlilik taslayanları⁶⁵⁹ ise sevmediği vurgulanmaktadır. Bir mü'mine düşen görev hayatını bu esaslar çerçevesinde şekillendirmektir. Ahlâki güzelliğe talip olup, çirkinliklerden uzak durması onun îmanının tabii bir sonucudur. Allah'ı razı edip, ebedi saadete ulaşmak bu hususlara uymakla mümkün olacaktır.

Kalplerine îman yerleşmiş olan insanlar, gerek Allah'a karşı duydukları sevgi, saygı ve hayadan; gerekse âhiret hayatında verilecek olan ceza korkusundan, gerekse de Allah'ın mükafatını elde etme isteğinden dolayı, İslâmî ölçülere – tabiatıyla ahlâki kurallara – muhalif davranmaktan çekinirler. Çünkü inanırlar ki, ilâhî emir kesin ölçüyü tayin etmiştir. “Her kişinin yaptığı iyiliği ve kötülüğü – ki kendisiyle o kötülük arasında uzun bir mesafe olmasını diler – hazır bulacağı günü bir düşünün. Kullarına karşı şefkatli olan Allah, size kendinden korkmanızı emreder.”⁶⁶⁰

Böyle bir ölçü, nefisleri kötülük ve isyandan alıkoymaya en büyük âmildir.

bb) Ahlâk ve Müeyyide :

Acaba müeyyidesiz bir ahlâk anlayışı düşünülebilir mi? Düşünülse bile pratikte ahlâki bir yaşantı sürdürülebilir mi? Kişinin herhangi bir davranış sergileyeceği zaman alacağı mükafatı veya göreceği cezayı düşünerek eyleme girişmesi ne ölçüde ahlâkidir? Yani müeyyide ve ahlâk kelimeleri ne ölçüde uyusmaktadır.

Ahlâk ve müeyyidenin bir arada olamayacağı, ahlâki davranışların sadece vazife olduğu için yapılması gerektiği, yoksa mükafat elde etmek ve

⁶⁵⁴ Bakara, 205; Mâide, 64; İsrâ, 38

⁶⁵⁵ A. İmran, 57; Mâide, 51, 72; A'raf, 44; Hûd, 18; Şûrâ, 40;

⁶⁵⁶ Bakara, 190; Mâide, 87; A'raf, 55;

⁶⁵⁷ En'fal, 58

⁶⁵⁸ En'am, 141; A'raf, 31;

⁶⁵⁹ Nisâ, 36; Nahl, 23; Lokman, 18; Hadid, 23

⁶⁶⁰ A. İmran, 30

müeyyideleri vardır. Bazıları sağlığı için içki içmez. İnsanların beğenisini kazanmak için yanlış davranışlardan kaçınır. Kanunlardan çekindiği için bazı suçlardan kaçınır. Fakat bunların hiçbirisi maksadı tam olarak temin edemez. Bu hususta gerçek müeyyide dindir.⁶⁶⁶ Dindar bir kişi için, Allah'ın, insandan hoşnut olmaması en büyük müeyyidedir. Çünkü dini hayatın bütün gayesi “Allah rızası”nın kazanılmasıdır. Bundan dolayı müeyyidesiz bir ahlâk anlayışının yerleşmesi ve etkili olması imkansızdır.

cc) İman – Ahlâk İlişkisi :

İnsan hayatı için ahlâkın kaçınılmaz oluşu inkar edilemeyeceğine göre, esas üzerinde durulması gereken mesele, ahlâk kanunlarının otoritelerini, cemiyete ne ölçüde kabul ettirebildiğidir.

Ahlâk sistemleri, fert ve cemiyet üzerindeki nüfuzlarına göre dini ve din dışı ahlâklar diye iki kısımda incelenebilir: Ahlâkın temelini zevke, menfaate, psikolojik ve sosyolojik hadiselerle dayandıran din dışı ahlâk sistemleri, insanın hareketlerini doğrudan doğruya şahsi menfaat esasına bağlar.⁶⁶⁷ Dolayısıyla bu tür ahlâk sistemleri ferdi her yer ve zamanda kontrol etme imkanına sahip değildir. Çünkü kanunlar zor ve şiddet kullanarak kötülüklerin bir kısmını ortadan kaldırabilir. Ancak kötülükleri tam manasıyla kalbten söküp atamaz. Böyle durumlarda fert kendisi için uygun ortamı bulduğu zaman kötü niyetlerini uygulamaktan çekinmeyecektir.

Belki burada kanunların bu tür olumsuzlukların önüne geçebileceği düşünülebilir. Evet toplumun işlerini düzenlemek, ilişkilerini sınırlamak için kanun gereklidir. Ancak kanunun, insanın davranışlarını tek başına kontrol altına alması mümkün değildir. Çünkü onun gücü dışa yeter, içe yetmez. Onun sınırı, genel ilişkileri içine alır; özelleri almaz. Onun görevi kötülük yapanı cezalandırmaktır; iyilik yapanı mükafatlandırmak değil. Üstelik kanuna karşı

⁶⁶⁶ Bilmen Ö. Nasuhi, Muvazza İlm-i Kelâm, s. 67

⁶⁶⁷ Malik b. Nebi, K. Kerim Mucizesi, s. 138

hile yapmak, vereceği cezadan kurtulmak da mümkündür. Onun için insan, dışından değil, içinden sevk ve idare edilmesi gerekir.

İslâm ise cemiyeti tanzim işini sadece kanunlara bırakmaz. Çünkü kanunlar, cemiyeti en aşağı derecede düzene koyarlar. Bundan aşağı bir hayat zaten düşünülemez. Bu sınır aşıldığında anarşi başlamış olur.⁶⁶⁸ Onun için, sadece kanunlarla huzurlu bir cemiyeti oluşturmak imkansızdır. Bu hususta daha başka güçlere de ihtiyaç duyulacaktır. İslâm bütün emirlerinde, dünya nizamının sağlanması için kanun ve adalete yer vermiş, şahsi meselelerde de ahlâk ve maneviyyâtı ön planda tutmuştur.⁶⁶⁹

Acaba insanda bulunan vicdan duygusu kişiyi ahlâki güzelliğe götüren bir faktör olarak görülemez mi? Evet belki vicdanın da iyiyi kötünden ayırdığı, oto kontrol vazifesi yaparak fert üzerinde bir yaptırım gücü oluşturduğu düşünülebilir. Ancak toplumda pek çok insanın menfaatleri gereği vicdanın sesine kulak vermedikleri, o fitri duyguyu devre dışı bıraktıkları sıkça rastlanılan bir durumdur. Onun için vicdan duygusu, kişiyi kötülöklere daldığı zaman kınayan ve uyaran bir güç olabileceği gibi.⁶⁷⁰ Duyarsız bir hale gelip, kötölöklere karşısında hissiz ve sessiz kalıp, hatta bizzat kötölöklere sevk edebilir.⁶⁷¹ Bununla beraber, dini eğitimle yetişen kişilerde daha hassas ve güçlü bir vicdan yapısı oluştuğu müşahade edilmektedir.⁶⁷² Dolayısıyla sosyal hayatın ahengini temin etmek için kişilerin manevi bir disiplin altına alınması gerekir. Hiç kimsenin görmediği yerlerde, kanunların yakalarına yapışamayacağı, delillerin örtbas edilebileceği durumlarda dahi insanları kötölöklere koruyacak bir kontrol sistemine ihtiyaç vardır. Allah'ın büyüklüğünü ve bir gün mutlaka yaptıklarımızdan hesaba çekeceğini, iyiliklere mükafat, kötölöklere ceza vereceğini kalp ve kafalara yerleştirmek gerekir. Bu

⁶⁶⁸ Özbek, Abdullah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, s. 121, Konya, 1988

⁶⁶⁹ Nedvi, Süleyman, İslâm Ahlâk Nizamı, terc. Ali Genceli, s. 59, İst. 1990

⁶⁷⁰ Kıyamet, 2

⁶⁷¹ Bakara, 74; Mâide, 13; En'am, 43; Haccc, 53; Hadid, 16

⁶⁷² Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 105

da ancak sağlam bir îmanla mümkündür. İnsanı içgüdülerinin esaretinden kurtarıp, üstün değerlere yükseltmek ve arzu edilen şekilde terbiye etmek için îman en büyük bir vasıtaadır. Günümüzde itaat ve disiplinin azalması, eğitimin maneviyattan gıdasını alamaması yüzündendir.⁶⁷³

Kant'a göre, bir dinin teorik yanı, ahlâka yardımcı olmuyorsa böyle bir dinin değerinden söz edilemez.⁶⁷⁴ Mesela, Hz. Musa özellikle adaleti, hizmetçi ve kölelere merhamet edilmesini istediği halde,⁶⁷⁵ Yahûdilerin tarihinde en az rastlanılan şey incelik: tevazu, dünya hayatını küçümseme vb. şeylerdir.⁶⁷⁶ Hristiyan inancında sevgi, sadakat ve ihtiyaç sahiplerine yardım önemli yer tutar. Bununla birlikte tarih boyunca Hristiyan toplumunda bu ilkelere çok fazla riayet edilmediği de görülmüştür.⁶⁷⁷

İslâm inancı ise, insanı ahlâklı olmaya sevk etmekle kalmaz, yapacağı rehberlik ve yerinde ikazlarla onu, şahsi çıkar duygularının esir edici ağır baskısından kurtarıp, mükemmele doğru götürür.⁶⁷⁸ İslâm'a göre insan kendi varlığını ve yaşantısını Allah'a borçludur ve bu borç asla ödenemez durumdadır. Dolayısıyla şuurlu bir mü'min ne kadar iyilik ve güzellik yaparsa yapsın, yaptığını yeterli görmeyecektir.

Kur'an, ahlâki vazifeleri uhrevi müeyyideye bağlamış, ceza korkusu ve mükafat ümidini işlemekle insanları kendilerini düşünmeye ve tedbirli olmaya sevk etmiştir.⁶⁷⁹ Cennet ümidi ve cehennem korkusunu vurgulamakla yetinmeyip, temel ahlâki ilke olarak Allah'ı sevmeyi ve O'nun razı olacağı şekilde bir hayat sürmeyi göstermiştir.⁶⁸⁰

Kısaca dinin tesis ettiği ahlâki nizamı, başka hiçbir otorite veya sistem gerçekleştiremez. Çünkü din, insanın hareketlerini devamlı surette

⁶⁷³ Balaban, M. Rahmi, İlim-Ahlâk-İman, s. 136

⁶⁷⁴ Aydın, Mehmet S., Tanrı-Ahlâk İlişkisi, s. 133

⁶⁷⁵ Çubukçu, İ. Agah, Ahl. Tar. Gör., s. 41

⁶⁷⁶ Nedvi, Ebu'l Hasen, Din ve Medeniyet Arasında, terc. Beşir Eryarsoy, s. 14, İst. 1986

⁶⁷⁷ Çubukçu, Ahlâk Tarihi Görüş., s. 44

⁶⁷⁸ Kandemir, Örnek İslâm Ahlâkı, s. 37

⁶⁷⁹ Bakara, 25; A. İmran, 12, 15; Nisâ, 13, 57, 93, 97, 122; Tevbe, 21, 72; İsrâ, 30, 31

⁶⁸⁰ Mâide, 119; Tevbe, 72, 100; Mücadele, 22; Beyyine, 8

gözetleyen murakıbbı kalbimize yerleştirmiştir. Kişiyi, etrafında kamuoyu mahkemesi ve daha da önemlisi ilâhî mahkemeye hesap vermekle baş başa bırakmaktadır. Bu inanca sahip olan şuurlu bir kimsenin kendi kendisini her an muhasebeye çekip, yanlış istikametlere yönelmeyeceği açıktır.

Bir kısım insanların vicdanları kararmış, haya perdeleri yırtılmış olabilir. Hukuki cezalardan kurtulma yollarını da bulabilirler. Ancak insanların kurtulamayacağı bir ilâhî adalet günü vardır. O gün: “kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”⁶⁸¹ İşte kalplere bu bilincin yerleştirilmesi, kötülüklerin önüne set çekip, insanları hayra yöneltecektir

4- İMAN ESASLARININ AHLÂKİ DAVRANIŞLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ :

Kur’andaki îman esasları; insanı iyilikleri işlemeye, kötülüklerden kaçınmaya ve yükümlülüklerini gerçekleştirmeye teşvik eden itici bir kuvvet durumundadır.

Biz şimdi Kur’anın belirlediği îman esaslarının kişilerin ahlâkî yapıları üzerindeki tesirini izah etmeye çalışacağız. Önce îman esaslarının temelini oluşturan ve diğer esasların kendisine bina edildiği “Allah inancının” ahlâkî davranışlar üzerindeki belirleyeceği konumunu ortaya koyacağız.

a) Allah İnancının Ahlâkî Davranışlara Etkisi :

Allah’ın varlığına, birliğine, yaratıcılığına her şeyi bildiği, gördüğü ve işittiğini, kudretinin her şeyi kuşattığına dair inanç tevhid inancının ve dünyaya bakışın temelini oluşturur.

İnanan bir kimsenin Allah’la olan ilişkisi Rab – kul ilişkisidir. Bu ilişkide kulun Rab’bine karşı kulluk vazifesini layımıyla ifa etmesi, yüklendiği emanetin şuurunda olması, belirleyeceği olmaktadır.

⁶⁸¹ Zilzal, 7-8

İnsan kendi başına bir amaç değildir. O, Allah'a aittir. İnanan kişinin hayatı, ölümü, bütün söz ve davranışları Allah içindir.⁶⁸² İnsanlarla ve diğer mahlukatla olan diğer ilişkilerinde bu hedef belirleyeceği olmaktadır. Küçük veya büyük, olumlu veya olumsuz yaptığı her şeyin Allah tarafından dikkate alınacağı inancı onun bütün hayatını ibadet ortamına dönüştürecektir. Böyle bir inancın ve beklentinin hakim olduğu bir hayat tarzında ise ahlâk bilincinin ve bu bilinci, davranış boyutunda sergileme kararlılığının yoğunluk kazanması tabidir.

Allah, insanı yaratan yaşatan, sayısız nimetler veren, kainatta bulunan canlı ve cansız her şeyi insanın hizmetine veren yüce bir varlıktır. Yani insan her şeyini ona borçludur. Dolayısıyla insan da yaratıcıya teşekkür etmesi, O'nu her şeyden ve herkesten çok sevmesi bir vefa gereğidir. Ancak bu sevginin kuru bir iddiadan ibaret olmayıp, ciddi bir belirtisi olmalıdır. O da yaratıcının istediği şekilde bir hayat sürmektir ki, bu hayat tüm güzellikleri, iyilikleri içermekte, çirkinlikleri ve kötülükleri ise dışarıda bırakmaktadır. Allah, istediği şekilde hayat süren gerçekleştirilmesini istediği ahlâki buyrukları yerine getiren kullarını kendisinin dostları ve " taraftarları" olarak müjdelemektedir.⁶⁸³ Dolayısıyla inanan bir insana bu hedefi yakalamak için uygun bir çaba sarf etmesi gerekmektedir ki, bu durum onu ahlâki duyarlılık hususunda motive edecektir.

Allah inancı inanan insanlarda, sadece bilgi temelli kesin tasdik düzleminde kalmaz. Allah'ı sevme ondan korkma saygı ve minnettarlık duyma, ona güvenme ve dayanma gibi duygusal yaşantı boyutu şekline de dönüşür. İşte bu durum insanlara karşı işlenen ahlâkın köklü bir dinamiği ve motive edici gücü olabilmektedir. Çünkü her hangi bir kişiye ahlâklı davranan insan aynı zamanda Allah'a karşı da ahlâklı davranmış olmakta, O'nun boyasıyla boyanmış O'nun ipine sarılmış, O'nun verdiği görevi yerine getirmiş, kısaca

⁶⁸² En'am, 162

⁶⁸³ Yunus, 62-63; Mâide, 55; Mücadele, 22

O'na kulluk etmiş olmaktadır. Bundan dolayı Kur'an Allah'ı hatırlamanın duygusal yaşantı doğurabileceği ve insana menfi niteliklerden koruyabileceği gerekçesiyle sık sık Allah'ı hatırlamayı tavsiye eder: "Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı anarlar....."⁶⁸⁴ Allah'ı unutmak ise hemen her türlü ahlâki olumsuzluğun kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü insan Allah'ı unutunca kendine yabancılaşmaktadır. Bu hususta Kur'an: "Allah'ı unutup da, Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın; onlar yoldan çıkmış kimselerdir."⁶⁸⁵ buyurur.

İyi ahlâkın ve bütün güzel huyların, asıl kaynağı Allah inancıdır. En güzel isimler ve en iyi fiiller Allah'ın isimleri ve fiilleridir. Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak ve vasıflarıyla sıfatlanmak ve onun gibi merhametli, şefkatli, affedici, adaletli, iyiliksever olmak; bunların zıddı olan gaddarlık, kincilik, zulüm, cimrilik ve kötülük gibi huylardan uzak kalmak, Allah inancının kaçınılmaz bir sonucudur.

Allah inancı, insanı nefsânî temayüllerine ve süfli arzularına esir olmasına engel olarak, insanda fikri ve ruhi değerlerin fazilet ve meziyetlerin; tamah, hırs, bencillik gibi aşağı ve bayağı arzulara kurban gitmesini de önler.

Dini temele dayanmayan bir ahlâk anlayışındaki ahlâki değerlendirme, iyi – kötü veya doğru – yanlış ekseninde şekillenirken; Allah inancının belirleyici olduğu bir ahlâk inancında ise bunlara ilaveten helal – haram ve günah – sevap gibi canlı motifler de devreye girmekte, insana gerçek kimliği ve dünyadaki görevi hatırlatılmaktadır.

Allah inancının ahlâk üzerinde etkili ve belirleyici olabilmesi için mü'minin Allah'a olan sevgisinin gerçekçi olması, bu sevginin yakınlarla, mala ve makama olan sevgiden daha üstün olması bir zorunluluktur. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur: "De ki: Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde ettiğiniz malları durgun gitmesinden korktuğunuz

⁶⁸⁴ A. İmami, 91

⁶⁸⁵ Haşr, 19

ticaret, hoşunuza giden evler, sizce Allah'tan Peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah'ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah fasık kimseleri doğru yola erdirmez.”⁶⁸⁶

Aynı durum korku içinde geçerlidir. Hiçbir korku, Allah korkusunun önüne geçmemelidir. Aksi bir durum Kur'an tarafından reddilmiştir: “..... Onlara savaş farz kılındığında içlerinden bir takımı hemen, insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar.....”⁶⁸⁷

Allah sevgisi ve korkusu emredilen fiillerin yapılmasında ve yasaklanmış fiillerden uzaklaşılmasında, insan için sevk edici bir rol üstlenmektedir. Ancak bunun tam olarak gerçekleşebilmesi için sevgide ve korkuda kırılmaların olmaması gerekmektedir.

Yine Allah'a inanan bir kişi şunu iyi bilir ve inanır ki, sadece Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı şeyler değerli ve geçerlidir. Yoksa insanların beğenisini kazanmak, birtakım dünyevi menfaatler elde etmek için yapılan ameller görünüşte güzel ve faydalı olsa bile Allah katında hiçbir değer ifade etmeyecektir.⁶⁸⁸ Zira Allah Kur'an'da, insanların ahirette Allah'ın huzuruna açık alınlı çıkabilmeleri için güzel ameller işlemelerini, ancak bunu yaparken, niyetin halis tutularak yapılan her şeyin sadece Allah rızası için yapılması gerektiğini işlemektedir.⁶⁸⁹

Görüldüğü üzere Allah inancı temiz bir hayatın ve ahlâklı bir yaşamın muharrik gücü durumundadır. Bu gerçek ortadayken, Allah'ın müdahil olmadığı bir hayatı isteyenler de vardır. Acaba bunun isteyenler kimlerdir ve niçin böyle bir hayatı istemektedirler? bu sorunun cevabını verebilmek için, Allah'ın koyduğu ilkelere, emir ve yasaklarına kısaca bakmakta fayda vardır: Allah her türlü zulmü, zinayı, sefahatı, heva va hevesi ilah edinmeyi, adaletsizliği, cehaleti, kibri, hasedi, kötü zannı, dedikoduyu,

⁶⁸⁶ Tevbe, 24

⁶⁸⁷ Nisâ, 77

⁶⁸⁸ Bakara, 263; Mâun, 4-6

⁶⁸⁹ Kehf, 110

içkiyi, kumarı, hırsızlığı vb. yasaklıyor. Buna karşın adaleti, iyiliği, sabrı, çalışmayı, ilmi, fazileti, infakı, zekatı, namazı, orucu, düşkünlere vermeyi, zayıfları gözetmeyi, yetimlere iyi davranmayı, ahde vefayı, emanetle sadakati, ana – babaya ihsanı gibi daha bir çok şeyi emir ve tavsiye ediyor. Bununla beraber Allah, emirlerin uyanlarını ödüllendireceğini, karşı gelenleri, hakimın kendisi olduğu, hiçbir şeyin gizli kalmadığı, iltimas ve rüşvetin geçmediği hiç kimseye haksızlık yapılmadığı adil bir mahkemede yargılayıp cezalandıracağını söylüyor.

Bu inancı benimseyip hayatını bu istikamette şekillendiren bir kişi ile; adil olan, yargılayan, hesap gören, her daim görüp gözetleyen bin Allah'ın olmadığı bir dünya özlemi içinde bulunan kimselerin hayata bakışlarını kıyaslamak, Allah inancının ahlâklı bir yaşam için ne derece etkili olduğunu ortaya koyacaktır.

Bütün amacı Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak olan bir kişi, bu duruma zarar verebilecek olan her türlü duygu, söz ve fiilden kaçınacak, gerekirse bu uğurda canını bile feda edebilecektir.⁶⁹⁰ Allah'ın rızasını düşünmekten başka hiçbir amacı ve beklentisi olmayan bir kişiden ahlâka muğayir ve insanların zararına tutum ve davranışların olması elbette düşünülemez.

Görüldüğü üzere ahlâk bilincinin etkili ve sürekli bir şekilde davranış boyutunda görülebilmesini en büyük teminatı sağlam bir Allah inancıdır.

İman esaslarının temeli olan Allah inancının ahlâki davranışlar üzerindeki etkinliğini ortaya koyduktan sonra; iman esaslarının ikincisi olan melek inancının insanların ahlâkı üzerindeki fonksiyonunu belirlemeye çalışacağız.

⁶⁹⁰ Bakara, 207

b) Melek İncasının Ahlâki Davranışlara Etkisi :

Meleklerle îman, Kur'an'da, Allah'a îmandan hemen sonra zikredilmiştir.⁶⁹¹ Çünkü diğer îman esaslarının kabulü meleklerin kabulüne bağlıdır. Zira ilahi kitaplar peygamberlere, melekler vasıtasıyla indirilmiştir. Melekleri kabul etmeyen bir kimsenin kitapları ve peygamberleri kabulü mümkün değildir.

Meleklerin gördüğü işler çok çeşitlidir. Bunlar arasında, mü'minlerce iyilik ve güzellik telkin eden, onları hayırlı işlere yöneltten, günahlardan uzak durmaları için gayret eden, onların affı için Allah'a yalvaran melekler de vardır.⁶⁹² İmana çağırıldığı halde, inkarı tercih edenlere ise meleklerin yaptığı, onlara Allah'ın gazabını hatırlatmaktan ibarettir.⁶⁹³

Meleklerin inanan insanların ahlâkları bir yapı oluşturmalarında manevi katkıları vardır. Çünkü melekler ferdi ahlâkın düzenli ve sağlıklı, içtimai nizamın sürekli ve makul bir tarzda işlenmesini temin ederler. Zira melekler insanlara iyiliği ilham ettikleri ve onları iyi yola sevk ettikleri için iyilik timsalidirler. Halk arasında ahlâkları, insanlara kötülüğü dokunmayan kimseler için "melek gibi" ifadesinin kullanılması meleklerin yukarıda belirttiğimiz. Özelliğine binaendir. Dolayısıyla meleklerle îman etmek, her iyi düşünceyi kabul etmek, ve onu hayatta uygulamaya çalışmak anlamına gelir. Zira gerçekte bir şeye îman etmek demek inandığı şeyi hareket ve davranışlarında ilke kabul etmek anlamına gelir. Böyle bir uygulama da insanı ruhen yükseltir. Bundan dolayı meleklerle inanmanın insanların manen yükselmesinde çok büyük bir rolü vardır. Bunun sonuçları da günlük hayatta ahlâki fiillerde kolayca görülür. Çünkü Kur'an'da insanın iki yanında bulunan meleklerin işlenen amelleri kaydettikleri haber verilmektedir: "Oysa yaptıklarınızı bilen, değerli yazcılar sizi gözetlemektedirler."⁶⁹⁴ Gerçi inanan

⁶⁹¹ Bakara, 285; Nisâ, 136

⁶⁹² Mü'min, 7-9

⁶⁹³ Mü'min, 10

⁶⁹⁴ İnfitar, 10-12; Ayrıca İsra, 13-14; Kâf, 17-18; Câsiye, 29

kişi bütün hal ve hareketlerinin Allah'ın gözetimi ve bilgisi dahilinde cereyan ettiğini bilir ve buna itikad eder. Ama bir de bu iş için iki meleğin özel olarak görevlendirildiğine ve bunların amel defterlerini yazdıklarına inanması elbetteki daha tesirli olacaktır. Yine aynı şekilde kabirde insanı sorguya çekecek olan Münker ve Nekir adındaki melekler de kişilere sorumluluk duygusunu ve hesap verme inancını yerleştirirler.

Görüldüğü üzere meleklerin gerek mü'minleri iyiliklere sevk etmek suretiyle yardım etmeleri, gerekse de yaptıklarından dolayı kabirde hesaba çekecek olmaları, onları ahlâki bilinç düzeyinin zirvesine ulaştıracaktır.

Her konuştuğu sözün ve yaptığı işin melekler tarafından kayda alındığını, ölüm sonrası göreceği muamelenin bu tutulan raporlara göre şekilleneceğine inanan bir kimsenin hayatı daha bir anlamlı ve düzenli olacaktır. Bu inanç onu kötülüklerden uzaklaştırırken, iyiliklere yönelmesine, ahlâklı ve faydalı insan olmasına katkıda bulunacaktır.

Melek inancının ahlâki yaşantı üzerindeki önemine temas ettikten sonra, îman esaslarının üçüncüsü olan ve melek vasıtasıyla peygamberlere ulaştırılan ilahi kitapların ahlâki davranışlar üzerindeki önemini ortaya koymaya çalışacağız.

c) Kitap İnancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :

Allah yarattığı insanı maddi ve manevi üstünlüklerle donattığı gibi ona doğruyu, iyiliği ve güzeli gösteren, hayat yolundaki zorlukları ve engelleri bildiren kitaplar da göndermiştir. Yani Allah insanı yarattıktan sonra da ilgisini devam ettirmiş, onu kendi haline bırakmamış, vahiy yoluyla insanla sürekli ilgilenmiş ve onun ilahi emirlere uyarak olgunlaşmasını sağlamıştır.

İlahi vahiy silsilesinin özünü oluşturan Kur'an'a inanmak ve bağlanmak ahlâki bir hayat için son derece önemlidir. Ancak Kur'an'a inanmaktan maksat, onun gösterdiği hayat düsturlarını benimsemek ve yaşamakla mümkündür. Zira Kur'an'da Allah, ayetlerine inandığını

söyleyenlerin tam bir bağılık ve itaat sergilemeleri gerektiğini vurgular. “Ayetlerimize ancak kendilerine hatırlatıldığı zaman secdeye kapananlar, büyüklük taslamayarak Rabbini överek yüceltenler, vücutlarını yataklarından uzak tutup korkarak ve umarak Rablerine yalvaranlar ve verdiğimiz rızıklardan sarf edenler inanır.”⁶⁹⁵

Allah insanlara kitap göndermek suretiyle onlara merhamet etmiş ve onların doğru yolu bulmalarına yardımcı olmuştur.⁶⁹⁶ Özellikle insan dünyaya nereden geldiği, kim tarafından ve niçin gönderildiği, ölüm sonrası nereye gideceği ve âkibeti konusunda ancak ilâhi kitaplar vasıtasıyla bilgilenmekte ve kendi durumunu ona göre değerlendirmektedir.

İlahi kitaplarda, erdemli bir hayatın bütün esaslarını belirten ilkeler mevcuttur. Her ne kadar üstün bir konumda yaratılan insana ayırıcı özellikler verilmiş ve üstün yeteneklerle de donatılmışsa da, üstlendiği görevin ağırlığı sebebiyle bu yetenekler yeterli gelmediğinden, Allah onu ilahi vahiyle de desteklemiştir.

Allah, gönderdiği kitaplarla ahiretin varlığını kesin bir şekilde ifade etmiş, ahiretteki muamelenin, dünyadaki amel durumuna göre değişeceğini bildirerek, insanları ahlâki anlamda duyarlı bir hale getirmiştir. Çünkü insan, aklının yardımıyla Allah'ın varlığının ve ahlâki doğrunun ne olduğunu bilme imkanı olduğu halde, ilahi bilgi olmadan ahireti ve orada olacak olanları bilememektedir.

Ayrıca ilahi kitaptaki ahlâki düsturlar subjektivizmi ortadan kaldırmakta bütün insanları kuşatıcı genel ilkeler belirlemektedir. Bu sebeple Kur'an kendinden doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayıran anlamında “Furkan” diye bahseder.⁶⁹⁷ İlahi kitapların amacı insana doğru yolu gösterip, önünü

⁶⁹⁵ Secde, 15-16

⁶⁹⁶ A. İmran, 3-4

⁶⁹⁷ Furkan, 1

aydınlatmak, iyiyi ve kötüyü tanıtmak, insanın yücelmesini sağlamaya dönük temel bilgiler verip, telkinlerde bulunmaktadır.

İnsan ahlâki anlamda zayıf yaratılmıştır. Onun üstün tarafları olduğu gibi zayıf yönleri de vardır. Bu zaaflar sebebiyle nefsin ve şeytanın etki alanında kalması muhtemeldir. İşte bu sebeple insanın, nefesine ve maddeye esir olmaması, arzularını dizginleyebilmesi için Allah'ın yardımına ihtiyacı vardır. Ancak insanın çoğu zaman Allah'ın yaptığı doğrudan ve dolaylı yardımdan gereği gibi yararlanamadığı da bir gerçektir. İşte ilahi kitap, insana ahlâki güzelliklere ulaşmasına mani olan engelleri hatırlatmakta ve onu dikkatli olmaya çağırmaktadır.

Kur'an, insanların ahlâki güzelliklere ulaşmasına mani olan engeller arasında inançsızlığa paralel olarak ortaya çıkan büyüklenme,⁶⁹⁸ kendini yeterli görme,⁶⁹⁹ düşüncesiz arzunun izlenmesi⁷⁰⁰ ve körü körüne bağlılık⁷⁰¹ gibi sebeplerin yanında şeytan faktörünü de dikkatlere sunmaktadır.⁷⁰²

İnsanın ahlâksızlığa yönelmesinde şeytanın vesvesesinin önemli bir tesiri vardır.⁷⁰³ “Korusuz bahçeye haşerelerin üşüştüğü gibi muhakkak ki biz kafirlere şeytanları gönderdik, onları günaha sevk ediyorlar”⁷⁰⁴ ayeti delaletince îmansız kalblere şeytanlar musallat olmaktadır. Çünkü îmansızlıkla şeytanlık arasında bir çekicilik vardır.⁷⁰⁵

Şeytanın faaliyeti temel olarak bir kimseyi şaşırtmak ve basiretini karartmaktır. Şeytan tek başına pek güçlü değildir. Onu asıl güçlü yapan insandaki irade zayıflığı, ahlâki cesaretin olmayışı ve gereken takvanın bulunmayışıdır. Şeytanın inananlar ve yalnız Rablerine güvenenler üzerinde

⁶⁹⁸ Bakara, 34-87; Casiye, 31

⁶⁹⁹ Leyl, 8; Alak, 7

⁷⁰⁰ Nisâ, 135; Sâd, 26

⁷⁰¹ A'raf, 28; Yunus, 78; Zuhurf, 22-23

⁷⁰² Bakara, 36; Yusuf, 5; Hicr, 39; Tâhâ, 117

⁷⁰³ A'raf, 27

⁷⁰⁴ Meryem, 83

⁷⁰⁵ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., c.4, s.30

fazla bir etkisi yoktur.⁷⁰⁶ Onun için insanın şeytana karşı Allah'a yönelmesi ve Allah'ın yardımını istemesi zorunludur. Kur'an'a göre Allah bize sadece yardım etmekle kalmaz, aynı zamanda O'nun tarafında olanın mutlaka kazanacağını da vaat etmiştir.⁷⁰⁷

Görüldüğü üzere Kur'an, insanı, doğru yoldan uzaklaştıran engeller konusunda bilgilendirmekte ve uyarmaktadır.

Demek ki ilahi kitaplar insana rehber olarak Allah tarafından bahşedilmiştir. Gerek mutlak ahlâk bilgisinin öğrenilmesi, gerekse davranış boyutunda gösterilmesi aşamasında ilahi kitaplar insanları aydınlatmışlar ve motive etmişlerdir. Bu kitaplara inanan ve içindekileri uygulayan bir kimse elbette her bakımdan örnek bir insan tipini oluşturacaktır. Çünkü bütün iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağı Allah'tır. Allah'ın gönderdiği kitaba uygun bir hayat süren bir kimse ise, ahlâki kemalâtın zirvesine ulaşmış demektir. Bu bilinç düzeyine ulaşan kimseden güzel ahlâka aykırı tavır beklenemez.

İlahi kitaplardan sonra şimdi de insanlığın ahlâki önderleri olan Peygamberlerin, ahlâki güzelliklerin yerleştirilmesi ve tatbik edilmesi hususundaki katkılarını izah etmeye çalışacağız.

d) Peygamber İnancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :

Allah'a meleklerine ve kitaplarına inanan kimse, O'nun vahyine muhatap olan, emirlerini yayan ve öncelikle bizzat uygulayıp insanlara örnek olan peygamberlerine de inanır. Çünkü insan manevi olgunluğa ve ahlâki yüksekliğe Peygamberler ve onların getirdikleriyle daha kolay ulaşır.

İnsan aklının cevaplamaktan aciz kaldığı, insanın öncesi ve sonrasıyla ilgili sorulara, vahye muhatap olan Peygamberler doyurucu bilgiler vermişlerdir. Peygamberler insan toplumunun ahlâki ve insani erdemlerle donanması için hem teorik bilgiler vermişler hem de canlı bir vahy olarak, pratiğini göstermişler ve insanları yaklaşımakta olan

⁷⁰⁶ Nahl, 99; İsrâ, 65; Hicr, 42

⁷⁰⁷ Mâide, 56

büyük gün konusunda uyarmışlardır. Ki insanın Allah'ın huzurunda söyleyeceği bir mazereti olmasın.⁷⁰⁸

Yani Allah, yaratmış olduğu insanları başıboş bırakmamıştır. Bir yandan onlara akıl, irade ve güç vermiş, onları maddi ve manevi melekelerle donatmış; diğer taraftan da lütfunun bir eseri olarak kendi içlerinden birisini Peygamber olarak göndermiştir. İnsanlar arasından birisini seçip Peygamber olarak göndermek sünnetullahtır. Bu durum ilk insandan başlayıp, son Peygamber Hz.Muhammed'e kadar devam eden bir uygulamadır.

Kur'an; Peygamberleri, bazen Allah tarafından seçilmiş ve ayırdedilmiş olmalarıyla, bazen muhabbet ve rızasına nailiyetle, bazen de bağışladığı ve en yüce sıfatlarla, akıl, ahlâk, ve çalışma kabiliyetleriyle zikreder. Bu zikredilenlerin herbiri onların, halkın en seçkini, insanlığın en olgun örneği, Allah'ın risalet vazifesini kuvvet ve liyâkatle yüklenmeye, halkı Allah'a davet etmeye en layık en enerjik insanlar olduklarına delalet eder. Çünkü Allah, risalet vazifesini nereye, kimin omuzları üzerine koyacağını en iyi bilendir.⁷⁰⁹

Allahın Peygamber olarak seçtiği kimseler üstün ahlâki meziyetlere sahiptirler. Kur'an'da Peygamber Efendimize hitaben "şüphesiz sen yüksek bir ahlâk üzeresin."⁷¹⁰ buyurulmaktadır. Peygamberler, insanlığın ahlâki önderleridir. Bundan dolayı Allah Teala, çok küçük bile olsa ahlâki açıdan yanlış olan davranışlarını belirterek onları uyarmıştır.⁷¹¹

Bütün Peygamberler insanları Allah'a kul olmaya ve asla O'na şirk koşturmaya çağırmışlardır.⁷¹² Peygamberler gönderildikleri toplumları iyiye, güzele ve doğruya çağırmak suretiyle yüksek ahlâki meziyetlere sahip toplulukların oluşmasının zeminini hazırlamışlardır.

⁷⁰⁸ Nisâ, 164-165

⁷⁰⁹ Nisâ, 125; En'am, 124; A'raf, 144; Tâhâ, 39, 43; Sad, 17, 30, 45-48; Hûd, 75, Enbiya, 51; Safat, 108

⁷¹⁰ Kalem, 4

⁷¹¹ Hûd, 45-47; Mûmtahine, 4; Abese, 1-10

⁷¹² Nisâ, 36; Mâide, 72; A'raf, 59, 65, 73, 85; Hûd, 50, 61; Mû'minun, 23, 32, Lokman, 13...

İnsanlık tarihi boyunca, yeryüzünde Peygamberlerin davetinden uzak kalmış hiçbir kavim yoktur.⁷¹³ İnsanların tevhid akidesini içeren dinlerden yüz çevirmesi üzerine, onların bozulan dini anlayışlarını yinelemek, onlara hakkı tanıtmak ve insanların ahirette karşılaşacakları durumu kendilerine haber vererek davranışlarını düzeltmeleri için, Allah tarafından Peygamberler gönderilmiştir.⁷¹⁴ Peygamberlerin davetlerine ilk olarak uyanlar ise genellikle fakir ve kimsesizlerden oluşmaktaydı.⁷¹⁵ Ayrıca toplumdaki ahlâki kokuşmuşluktan memnun olmayanlar da ilâhî davete hemen olumlu tepki veriyorlardı. Arzularının peşinde koşan şımarık hakim sınıflar ise menfaatlerinin zayi olacağı korkusuyla Peygamberlere ilk karşı çıkan kimseler olmuşlardı.⁷¹⁶ Çünkü onlar toplumun ahlâki değerlere yönelmesi durumunda, nefsanî isteklerini yerine getiremeyeceklerinin farkındaydılar.⁷¹⁷ Onun için bazıları için kitap ve elçinin hiçbir anlamı olmamıştır.⁷¹⁸

Allah'tan bir lütuf olarak her kavme kendi içlerinden ve kendi dillerini konuşan peygamberler gönderilmiştir.⁷¹⁹ Çünkü insanlar kendi cinslerinden olanlara ve kendi dillerini konuşanlara karşı yakınlık duymaktadırlar.⁷²⁰ Peygamberin tebliğ ettiği mesajın anlaşılması için, bu, Allah'ın kullarına bir lutfudur ve Allah'ın adaletidir.⁷²¹

Milletler kendi asırlarında medeniyetin ve ilmi keşiflerin en üstün basamaklarına yükselseler bile, Peygamberlerin tebliğ ettiği vahiy ilmine muhtaçtırlar. Eğer bu mesaja duygusuz kalır ve onu terk ederlerse, bu durum onların büyük bir tehlikeye karşı karşıya olduklarını gösterir. Aslında yüksek bir medeniyete, zeka ve deha yönüyle darb-ı mesel olacak kadar zengin

⁷¹³ Yunus, 47; İsrâ, 15; Nahl, 36; Kasas, 59

⁷¹⁴ Bakara, 213; Sebe, 28

⁷¹⁵ Hûd, 27; Şuarâ, 111-114; Abese, 1-12

⁷¹⁶ Sebe, 34; Zuhurf, 23; Vâkıa, 45

⁷¹⁷ Hûd, 78,79,85-87; Şuarâ, 167; Neml, 54-56

⁷¹⁸ Bakara, 16

⁷¹⁹ A. İmran, 164; İbrahim, 4

⁷²⁰ Mâturîdî, Te'vilatü Ehli's Sünne, s. 308, Kahire, 1971

⁷²¹ İbn Kesir, a.g.e., c. 4, s. 397

ilimlere ve metotlara sahip olan nice milletler kendini beğenmek, kibirlenmek ve ilmiyle şırmamak yüzünden inkar çemberinin içine düşmüşler, insani ve ahlâki erdemlerini kaybetmişler ve sonunda helâk olup gitmişlerdir.⁷²² Günümüz dünya milletlerinin de geçmiş kavimlerden pek farklı olmadıkları görülmektedir. Onun için bu gün de ilim, fen, teknik açısından son derece ilerlemiş olan toplumların ilâhî mesaja dünkü toplumlardan daha az ihtiyaç duyduğu söylenemez. İnsanların ahlâken olgunlaşması ilâhî kaynaktan beslenmelerine bağlıdır.⁷²³

Hak yoldan ayrıldığı zaman insanı doğru yola getirip düzeltmek, ahlâki bozulduğu zaman onu güzel ahlâk ile bezemek, elden çıktığı ve kaybettiği zaman onu tekrar insan haline getirmek her Peygamberin en önemli vazifesidir.

Risalet görevi, Allah'ın bir rahmetidir. Ayrıca insandaki ahlâki idrakin ve davranışların eksikliği de temel olarak risalet görevini gerektirmektedir. Peygamberler hassas ve yıkılmaz şahsiyetleri ile sarsılmadan ve korkusuzca ilâhî tebligatı ilan ederek insanları uyusukluk ve düşük ahlâki gerilim durumundan kurtarmışlardır.⁷²⁴

Bütün Peygamberlerde olduğu gibi, son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'de îman ve ibadet konularının yanında, ahlâk konularını da ıslah ve ikmal için gönderilmiştir. Peygamber Efendimizin kendisinin güzel ahlâki tamamlamak için gönderildiğini⁷²⁵ söylemesi de bu hususa işaret etmektedir.

Allah Rasulü'nün ilâhî mesajı kısa bir sürede bütün Arabistan'a yaymasında ahlâki kişiliğinin önemi büyüktür. Çünkü o bütün Mekke halkı tarafından doğru, dürüst ve güvenilir olarak biliniyor, hiç kimse ahlâki kişiliği konusunda olumsuz bir şey söyleyemiyordu. Cafer b. Ebu Talib'in Habeş

⁷²² A'raf, 74-78; Kasas, 76-81

⁷²³ Fazlur Rahman, Ana Konuları Kur'an, s. 179

⁷²⁴ Fazlur Rahman, Ana Konuları Kur'an, s. 177

⁷²⁵ Muvatta, Hüsnü'l Halk, 8

Kralı Necâşi'ye verdiği cevaplar ve Ebu Süfyan'ın Müslüman olmadan önce Bizans İmparatoru Herakliyus'e Peygamber Efendimizin kişilik yapısı hakkında söylediği sözler aynı gerçeği ortaya koyuyordu.⁷²⁶

Bütün Peygamberler gönderildikleri toplumlara ahlâki önderlik yapmışlar, onların salim fitratlarını korumaları için gayret sarf etmişlerdir. Hiçbir Peygambere inansın veya inanmasın, ahlâki noksanlık konusunda eleştiri yapılmamıştır. Bilakis onların her bakımdan temiz olduğu itiraf edilmiştir.⁷²⁷ Çünkü Peygamberler her bakımdan emin, sözü özüne uygun insanlardır. Aksi halde “niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”⁷²⁸ ilâhî hitabına muhatap olurlardı ki, böyle bir durum Peygamberler için düşünülemez.

Allah insanlara gerçek kimliklerini ve görevlerini hatırlatmak ve onları ahlâken arındırmak için, nübüvvet müessesesi ile insanlık tarihine müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerde görev alan peygamberler ya bir çağırın açıcısı, ya da kendisinden önce açılmış bir çağırın müceddidi ve sürdürücüsüdür.

Peygamberler her bakımdan mükemmel ve örnek insanlardır. Her müessesede davasına ihanet eden dava adamları görülmüştür. Ancak nübüvvet müessesesinde bunun örneğine rastlanamaz. Çünkü bunları, kişinin sadece geçmişine değil geleceğine de vakıf olan, sadece dış dünyasını değil, iç dünyasını da tanıyan Allah seçmektedir.

Peygamberlere inanmamak ve onlara düşman olmak, erdeme, değişmez insani değerlere, ahlâka, adalete, insanın şeref ve haysiyetine kayıtsız kalmak demektir.

İnsanlara, insanca muameleyi emreden, her türlü kötülük ve ahlâksızlıktan sakındıran, çevreyi korumayı imandan bir şube, hayvanlara iyi muameleyi bir görev, ağaç dikmeyi bir ibadet olarak niteleyen bu insanlar,

⁷²⁶ Abdulvahhab, Muhammed b., Muhtasar Siretü'r Rasul, s. 64-65, Medine, H. 1410

⁷²⁷ A'raf, 82; Hûd, 62

insanlığın ufkunu açan ve yücelmesini sağlayan örnek şahsiyetlerdir. Bütün peygamberler bunların sadece savunucusu değil, aynı zamanda uygulayıcısı da olmuşlardır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Peygamberler hem imâni, hem de ahlâki konuları yerleştirmek, toplumları sefalet ve rezalet ortamından kurtarıp temiz bir yapıya kavuşturmak için gönderilmişler ve bu uğurda hayatlarını vakfetmişlerdir. Onun için Peygamber ve Onun taşıdığı ilâhî mesaj olmadan toplumları ıslah etmek, toplumsal işleyişi ahlâki zemine oturtmak mümkün değildir.⁷²⁹ Zaten bugün yeryüzünde bütün insanlığın benimsediği ahlâki faziletlerin dayandığı tek mesned nebevi bilgiler ve vahiylerdir.

Peygamberler ve onların getirdiği mesaj olmadan, ahlâki faziletleri içeren ferd ve toplum yapısı oluşturmak son derece zordur.

Peygamberlerin erdemli bir hayat, ahlâklılı bir fert ve toplum oluşturmasındaki hayati önemine temas ettikten sonra şimdi de Kur'an'da Allah'a îmanla birlikte en çok zikredilen îman esaslarından, ahiret gününe îmanın, ahlâk anlayışının yerleştirilmesindeki işlevini izah etmeye çalışacağız.

e) Ahiret İncancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :

İnsanın öldükten sonra tekrar dirileceğine, bu dünyada yapıp etmelerinin hesabını ahirette, Allah'ın mutlak adaleti önünde vereceğine ve sonuçlarını göreceğine inanma, İslâm îmanının altı şartından birisidir.⁷³⁰ Çünkü Kur'an bizim Allah'tan geldiğimizi ve yine O'na döneceğimizi bildirmektedir.⁷³¹

Ahiret, Allah'ın insanlığın geleceğine olan bir müdahalesidir. Dünya ahiretin habercisi, ahirette dünyanın iz düşümüdür.

⁷²⁸ Sâf, 2

⁷²⁹ Cum'a, 2

⁷³⁰ En'am, 92; Yunus, 26-27; Neml, 3; Ankebut, 64

⁷³¹ Bakara, 156; A. İmran, 55; Mâide, 48; Enbiya, 93

İnsana irade verildiği için ahiret de verilmiştir. Ahiret olmasaydı insanın; aklı, şuuru, iradesi olmayan varlıklardan, ölüm – hayat ilişkisi açısından fark olmazdı. İnsanın ayrıcalıklı bir konumu olması, dünyada her yaptığı seçimin ödül ve cezasını görecektir olmasından dolayıdır.

İslâm Dininde âhiret fikri yalnız âhiret günü için değildir. Âhiret dünya içindir. Başka bir deyişle, ahiretin varlığının gayesi âhiret değil, bu dünyadır. Dünya ile âhiret birbirine bağlıdır. Dünya ahiretin tarlası ve âhiret için olduğu gibi, âhiret de dünya için, bu dünyanın nizam ve düzeni içindir. Din, bu dünyanın nizam ve düzeni için gelmiştir.⁷³² Çünkü âhiret hayatında sorumluluk yoktur. İnsan öteki dünyadaki değerini buradan götürecektir. İnsanların dünyada dinin istediği en üstün seviyeye ulaşabilmelerinde ahiretin rolü büyüktür.⁷³³

İnsanın çoğu zaman, hayatın gayelerine dikkat etmeyerek ve devamlı ahlâk kurallarını çiğneyecek kadar bencil, dar ve maddi çıkarları peşinde gömülmüş olduğunu görebiliriz. Allah'a ve âhiret gününe iman, hayatın bir hedefini gösterir. Ve o doğrultuda hareket edilmesini sağlar.

Âhiret gününe iman, insanın içine bütün davranış ve sözlerinde - bunların sevap ya da azaba mahkum oldukları temeli üzerinden- sorumluluk şuurunu yerleştirir. İnsanın, hayatını en derin bir biçimde kavrayıp, yakalayarak onu süfli arzulara dayalı başboş bir yolculuk olarak kabul etmeyecek bir konuma getirir. Bu konuma ulaşan insan, hayatı başından sonuna sorumluluğun hüküm sürdüğü dosdoğru bir çizgi olarak görecektir, hayatını, sevap ve azabın, söz konusu olduğu bir âhiret hayatının varlığı şuuru içerisinde yaşayacaktır.⁷³⁴ Zira ahirette mü'mini kurtaracak, onu himaye edecek ancak salih amellerdir. Hiçbir fidye onu küfür ve ma'siyetin cezasından kurtaramaz.

⁷³² Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, s. 22, Konya, 1986

⁷³³ Atay, Hüseyin, Kur'an'a Göre İman Esası, s. 79, Ankara, t.s.

⁷³⁴ Fadlullah, M. H., Min Vahyi'l Kur'an, c. 3, s. 173

Ahirette altın, gümüş veya diğer kıymetli maların tartılması yerine amellerin tartılması vardır. O gün kişi elinden gelse dünya dolusu altın vererek günahlardan kurtulmak isteyecek, ancak bütün bu türlü alış verişler reddedilecektir.⁷³⁵

Her gün namazda defalarca “Ya Rab! Hesap gününün mutlak hakimi sensin. Yarın huzuruna çıkıp bütün söz, hal ve hareketlerimin hesabını sana vereceğim.” diyen ve bunu inanarak söyleyen bir kimsede, yüksek bir ahlâk ve yüce bir hukuk anlayışının bulunması gerekir. “Ömrünü nerede tükettin, malını nereden kazandın, nereye harcadın.....”⁷³⁶ şeklindeki sorulara muhatap olacağına inanan bir kimse mutlaka yaşantısına dikkat edecektir.

Âhiret gününe îman, mü'mine, mutlak adalete dayanan ferdi mesuliyeti yükler. Bu prensip, mü'mine kendi değerini öğreten ve iç aleminde uyanıklığı hakim kılan en kuvvetli bir prensiptir. Ferdi mesuliyet ve şahsi hesap ilkesi, bir terbiye prensibi ve mü'mine gerçek değerini veren İslâm'ın bir faziletidir. Ahirette kainatın yaratıcısı önünde hesap verme duygusu toplumdaki kötülükleri, fitne ve fesadı, her türlü olumsuzlukları önleyen en büyük etkidir.⁷³⁷

Bu dünyada doğru ile yanlış, haklı ile haksız birbirine karışabilmekte; bazı suçlar cezasız kalabildiği gibi, bazı iyilikler de mükafatsız kalabilmektedir. Bu durumda insan doğru ile yanlışın, haklı ile haksızın kesinlikle ayırt edildiği, iyiliğe karşı mükafat, kötülüğe karşı cezanın verildiği, bir günün mutlaka olması gerektiği neticesine mantıken de varabilmektedir. Bu durum hem insanı rahatlatmakta, hem de hayatta dikkatli ve bilinçli olmasını sağlamaktadır. Aksi takdirde insan boş yere yaratılmış, boş yere yaşamış ve herkesin yaptığı yanına kâr kalmış olurdu. Bu da toplumda fitne ve fesadın ve her türlü haksızlık ve ahlâksızlığın kol gezmesine sebep olurdu.Çünkü ahirete

⁷³⁵ A.İmran, 91; Mâide, 36; Yunus, 54; Ra'd, 18; Zümer, 47; Hadid. 15

⁷³⁶ Tirmizi, Kıyamet, 1

⁷³⁷ Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat, s. 26

inanmayan, her yaptığıının yanına kâr kalacağını, hesabın ve cezanın olmayacağını sanan bir kimsenin maddi menfaati için, dünyada ceza görmeyeceğini garanti ettiği an yapamayacağı kötülük yoktur.⁷³⁸

Âhiret gününe inanan mü'min, ilâhî hoşnutluluğun daima bencil duygulardan uzak, gösterişsiz ve samimi niyetle girilen hayırlı işlerde olduğunu bilir, bunu hayatında prensip haline getirir. Allah'ın huzurunda kendisini zor durumda bırakacak her türlü çirkin davranışlardan uzak durmaya gayret sarf eder.

Kişi inandığı gibi yaşar, inancıyla paralellik arz etmeyen bir tutum ve davranış sergilediğinde, vicdanen rahatsız olur. Bu durum onu, inancının gereği olan sorumluluk bilincine ulaşmasını ve bunun gereklerini yapmasına götürür. Allah ve âhiret inancı temeline dayanan sorumluluk anlayışı dünya ile sınırlı değildir. Ölüm ötesini de içine almaktadır.

Eğer ölüm bir yokluk olarak kabul edilirse, ahlâki davranmakla, ahlâksız davranmak arasında bir fark kalmamakta, ahlâki yönden olgunlaşmak için gayret sarf etmek de anlamsız kalmaktadır.⁷³⁹

Kur'an, dünya ve ahireti birbirinden ayırmayarak, bunların birbirlerine bağlı olduğunu vurgular. Kişilerin dünya hayatında sergilediği ahlâki muhtevalı davranışlar görevli melekler tarafından yazılmaktadır.⁷⁴⁰ Ahiretteki yargılama, mükafat ve ceza da bu yazılanlara göre olacaktır.⁷⁴¹ İşte bu inanç fertlerin ahlâki güzelliklerle bezenmelerine yol açacaktır. Her ne kadar insan yaratılış itibarıyla ahlâki doğruyu kavrama gücüne sahip olsa bile, bir takım iç ve dış etkenler insana bu noktada uygulama imkanı vermemektedirler.⁷⁴² Kur'an bu noktada insanın fitri özelliklerini de dikkate alarak müspet gelişim için âhiret inancını kullanmaktadır.

⁷³⁸ S.Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat, s. 30

⁷³⁹ Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, s. 192

⁷⁴⁰ İsrâ, 13-14; Kaf, 17-18; Casiye, 29; İnfitar, 12

⁷⁴¹ A'raf, 13-14; Hakka, 19-25

⁷⁴² Bakara, 243; Nisâ, 28; Mâide, 116

Kısaca âhiret inancı, orada inceden inceye hesap sorulacağı fikri, zerre kadar bile olsa iyilik veya kötülük yapanların karşılıklarını göreceği, torpilin ve kayırmanın olmayacağı inancı, insanın günlük yaşayışında kötülüklerden caydırıcı bir tesir yapar. Kötü halini düzeltmede insana yardımcı olur. İnsanları iyilikte yarışmaya, ahlâklı hayat sürmeye teşvik eder. Âhiret inancı olmayan bir insanın inananlar kadar düşünceli hareket etmesi mümkün değildir.

Kişinin davranışlarının kontrollü olabilmesi ve müspet yönde gelişebilmesi için, sorumluluk duygusunun gelişmiş olması gerekir. Bunun için de ölüm ötesini gören ve ona göre hazırlık yapan bir hayat anlayışına sahip olması zorunluluğu vardır.

Şimdi de îman esaslarının sonuncusu olan “kaza ve kader inancı”nın ahlâki güzelliklerin sergilenmesindeki rolüne temas edeceğiz.

f) Kaza ve Kader İnancının Ahlâki Davranışlara Etkisi :

Kaza ve kaderin tarifi konusunda Kelâm mezhepleri arasında görüş birliği olmamakla beraber, genel olarak kader; Allah’ın kainatta olacak olan olayları ezelde bilmesi ve takdir etmesi; kaza da yeri ve zamanı geldikçe bu olayları yaratması olarak tarif edilir.

Kaza ve kadere îman konusu muhteva olarak Kur’an’ın pek çok ayetinde işlenmekle birlikte, îman esaslarının topluca sıralandığı yerlerde ayrı bir unsur olarak zikredilmemiştir.⁷⁴³ Çünkü bu îman esası Allah’a îman ile ilgilidir. Allah’a îmanın içerisinde zaten mevcuttur. Zira bu esasla, Allah’ın tek yaratıcı olduğu, sonsuz kudret, irade ve ilme sahip bulunduğu teyit edilmiş olmaktadır.

Ancak meşhur “cibril hadisi”nde, îmanın altıncı unsuru olarak bu esasa da yer verilmiştir.⁷⁴⁴ Şüphesiz bu, Kur’an’da olmayan bir şeyi ilave

⁷⁴³ Bakara, 177, 285; Nisâ, 136

⁷⁴⁴ Buhârî, İman, 38; Müslim, İman, 1; İbn Mace, Mukaddime, 9

değil, bilhakis onda zaten var olan bir prensibe dikkatlerin çekilmesinden ibarettir.

Kader inancının muhteva olarak Kur'an'da var olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Kur'an'da buna şöyle işaret edilir: “Yer yüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce o, Kitab'da bulunmasın. Doğrusu bu Allah'a kolaydır.”⁷⁴⁵

Kader inancı insana hür olduğunu, gücü yettiği her şeyin üstesinden gelebileceğini öğretir. Gücünü aşan durumlardan ise sorumlu olmadığını kavratır.

Bu inanç ile insan, insanın ve kâinatın bir tesadüfün eseri olmadığını, varlığının bir manası bulunduğunun şuuruna erer. Bu da insana sorumluluk verir. Bu duygu insana, zamanın değerli olduğunu öğretir. Sorumluluğunu idrak eden bir kişi ise gerçeği söylemekten, hakkı savunmaktan çekinmez. Bundan dolayı başına gelebileceklerden korkmaz. Cesur ve sabırlı olur.

Bu inanç sayesinde insan, her şeyin Allah tarafından takdir edilmiş olduğunu bildiğinden, her hangi bir musibet ve başarısızlık karşısında soğuk kanlı, sağlam, dayanıklı olur ve teselli bulur. Bununla beraber herhangi bir nimete kavuştuğu veya başarıya ulaştığı zaman da alçak gönüllü olur, şımarıp gurura kapılmaz. Bunun kendisine Allah'ın bir ihsanı olduğunu bilir. Allah'ın kendisine verdiği nimetleri ve imkanları en faydalı, en verimli ve en güzel şekilde kullanmaya çalışır.

İnsanın iradesi dışında cereyan eden olaylar da vardır. Başa gelmesi mukadder olan bir şey mutlaka gelecektir. Bizim için kötü görünen şeylerde belki de hayırlar gizlidir. Bize iyi gibi görünen bir şey de belk ibizim için kötü olabilir.⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Hadid, 22

⁷⁴⁶ Bakara, 216

Görüldüğü üzere kaza ve kader inancı, zorluklar ve tehlikeler karşısında mü'min için büyük bir moral ve güç kaynağı olmaktadır. Bu inanca sahip olan bir mü'minin tavrı daima şöyledir: "... Allah'ın bize yazdığından başkası başımıza gelmez. O bizim mevlâmızdır. İnananlar Allah'a güvensin."⁷⁴⁷

İslâm sadece îmandan ibaret değildir. Onun ibadet ve ahlâk gibi vazgeçilmez fonksiyonları da vardır. Pek çok Kur'an ayetinde insanın Allah'a nasıl, ne şekilde ve hangi duygular içerisinde ibadet yapacağı bildirilir. Çünkü ibadetin insan hayatını anlamlandırma ve düzenlemede belirleyici bir rolü vardır. Biz şimdi îmanın bir sonraki aşaması olan ibadetin ahlâki fonksiyonu üzerinde duracağız.

9- İBADETİN MANASI VE AHLÂKİ FONKSİYONU :

a) İbadetin Manası :

İbadet genel anlamıyla Allah'a boyun eğmek, O'na itaat etmek, tevazu göstermek, Allah'ı yücelterek kendi güçsüzlüğünü itiraf etmek, O'nun emirlerini yerine getirmek anlamlarına gelir. Yaratana karşı sonsuz bir sevgi ve kamil bir tevazuyu içeren ibadet, kulun söz ve fiil her şeyini Allah'a has kılmasıdır.⁷⁴⁸ Yani ibadet, kulun Allah'a karşı sevgi, saygı, bağlılık, şükran ve acizlik duygularını ifade eden davranışlarını içine almaktadır.

Bu anlamda namaz, oruç, hacc, zekat, kurban gibi belirli şekilleri ve zamanları olan ibadetlerin dışında; ana – babaya iyilik, yakın ve akrabalara iyi muamele; yetimlere, yoksullara, hayvanlara, çevreye karşı duyarlılık; doğru sözlülük, cömertlik, emin olmak, ahde vefa göstermek gibi ahlâki fiillerin hepsi ibadet kapsamına girer. Kısaca Allah'ın razı olduğu bütün söz, fiil ve kalbi amellerin hapsi bir ibadettir. İbadet, insanın bütün hayatını kuşatan bir

⁷⁴⁷ Teybe, 51

⁷⁴⁸ İbn Manzûr, a.g.e., c. 3, s. 27; Mâturîdî, Te'vilâtü Ehl'is Sünne, s. 1968, Kahire, 1971; Cürcânî, Ta'rîfat, s. 59; Kardavî, Yusuf, Tevhîdîn Hakikati, terc. Mustafa Özel, s. 24, İst. 1995

İslâmî hayata sahiptir. Zaten insanın da hayatta bulunma amacı ibadettir. İbadetin bu genel anlamı Kur'an'da şöyle ifade edilir: "Ben cinleri ve insanları sadece bana ibadet etmeleri, kulluk yapmaları için yarattım."⁷⁴⁹

b) Ahlâki Fonksiyonu :

İbadetler, insanın kainata, insanlara ve eşyaya bakışını etkilemekte ve onun dünya görüşünü yeni baştan düzenlemektedir.

İbadetler ile kemâlât seviyesine ulaşan bir îman, nefisi arıtır, onu terbiye eder ve kişinin ahlâki anlamda örnek bir şahsiyet olmasını sağlar. İnsanın yaratılış sebebi, sadece ve sadece Allah'a kulluk, O'na ibadettir.⁷⁵⁰ Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberler insanları Allah'a kulluğa, ibadete davet etmişlerdir.⁷⁵¹

İbadetin en yüksek derecesi, Allah'a -herhangi bir menfaat düşüncesi ile değil- ancak Allah olduğu için tam bir tazim ve ihlas ile bağlanmak ve itaat etmektir. İslâm'da ibadet kainatın yaratıcısı olan Allah Teâlâ ile devamlı temas ve irtibatı sağlamaya dönük yapılan bir şeydir. Çünkü kulluk hayatın bütün programını içine almaktadır.⁷⁵²

İbadetler, şahsi olgunluğa sebeptir. İnsanı takdir edilen kemal ve olgunluk zirvesine yükselten ibadetlerdir.⁷⁵³ İbadetlerin ahlâkın üzerinde daima olgunlaştırıcı ve mükemmelleştirici bir rolü vardır. Ahlâk da ibadetlerin kemali üzerinde müsbet tesirlerde bulunur.

İbadetlerdeki asıl gaye birr'e ve hayr'a ulaşabilmektir. Şekil ve hareketler, kalpte duygu ve şuuru, hayatta da sağlam gidişatı gerçekleştiriyorsa bir değer taşımaz.⁷⁵⁴ İbadetler şekilde kalmış, manası terkedilmişse insanı ıslah etmez. Aksine ifsad eder. Şekil ve mana arasında

⁷⁴⁹ Zâriyat, 56

⁷⁵⁰ Zâriyat, 56

⁷⁵¹ Nahl, 36

⁷⁵² Akseki, Ahmet H. İslâm, s. 436, İst. 1943; Kutup, Muhammed, İslâm Terbiye Ahlâk Sistemi, terc. Ali Özek, s. 48, İst. 1977

⁷⁵³ Aymaz, Abdullah, Psikolojik ve Sıhhi Açından İbadet, s. 15, İzmir, 1983

⁷⁵⁴ Bakara, 177

sağlıklı bir uyum sağlanamazsa, bu tarz ibadet anlayışının ahlâki gelişime katkı sağlaması zordur. İslâm'ın istediği insan tipi, sözün manasını idrak eden, idrak ettiği mananın gereğini yapan insandır.

Layıkıyla yapılan her ibadetin, onu yerine getirenler üzerinde ruhunu olgunlaştırma ve ahlâkını geliştirme açısından büyük tesiri vardır. Ahlâklılık ruh olgunluğuna erme halidir. Belli zamanlarda düzenli bir şekilde yapılan ibadetler, ruhu besleyecek ve kuvvetlendirecektir. Ruh, dolayısıyla iradesi güçlenen insan, kötü duygulara karşı kolaylıkla karşı koyma alışkanlığını kazanmış olacaktır.⁷⁵⁵ Çünkü insanın alışkanlıklarını terk edebilmesinin önemli bir şartı da, iradesini terbiye edip, güçlendirmektir. Düzenli ve bilinçli yapılan ibadetlerin bu hususta oldukça etkili olduğu inkar edilmez bir gerçektir.

İbadet, inanma – yapma bütünlüğünü ve uygunluğunu sağlama imkanıdır. İbadetler ruhu ve bedeni disipline sokarak hareketlerin ölçülü olmasını sağlar. Buradan da güzel ahlâkı yansıtan davranışlara ulaşılır. İbadetlerin özünde ahlâk ön plandadır.

Genel olarak ibadetler kişinin hayatını disipline etmekte ve ondaki sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Zahirde bir takım şekil ve davranışlar olarak yapılan ibadetler, ferdin ruhunu ihata eder, onu güzelleştirir. Çünkü yapılan ibadetler şekilden ibaret kalmamakta, ruhun derinliklerinde yankılanmakta; bu duyuş ve inanış ise insanın davranışlarına yön vermektedir.

İbadetlerin insanı eğitme ve terbiye etme noktasında genel bir hedefi olmakla beraber, namaz, oruç, hacc, zekat ibadetlerinde olduğu gibi özel misyonları da vardır. Şimdi İslâm'ın temelini oluşturan bu ibadetlerin ahlâk üzerindeki fonksiyonlarına kısa kısa temas edelim:

⁷⁵⁵ Kandemir, M. Yaşar, Örneklerle İslâm Ahlâkı, s. 43

aa-Namazın Ahlâki Fonksiyonu :

İslâm ne mücerred bir itikat, ne de ruhsuz bir şekil ve gösterişten ibarettir. İslâmın emrettiği bütün ibadetler kişiyi sağlam bir ahlâkla yetiştirmek için tekrarlanan alıştırmalardır. Kur'an, namazın hikmetini izah ederken insanı her türlü kötü söz ve amellerden uzaklaştırdığını belirtmektedir.⁷⁵⁶ Namaz sadece insanı hayasızlıktan ve fenalıktan alıkoymakla kalmaz, aynı zamanda kişiyi tüm mükemmelliklerin ilk kaynağı ile manevi bakımdan temasa geçirir. Her bakımdan zayıf olan insanı, kudreti sonsuz olan Allah'a bağlayarak, gurur ve kibri yok eder ve yalnız O'na baş eğilmesinin manevi eğitimini yaptırır.

Kur'an'a göre namazın hikmeti gayesi Allah'ı zikirdir.⁷⁵⁷ Yani Allah'ı anmak ve bu sayede “öyle ise beni (taat ve ibadetle) anın ki, ben de sizi anayım”⁷⁵⁸ ayeti mucibince Allah'ın anmasına ermektir. Zira Allah'ın insanı anması, insanın O'nu anmasından daha büyüktür. Kul, Allah'ı hatırladığı zaman, O'nun huzurunda açık ve gizli kötülüklerden kaçınarak, edep ve samimiyetle yükseleceği gibi, Allah'ın onu hatırlamasını düşündüğü zaman, ilâhî huzurda zerre kadar kötülük ile anılmayı kimse arzu etmeyeceğinden, her an Allah'ın hoşnutluğuna ve rızasına yükselmek için, iyilik duygusu ile dopdolu olur. Şüphe yok ki, bu duygu evvelkinden daha büyük bir kurtuluş vesilesi olur.⁷⁵⁹ İşte bu duygu, insanların ahlâki güzelliklerle donanmasını sağlayarak, çirkinliklere karşı set görevini üslenecektir.

bb- Orucun Ahlâki Fonksiyonu :

Oruç, sadece belirli bir vakit için bir takım arzu ve isteklerden mahrum kalmak değildir. Oruç, kulluk ve itaati kolaylaştırmak için nefsi

⁷⁵⁶ Ankebut, 45

⁷⁵⁷ Tâhâ, 14

⁷⁵⁸ Bakara, 152

⁷⁵⁹ Yazır M. Hamdi, Hak Dini K. D., c. 6, s. 223-224

arzuları kontrol altına alabilme amacına yönelmiş bir ibadettir. Bu, takvaya erişmek için bir yoldur.⁷⁶⁰

Görüldüğü üzere Kur'an, oruç ibadetinin amacını, "takva" olarak bildirmiştir. Takvanın günaha, ahlâksızlığa düşmekten korunma anlamının yanında, Allah'a saygı anlamı da vardır. Oruçlu bulunan bir kimse, Allah'ın insana helâl olarak verdiği nimetlerin değerini daha iyi anlayacak, O'nu düşünecek, O'na teşekkür edecek ve Allah'ın hoşuna gitmeyen söz ve fiilleri yapmayacaktır.

Oruç ibadetinin dini, ruhi, ahlâki, içtimai, ekonomik ve sağlık bakımlarından pek çok yararları vardır. Oruç tutarak açlık ve susuzluğun ne demek olduğunu anlayan müslümanlar, yoksulların hallerini ve çektiklerini daha iyi anlayacak, onlara gereken yardımı yapacaklardır. Ayrıca oruç, sabır faziletini yerleştirir, irade kuvvetini ve azmi, ahlâksızlık ve riyadan kaçınmayı aşılır.

Oruç ibadetinde hedeflenen amaç, Allah'a olan saygı ve sevginin geliştirilmesiyle, ahlâksızlıklara düşmekten korunmak ve faziletli fiillere yönelmektir.

cc- Haccın Ahlâki Fonksiyonu :

Hacc ibadeti de nefsi ıslah etmenin, ahlâkımızı güzelleştirmenin, sabır ve tâhâmmül öğrenmenin yoludur.⁷⁶¹ Irkları, renkleri ve dilleri farklı olan milyonlarca Müslüman, her sene dünyanın dört bir yanından gelip, İslâmiyet'in doğup geliştiği kutsal yerleri ziyaret ederek, birlik, beraberlik ve kardeşliğin en güzel örneğini oluşturmaktadırlar. Birbirleri ile tanışıp kaynaşmakta, tazelenmiş ve kuvvetlenmiş bir îmanla ve yepyeni duygular içerisinde memleketlerine dönmektedirler.

⁷⁶⁰ Bakara, 183

⁷⁶¹ Bakara, 197

Yine hacc, ruh için fiili bir terbiyeci, nefsin kötü arzularını terk ettirip manen yücelticisi ve ahlâkın umdelerinin kazanılıp kötü huylardan sıyrılmanın tatbiki vesilesidir.

İnsan, hacc ibadetindeki bir takım rükunleri yerine getirmek suretiyle Allah'a yaklaşmakta ve O'nunla manevi bir bağ kurmaktadır. Bu duygusal yaşantı boyutu insanın, Allah'ın ahlâki tercihlerine göre davranmasını sağlayacaktır.

dd- Zekatın Ahlâki Fonksiyonu :

İslâm'ın temel esaslarından birisi de zekâttır. Zekat ibadetinin vergi yönü bir haraç değil, aksine şefkat ve merhamet duygularını uyandıran, çeşitli tabakalar arasında ülfet ve muhabbeti sağlayan bir araçtır. Nefsi cimrilik pisliğinden temizlemek, cemiyeti de daha yüksek bir seviyeye çıkarmak zekatın başta gelen hikmetidir.⁷⁶² Çünkü malın kirlettiği kalb, manevi ve ahlâki gerçekleri göremez. Kurana göre insanın mala karşı aşırı derecede tutkusu ve sevgisi vardır.⁷⁶³ İşte zekat ve sadaka bu duyguyu törpüleyerek, kişiyi salim fitrat çizgisine çekmekte, mala olan aşırı bağımlılığı gidererek ahlâkı anlamda kişiyi temizlemektedir. Allah Teâlâ insanları farklı yeteneklerle donatmış, onlara farklı imkanlar bahşetmiş, buna bağlı olarak da toplumdaki insanların mali yapıları arasında dengesizlik oluşmuştur. İşte zekat ibadeti, gelir dağılımındaki farklı yapı karşısında en önemli tedbirdir. Çünkü zekat sosyal denge, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın en güzel ve canlı bir örneğini oluşturmaktadır. Böylece mal sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç olmaktan çıkmakta,⁷⁶⁴ buna bağlı olarak da zenginlerle fakirler arasında maddi ve manevi yakınlığı sağlamakta, karşılıklı sevgi ve saygıyı güçlendirmektedir.

Kardeşlik duygularının zayıfladığı, toplumsal huzur ve sükunun kaybolduğu, kin ve husumetin çoğaldığı günümüz toplumunda, ciddi bir infak

⁷⁶² Tevbe, 103

⁷⁶³ A. İmran, 14; İsrâ, 100; Fetih, 15; Fecr, 20; Hümeze, 2-3

⁷⁶⁴ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, s. 169, Akçağ Yay., Ankara, 1998

seferberliğine ihtiyaç vardır. Bu ibadetin işlevsiz kaldığı düşünüldüğü zaman, mal hırsı insan ile Rabbi arasına bir engel olarak girecek, kişiye Rabbini unutturacak, Allah unutulunca da nefis ahlâki anlamda kötü olan her türlü aşağılığı yapmaktan çekinmeyecektir.⁷⁶⁵

Kısaca bütün ibadetler, ruhu temizlemenin ve kalbi arındırmanın vasıtalarıdır. Çünkü Allah her bakımdan kullarını temizlemek istemektedir.⁷⁶⁶ Allah'ın, kullarına ibadetler ve taatlerde dahil olmak üzere emrettiği şeylerin ağırlık noktası, insan ruhunun tezkiyesi ve ona bulaşmış olan kirlilerden ve pisliklerden temizlenmesidir.⁷⁶⁷

İnsanı güzel ahlâk sahibi yapmak için, teorik bilgilerle yapılan bir eğitim, yeterli olmamaktadır. Bunun için gerekli olan şey, teori kadar pratiğe de önem veren köklü bir eğitim, uzun bir çalışma ve sürekli bir uygulamadır. İşte İslâm'ın îman ve ibadet esasları, sözünü ettiğimiz kalitede ki ahlâk eğitiminin sağlam alt yapısını oluşturmaktadır.

⁷⁶⁵ Nisâ, 77; Mücadele, 9; Teğâbün, 16; Fussilet, 7

⁷⁶⁶ Mâide, 6

⁷⁶⁷ Tevbe, 103; Fâtır, 18; Şems, 9;

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA TEMEL AHLÂKİ TUTUMLAR

1- KUR'AN'DA ÖVÜLEN BAZI AHLÂKİ TUTUMLAR :

İman kalbe ait bir keyfiyettir. Kalplerde olanı ise ancak Allah bilir. Dil ile ikrarda bulunan bir kimsenin sözlerinde samimi olup olmadığını anlamak çok zordur. İmandaki samimiyet ancak onun sonucu olan güzel ahlâk ile anlaşılır. Zira güzel ahlâk, imanın tabii bir sonucu doğal bir yansımadır. Bundan dolayı inanmış bir insanın hayatının bütün alanlarında, ahlâkın tüm güzelliklerini sergilemesi gerekir. Kur'an, mü'minleri böyle tavsif etmekte, imanla birlikte olması gereken değişime dikkat çekmektedir.¹

Kur'an'ın, mü'minlerden istediği işlevsiz bir iman değildir. Nitekim Kur'an'da hem inanan hem de yüksek ahlâkla muttasıf olan insanların ancak Allah'ın has kulları olduğu haber verilerek² mü'minlerin bu konuda duyarlı olması istenmiştir.

Gaybı hakikatlere iman, üstün ahlâk ilkelerine sahip olmayı gerektirir. İyiliğin ve kötülüğün karşılığının olacağına, mizan, sırat, Cennet ve Cehennem'in varlığına ve yapılan amellerin bir sonucu ve karşılığı olacağına inanan bir insanın hayatı daha bir anlamlı ve düzenli olacaktır.

İçten ve kâmil bir imanın sayısız güzel sonuç ve meyveleri vardır. Kur'an'ı Kerim' de mü'minlerin sıfat ve özelliklerini konu edinen bölümlerde onlara fazlasıyla rastlamak mümkündür. Biz şimdi iman temeli üzerine bina edilen ahlâki güzelliklerden bazılarını, ayetlerden yola çıkarak izah etmeye çalışacağız.

¹ Mü'minûn, 1-9

² Furkan, 63-74

a) Doğruluk :

Doğruluk, îmanın meyvesi ve doğal sonucu olan güzel ahlâkın önemli unsurlarındandır.

Doğruluk söz ve realite uyumudur. Din ile kalbin birbirine mutabık ve dengeli olarak çalışması demektir. Doğruluk olmazsa kalp her türlü fenalığın yuvası haline gelir. Doğruluk sadece doğru konuşmak anlamıyla sınırlı olmayıp, dilin, kalbin ve amelin doğruluğunu içine alacak şekilde geniş bir anlamı içine almaktadır. Gerçek doğruluğun ne olduğu Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: “Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab’a, peygamberlere inanan, O’nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.”³

İnsanın zahiri ile batını yani, ağzından çıkan her söz, kalbinin her iradesi ve amelinin her hareketi tam manasıyla doğruluğu ortaya koymalıdır.

Doğruluk Rabbani sıfatlardandır.⁴ Allah’ın seçkin kulları olan peygamberlerinde olmazsa olmaz sıfatlarından birisi de doğruluktur.⁵

Her bakımdan doğruluk üzere olmak, îmanın bahsettiği en önemli kazanımlardan biridir. Kur'an'da kâmil bir îmanın tabi sonuçlarından birisinin de doğruluk olduğu bildirilmektedir: “ Allah’a ve peygamberlerine inananlara, dosdoğru olanlara ve Allah yolunda şehit düşenlere, işte, onlara, Rableri katında nur ve ecir vardır....”⁶

Kur'an'da Allah’ın rızasını elde etmiş olanların dünyadaki vasıfları anlatılırken, onların doğru yolda olduğu, sadakat sahibi, sabırlı ve hayırsever oldukları belirtilmektedir: “ Onlar ki, “Rabbimiz! Biz şüphesiz inandık bunun

³ Bakara, 177

⁴ Nisâ, 87,122; En'am, 146; A. İmran, 95;....

⁵ Yusuf, 46; Meryem, 41, 54, 56, ...

⁶ Hadid, 19

için günahlarımızı bize bağışla ve bizi ateşin azabından koru” diyen, sabreden, doğru olan, gönülden kulluk eden, hayra sarf eden ve seher vakitlerinde bağışlanma diyenlerdir.”⁷

Doğruluk her türlü iyiliğin sembolüdür. Başarı ve kurtuluşun sebebidir. Allah’ın mağfiret edeceği ve büyük ecir vereceği kimselerin başta gelen ayırıcı vasıflarından biri de doğru olmak, doğruluk üzere bulunmaktır: “Bu doğrulara doğruluklarının fayda sağladığı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan içinde ebedi kalacakları Cennetler vardır.”⁸ “....doğru sözlü erkekler ve kadınlar....., işte Allah bunların hepsine mağfiret ve ecir hazırlamıştır.”⁹ “....Allah doğruları doğrulukları ile mükafatlandırır....”¹⁰

Doğru olmak inanmış bir kişi için Rabbi tarafından verilen kesin bir emirdir. Mü’mine düşen ise Allah’ın emirlerini ciddiye almaktır. Bu yapılan aklın bir gereğidir.

Kur’an’da Hz. Peygamber ve mü’minlerin doğruluk konusunda hassas davranmaları hatırlatılarak: “Ey Muhammed! Sen beraberindeki tevb edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol.....”¹¹ ilahi hitabıyla mü’minler uyarılmıştır.

Allah mü’minlerin doğru olmasıyla yetinmeyip, onların doğrularla beraber olmasını da emretmiştir: “Ey iman edenler, Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun”¹²

Allah mü’minleri doğru olmaları konusunda sürekli uyarıp, imanlarının bunu gerektirdiğini vurgularken; bu hususta Allah’tan yardım istenmesine de işaret etmiştir. Bundan dolayı her gün defalarca Fatiha suresini

⁷ A. İmran, 16-17

⁸ Mâide, 119

⁹ Ahzâb, 35

¹⁰ Ahzâb, 24

¹¹ Hûd, 112

¹² Tevbe, 119

okuyan Müslümanlar Rablerine yalvarırlar ve “Bizi doğru yola ilet”¹³ diye dua ederler.

Doğruluğun bir hayat biçimi haline getirilip, her şart ve durumda geçerli olması bir itikatla irtibatlandırılmasıyla mümkündür. İman sahibi olmayanlardan da doğru olanlar çıkabilir. Ancak bu kişi yalan söyleyerek bir işini görebiliyor, bir yarar sağlayabiliyorsa, kendisini böyle yapmaktan alıkoyacak bir sebep yoktur. Fakat mü'mine gelince, onun inacına göre, yalan konuşmanın verdiği sözü yerine getirmemenin Allah'ın rızasına aykırı olması¹⁴ ondan uzak kalması için yeterli sebeptir. Aksi bir durum Allah katında son derece tiksinti uyandırıcıdır.¹⁵

b) Emanet :

İmanın meyvesi olan güzel ahlâkın önemli unsurlarından birisi de emanetlere sadık kalmaktır.

Emanet, muhafaza olmak maksadı ile insana verilen bir haktır.¹⁶ Kişinin kendisine emanet edilen hakları eda etmesi, yerine getirmesi demektir. Buna göre Allah'ın insanlara gönderdiği din, bütün olarak emanettir.¹⁷

Kur'an'da melekler ve peygamberler için de bu sıfat kullanılır.¹⁸

Emanet mutlak bir kelime olduğundan anlamı geneldir. Sadece maddi olana hasredilmiş değildir. Mali, kanuni, ahlâki her şey bu kapsama girer. Emanetin esas noktası, kişinin yapmakla sorumlu olduğu tüm vazifelerin şuurunda olmasıdır.

Kur'an mü'minlerin vasıflarından bahsederken onların emanetlerine ve ahitlerine riayet ettiğini vurgular.¹⁹

¹³ Fatiha, 6

¹⁴ A. İmran, 76; Nisâ, 135; Mâide, 8; İsrâ, 34; İnsan, 7

¹⁵ Saf, 2-3

¹⁶ Akseki, A. Hamdi, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, sadeleştiren, A. Arslan Aydın, s. 174

¹⁷ Ahzâb, 72

¹⁸ Şuarâ, 193; Tekvir, 21; Şuarâ, 107; Kasas, 26

¹⁹ Mü'minûn, 8

Kur'an'daki bir çok ayette insanlar emanete riayet etmeye teşvik edilmekte, ihanetten sakındırılmaktadır;

“Allah, size emanteleri ehline vermenizi emreder.....”²⁰

“Ey inananlar, Allah ve Rasulüne hainlik etmeyin; bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.”²¹

Emanetin zıttı ihanet, hak ve hukuka aldırış etmemek, başkasının hakkını gasp etmek gibi anlamlara gelir ki Kur'an'da Allah'ın hainleri sevmediği haber verilmektedir.²²

Güvenilirlik fert ve toplum hayatında önemli bir rol oynar. Fert ve toplum işlerinin düzeni ve dayanağı bu niteliktir. Mü'min de güvenilir insan olmak zorundadır. Bu sahip olduğu imanın mutlak bir gereğidir. İnanan kişi, insanların güvenini kaybedecek her tür tutum ve davranıştan kaçınır. Allah Rasülü de dost-düşman herkes tarafından Muhammedü'l Emin diye anılıyordu. Ayrıca hiçbir peygamber muarızları tarafından emin olmamakla suçlanmamıştır.

Yusuf (as.) da bir iftira sonucu zindana atılmış orada uzun yıllar kalmıştı. Daha sonra kralın gördüğü bir rüyayı yorumlamasından dolayı zindandan çıkartılacaktı. Fakat Yusuf (as.) bunu kabul etmedi. Çünkü o kamuoyunda kendisi hakkında haksız yere oluşturulan güvensizlik imajını halkın gözü önünde düzeltmek ve böyle çıkmak istiyordu. Nihayet amacına ulaştı ve zindandan ondan sonra çıktı.²³

Mü'min bir misyon sahibidir. Bunu halka ulaştırabilmesi ve benimsetebilmesi için önce güven vermesi gerekir. Mü'min özü sözüne uygun, daima ^{güven} telkin eden insandır. İşte kişiyi bu kıvama ve olgunluğa ulaştıran imandır. Bu şuur düzeyine yükseltilememiş bir iman, olgun bir iman değildir.

²⁰ Nisâ, 58

²¹ Enfâl, 27

²² Enfâl, 58

²³ Yusuf, 50-51

c) Adalet :

Adalet, Allah'ın Kur'an'da önemle üzerinde durduğu yüce bir değerdir. İmanla gelen değişimin özelliklerindendir.

Adalet zulmün zıddıdır. Her hakkı hak edene vermek istek ve iradesidir.²⁴ Eşitlik demektir. Yani bir insanın, karşısındakilere iyilik ve fenalık hususunda aynı şekilde davranması demektir. İşleri hak üzerine halletmek ve düzene koymaktır.

Herhangi bir fayda düşüncesiyle hakikati değiştirmek, zulmün temelini atar ve dünyanın nizamını bozar. Bundan dolayı Kur'an, mü'minlere adalet konusunda öyle esaslar getirmiştir ki, bütün ahlâki güzellikleri içine alacak genişliğe sahiptir. Kur'an'da Allah şahitlik ve anlaşmazlıkların çözümü işlerinde insanların adaletle hareket etmelerini istemiştir. Taraftarlardan birinin fakir veya zengin olmasının veyahutta hakim ile şahite yakınlığı, akrabalığı yahut dargınlığı düşmanlığı bulunmasının verilecek olan kararı etkilememesi gerekmektedir. Kur'an bu noktayı göz önüne alarak, mü'minleri eğitmekte ve uyarmaktadır:

“Ey inananlar kendiniz ana babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahit olarak adaleti gözetin; ister zengin ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer eğriltirseniz veya yüz çevirirseniz bilin ki Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır.”²⁵

“... Söylediğiniz zaman akrabanız da olsa adalet yapın...”²⁶

“Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin, âdil olun...”²⁷

Allah Kur'an'da adil olanları sevdiğini belirtirken²⁸ bunlar için dostluk muhabbet ve yakınlık müjdesi vermiştir.²⁹

²⁴ A. Rifat, Tasvir-i Ahlâk, s. 21

²⁵ Nisâ, 135

²⁶ En'am, 152

²⁷ Mâide, 8

²⁸ Mâide, 42; Hucurat, 9; Mümtehine, 8

²⁹ Nahl, 76

Adalet, hayatın her alanı için zaruridir.³⁰ Kadınların ve yetimlerin haklarının korunması için de adalet şarttır.³¹

Kur'an'da, geçmişte adaletsizlik yapan zalim kavimlerin helak edildiğinden bahsedilir ve onların durumuna düşmeme konusunda inananlar uyarılır.

Ayetlerden açıkça anlaşılacağı gibi Allah, îman sahipleri için adaleti mutlak olarak şart koşmakta, adalet sahiplerini sevdiğini belirtip, onlara mükafat müjdelerken, zulümden ve zalimlerden nefret ettiğini ve onlar için acıklı azaplar hazırladığını haber vermektedir. Dolayısıyla Kur'an'a göre gerçek anlamda îman sahibi olmak; adaletli olmanın, zulümden uzaklaşmanın teminatıdır.

İnanç değeriyle bütünlük arz eden adalet kavramı, iç dinamikleri kuvvetli olan vicdani bir kalkandır. Kişiyi zulme karşı korur ve onu âdil davranmaya, hak ve yükümlülüklerini yerine getirmeye yöneltir.

Artık mü'min için adaletli olmak sadece ahlâki bir ödev değil, aynı zamanda mutlak uyulması gereken dini bir emirdir.

d) Ahde Vefâ :

İnanan bir kimsede bulunması gereken güzel ahlâki sıfatların en önemlilerinden biri de ahde vefa eylemek, va'dini yerine getirmektir.

Vefa kulun şerefini artıran dini ve ahlâki faziletlerin en başında gelenlerdir. Allah'a karşı kulluk görevlerinin yerine getirilmesi, insanlar arasında yapılan alış veriş ve sözleşmelere bağlılık, anne babaya itaat, akraba ve dostlara hürmet hep vefalı olmanın gereğidir.

Kur'an'da, kâmil mü'minin özelliklerinden söz edilirken verdiği sözü yerine getirme hususiyetle zikredilmektedir.³²

³⁰ Nahl, 90

³¹ Nisâ, 3, 127

³² Bakara, 177, Mü'minûn, 8; Mearic, 32

Bütün ahitlerin başında insanın yaratıcı ile arasındaki ahiddir. Bu ahid bir nevi fitri ve tabii bir andlaşmadır. Bu andlaşma: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusunun sorulduğu zaman akd olunmuştur.³³ Diğer ahd ise birinci biat üzerine ve onun gereğince diğer yaratıklara karşı görevlerin yerine getirilmesidir.

Kur'an'da, yapılan andlaşmalara sadık kalınması kesin bir şekilde emredilmiştir: “Ey îman edenler! Yaptığınız andlaşmaları yerine getirin.”³⁴

Bundan dolayı Kur'an'da, Müşriklerle yapılan andlaşmalara bile sadık kalınması istenmiş ve bu durumun takva sahiplerinin özelliklerinden olduğu belirtilmiştir.³⁵

Ahde vefaya riayetin, Allah sevgisi ve Allah korkusuyla yakın ilgisi vardır. Bunun için sosyal muamelelerde dost ile düşman arasında herhangi bir ayırım yapılmaz. Ahde vefa bir menfaat karşılığında değiştirilecek bir husus değildir. Çünkü verilen söz Allah adına verilmiştir.

Allah Kur'an'da vefa sahiplerini sevdiğini belirtirken,³⁶ ahdine sadık kalmayanları şiddetli bir şekilde azarlamış, elim bir azapla tehdit etmiştir. “Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere değişenlerin, işte onların ahirette bir payları yoktur. Allah onlara kıyamet günü hitap etmeyecek, onlara bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Elim verici azab onlar içindir.”³⁷

Bir mü'min için en korkunç olan şey Allah'ın gazabına maruz kalıp, sevgisinden mahrum olmaktır. Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü gibi ahde vefasızlık etmek de insanı böyle korkunç bir duruma düşürmektedir. Elbette inanan bir insanın böyle bir hataya düşmemesi lazım. Kur'an'da mü'minleri bunun için sürekli uyarmış, onlara güzel örnekler sunmuştur.

³³ A'raf, 172

³⁴ Mâide, 1

³⁵ Tevbe, 4

³⁶ A. İmran, 76

³⁷ A. İmran, 77

Hız. Yusuf'un Mısır vezirinin karısının teklifine karşı verdiği cevapta hem Allah'a, hem de evin sahibi olan efendisine karşı vefasızlık yapmama isteğini görüyoruz.³⁸ Bu durum Allah'a olan bağlılığının Allah'ın sevgisinden mahrum olma korkusunun bir sonucudur. Yani kısaca imana dayalı bir ahlâkın tezahürüdür.

e) Takva :

Takvanın lüğat manası, gayet iyi korunup sakınmak ve sîpere girip nefsi kötülüklerden kurtarmaktır.³⁹ Takva kişiyi imani olgunluğa erdiren, insanı her türlü iyiliğe ve ahlâki güzelliğe sevk eden kalbi keyfiyetin adıdır.⁴⁰ Takva kalbteki hassasiyettir. Sakınma ve huşu, amil ve ümit içinde Allah'a yönelmektir.⁴¹

Takva; insanın, Allah'ın her şeyi bildiğine, gördüğüne ve duyduğuna inanarak, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırması, kalbten gelen bu istekle iyiye yönelip kötü olandan nefret etmesi ve sakınması demektir.

Takva, Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınmak, O'nun sevgisini, rahmet ve bağışını kaybedip gazabına uğramaktan korunmaktır. Başka bir ifadeyle sorumluluk duygusu taşımaktır. İşlenmesi gerekeni yapmak, yapılmaması gerekeni yapmamak suretiyle doğruluktan ayrılmamaktır. Takva sahibi olan kul, Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınır. O'nun sevgisinden, rahmetinden mahrum kalırım endişesi onu daima uyanık tutar. Bu düşünce hali onu güzel ahlâk sahibi, olgun bir kişi yapar.

Allah'ı her vakit anıp hiç unutmamak, her halde şükredip hiç nankörlüğe düşmemek, isyan etmemek gibi anlamlara gelen takva İslâm'daki en yüksek mertebeyi oluşturmaktadır.⁴²

³⁸ Yusuf,

³⁹ 51-52 Yazır, M. Hamdi, a.g.e., c. 7, s. 212

⁴⁰ Nedvi, Süleyman, İslâm Ahlâk Nizamı, terc. A. Genceli, s. 17, Erkan Y. İst, 1990

⁴¹ Kutup, Seyyid, Fizila'l, Kur'an, c. 12, s. 435, Hikmet Yay., İst. 1972

⁴² Hucurat, 13

Takva, herhangi bir tehlike karşısında duyulacak anlamsız ve neticesiz bir korku olmayıp, çoğu zaman hayranlık, şükran, sevgi, ümit ve tevekkül hislerinin eşlik ettiği sorumluluk duygusunun etkin bir duruma geçmesidir. Yani takva sıradan bir korku değildir. Çünkü Kur'an'da, takva kelimesiyle beraber, korku için kullanılan başka kelimeler de aynı âyet içerisinde geçmektedir: “Allah'a ve Peygambere itaat eden, Allah'tan korkan ve O'ndan sakınan kimseler, işte onlar kurtulanlardır.”⁴³

Takva, İslâm'ın ruhu ve asıl cevheridir, kalbi bir ibadettir. İbadetlerin temelini ve özünü de takva oluşturur. İbadetler, şekil olarak ne kadar mükemmel yapılırsa yapılsın, kalb yönü ihmal edilirse, Allah katında hiçbir değeri yoktur. Namaz, oruç, hacc, kurban vb. İslâm'daki bütün ibadetlerdeki maksat takvadır. Kur'an'da şöyle buyrulur: “Bu hayvanların ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Ulaşacak olan ancak sizin O'nun için yaptığınız gösteriştense uzak amel ve ibadettir....”⁴⁴

Yaratıcıya, O'nun istediği şekilde kulluk yapmak, takvanın özünü oluşturur.⁴⁵

İslâm'ın her hükmünde ve emrinde mutlaka takva esastır. Takva, her iyilik ve doğruluğun kaynağıdır. Rasulullah bir hadislerinde göğsüne işaret ederek “takva buradadır” diye buyurmuştur.⁴⁶

Takva kalpte olur. Kalb de azaları ıslah eder. Bir kişinin aza ve duyguları ıslah olursa, bütün işleri de iyi ve güzel olur. İşleri, kalbi, dili ve bütün azaları iyi olan kimse her türlü kötülükten ve çirkinlikten arınır ve takvanın en üst derecelerine yükselir.⁴⁷

⁴³ Nur, 52; ayrıca, Enbiya, 48-49

⁴⁴ Hacc, 37; ayrıca, Bakara, 183; Hacc, 32; Mâûn, 4-6

⁴⁵ Bakara, 21

⁴⁶ Müslim, Birr, 32

⁴⁷ Ahzab, 70-71

Kur'an'a göre İslâm ahlâkının temelleri de takva üzerine kurulmuştur. “.... Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.....”⁴⁸

“.... Bağışlamanız, Allah'tan sakınmaya (takvaya) daha uygundur....”⁴⁹

Bu ve buna benzer ayetler ahlâk ile takva arasındaki ilgili ortaya koymaktadır.

İnsanı en güzel şekilde yaratan ve onu kendisinden daha iyi tanıyan yüce Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösteren bir insan elbette, yaratıcısına, kendisine, ailesine, çevresindekilere, milletine ve bütün insanlığa olan görevlerini en iyi bir şekilde yerine getirecek ve bu görevlerindeki başarısı nispetinde de hemcinslerine karşı üstünlük sağlamış olacaktır.

Kur'an, mü'minleri takva sahibi olmaya çağırmaktadır. Çünkü samimi bir îman takva sahibi olmayı gerektirir. Takva sahibi olmak da bütün ahlâki güzellikleri benimsemeyi ve hayatta uygulamayı içerir. Dolayısıyla insanın kalbine takva duygusu yerleştikten sonra, her ne yaparsa, sadece Allah'ın hoşnutluluğunu kazanmak için yapacak, Allah'ın hoşuna gitmeyen bir işi yapmaktan şiddetle imtina edecektir. Yoğunlaşmış bir îmanın gereği olan takvayı güzel ahlâktan, güzel ahlâkı da takvadan ayırmak mümkün değildir. Zaten Kur'an da takva sahibi insanların oluşturduğu, ahlâki meziyetlerle donanmış toplumlar oluşturmak istemektedir.

f) Cömertlik :

Kur'an'da üzerinde önemle durulan îmana canlılık ve olgunluk kazandıran ahlâki prensiplerden biri de cömertliktir.

Cömertlik, insanın kendi hakkını gönül rızası ile başkasına devretmesini,

⁴⁸ Nisâ, 8

malik olduğu nimetten Allah'ın emirleri uyarınca çevresindekilere vermesini sağlayan, vermekte zevk ve haz bulduran vicdani bir haldir.⁵⁰ Cömertliğin çeşitli şekilleri vardır: Kendisinin herhangi bir hakkını affeylemek, kendi malını başkasına vermek, kendi ihtiyacını düşünmeden başkasının ihtiyacını gidermek, kendisine zorunlu olan bir şeyi başkasına vermek, başka birinin canını kurtarmak için kendi canını tehlikeye atmak, işte onlar bunlar cömertliğin alt ve üst sınırlarıdır.

Cömertlik çok geniş boyutlu bir ahlâki düsturdur. İnsan kendi varlığı ile (cismani, mali, ilmi) her ne şekilde olursa olsun başkalarına faydalı olmaya çalışmalıdır.

İslâm'daki cömertlik olayı malın boyutlarını aşmaktadır. Sorumluluk daha da genişlemekte ve insanın sahip olduğu, başkasının muhtaç olduğu her enerjiyi, her gücü kapsamına almaktadır. Yani bir mü'min Allah'ın kendisine verdiğı maldan, bilgidan, çalışmadan, şöhretten Allah yolunda infak etmesi gerektiğı bilincinde ve bunun sorumluluğunu üstlenmiş bulunmaktadır.

İnfak insanı hem arındırır, hem yüceltir.⁵¹ Allah muttaki kullarının vasıflarını sayarken: “Kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarfederler.”⁵² buyurmakta, cömertlik olgun bir îmanın meyvesi olarak görülmektedir.

Allah muttaki cömertler için kendisinin af ve mağfiretinin genişliğini ve cennetini vaad ederken “Onların bollukta ve darlıkta sarf ettiklerini”⁵³ belirtir.

Gerçek mü'minler eli açık, cömert, dünyevi karşılık beklemeden vermeye alışkın kimseler olarak haber verilmektedir.⁵⁴

⁵⁰ A. Rifat, Tasvir-i Ahlâk, s. 267

⁵¹ Leyl, 18

⁵² Bakara, 3

⁵³ A. İmran, 134

⁵⁴ Leyl, 18-20

Kur'an'da mallardan yapılan infakın yapan için iyilik olduğu,⁵⁵ gerçek iyiliğinde ancak en fazla sevdiklerimizden infak etmek ile kazanılacağı,⁵⁶ malların kötü ve değersiz olanlarının değil, hoşça gidenlerin verilmesi gerektiği⁵⁷ şeytanın insanları fakirlikle korkutup cimriliğe teşvik ettiği,⁵⁸ mü'minlere hatırlatılarak, dikkatli olmaları konusunda uyarılmışlardır.

Allah yapılan cömertliklerin karşılığını kat kat vereceğini belirterek mü'minleri teşvik etmektedir.⁵⁹

Kur'an'da Allah, gösteriş yapma arzusundan neşet eden cömertçe cylemlere verilen her türlü müsbet değeri reddetmektedir. Asıl önemli olan cömertçe davranışın kendisi değil altında yatan saiktir. Kendini beğenmişlik ve gururdan kaynaklanan tüm cömertçe harcamalar tamamiyle değerden yoksundur.⁶⁰

Dünya hayatındaki imtihanın bir gereği olarak Allah Teâlâ bazı kullarını zengin kılarken, bazılarının da fakir olmasını dilemiştir. Allah mal ve mülkün kendisine ait olduğunu bildirerek, zenginlerden, fakirlere gereken yardımda bulunmalarını emretmiştir. Bunu yaparken de başa kakma, gönül kırmadan özenle sakınılmasını istemiştir. Kurana dayalı imâni düşünce, fakire hakkını verirken onun incinmemesi ve aşağılık kompleksine düşmemesi için gereken fikri ve fiili ortamı da hazırlamıştır.

Kur'an, fertlerin gönüllerine mal ve mülkün Allah'a ait olduğunu, mal sahiplerinin elinde bulunan şeylerin, Allah'ın ihsan ettiği rızıklar olduğu fikrini yerleştirerek bu probleme çare bulmuştur. Mal sahibi, bir şeyi infak etmişse Allah'ın malından infak etmiştir. Bunun karşılığında sadakayı alan mahrum kişi de Allah'ın kat kat ihsan etmesi için mal sahibine bir vasıtaadır. Bu durum ne alan kişinin aşağılık kompleksine kapılmasına, ne da veren

⁵⁵ Tegabûn, 16

⁵⁶ A. İmran, 92

⁵⁷ Bakara, 267

⁵⁸ Bakara, 268

⁵⁹ Bakara, 261, 265; Tegabûn, 17.....

⁶⁰ Bakara, 264

kişinin kendisinde bir üstünlük görmesine yol açmaz. Aksi halde bu bilnçe verilmeyen sadakaların ve yapılmayan yardımların Kur'an nazarında hiçbir geçerliliği yoktur.⁶¹

Vermek, İslâmi şahsiyetin unsurlarından biri ve ameli iyiliğin canlı bir örneğidir. İnsan mala malik olsa da İslâm, mülkiyeti bir görev ve sorumluluk olarak kabul eder, şahsi bir imtiyaz ve şeref olarak değil. Bunun için vermeyi şahsiyetin sırrı yapmıştır. Çünkü insanın malını vermesi, hayatın ve onun çeşitli problemleri, zor durumları ve büyük çıkışlar karşısında kendinin diğer insanlardan da sorumlu olduğu şuuruna ulaşması demektir.⁶² Çünkü infakta bulunan kimse ihtiyaç sahiplerine haklarını vermektedir.⁶³ Dolayısıyla sadece görevini yapmaktadır.

Kur'an, yapılan yardımların gösterişten uzak olması, karşı tarafın gururunun incinmemesi ve minnet altında kalmaması için gizli verilmesinin efdaliyetine dikkat çekmektedir.⁶⁴ Peygamber Efendimiz de kıyamet günü Allah'ın arşının gölgesi altında gölgelendireceği yedi sınıf insandan bir grubun da sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyen kimseler olduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Bütün bunlar, iman merkezli yapılan cömertlikler ile dünyevi çıkar amaçlı yapılan cömertlikler arasındaki ahlâki boyut farkını ortaya koymakta, imanın, ahlâk düzeninin oluşmasındaki önemini vurgulamaktadır.

g) Af ve İhsan :

Allah'ın Kur'an'da mü'minlerde bulunmasını istediği ahlâki faziletlerden birisi de affetmek ve iyilik yapmaktır.

Af hataları bağışlama ve hakka olan, olması gereken şeyden kendi isteği ile vazgeçmek demektir.⁶⁶

⁶¹ Bakara, 263

⁶² Fadlullah, M. Hüseyin, a.g.e., s. 175

⁶³ İsrâ, 26

⁶⁴ Bakara, 271

⁶⁵ Buhâri, Ezan, 36, Zekat, 16, Rikab, 24, Hüdud, 19; Müslim, Zekat, 91; Tirmizi, Zühd, 53

⁶⁶ A. Rifat, a.g.e., s. 27

Affetmek Allah'ın sıfatlarındandır.⁶⁷ Allah kullarının da affedici olmalarını öğütlemiş⁶⁸ “Sizin bağışlamanız takvaya daha uygundur”⁶⁹ diyerek bu özelliği övmüştür.

Kişinin kendisine karşı yapılan bir kötülüğü görmezden gelmesi onu affetmesi çok büyük bir erdemdir. Özellikle karşılık verme imkanı olup, intikam alma fırsatı varken, karşı tarafın affedilmesi daha büyük bir erdemdir.

Kur'an'da örnek mü'minlerin sıfatlarından bahsedilirken, onların öfkelenedikleri zaman öfkelerini yendikleri ve af yolunu seçtikleri vurgulanmakta,⁷⁰ diğer insanlara örnek olarak sunulmaktadır.

İslâm'da adalet ve affın ayrı ayrı yeri vardır. Adaleti tesis edecek olan kanunlardır. Bunların yürütülmesi ferdin görevi değildir. Af ise kişinin kendi elinde olan bir şeydir. İslam'da, kısas ve diyet cezalarında affetme yetkisi sadece mağdur ve onun velilerine aittir. En yüksek makamda bile olsa bir başka kişinin affetme yetkisi yoktur.⁷¹ Çünkü İslam'da insanların ırkı, rengi, makamı, maddi durumu hatta inanç değerleri ne olursa olsun herkes kanun önünde eşittir.⁷²

Meselâ kur'an'da kısastan bahsedilmektedir. Bunun maktul yakınları için bir hak olduğu bildirilmiştir. Ama ayetin devamında maktulün yakınlarının acıma hisleri tahrik edilerek belli bir diyet karşılığı katili affetmelerinin daha iyi olacağı tavsiye olunmuştur.⁷³

Kur'an'a göre Müslüman kimseye zulmedemez. Kendisine zulüm yapılırsa hakkını arama, karşılık verme imkanı meşrudur. Eğer hakkından vaz geçer ve affederse Allah'tan mükafatını fazlasıyla alacaktır.⁷⁴

⁶⁷ Şûrâ, 25, 34; Tâhâ 82;....

⁶⁸ Nisâ, 149; Nur, 22;.....

⁶⁹ Bakara, 237

⁷⁰ Şûrâ, 37

⁷¹ Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, s. 157, İst. 1978

⁷² Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, s. 112

⁷³ Bakara, 178

⁷⁴ Mâide, 45; Şûrâ, 40

Allah Rasulü'nün Mekke'nin fethi esnasında, kendisine ve Müslümanlara karşı çok büyük kötülük yapmış olan Mekkelilere karşı göstermiş olduğu af ve hoşgörü de îman temeline dayalı ahlâkın bir tezahürüdür.⁷⁵

İhsan ise başkaları ile iyi ilişkilerde bulunmak onların gönüllerini hoş etmek, onları rahatlığa ulaştırmak, karşılıksız yardım etmek gibi manalara gelmektedir.

En büyük En ihsanda bulunan Allah'tır. Onun ihsanlarının sınırı yoktur. Kainatta ne varsa, O'nun ihsanın bir sonucudur.⁷⁶

Başkalarına yardım etmek onların ihtiyaçlarını karşılamak inanan insanların mümeyyiz vasıflarındandır. Bundan dolayı Allah, îman eden kullarından diğer insanlara ihsanda bulunmalarını iyilik yapmalarını istemiştir.

“Onlar bollukta ve darlıkta sarf ederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler, Allah iyilik yapanları sever.”⁷⁷

İyilik yapmanın kapsamı sadece Müslümanlarla sınırlı değil, Müslümanlara ve onların kutsal değerlerine saldırmayan kafirleri de kapsamaktadır:

“Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan, kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz....”⁷⁸

Yine Kur'an'da borçlulara iyilik etmek, zaruret içinde olanlara borç vermek, sıkıntılı zamanlarında faizsiz olarak borcun vadesini uzatmak, mehil vermek, ödeme imkanı olmayanların borçlarını affeylemek mü'minlere tavsiye edilmiştir.⁷⁹

⁷⁵ Köksal, M. Asım, Hz. Muhammed ve İslâmiyet, c. 8, s. 268-269

⁷⁶ İbrahim, 34

⁷⁷ A. İmran, 184

⁷⁸ Mümtehine, 8

⁷⁹ Bakara, 280

Kur'an'a gönülden bağlanan ve onu kendisi için hayat düsturu kabul eden bir insana yaraşan kin tutmamaktır, affedici olmaktır. İnsanların yararına olan yapabileceği her şeyi yapmaktır. Yukarıda bahsettiğimiz Kur'an ayetleri de mü'minleri bu yola kanalize etmektedirler. Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunun bu yönde olduğunu idrak eden kişinin elbette yukarıdaki tavsiyeleri dikkate alması kaçınılmazdır. Çünkü mü'min duyarlılığı bunu gerektirir.

h) Kötülüğe Karşı İyilik :

Allah Kur'an'da mü'minlerin; affedici olmak, insanlara ihsanda bulunmak gibi güzel erdemlerle yetinmemelerini, daha büyük bir ahlâki fazilet olan, kötülüğe iyilikle mukabele etmelerini tavsiye etmektedir.

Bir suçu bağışlamaktan daha zor ama daha değerli olan yapılan kötülüğe iyilikle karşılık vermektir. Bu düşmanı dost edinmenin en güzel yoludur.

İyilik ve fenalık bir değildir. Ey inanan kişi: "Sen fenalığı en güzel şekilde sav; o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimsenin yakın bir dost olduğunu görürsün."⁸⁰

Kötülüklerin iyilikle karşılanması, kusurların affedilmesinin ve bu konuda sabır gösterilmesinin büyük bir meziyet olduğu, bu durumun övülen ve örnek gösterilen mü'minlerin özellikleri içerisinde yer aldığı Kur'an'da haber verilmiştir.⁸¹

Yusuf (as.)'ın kardeşlerine olan tavrı da son derece dikkat çekicidir. Hz. Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atılmış ve çok sıkıntılı günler yaşamıştı. Mısır'a götürülerek köle diye satılmış ve yıllarca zindanda kalmıştı. Zindandan çıktıktan sonra Mısır'ın hazinelerinden sorumlu kişi olmuştu. Ancak ilahi taktir gerçekleşmiş, kendisini öldürmeye kasteden kardeşleri ona

⁸⁰ Fussilet, 34

⁸¹ Ra'd, 24; Mü'minûn, 98; Nur, 22; Kasas, 54

muhtaç olmuşlardı. O, kardeşlerini tanıymış, ancak kardeşleri Hz. Yusuf'u tanıyamamışlardı. Onlara ihsanda bulunup istediklerini vermişti. Nihayet babaları Hz. Yakub ile de buluşmuş ve kardeşleri yaptıkları büyük hatalarını itiraf ederek Hz. Yusuf'tan bağışlanma dilemişlerdi. Şefkat ve merhamet abidesi Hz Yusuf elinde imkan varken, kardeşlerinden intikam alabilecek güce sahipken onlara acı bir söz bile söyleyememişti. Aksine onların yaptığı kötülöklere ihsanla karşılık vermişti. Suçluluk psikolojisi içerisinde ve mahçup bir vaziyette karşısında duran kardeşlerinin kendisinden özür dilemesi üzerine onlara verdiği cevap belki de verilebilecek en güzel cevaptı. Diyordu ki: “.... Şüphesiz şeytan benimle kardeşlerimin arasını açtı.....”⁸² Onları utandırmıyor. Bana bunları niçin reva gördünüz demiyor. Sitemde bulunmuyor. İşte bu yüce ahlâki bir erdemdir.

Müslüman kendisine yapılan kötölüğü, kabalığı, yumuşak ve erdemli tavrıyla eritmeli, güzelliikle, fedakarlıkla muhatabının gönlünü fethetmelidir. Kişinin bu kıvama ve olgunluğa ermesi de ancak sağlam bir akideyle mümkündür.

D) İffet :

Kur'an'da ifade edilen ahlâki özelliklerden birisi de iffettir. İffet günahattan kaçışın eş anlamlısıdır. Kabahatlerden kaçınmak demektir.⁸³

İffetlik, karakterlerin en onur vericisi, niteliklerin en üstünlerindendir. İmanın yüceliğine, nefsin onurluluğuna delalet eder.

Kur'an'da mü'minlerin özellikleri sayılırken özellikle bu hususta belirtilmektedir.

“Onlar eşleri ve cariyeleri dışında, mahrem yerlerini herkesten korurlar. Doğrusu bunlar yerilemezler.”⁸⁴

⁸² Yusuf, 100

⁸³ A. Rifat, a.g.e., s. 179

⁸⁴ Mü'minin, 5-6; Ayrıca; Meâric, 29-32

Allah'ın af ve merhametine nail olmanın bir şartı da iffetlerin korunmasıdır.⁸⁵ Kur'an Müslümanların iffet ve namus konusunda son derece hassas olmalarını ister. Çünkü bu nitelik fert ve cemiyet açısından büyük önem taşır. Bu husus cemiyeti, aileyi her türlü kötülüklerden koruduğu gibi mü'minin ruhunu ve nefsini de arındırır.

Kur'an, mü'minlerin duyarlılığının yoğunluk kazanması için peygamberler ve aile fertlerinden örnekler verir. Hz. Meryem ve Hz. Aişe hakkında isnad edilen ifiraları Kur'an bizzat ortadan kaldırmıştır.⁸⁶ Hz. Yusuf'un iffet ve ismetini ispat sadedinde Mısır Azizinin karısının şهادeti şöyledir:

“Vezirin karısı: “İşte sözünü edip beni yediğiniz budur. And olsun ki onun olmak istedim, fakat o iffetinden dolayı çekindi”⁸⁷

Kur'an'da iffet ve namusun zıddı olarak kötülük, fenalık ve hayasızlık anlamlarına gelen fuhş kelimesi kullanılır.⁸⁸ Bu kötülüğün adı zinadır. Kur'an mü'minleri bu kötülükten uzak kalmalarını, hatta buna yaklaşmamalarını,⁸⁹ ayrıca temiz insanlara ifira etmemelerini kesin bir şekilde emretmektedir.⁹⁰

İnsanların şanı ismet ve iffet olunca onların düşüncelerinin çirkin şeylerle meşgul olacağı düşünülemez. Nitekim Allah Kur'an'da seçkin kulları için üç sıfat beyan ediyor: Kimseyi Allah'a ortak koşmamak, kimsenin kanını haksız yere dökmek, zina etmemek.⁹¹

Kur'an'ın ahlâk eğitiminden geçen bir insan Allah'ın emirlerini büyük bir duyarlılıkla dikate alacaktır. Dünya ve ahiret saadetinin Kur'an'ın belirlediği ahlâk ilkelerine uymakla mümkün olacağını idrak eden bir

⁸⁵ Ahzab, 35

⁸⁶ Enbiya, 91, Thrim, 12; Nur, 11-19

⁸⁷ Yusuf, 32

⁸⁸ Nisâ, 19, 33

⁸⁹ İsrâ 32; Nur 30-31

⁹⁰ Nur, 4, 6-7, 23, 34

⁹¹ Furkan, 68

mü'minin bunu dikkate almaması düşünülmez. Aksi durumda “haddi aşanlardan olmak” gibi bir tehditle karşı karşıya olduğunun farkındadır.

i) Boş Şeylerden Yüz Çevirme :

İnsan hayatı çok sınırlı, o ölçüde de çok değerlidir. Çünkü dünya bir imtihan sahasıdır. Dolayısıyla bu hayatın en iyi ve faydalı bir şekilde geçirilmesi zorunluluktur.

Allah bu hususta insanları uyarmakta inanç/insanlar da bulunması gereken ahlâki faziletlerden birisinin de boş ve anlamsız şeylerden uzak kalmak olduğunu vurgulamaktadır.

“Onlar boş şeylerden yüz çevirirler.”⁹²

Allah insana konuşma ve düşünme kabiliyetini Rabbini tanısin, O’nu zikretsin, meramını anlatsın, faydalı şeyleri alıp zararlı şeyleri terk etsin diye ihsan etmiştir. Çünkü mü'min yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Bundan dolayı güzel ve faydalı işler yapmak, kötü söz ve eylemlerin önüne set çekmekle mükelleftir. Bulunduğu ortamda bunları yapmaya çalışır. Çünkü îmani sorumluluğu bunu gerektirir. Başaramadığı takdirde ise o ortamdan uzaklaşır, onların yanlışlarına ortak olma:

“Onlar boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler.....”⁹³

“Onlar yalan yere şehâdet ekmezler; faydasız bir şeye rastladıkları zaman yüz çevirip vakarla geçerler.”⁹⁴

Ayetler de açıkça görüldüğü üzere boş sözlerden, faydasız işlerden uzak kalmak, îmani duyarlılığın bir gereğidir. Bu îlâni bilinç düzeyine ulaşabilen bir mü'min için, kendilerine karşı tavır alınması, yalnızlığa terk edilmeleri, kendileriyle sosyal ilişkilerin dondurulması onları hiçbir şekilde

⁹² Mü'minûn, 3

⁹³ Kasas, 55

⁹⁴ Furkan, 72

etkilemez. Çünkü îman onlara onurlu ve şahsiyetli bir tavır takınmalarını öğretmiştir. Bu sebeple onlar hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler.⁹⁵

Mü'minin hem sözü hem de zamanı kıymetlidir. Onun için o, ya hayır söyleyecek ya da susacaktır. Çünkü bilir ki göz, kulak ve dil yaptıklarından kıyamet günü hesaba çekilecektir. Bundan dolayı mü'min akidesinin yüklediği mükellefiyetleri yerine getirecek, davranışlarını ve

sözlerini akidesine uygun hale getirmek için boş ve faydasız şeylerden kaçınacaktır.

j) Tevâzû :

Tevazu, kibrin zıddı olup, Allah'ı ve kendini bilmenin meyvesidir. Mü'min duyarlılığını gerektiren ahlâki meziyetlerdendir. Yaratıcıyı ve kendi gücünün miktarını bilen bir kimsenin tevâzuyu hayat felsefesi haline getirmesi gerekir.

Kur'an'da Allah insana gücünü ve kudretini hatırlatarak onları her an için tevâzu ve olgunluğa davet ederek şöyle der:

“Yer yüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen ne yeri delebilirsin, ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.”⁹⁶

İnsanoğlu dünyalık bazı nimet ve üstünlüklere ulaşınca fitratı gereği hemen Şeytanın ve nefsin yardımıyla şımarır, elindeki her şeyin kendisinden kaynaklandığını zanneder ve böbürlenir.

Ancak mü'minler ellerindeki her şeyin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın büyüklüğü karşısında kendilerinin zayıf birer yaratık olduğunu düşündükleri ve buna inandıkları için şımarıklık ve kibirlenmekten kurtularak, mütevazi ve olgun insanlar haline gelirler.

⁹⁵ Mâide, 54

⁹⁶ İsrâ, 37

Allah, peygamberler dahil bütün mü'minleri her an için tevâzu ve olgunluğa davet eder.

“Sana uyan mü'minlere tevazu kanatlarını indir.”⁹⁷

Yine Kur'an'da mütevaziliğin Allah'ın has kullarına ait bir sıfat olduğu bildirilmiştir.

“Rahmanı kulları yeryüzünde mütevazi yürürler...”⁹⁸

Hız Lokman da oğluna edep dersi vererek, davranışında Mu'tedil ve ölçülü olmasını insanlara karşı kibirlenip böbürlenmemesini tavsiye etmiştir:

“İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah, kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez. Yürüyüşünde tabii ol. Sesini kıs....”⁹⁹

Kısaca tevâzû hem Allah'a karşı hem de insanlara karşı bir edeptir. Ancak mü'minlerin dışındaki çoğu insanlar bu tevazunun önemini bilmeyip, kibir ve gurura saplanırlar. Böylelikle Allah'ın nimetini unutup büyüklendikleri için Allah'ın gazabını;¹⁰⁰ insanlara karşı böbürlendikleri için de insanların nefretini kazanırlar. Gerçekten îman duyarlılığına sahip olan insanların ise böyle olmadığı yine Kur'an'da bildirilmektedir.”¹⁰¹ Çünkü onlar Allah'ın büyüklüğünü ve kendi küçüklüklerini anlamış ve idrak etmişlerdir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Kur'an'ın övdüğü ve mü'minlerden istediği tevâzu, içinde ifrat ve tefrik gibi iki uç özelliği taşımayan itidal ve ortayol özelliklerine sahip olanıdır. Zira tevazuda aşırıya gitme, onursuzluğa; bunun zıddı ise kibir ve bencilliğe neden olur.

⁹⁷ Şuarâ, 215

⁹⁸ Furkan, 63

⁹⁹ Lokman, 18-19

¹⁰⁰ Nahl, 29; Sûmer, 59-60

¹⁰¹ Secde, 15

k) Yumuşak Huyluluk :

Allah'ın Kur'an'da mü'minlerde bulunmasını istediği güzel ahlâki sıfatlardan birisi de yumuşak huyluluktur. Mü'mine düşen îmanın bir gereği olarak, bu vasıfla muttasıf olmaktır.

Yumuşak huyluluk hiddetlenmenin zıttıdır. Sertlik ve kabalıktan kaçınmaktır. Sabrın sermayesidir ve insanı tehdit eden afetlerin örtüsüdür.

İnsan fitratı yumuşaklıktan hoşlanır. Kaba, sert, katı davranışlara karşı son derece hassastır. Nitekim Allah Kur'an'da insanlara örnek olarak gönderdiği peygamberinin bu vasfını hatırlatır ve şöyle der:

“Allah'ın rahmetinden dolayı ey Muhammed sen anlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.”¹⁰²

Zayıflık anında, güçsüz, kuvvetsiz ve yoksul iken yumuşak huylu görünmek önemli değildir. Önemli olan her bakımdan güçlü olduğu halde yumuşak huylu olmak, öfkesini yenebilmektir. Allah insanlara bu güzel ahlâki ilkeyi öğütlemiştir:

“Rahman olan Allah'ın kulları yeryüzünde mütevazî yürürler. Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler.”¹⁰³

İnsanın fitri özelliklerini en iyi bilen Allah mü'minlerin putperestlerle bile en güzel şekilde konuşmalarını istemiştir.¹⁰⁴ İnsanlara zulmeden, fitne çıkaran ve ilahlık iddiasında bulunan Firavun'a bile nezaket kuralları içerisinde muamele edilmesini yumuşak davranılmasını emretmiştir:

“Firavun'a gidin doğrusu o asmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar.”¹⁰⁵

¹⁰² A. İmran, 159

¹⁰³ Furkan, 63

¹⁰⁴ İsrâ, 53

¹⁰⁵ Tâhâ, 43-44

Allah, ağır başlı kullarından razıdır. Ancak yumuşak huyluluk vakarla birlikte bulunmalıdır. Yoksa şeref ve haysiyeti çiğnetmek yumuşak huyluluk değildir.

İ) Çevre Duyarlılığı :

İnsanın emrine ve hizmetine sunulan tabii çevrenin temizliği ve korunması da, mü'min hassasiyetini gerektiren ahlâki güzelliklerdendir.

Günümüz dünyasında, Allah'ın, insanlığın hizmetine vermiş olduğu mükemmel tabii çevre, bizzat insan eliyle bozulmakta, insan sağlığı yanında, diğer canlıların ve bitkilerin hayatını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu doğal çevrenin özelliklerinin korunması ve insanın daha sağlıklı ve mutlu bir ortamda hayat sürebilmesi için her ferdin çevre ahlâkı bilincine ulaşması ve bunun için üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerekmektedir.

İslâm'da tabiat, Allah'ın ayetlerinden bir ayettir. Kur'an konuya böyle yaklaşır: "Kesin olarak inananlara yeryüzünde Allah'ın varlığına nice deliller vardır."¹⁰⁶ "Göklerde ve yerde inananlara nice dersler vardır."¹⁰⁷ Bundan dolayı tabiatı tahribe yeltenmek, Kur'an'ı tahrife yeltenmek gibidir. Ayrıca tabiatı tahrip eden toplumları bekleyen akıbet tabii bir kıyamettir. Her yıl binlerce canlı türünün yok edildiği, hassas dengelerin sanayi atıklarıyla bozulduğu, kimyasal gazların atmosferi tahrip ettiği, nükleer deneme ve atıkların yaptıkları tahribat düşünüldüğünde tehlikenin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.

Yer ve gök beşer hayatına yuvalık yapmaktadırlar. Kur'an-ı Kerim de, kainatı adeta bir ev olarak tasvir etmektedir.¹⁰⁸ Bundan dolayı Müslüman'ın nazarında yeryüzü kendi evi gibi mukaddestir., onu kendi meskeni gibi koruması ve temiz tutması gerekir.

¹⁰⁶ Zâriyat, 20

¹⁰⁷ Câsiye, 3; ayrıca Rum, 25; Yâsin, 33; Ankebut, 44

¹⁰⁸ Tâhâ, 53; Zuhurf, 10; Nuh, 19; Nebe, 6

Yaşanılan çevre, Allah'ın insana bir emanetidir. İnsana düşen bu emaneti yerli yerinde kullanması, isrâftan kaçınması ve Rabbi'ne lâıyığı veçhile şükretmesidir. Zira insan Allah'ın yarattığı en şerefli mahluktur. Yeryüzünde Allah adına tasarufta bulunması gereken halifedir. Bundan dolayı yerde ve gökte olanlar insanın emrine verilmiş, istifadesine sunulmuştur: Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurur: "Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır."¹⁰⁹

Bugünkü çevre problemlerinin temelinde, insanı ve ona beşiklik eden tabiatın yaratılış amacını tanımayan, Allah'a îman temeli üzerine şekillenmeyen bir hayat anlayışı yatmaktadır. İmandan nasibi olmayanlar doğal çevreyi tahrip ederken, asırlarca önce Hz. Muhammed (s.a.v.) küçük bir çevre sorunu olan soğan, sarımsak kokusuna dahi müdahale ederek,¹¹⁰ mü'minlerin zihinlerine çevre bilincini aşıliyordu. Ayrıca Allah Rasülü : "İman yetmiş küsur şubedir, en küçüğü yolda insanlara zarar veren bir engeli gidermektir."¹¹¹ buyurarak, çevreyi îmanın konusu haline getirmiştir.

İslâm'daki su kullanma, abdest, gusül, misvak, tâhâret, güzel kokuyu özendirme, kötü kokudan sakındırma, yola tükürmekten men, ağaç dikmeyi teşvik gibi hususlar bireysel, sosyal ve tabii çevreyi koruma bilincinin birer ürünüdür.

Kısaca çevre duyarlılığı, hem tabiata, hem de tabiatın içindekilere saygıyı ve onların haklarını gözetmeyi gerektirir. Bu da îman merkezli bir hayat anlayışının şekillendirdiği sorumluluk bilinciyle mümkündür.

Görülüyor ki Kur'an, mü'minlerin vasıflarını belirtirken, îmani ve ahlâki boyutu birlikte zikretmekte, ahlâklı olmanın, îmanlı olmanın tabii bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Yani Kur'an, mü'minlerin ideal bir ahlâk

¹⁰⁹ Câziye, 13

¹¹⁰ İbn Mâce, Eşribe, 59

¹¹¹ İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesai, İman, 16

anlayışına sahip olmalarını istemekte, onların iyinin iyisine talib olmalarını öğütlemektedir.¹¹²

Bu uyarıyı dikkate alan mü'minler, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu,¹¹³ dünyadaki çalışmalarının boşa gitmeyeceğini, bir gün mutlaka karşılıklarını göreceklerine,¹¹⁴ yaptıkları kötülüklerin de cezası olacağına ve kendi organlarının kendileri aleyhine şahitlik yapacaklarına inanırlar.¹¹⁵ Çünkü onlar, Allah'ın kendilerine şah damarından daha yakın olduğunu bilirler¹¹⁶ ve Allah'ın her şeyi bildiğine inanırlar.¹¹⁷ Bütün bunlar onların hayatında müspet yönde büyük bir değişik meydana getirir. Bu değişim insana, güzelliklerle dolu bir yaşamın kapılarını açacaktır.

İzah etmeye çalıştığımız bu kavramlar, insanın hayatı boyunca taşıması gerekli olan ahlâki davranışlardır. Kişinin kendisiyle ve diğer insanlarla barışık bir hayat sürebilmesi, bu esasları dikkate almakla sağlanabilecektir.

İman dairesinde övülen ahlâki kavramlardan bazılarını izah ettikten sonra şimdi de îman dairesinde yerilen ahlâki kavramlardan bazılarını izah etmeye çalışacağız

2- KUR'AN'DA YERİLEN BAZI AHLÂKÎ TUTUMLAR

İman veya îmansızlık kalbte oluşan bir keyfiyettir. Sağlam îmana sahip olmayan bir kalpte hastalık var demektir. Bu sebeple ahlâki zaafların bulunduğu bir insanda, bu zaafların tezahürü bir takım kalbi hastalıklar şeklinde cereyan etmektedir. Allah, kötü hareketlerin şahsında bulunduğu münafıkları tanımlarken "kalplerinde maraz vardır." İfadesiyle hastalığı teşhis

¹¹² Bakara, 184, 237; Şûâra, 41-43

¹¹³ Hadid, 20

¹¹⁴ Necm, 39-44

¹¹⁵ Fussilet, 20-22

¹¹⁶ Kâf, 16

¹¹⁷ Teğâbün, 4

etmektedir. Kalplerinde hastalık var derken, inancın yokluğu veya zayıflığı neticesinden doğan ahlâki zaaflar kastedilmektedir. Biz burada îmanın, bünyesindeki hastalıktan dolayı etkili olmadığı veya devre dışı kaldığı durumlarda ortaya çıkan ahlâki olumsuzluklardan belli başlı bir kaçını aşağıda izah etmeye çalışacağız:

a) Yalan ve Hile :

Başkalarını aldatmak için yapılan ve söylenen her türlü davranış ve sözlere yalan denir. Kur'an'da Allah,bütün kötülüklerin kaynağı olan yalandan mü'minleri şiddetle sakındırmaktadır. Yalancılar kınanmakta ve Allah'ın yalancıları hidayete ulaştırmayacağı haber verilmektedir:

“..... Yalan sözden kaçının”¹¹⁸

“Ey inananlar! Yapmadığınız şeyi niçin yaptığınızı söylersiniz? Yapmadığınız şeyi yaptık demeniz, Allah katında büyük bir gazaba sebep olur.”¹¹⁹

“.... Yalancı ve günahkar kişinin vay haline! Ona can yakıcı bir azab müjdele”¹²⁰

“.... Doğrusu Allah aşırı yalancıyı doğru yola erdirmez.”¹²¹ İman Allah'la kul arasında yapılan bir akittir. Bu akit içerisinde doğruluk dahil bütün ahlâki güzelliğe uyma şartı da vardır. İman bu şartlara yerine getirmeyi gerekli kılar. Aksi halde yapılan yeminler ve verilen sözleri yerine getirmemek ve hile vasıtası yapmak vicdanın derinliklerinde yatan inançları sarsar. Hele hele aldatmak için Allah'ı şahid tutan kimse hiçbir zaman sıhhatli bir îmana sahip olamaz.

Allah'ın her şeyi görüp bildiğine inanan, hayatı ölüm sonrasıyla irtibatlandırıp, dünyadaki her şeyden hesaba çekileceğinin bilincinde olan bir

¹¹⁸ Haccc, 30

¹¹⁹ Saf, 2-3

¹²⁰ Câsiye, 7-8

¹²¹ Mü'min, 28

kimse yalan ve hileden asla medet ummaz. Çünkü o bilir ki doğruların yardımcısı Allah'tır. Yalan karşılığı elde edilen menfaatin insana hiçbir hayrı olmaz. Nitekim Allah bu hususta şöyle der:

“Ey îman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin ki Allah işlerinizi kendinize yaralı kılsın ve günahlarınızı size bağışlasın.....”¹²²

insanlar bir arada yaşayabilmek ve birlikte iş yapabilmek için birbirlerine inanmak ve güvenmek zorundadır. Halbuki yalancılar, bu inanç ve güveni ortadan kaldırır, dayanışmanın güveni olan doğruluğu yok ederler.

Yalan insanın hem kendisine hem de başkalarına zarar verir. Başkalarına zarar veren yalanın en kötüsü de yalancı şahidlik ve yalan yere yemin edip yalanı doğru gibi göstermek için Allah'ı şahit göstermektir. Halbuki Kur'an'da Allah “Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?”¹²³ buyurmuştur.

Allah Kur'an'da: “Yalanın ancak îmanı olmayanlar tarafından söylendiğini”¹²⁴ hatırlatarak îman gerçeği ile yalan illetinin bir arada bulunamayacağını vurgulamıştır.

Hile de yalanın ikiz kardeşidir. Buradaki amaç başkalarına zarar vermek suretiyle, menfaat temin etmeye yöneliktir.

Allah mü'minlerin yapması gereken hususları zikrederken:

“Ölçtüğünüz zaman tam ölçün, doğru teraziyle tartın. Böyle yapmak sonuç itibariyle daha güzel ve daha iyidir.”¹²⁵ Buyurarak, mü'minleri ticarete hileli yollara yönelmekten men etmiştir.

İmandan nasibi olmayan Hz. Şuayb'ın kavmi olan Medyen ve Eyke halkı, ticarete hileli yollara baş vurup, peygamberlerinin uyarılarına kulak vermediklerinden dolayı helak edilmişlerdir.¹²⁶

¹²² Ahzâb, 70-71

¹²³ Kehf, 15

¹²⁴ Nahl, 105

¹²⁵ İsrâ, 35

¹²⁶ A'raf, 85-93; Hûd, 84-95....

Görüldüğü üzere yalan ve hile îmanla asla bağdaşmamaktadır. Bunlar îman yokluğu veya zayıflığının ortaya çıkardığı ahlâki düşüklüklerdir. Her şeyi ben merkezli düşünüp, hesap endişesi taşımayan materyalist bir düşüncenin ürünüdürler.

b) Zulüm :

Zulüm kelimesi Kur'an'ın en mühim menfi değer sözcüklerinden biridir. Zulüm kişinin kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hiç hakkı olmayanı yapması anlamına gelmektedir.¹²⁷ Adaletin zıddı olan zulüm, bir şeyi yaratılış itibariyle konulduğu şeyin dışında kullanmak, ait olmadığı yere koymak anlamına da gelmektedir.¹²⁸ Bu bakımdan Kur'an'da şirk büyük bir zulüm olarak isimlendirilmiştir.¹²⁹ Çünkü müşrikler şirki tevhidin yerine koymuşlardır.

Istilahta, haksızlık etme, başkalarının hakkını vermeme, başkalarına söz ve fiil olarak saldırıda bulunmak zarar vermek anlamlarını içermektedir.

Allah kullarına asla zulmetmediği¹³⁰ gibi insanlara zulmedilmesini de asla hoş görmez. Allah Kur'an'da zalimleri sevmediğini onlar için acııklı bir azap hazırladığını kıyamet günü ifade edilen pişmanlık ve hiçbir özrün kendilerini kurtaramayacağını haber vermektedir.¹³¹

İman ve zulüm birbirine zıt iki kavramdır. İmani düşünce başkalarına her konuda yardımcı olma fikrini aşılar; zulmün temel yaklaşımı insanlara maddi ve manevi açıdan zarar verme üzerine şekillenmiştir. Onun için zulüm ve haksızlık gibi hususlar bir mü'Ymin için asla düşünülemez. Zira onun ölçüsü "Kendisi için istediğini başkası için de

¹²⁷ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahl. Kavr., s. 222

¹²⁸ A. Rifat, a.g.e., s. 47

¹²⁹ Lokman, 13

¹³⁰ Enfal, 51, Mü'minûn 17; Kaf, 29

¹³¹ A. İmran, 57; İbrahim, 22; Yunus 54

isteme”¹³² şeklindedir. Böyle bir düşünce yapısından zulmün sadır olması düşünülemez.

Allah, zulmün kafirlerin ve cehennem ehlinin ayırıcı vasıflarından birisi olduğunu belirterek onları lanetlemiş zalimlere mühlet verilebileceğini ama asla ihmal edilmeyeceklerini, eninde sonunda Allah'ın gazabına düşer olup yok olup gideceklerini haber vererek,¹³³ insanlar dikkatli olmaları konusunda uyarılmışlardır.

Kur'an'da Allah, müslümanların, fakirlere sadece fakir olmalarından dolayı olumsuz bir tavır takınmalarının bile zulüm olacağını belirterek onları uyarmıştır.¹³⁴ Kısaca Kur'an zulmün her türlüünden mü'minleri sakındırmış bunun için de fikri ve fiili ortamı hazırlamıştır.

Vicdanda Allah korkusunu, Allah sevgisini yeterince idrak etmeyen veya barındırmayan, îmani sorumluluk hissi taşımayan ölüm sonrası için mükafat veya ceza beklentisi olmayan kişiler, ortam ve imkanını bulduğu zaman zulme başvurmaktan çekinmeyecektir. Her kafirin zalim olacağını söylemek yanlıştır. Ancak îmani düşüncenin etkin ve belirleyici olmadığı her ortam zulüm için elverişlidir.

c) Kibir ve Gurur:

Kibir, îman etmeye tenezzül etmemek, küfürde ısrar etmek, başkalarını küçük görüp kendisini üstün görmek, batıl ve beyhûde bir şeye servet ve güce güvenmek gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁵

Kibir ve gurur genellikle insanın bilgisi malı, makamı,soyu, sopu, kuvveti ve buna benzer özellikleri yüzünden kendini beğenmesiyle meydana gelir. O bu nimetleri bir verenin bulunduğunu ve dilediği anda elinden alabileceğini aklından geçirmez. İşte bu böbürleniş onu, kendini büyük

¹³² Buhâri, İman, 7; Müslim, İman, 71-72

¹³³ A'raf, 44; Hûd, 18, 100-102; İbrahim, 42; Yunus, 13;...

¹³⁴ En'am, 52

¹³⁵ Mu'cemul Vasîd, s. 773; A. Rifat, a.g.e., s. 87

görmeye gücünü bütün insanların üstünde tasavvur etmeye, onları küçük ve basit görmeye kadar götürür.

Kibir, cehaletten ileri gelen ve büyüklenenin yaratıcısından habersiz olduğunu ortaya koyan çirkin bir haslettir. Halbuki büyüklenmek ancak alemlerin yaratıcısı olan Allah'a yaraşır. Kullara yaraşan acziyetinin farkına varıp, tevâzû ve alçak gönüllülük göstermektir.

Kendini beğenmek ve büyüklenmek ilk önce şeytanın yaptığı bir davranıştır. Bu sebepten şeytan cennetten kovulup lanetlenirken; Adem (as.) istiğfar ve tevâzû sebebiyle makbul ve mesut olmuştur.

Kibir, kişiyi hakkı görmekten alıkoyduğundan Allah'ın ayetlerinden de nasibini alamaz. Allah böylelerinin kalbini mühürleyerek onları rahmetinden tecrit eder. Kur'an bu tiplere şöyle seslenir: "Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden yüz çevirteceğim..."¹³⁶ "Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini bundan dolayı mühürler."¹³⁷

Hz. Peygamber de kibir konusunda ümmeti uyarak: "Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kimsenin cennete giremeyeceğini, katı yürekli hilekâr ve kibirli insanların Cehennem ehlinen olduğunu"¹³⁸ bildirmiştir.

Kendini beğenmişlik karakter zayıflığının, dar ufukluluğun ve ahlâki kokuşmuşluğun yansımasıdır. Kur'an'da Allah bunu şiddetle yasaklamış ve: "Kendinizi temize çıkarmayın, çünkü O korunanı daha iyi bilir."¹³⁹ diyerek Müslümanları sıkı sıkıya uyarmış îman neş'esinden nasibini almayan insanların düştükleri hatalardan onları sakındırmıştır.

İmani değer ölçüsünü benimsemeyen Mekkeli müşrikler Hz. Peygambere gelerek "Süheyb (v. 32/653), Bilâl ve Habbab (v. 37/658) gibi zayıf Müslümanların peşinden gidecek değiliz. Yanına geldiğimiz zaman

¹³⁶ A'raf, 146

¹³⁷ Mû'min, 35

¹³⁸ İbn Mâce, Berâc, 16

¹³⁹ Necm, 32

onları, meclisinden kov, konuşmamızı tamamlayıp dışarı çıktığımız zaman dilerse onları geri alabilirsin.” diyerek tipik bir kibir ve gurur örneği sergiliyorlardı. Bunun üzerine şu ayeti kerime nazil oldu: “Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma.”¹⁴⁰

Allah îman sahiplerini kibre ve böbürlenmeye düşmemeleri konusunda uyararak onları bu kötü ahlâk fiilinden sakındırmıştır: “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme...”¹⁴¹ Yeryüzünde yumuşaklıkla gezmekten maksat, hastalar gibi yavaş ve gösteriş yaparak gezmek değildir. Kibir ve gururdan uzak, vakar içinde gezmek ve yürümektir.¹⁴²

Ayrıca Kur’an’da büyüklük taslayanların yerinin Cehennem olduğu bildirilirken, Allah’ın büyüklüğünün karşısında secdeye kapanan onu hamd ile tesbih edenlerin yerlerinin ise me’va Cennetleri olduğu haber verilmiştir.¹⁴³

Büyükleme bir kalb, kibirlenen bir nefis gerçekler karşısında ne teslim olur, ne de ikna olur. çünkü o Allah’ın gücünü ve kendi güçsüzlüğünü idrak etmekten acizdir. Bu bilince sahip olan bir mü’min ise hangi halde bulunurlarsa bulunsunlar kibirlenmezler, îmanını sağlam tutarak Allah’ı hatırdan çıkarmaz, şeytanın her türlü tahrik ve desiselerinden sakınır.

d) İsrâf ve Cimrilik:

Müsriflik ve cimrilik Kur’an ahlâkında yeri olmayan, yerilen iki karakterdir.

İsrâf nerede ve nasıl harcama yapacağını bilememe dengeyi bozma durumudur. Doğru ölçüyü aşmak, meşru sınırların ötesine geçmek, itidal sahibi olmamak gibi anlamlara gelmektedir. Kur’an’da Allah müsrifleri şeytanın kardeşleri olarak tavsif eder:

¹⁴⁰ Kehf, 28

¹⁴¹ İsrâ, 37

¹⁴² İbn Kesir, Tefsiru’l Kur’ani’l Azim, c. 6, s. 131

¹⁴³ Zümer, 59-60; Secde, 15-19

“Yakınına, düşküne, yolcuya, hakkını ver; elindekileri saçıp savurma saçıp savuranlar şüphesiz şeytana kardeş olmuş olurlar; Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.”¹⁴⁴

İsrâf, Allah’ın nefretine konu olan ahlâken hatalı bir tavidir: bu hususta Allah: “..... Yiye, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah müsrifleri sevmez.”¹⁴⁵ buyurarak mü’minleri bu istenmeyen tavırdan men etmiştir.

İnsanın her türlü imkana sahipken gerekli ve lüzumlu harcamaları yapmaması da bir başka aşırılıktır. Bunun adı da cimriliktir.

Cimrilik, cömertliğin zıddıdır. Cimrilik ya fakirlik korkusu, ya mala aşırı derecede sevgi beslemek, yahut nefiste meydana gelen hırs sebebiyle çevresindeki insanlara sevgi ve acımayı terkten ileri gelir. Halbuki fakir düşmekten korkarak cimri olup malını tutmakla ifrata gitmek, herkezin rızkını veren Allah’a karşı kötü zan beslemektir. Ki Allah bunların yaptıklarının kendileri için bir hayır değil şer olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶

İnsan, tabiat olarak cimri, tamahkar ve aç gözlüdür.¹⁴⁷ Kur’an insanın doğuşunda var olan bu hasletin imanla gelen değişim sonucu müsbet bir yapıya dönüşebileceğini bildirir:

“daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler, onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler, kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkarlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.”¹⁴⁸

Cimrilik kişiyi küçük düşürür, basitleştirir. Kur’an bu karaktere sahip olanları ayıplamış, Müslümanları buna karşı ısrarla uyarmıştır. “Onlar öyle insanlardır ki cimrilik ederler ve insanlara da cimriligi emrederler,

¹⁴⁴ İsrâ, 26-27

¹⁴⁵ A’raf, 31; Ayrıca, En’am, 141

¹⁴⁶ A.İmran, 180

¹⁴⁷ İsrâ, 100

¹⁴⁸ Haşr, 9

Allah'ın bol hazinesinden kendilerine verdiğini gizlerler. O nankörlere alçaltıcı bir azab hazırlamıştır.”¹⁴⁹

Allah kullarına cimrilikten men ettiği gibi, isrâftan da men etmiştir. Her ikisi de ahlâki bir kusurdur. Kur'an'ın mü'minlere tavsiye ettiği yol orta yoldur.

“Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma. Yoksa pişman olur, açıkta kalırsın.”¹⁵⁰

“Onlar sarf ettikleri zaman ne isrâf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında bir yol tutarlar.”¹⁵¹

Kur'an'ın vassettiği mü'min tipinde isrâf ve cimriliğe yer yoktur. Tasvip edilmeyen bu karakter yapısına sahip olanlar ise ya inanç değerini benimseyenler ya da olgunluk seviyesine yükseltemeyenlerdir.

e) Riya:

Kur'an'ın yasakladığı, inananlarda bulunmaması gereken, kulluğun gerekleriyle çelişen ağır ahlâki cürümlerden biri de riya'dır.

Riya, insanların yanında değer görmek, üstün bir konuma sahip olmak ve iyi bilinmek amacı ile güzel amellerle kendini gösterme eğilimine denir. Yani Allah için yapılması gerekeni, kullar için yapmaktadır.

Kur'an'a göre kendisiyle Allah rızası hedeflemeyen amelde hayır yoktur. Pek çok Kur'an ayetinde riyakarlık yerilmiş, riyakarların uğrayacağı azap hatırlatılmış ve riyadan şiddetle kaçınılması tavsiye edilmiştir.

“Vay o namaz kılanların haline. Onlar namazdan gafilirdirler. Onlar gösteriş yaparlar.”¹⁵²

¹⁴⁹ Nisâ, 37

¹⁵⁰ İsra, 29

¹⁵¹ Furkan, 67

¹⁵² Mâûn, 4-6

“Doğrusu münafıklar Allah’ı aldatmaya çalışırlar Oysa O, onlara aldatmanın ne olduğunu gösterecektir. Onlar namaza tembel tembel kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar....”¹⁵³

“..... Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.”¹⁵⁴

Riya Kur’an’da, Allah’a ve ahiret gününe inananların vasıflarından olarak sayılmakta, riyakarlar şeytanın arkadaşı olarak nitelemekte ve inanmış insanların bu kalbi hastalıktan uzak durmaları istenmektedir:

“Mallarını insanlara gösteriş için sarf edip, Allah’a ve ahiret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytanın arkadaşı olduğu kimsenin ne fena arkadaşı vardır.”¹⁵⁵

Halbuki gerçek îman sahipleri başkalarının övgüsüne ve yermesine aldırış etmez, ciddiye almazlar. Onların insanlar nazarında saygınlık kazanmak gibi temel bir amaçları yoktur. Allah’ın sevgisi, rızası ve takdiri onlar için yeterlidir.¹⁵⁶

Bir mü’min riya ile yaptığı her amelin boşa gittiğini, ayrıca Allah’ın kahrını üzerine çekeceğini bilir ve niyetini ona göre ayarlar.

f) Tecessüs:

Kur’an’da yasaklanan, îman gerçeğiyle bağdaşmayan ahlâki cürümlerden birisi de tecessüsdür. Tecessüs bir maddenin iç yüzünü araştırmak demektir.¹⁵⁷

Bir kimsenin ayıplarını araştırmak tesadüfen öğrenilen ayıpları başkalarına duyurmak çirkin bir davranıştır ve mü’min kişilik yapısıyla uyuşmaz. Kur’an’da Allah, insanları tecessüs altında tutmayı yasaklamış ve hiçbir kimseye böyle bir hak vermemiştir: “....Birbirinizin suçunu

¹⁵³ Nisâ, 142

¹⁵⁴ Kehf, 110

¹⁵⁵ Nisâ, 38; Ayrıca, Bakara, 264

¹⁵⁶ Bakara, 207, 265, 272; Nisâ, 114: Rad, 22;...

¹⁵⁷ A. Rifat, a.g.e., s. 329

araştırmayın...”¹⁵⁸ zira başkalarının kusurlarının araştırılması, fitne ve fesada yol açar, insanlar arasında güven duygusunun zedelenmesine sebep olur.

Herkesin eksiği ve hatası olabilir. Kusursuzluk ve her konuda mükemmellik Allah’a mahsustur. Bu gerçek itibariyle Kur’an, kişinin hak ve hürriyetine, şeref ve haysiyetine, özel hayatına önem vermiş ve onu korumuştur.

Kişi gizli bir yerde günah işlemiş veya bir kötülük yapmışsa, bunun başka insanlara deşifre edilmemesi gerekir. Aksi halde o kişideki haya duygusunun zayıflaması ve daha çok günah işlemesine sebep olunabilir. Kur’an’da, meskenlere izinsiz girilmemesinin emredilmesi pek çok hikmetin yanında böyle bir hikmete binaen de olabilir.¹⁵⁹

Allah ve ahiret inancı olmayan, hesaba çekilme düşüncesi bulunmayan bir kimsenin, başkalarının gizli yönlerini izlemesi ve deşifre etmesine kim mani olacaktır. Üstelik bu durum nefsini tatmin etme, maddi çıkar sağlama amacıyla da kullanılabilir. Mü’min’e gelince o, Allah’ın emirlerini ciddiye alacak başkalarının eksik ve kusurlarını ortaya çıkarmak yerine, kendi eksiklerini tamamlayacak, hata ve kusurlarını düzeltme yoluna gidecektir.

g) Hased:

Hased de imanın olmadığı veya etkin bulunmadığı bir zihin yapısının ürünüdür. İyilik ve nimetlere sadece kendisinin sahip olmasını isteyip başkalarının da sahip olmasından rahatsızlık duyma hali olan hased, insanları içten içe huzursuz eden, toplumsal barışın bozulmasına yol açan manevi hastalıklardan biridir.

İblis Adem’e secdeye davet edildiği zaman “O topraktan ben ise ateşten yaratıldım.”¹⁶⁰ diyerek Allah’ın emrine muhalefet etmiş bu durum

¹⁵⁸ Hucurat, 12

¹⁵⁹ Nur, 27

¹⁶⁰ A’raf, 12

Cennetten kovulmasına ve ebedi lanete uğramasına sebep olmuştu. İblisi bu konuma düşüren kibri ve Hz. Adem'e karşı olan hasedi idi. Yine Kabil'in Habil'i öldürmesinin sebebi de haseddi.¹⁶¹

Yahûdilerin Hz. Peygambere karşı tavırları da hasetlerinden dolayı idi. Çünkü Yahûdiler son peygamberin geleceğini biliyorlar, ancak bunu kendi kavimlerinden bekliyorlardı. Son peygamber kendi kavimlerinden gelmeyince bu durum onları o denli rahatsız etmiş, kıskançlık duygularını kabartmıştı ki, O'na îman etmenin yerine düşmanlık etmişlerdi. Kur'an onların bu durumunu şöyle anlatır:

“Halbuki onlar Muhammed'i öz evlatları gibi tanırlardı.”¹⁶²

Yine Kur'an hased konusunda Yusuf (as.) kıssasında, kıskançlık duygularının insanı nasıl şartlandırıldığını, vicdanını bastırdığını kalbindeki iyilik ve merhamete yönelik duyguları nasıl sökerek attığını ve kötülüğe yönlendirdiğini anlatır. Kardeşleri: “Biz birbirimize bağlı bir topluluk olduğumuz halde, babamız Yusuf'u ve kardeşini daha çok seviyor. Doğrusu babamız apaçık bir yanılma içindedir. Yusuf'u öldürün veya onu ıssız bir yere bırakıverin ki babanız size kalsın. Ondan sonra iyi kimseler olursunuz.” dediler.¹⁶³ Bütün bunlar îmana dayalı ahlâki şuurun olmadığı veya yoğunluk kazanmadığı ruh halinin yansımalarıdır.

Allah Teala'nın kullarına, yarattığı şeylerin şerrinden kendisine sığınmalarını tavsiye etmesinin ardından, hasetçinin şerrinden de kendisine sığınmalarını tavsiye etmesi,¹⁶⁴ hasetçiliğin ne denli kötü bir ahlâki fiil olduğunu göstermektedir. Halbuki, kişinin sahip olduğu güzelliklere kardeşinin de sahip olmasını arzu etmesi îmani bir gerekliliktir. Ben merkezli düşünen bencil ve çıkarıcılığı ahlâk edinen, başkalarının sahip olduklarından rahatsızlık duyan insanlardan müteşekkil bir topluluk elbette huzur bulamaz. Bu sebeple

¹⁶¹ Mâide, 27

¹⁶² Bakara, 146; En'am, 20

¹⁶³ Yusuf, 8-9

¹⁶⁴ Felak, 5

Kur'an mü'minlere paylaşım ve fedakarlık ruhunu aşılar. Bu bilince ulaşan insanlar acıyı ve sıkıntıyı paylaştıkları gibi, Allah'ın lûtfu olan rızkı ve sahip olunan diğer nimetleri de paylaşma olgunluğuna kavuşurlar.

Mekke'de her şeyini bırakıp Medine'ye hicret etmek zorunda kalan muhaccirlere, Ensar, dünyalık adına sahip oldukları her şeyi onlarla paylaşmak istemişler, onların sıkıntılarını kendi sıkıntıları bilmişler, tam bir fedakarlık örneği sergilemişlerdir.¹⁶⁵

Bu îmanla gelen bir değişimdi. Elbette bu anlayışın gönüllerde yerini bulunduğu insanlardan oluşan bir toplumda ilişkiler bilinçli ve anlamlı olacaktır.

Başkalarına verilmiş nimetleri çekememek ve onların yok olmasını istemek yerine, Allah'ın gücüne ve zenginliğine güvenerek onun nimetleri kendisine de vermesini istemek mü'min duyarlılığına uyan bir durumdur ve îman da ancak bunu gerektirir.

D) Gıybet:

Kur'an'da inananlara yasaklanan ve mü'min kişilik yapısıyla uyuşmayan çirkin ahlâki fiillerden birisi de gıybettir.

Gıybet bir kişiyi arkasından çekiştirmek, gıyabında hoşlanmayacağı şekilde konuşmaktır. Bu hoşlanılmayacak şeyin yaratılışı, ahlâki yada özellikleriyle ilgili olması fark etmez.

Bu tutum Kur'an'da şiddetle yasaklanmış, mü'minlerin îmanlarına hitab edilerek şöyle denilmiştir: “Ey inananlar. Kimse kimseyi çekiştirmesin; hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır? Ondan tiksiniyorsunuz; Allah'tan sakının.....”¹⁶⁶ Ayette birisini arkasından çekiştirmek, Allah tarafından ölü bir Müslüman'ın etini yemeye benzetilmiştir. Bu durum, bir kimseyi kendisini savunamayacak durumda iken arkasından çekiştirmenin ne

¹⁶⁵ Haşr, 9

¹⁶⁶ Hucurat, 12

kadar kötü bir şey olduğu ve îmanın yüceliği ile bağdaşamayacağını göstermektedir. Çünkü Kur'an'ın koyduğu ideal cemiyet nizamı yüce bir edep ve ahlâka sahip bir nizamdır. Bu nizamda her kesin şeref ve haysiyeti kutsaldır, asla dokunulamaz.

Kur'an, bu aşağılık harekete ahlâki yönden karşı koyuyor, başkalarının gizli noktalarını araştırmak ve fenalıklarını açıklama gibi kötü hareketlerden gönülleri arıtmaya çalışıyor.

Gıybeti yeren, mü'minleri bundan sakındıran bir başka Kur'an ayetinde de şöyle buyrulur: "Allah, zulme uğrayan kimseden başkasının, kötülüğü sözle bile açıklamasını sevmez. Allah işitir ve bilir."¹⁶⁷

Gıybet sadece lisanla sınırlı değildir. Aksine başkasını küçük düşürme anlamına gelebilecek sözlü, fiili, yazılı ve imalı her türlü davranış gıybet olabilir. Nitekim Kur'an'da Allah: "Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi ve başkalarını ayıplamayı adet edinenlere yazıklar olsun."¹⁶⁸ diyerek bu genelliğe işaret etmektedir.

Gıybet insanlar arasındaki saygıyı ortadan kaldırır. Bu hastalığın yoğunlaşması saygı ve sevgiye dayalı olmayan iki yüzlü bir toplum oluşmasının zeminini hazırlar. Halbuki gerçek mü'minin iki değil tek yüzü vardır. O yüzde parlak ve açıktır. Mü'min iki yüzlülüğün nifak olduğunu ve nifak ile İslâm'ın bir araya gelemeyeceğini çok iyi bilir. Yine mü'min ancak hayır söylemekle vazifeli olduğunun bilincindedir. Dolayısıyla onun ağzından kötü söz sadır olmaz. Mü'mini mü'min olmayandan ayıran en önemli özelliklerden birisi de bu vafıdır. Gıybet bir Müslüman'ın vafı olamaz. Çünkü Müslüman elinden ve dilinden başka insanların zarar görmediği kişi olarak tarif ve tavsif edilmiştir. Dolayısıyla gıybet îmanın etkin olmadığı veya devre dışı kaldığı karakter yansımalarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶⁷ Nisâ, 148

¹⁶⁸ Hûmeze, 1

i) Sû-i Zan:

İman neş'esiyle uyuşmayan kötü ahlâki fiillerden birisi de insanlar hakkında aslını araştırmadan kötü bir fikre ve kanaate sahip olmak, yani sû-i zanda bulunmaktır. Sû-i zanla, bir kimse hakkında kalbin kötülükle hükmetmesi ve karar vermesi kast olunur. Aniden kalbe gelen vehimler ve nefsin kuruntuları sû-i zan sayılmaz.

Sû-i zan, tedbir ve araştırmaya bağlı olarak taşınırsa bunda bir sakınca da yoktur.¹⁶⁹ Ancak bunun dışındaki hususlarda çirkin bir düşünce olur.

Zira Kur'an mü'minleri mutlak olarak zannetmekten değil fazlaca zannetmekten ve zannettiğine tabi olmaktan men etmiştir. Bunun sebebi olarak da zannın bir kısmının günah olması gösterilmiştir.¹⁷⁰ Zaten zannın bir kısmı Kur'an'da beğenilmiş ve makbul görülerek övülmüştür. Mesela "İfk" hadisesinde Allah Tealâ, mü'minleri hüsn'ü zanna davet ederek şöyle demiştir: "Onu işittiğiniz zaman, erkek – kadın mü'minlerin kendiliklerinden hüsn'ü zanda bulunup da: "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmezmiydi?"¹⁷¹

Kur'an bir ~~kader~~ veya bir hadise hakkında kesin bir hükme varmadan önce ciddi bir araştırma yapılmasını ister: "Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalb bunların hepsi o şeyden sorumlu olur."¹⁷²

Yine Kur'an bilinçsiz ve bilgisiz yapılan zanların insanı yanıltabileceğini belirterek ,mü'minleri bundan sakındırmıştır: "Yeryüzündekilerin çoğunluğuna itaat edersen seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar, sadece tahminde bulunurlar."¹⁷³ Halbuki mü'min için çoğunluğun görüşü değil vahy, akıl ve mantık süzgecinden geçen bilgiler

¹⁶⁹ Hucurat, 6

¹⁷⁰ Hucurat, 12

¹⁷¹ nur, 12

¹⁷² İsrâ, 36

¹⁷³ En'am, 116

değerlidir. Yoksa mü'min kuru bir zannın peşinden sürüklenecek kadar bilinçsiz değildir.

İnsanlar hakkında hüsnü zan beslemek güzel bir meziyettir. Ancak bir şahsa ve her olaya karşı da hüsn-ü zan beslemek doğru değildir. Zira mü'minin feraseti de vardır.

Kısaca gereksiz yere hüsn-ü zan beslemek de, bilinçsiz ve bilgisiz olarak sû-i zan beslemek de mü'min kişilik yapısıyla bağdaşmaz. Aksi bir durum îmanın kemaleti konusunda bir sıkıntı olduğunu gösterir. İlâhî kaynaktan gıdasını alamayan bir kalbin yukarıdaki uyarıları dikkate alması ve mü'minin gösterdiği hassasiyeti göstermesi mümkün değildir.

İmansız bir ahlâk anlayışının Kur'an nazarında bir değeri ve geçerliliği yoktur. Bununla beraber açıkça görülmüştür ki, ahlâki donanıma sahip olmayan mü'min tipinin de Kur'an ölçeğinde kıymeti yoktur. Onun için Kur'an'ın mü'minlere sunduğu örnek şahsiyetlerin itikat dünyalarına dikkat çekildiği kadar, ahlâki üstünlükleri de dikkatlere sunulmakta ve mü'minlerin örnek olmaları istenmektedir.¹⁷⁴

Kısaca arz ettiğimiz övülen ve yerilen Kur'anî ahlâk kavramları, insanın kendisine hayat tarzı olarak benimsemesi gereken ahlâki tutum ve davranışlardır.

3- İMAN VE AHLÂK BAĞLAMINDA KUR'AN'DAN BAZI SOMUT ÖRNEKLER

Kur'an-ı Kerim'de , geçmişte yaşamış milletler ve Peygamberlerden söz eden haberlere "kıssa" denir. Kur'an'da birçok kıssa anlatılmaktadır. Bunların çoğu da Peygamber kıssalarıdır.

Kur'an, Peygamber ve başkalarının kıssalarını takdim ederken, kıssaların ana unsurlarını veciz ve öz bir şekilde nakletmektedir. Manaları

¹⁷⁴ A. İmran, 159; Ahzab, 21; Kalem, 4

açıklayıp hedeflere dikkat çekmektedir. Kalplerde ürperti ve heyecan getiren dokunaklı bir ifade ile işlemektedir. Böylece tarih hûdudundan din ve ahlâk hûduduna geçiş yapılmış olmaktadır.¹⁷⁵

Kur'an'daki kıssaların gayesi tarihi dökümanları aktarmak değildir. Bilakis ibret dolu bu tarihi olaylardan desr alınması için anlatılır. Geçmiş kavimlerin yaşadığı ibretli olaylar vasıtasıyla insanlar sapıklığa düşme konusunda uyarılmakta, Hakk'a kulluğa davet edilmektedir. Böylece hatalı davranışlar ve onlar karşısındaki ilâhî adaletin tecellisi veya doğru hareketler ve onların karşılığı olarak verilen mükafatlar müşahhaslaştırılmış olmaktadır. Bu da insanları, benzer hatalardan sakındırmak için ders ve ibret verme yanında, insani ve ahlâki hareketlerin teşvikini sağlamak gibi bir gayeye de hizmet etmektedir.

Kıssalarda, Peygamberlerin üstlendikleri misyonun önemi büyüktür. Peygamberler Yüce Allah'ın seçtiği ve görevlendirdiği örnek insanlardır. Hangi topluluğa gönderilmişlerse, o topluluğun ve o devrin içinde bulunduğu şartlar ve alışkanlıklara karşı Hak dini tebliğ etmişlerdir.

Kıssalar peygamberlerin bu görevlerini yaparken ne gibi güçlüklerle karşılaştıklarını, başlarına gelenleri anlatır. Allah'ın buyruklarına uymayan toplulukların nasıl yok olup gittiklerini gösterir. Böylece insanların onlardan ders ve ibret almaları sağlanmış olur.

İlk insandan son Peygambere kadar gelen tarih içerisindeki tevhid mücadelesinde insanların alacakları dersler ön planda tutulmuştur. Bu sebepten kıssaların bazısı birkaç defa tekrar edilmiştir. Kur'an olayların ayrıntılarına değil, kendi gayesine uygun ve insanların müşterek dertleri olan yönlerini seçer.

Ahlâki ve terbiyevi bir amaca hizmet etmek Kur'an'daki kıssaların asıl gayesidir. Bunlar, Kur'an'ın kendine has üslubuyla anlatılmıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Tabbara, Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz, s. 28

¹⁷⁶ Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, s. 72, Ankara, 1985

Kıssalar, Kur'an'ın muhalifleriyle mücadelede Allah rızasını müjdeleme ve isyandan sakındırmada, İslâm davasının prensip ve hedeflerini açıklamada, peygamberlerin Allah katından gönderilmiş bir davetçi olduğunu ispat konusunda en önemli psikolojik faktörlerdendir.

Kur'an, kıssaları naklederken, onun ibret ve ıslah gayesini tâhâkkuk ettirecek kısımlarını zikretmektedir. Bazen kıssayı bütünüyle derli toplu, her bölümü birbiriyle irtibatlı, kişiyi sonuca götürecek şekilde, geçmiş ve gelecek bölümleri birbirine bağlayan bir bütünlük içinde anlatılmaktadır. Çok defa da kıssanın sadece maksada uygun olan kısmı zikredilmektedir.

Allah Teâlâ kullarını hidayete ulaştırmak için, kendilerine bahşettiği üstün vasıflara ilaveten, onlara bir de, aralarından müstesna yaratılışlı salih insanları rehber olarak vazifelendirmek suretiyle yardımda bulunmuştur. İşte Kur'an'ın yaklaşık olarak üçte birlik bölümünü oluşturan kıssalarda anlatılan ve verilmek istenen ders, Allah'ın yaptığı bu yardıma karşı, insanların gösterdikleri ahlâki tutumu ve bu tutumun durumuna göre Allah'ın verdiği karşılığın örnekleri sunulmaktadır.¹⁷⁷

Kur'an'ın isimlerinden birisi de zikir olup, hatırlatma, uyarma, öğüt verme anlamlarına gelir. Kur'an insanlara ilâhî gerçekleri sürekli hatırlatarak onları manevi sapma ve tehlikelere karşı uyaran hikmet dolu bir kitap olduğu gibi, kıssalar da aynı işlevi gören uyarıcılardır. Kıssalar, bazı değişik anlatım ve üslupta tekrarlanarak, unutkan insan zihni sürekli uyarılmaktadır.

Kur'an, tarih araştırmalarının ibret nazarıyla, kalbi akıl ışığında ve basiretle yapılmasını ister. Tarih olayları böyle irdelendiğinde, geleceğin inşasında, insanın yolunu aydınlatacak temel ilke ve prensipler ortaya çıkacak, toplumların yükseliş ve çöküş sebepleri anlaşılacak, insanlığın acı ve tatlı tecrübelerinden yararlanma imkanı doğacaktır. Tarihsel tecrübeler sayesinde daha az pişmanlık duyulacaktır.

¹⁷⁷ Bakara,50; A'raf, 64, 72, 78; Enfal, 19, 54; İsrâ, 8, 103; Hûd, 37, 67, 82; Mü'minun, 27, 41; Hicr, 68-77; Zâriyât, 41, 42; Kamer, 1822;.....

Kur'an, kıssalar yoluyla, insanlara muhtemel tehlikeleri haber vermekte, onları öğüt almaya, söz dinlemeye çağırmaktadır.

İşte biz şimdi Kur'an'da yer alan kıssalardan bazılarını ahlâki boyutu ve bu boyuta, tasdik ya da inkarın olumlu veya olumsuz etkilerine kısaca temas etmeye çalışacağız.

a) Hz. Lût:

Hz. Lût, Hz. İbrahim'in yeğenydi.¹⁷⁸ İlk olarak Hz. İbrahim'e inanmış olan kişiydi.¹⁷⁹ İlim ve hikmet sahibiydi.¹⁸⁰ Sedum halkına gönderilmişti.¹⁸¹ Sedum kabilesi, günümüzde el-Hicr diye bilinen Arabistan'ın kuzey batı kısmında yer alan topraklara varis olmuşlardı. Tepe ve yamaçlarda oydukları taş evlerde otururlardı.¹⁸²

Lût Kavmi, Allah'ın tabiat alemi üstünde bir ilah ve Rab olduğuna inanmakla birlikte, O'na itaat etmemek, ahlâki ve sosyal yaşayışlarında O'nun kanunlarını tanımamak suretiyle şirk içerisinde bulunuyorlardı. Çünkü Lût (a.s.) kavmine "Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin"¹⁸³ diye seslendiği zaman kavmi ona, Allah dediğin nedir, O'nun alemlerin rabbi olduğu nereden çıktı gibi sözlerle karşı çıkmıyorlar, ancak şu şekilde karşılık veriyorlardı: "Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, sürülenlerden olacaksın."¹⁸⁴ "....doğru söyleyenlerden isen, Allah'ın azabını getir bize!"¹⁸⁵ Bu sözlerden açıkça anlaşılıyor ki, Lût (a.s.) Allah'ın varlığını, O'nun yaratıcı ve Rab olduğunu inkar etmeyen bir kavme hitap ediyordu.

¹⁷⁸ İbn Kesir, Tefsirü'l Kur'ani'l Azim, c. 3, s. 441

¹⁷⁹ Ankebut, 26

¹⁸⁰ Enbiya, 74

¹⁸¹ İbn Kesir, a.g.e., c. 3, s. 441

¹⁸² Mevdudi, Tefhim, c. 2, s. 51-52

¹⁸³ Şuarâ, 163

¹⁸⁴ Şuarâ, 167

¹⁸⁵ Akebut, 29

Lût Kavmi kötülüklerden zevk alan bir topluluktu. Her türlü insani sınırları aşmış bir halktı. Geçmiş milletlerde hiç görülmeyen yeni bir ahlâksızlık içine yuvarlanmıştı. Bu ahlâksızlığı ilk defa onlar ortaya çıkarmıştı. Onlardan önce böyle bir durum görülmemişti. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur: “Lût, kavmine “Dünyada hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı mı yapıyorsunuz” dedi”.¹⁸⁶ Bu iğrenç ahlâksızlık türünde daha da ileri gitmeyi adeta görev biliyorlar, engel olmak isteyenleri ise susturuyorlardı. Çünkü şirki ihtiva eden dünya görüşleri her türlü arzusunda insanı serbest bırakırlar, his ve duyguları harekete geçirirler. İnsanın, insani değerlerden soyutlanmasına sebep olurlar.¹⁸⁷

Bu kavmin ahlâksızlıkları cinseldi ve iğrençti. Kadınları bırakır, erkeklere giderlerdi. İffet, namus, haya unutulmuş, “değer” adına hiçbir şey kalmamıştı. Kısaca Lût kavmi , içlerinde hiçbir hayır unsuru kalmayacak kadar ahlâken çökmüştü.¹⁸⁸

Meleklerin İbrahim (a.s.)’a geldiklerinde Lût Kavminin adını anmayıp, onlardan sadece günahkar bir topluluk diye bahsetmeleri, bu insanların, çevresindeki tüm toplumların durumunu bilen İbrahim (a.s.)’ın önünde isimlerinin anılmasına gerek olmayacak kadar kötü şöhrete sahip olduklarını gösterir.¹⁸⁹

Lût Kavminin yol kesmek, koğuculuk yapmak, yol üstünde oturup gelip geçeni incitmek ve alaya almak gibi daha birçok ahlâksızlıkları olduğu halde, daha büyük bir ahlâksızlık olan cinsel sapmaları ön plana çıkarmaktadır.¹⁹⁰

Sedum halkının nazarında namusluluk adeta suç olarak görülüyordu. Aralarında temiz kimselerin bulunmasına bile tâhâmmül edememeleri, onları ahlâki alçalmışlığın en aşağı seviyelerine

¹⁸⁶ A’raf, 80

¹⁸⁷ Macit, Nadim, Kur’an ve Hadise Şirk ve Müşrik Toplum, s. 252

¹⁸⁸ Hûd, 78, 79

¹⁸⁹ Hicr, 58

yuvarlandıklarının bir göstergesidir. Temiz kalmak, namuslu bir hayat sürmek, azgınlık ve ahlâksızlığı prensip edinmiş bir kavme göre suçtu. Kendilerinin manevi gıdaları pislik olduğu için temiz insanlardan rahatsızlık duyuyorlardı. Aralarında kendilerini ahlâk ve fazilete davet edecek kimsenin kalmaması için, Hz. Lût ve ona tabi olanları tehditle davalarından vaz geçirmeye çalışıyorlardı.¹⁹¹ Fakat Lût (a.s.) bir Peygamberdi. Hiçbir zorluk onu görevini yapmaktan alıkoyamazdı. O'da uyarmaya devam etti. Ancak Sedum halkı ahlâksızlıkta zirveye ulaşmıştı. Uyarı ve nasihatların onlara bir faydası olmuyordu. Lût (a.s.)'da Rabbına yalvarıp yardım istedi: "Rabbim! Beni ve ailemi, onların yapa geldiklerinden kurtar"¹⁹² dedi. Ve sonunda kafirler Allah'ın azabıyla uyandılar ama iş işten geçmişti.¹⁹³ Sedum halkı îmansızlıklarının ve ahlâksızlıklarının cezasını bulmuştu. Çünkü îmansızlık, ahlâksızlık ve zulüm, milletlerin en belli başlı helâk ve yok oluş sebepleridir. İman ve ahlâk nizamına girmeyenler ve zalimler eninde sonunda ilâhî intikama maruz kalacaklardır.

Bütün müşrikler peşin hükümlüdürler, bilgisizdirler, akletmezler, atalarını körü körüne taklit ederler. Yeni fikirlerin duyulmasına tâhâmmül edemezler. Yanlış yolda olduklarını kendilerine söyleyen peygamberleri veya tabi olanları tehditlerle ve çeşitli ithamlarla susturmaya çalışırlar.¹⁹⁴

Lût (a.s.)'ın kavminde de müşrik bir toplumunun özellikleri hakimdi. Bu toplumun hayatta var olması ve yaşamasının yegane gayesi behîmi arzularını iğrenç yoldan tatmin etmektir. Yaşamları zevk üzerine bina olunmuştu. Zevk haline getirilen kötülükler ise yayılcı bir özelliğe sahiptir. Kalbin ve aklın insiyatifinden kurtulmak için kötülükleri alışkanlık haline getiren insanlar, düşünme melekelerini kaybederler. Özellikle ilâhî emirlerden

¹⁹⁰ Ankebut, 29

¹⁹¹ A'raf, 82; Neml, 56; Şuarâ, 167

¹⁹² Şuarâ, 169

¹⁹³ A'raf, 84; Hûd, 82-83; Neml, 58; Şuarâ, 171-173; Hicr, 66, 73-74; Kamer, 34-37

¹⁹⁴ Bakara, 170; Mâide, 104; A'raf, 81-82; Enbiya, 53; Hûd, 62, 87; Şuarâ, 160; Neml, 54-55; Ankebut, 28-29; Kamer, 33; A'raf, 90; Şuarâ, 167; Neml, 56; Ankebut, 24; Safat, 97

haberi olmayan toplumlarda, kötülükleri ortadan kaldırmayı hedefleyen caydırıcı ahlâki kurallar olmadığından, kurallar olsa bile bunların yaptırım gücü bulunmadığından, kötülüklerle karşı önemli oranda bağımlı insanlar görülür.¹⁹⁵

Lût Kavminin, şehre gelen misafirleri Lût (a.s.)’dan istemek için evinin önünde toplanıp ona baskı yapmaları, onların toplum olarak, bütün namus duygularını yitirdiklerini, “değer” olarak utanma duygusunu kaybettiklerini göstermektedir. Böyle ahlâksız bir teklifi herkesin gözü önünde Lût (a.s.) gibi her bakımdan temiz bir insana söyleyebilmeleri, bu duruma da toplumda karşı çıkan kimsenin olmaması, bu büyük günahın onlar arasında ne denli yaygın olduğunu göstermektedir.

İnsanca yaşamanın temel şartı din ve ahlâktır. Sağlam bir inancın olmadığı bir toplumdan, ahlâki güzellikler beklemek boşunadır. Her türlü ahlâki ve insani sınırları aşıp, ahlâksızlığın zirvesine ulaşan Lût Kavmindeki ahlâk sefaleti, manevi çöküşün sonucudur. Günümüz toplumlarında da inanç dünyaları boş olan insanların aynı şer’i kötülükleri yapmaktan çekinmedikleri, bunları yaparken de hiçbir utanma ve pişmanlık duygusu taşımadıkları görülmektedir. Aksine insani ve ahlâki olmayan bu tutumlarını bir üstünlük ve iftihar vesilesi saymakta, karşılarındaki insanları ise, Lût Kavminin, Lût (a.s.)’ı susturmaya çalıştığı yöntemlerle susturmaya çalışmaktadırlar. Yani dün olduğu gibi bu gün de temiz olmak, ahlâk ilkelerine riayet etmek, îman nimetinden mahrum olanlar için sağlıksız ve ilkel bir düşüncedir. Çünkü sağlam inanç ekseninden uzaklaşan insanların dünkü, bugünkü ve yarınki hedefleri hep aynı olacaktır. O da istek ve arzularının belirleyici olduğu bir hayat yaşamaktır. Bütün bunlar gösteriyor ki, îmansız bir ahlâk anlayışı ve yaşayışı mümkün değildir. Zira islâmi bir karakter ve îman terbiyesinin tesiri altında vucut bulan şahsiyet, ruhi ve ahlâki değerlere önem verecek, hissi ve gelip-geçici şeylere boyun eğmeyecektir.

¹⁹⁵ Macit, a.g.e., s. 273

İnançlı bir insan ile inançsız bir insanın görünürdeki ahlâki hareketleri arasında bile büyük bir fark vardır. En dürüst gibi görünen inançsız insan bile beşer gücünün ulaşamayacağı yerlerde ve zamanlarda istediğini yapmakta bir sakınca görmeyecektir. İnançlı kişi ise, gizli ve açık her şeyi bilen Allah inancı olduğu için, her şart ve durumda Allah'ın hoşnutluluğunu gözetecek; his ve duygularını vahyin ve aklın önüne koymayacaktır. Her zaman sorumluluk bilinci içerisinde olacaktır. Ancak bu şekilde inancıyla tutarlı bir hayat sürdürmüş olur. Çünkü onun hayatında hakim olan unsur Allah'a olan sevgi ve saygıdır.

İmansızlık, ahlâksızlıkla sınır tanımamaktadır. Çünkü sorumluluk duygusu taşımayan, yaptıklarından da bir gün hesaba çekileceğine inanmayan bir kişi hangi kötü fiili yaparsa yapsın, asla doyuma ulaşamayacaktır. Yaptığı her ahlâksızlık, başka ahlâksızlıkların oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Çünkü hedonist bir anlayışın doyuma ulaşması mümkün değildir. Lût Kavmi de aşağılık bir zevk anlayışına sahip olduğu için, ahlâksızlıkta sınır tanımamış, en iğrenç şeyleri yapmaktan çekinmemişlerdir. Kendilerini dizginleyip, sorumluluk duygusu veren manevi bir güce inanmamaları; sınırsız, sorumsuz, tabiatıyla da ahlâksız bir hayat sürmelerine neden olmuştur. Onların karşısında duran Lût (a.s.) ise, imanının lezzetine varmış, inancı ile bütünlük arz eden bir kişi olarak tek başına onların kötülüklerine karşı çıkmış, toplumu ıslah etme çabalarını son ana kadar sürdürmüş, sabır ve tâhâmmülû kalmadığı zaman da Allah'tan yardım isteyerek şöyle yalvarmıştı: “Rabbim! Beni ve ailemi bunların yapa geldikleri kötülüklerden kurtar” dedi.¹⁹⁶ Allah da onun duasını kabul etti. Çünkü Allah kendisine gönülden bağlı olan kullarına her zaman yardım etmiş, edeceğini de vaad etmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Şuarâ, 169

¹⁹⁷ Hacc, 40

Lût (a.s.) kıssası, inancın insanların ahlâken şekillenmelerinde ne denli büyük bir etkiye sahip olduğunu; inanç dinamizminden mahrum olan toplulukların nasıl bir ahlâki çöküntüye maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır.

b) Hz. Yusuf:

Yusuf (a.s.)'ın kıssası, Kur'an-ı Kerim'de "ahsenul kasas" diye ifadelendirilmiş¹⁹⁸ ve müstakil bir sure ile anlatılmıştır.¹⁹⁹

Yusuf (a.s.) ihlaslıydı,²⁰⁰ ilim ve hikmet sahibiydi.²⁰¹ Güzel bir yaratılışa sahipti.²⁰²

Kardeş ihaneti, kuyuya atılma, satılma ve Mısır'da köle olarak yerleşme gibi ömrünün baharında bir çok badirelerden geçen Yusuf (a.s.), gençlik yıllarında da imtihanların en çetini ile karşı karşıya geliyordu. O da kadın ve nefisdi. Efendisinin karısı Yusuf'u kendisine çağırınca, Yusuf kadına : "Günah işlemekten Allah'a sığınırım. Doğrusu kocan benim efendimdir. Bana iyi baktı. Haksızlık yapanlar şüphesiz başarıya ulaşamazlar."²⁰³ diye cevap vererek hem Alemlerin Efendisine , hem de evin sahibine karşı ahde vefa gösterdi.; nankörlük yapmaktan kaçındı. Kadının isteğini yerine getirmek yerine zindana atılmayı tercih etti.²⁰⁴ Çünkü Yusuf (a.s.) öyle erdemliydi ve öylesine Allah'tan korkmaktaydı ki, asla kötü bir niyet besleyemezdi. Onun îmanı, behimi şehvetinin şuurundan gelen sese galip gelmişti. Gençlik, güzellik, istek, şiddetli ısrar gibi kuvvetli sebeplere ve karşı taraftan gelen şiddetli tesir altında bırakan teşvik edici hadiselerle rağmen o iffetini, şerefini, nezahetini ve vefasını korumuş; tertemiz ve günahsız kalmayı başarmıştır. Üstelik bütün bunlar ahlâki açıdan baştan çıkmış Mısır toplumunda sergileniyordu.

¹⁹⁸ Yusuf, 3

¹⁹⁹ Yusuf suresi

²⁰⁰ Yusuf, 24

²⁰¹ Yusuf, 22

²⁰² Yusuf, 32

²⁰³ Yusuf, 25

²⁰⁴ Yusuf, 33

Yusuf (a.s.)'ın bulunduğu Mısır toplumunda özellikle yüksek sosyete bayanları, günümüz dünyasının pek çok yerinde olduğu gibi ahlâken en aşağı bir seviyeye düşmüşlerdi. Nefsani duygularını tatmin için yapamayacakları şey yoktu. İffet ve haya kavramları fazla bir şey ifade etmiyordu. Çünkü kendilerini nefsin isteklerinden alıkoyacak îmani bir hayat anlayışını benimsemiyorlardı. Tek idealleri, dünyanın geçici zevklerinden sınırsızca istifade etmektir. Ölüm ötesine dair hiçbir düşünce, kaygı ve beklentileri yoktu. Bundan dolayı da arzularına ulaşabilmek için her yol bunlar için meşru sayılıyordu. Yusuf (a.s.)'ın her tarafı kendisini ansızın kısıp alıp, yakalayacak cazip tuzaklarla çevrili idi. Fakat bu muttaki genç sarsılmaz îmanı sayesinde bütün tuzaklardan leke almadan kurtulmuştu.

Yusuf'un başından geçen olaylar ve onun bu esnada sergilediği yüksek ahlâki karakter, onun tevazuda, doğrulukta, kendini kontrolde, güvenilirlikte eşsiz olduğunu ispat etmişti. Bunun için Mısır hükümdarı ülke hazinelerini ona emanet etmişti.²⁰⁵ Halbuki Mısırlılar nazarında gerek kavmi, gerekse kölelik konumu itibarıyla, hükümet idaresi konusunda en son düşünülecek kişi Yusuf (a.s.)'dı. O da bütün bunları Allah'ın bir ihsanı olarak görüyor, nefsinin üstün görmeye ve onu temize çıkarmaya yeltenmiyordu.²⁰⁶ Çünkü Yusuf (a.s.), bir mü'minin arzulanabileceği ve ulaşmak için çabalayabileceği yegane mükafatın, Allah'ın ahirette müminler üzerine ihsanı ve nimeti olduğunu biliyordu.²⁰⁷

Yusuf (a.s.)'ın kardeşlerini af etmesi, yaptıkları kötülükleri başlarına kalkmaması da yüksek ahlâki erdemlerdendir.²⁰⁸ Çünkü terbiye metotlarının en güzellerinden biri de kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmektir. Böylece düşmanın düşmanlığı ortadan kalkar ve ortam dostluğa dönüşür. Bu hususta Kur'an'da şöyle buyrulur: "İyilikle kötülük bir olmaz. Ey inanan kişi:

²⁰⁵ Yusuf, 54-55

²⁰⁶ Yusuf, 53

²⁰⁷ Yusuf, 57

²⁰⁸ Yusuf, 92

Sen fenalığı en güzel şekilde sav; o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimsenin yakın bir dost olduğunu görürsün.”²⁰⁹

Yusuf (a.s.); Allah'a îman ve âhiret hesabına dayalı îmanın şekillendirdiği insan karakteri ile; dünyaya tapmaya, Allah'ı ve ahireti hiçe saymaya dayalı küfrün ve cehaletin şekillendirdiği insan karakteri arasındaki farkı ortaya koyan bir numunei imtisaldır. Onun bela zamanında bile güzel muamele etme, düşmanın ezalarına sabır gösterme, karşılık verme imkanı verme imkanı varken af etme, uygun ortamı olduğu halde nefsin isteklerini geri çevirerek temizliğine leke sürdürmeme gibi ahlâki faziletlerle donanması, sahip olduğu dinamik îmandan ve o îmanın gerekleri olan Allah sevgisi ve Allah korkusundan kaynaklanmaktadır.

Yusuf (a.s.) kıssası, îmansız bir ahlâki hayatın olamayacağı gerçeğini bir kez daha hatırlatmış, îmani mahrumiyetin kişileri hangi seviyelere düşürdüğünü gözler önüne sermiştir.

c) Hz. Şuayb:

Şuayb (a.s.), dağlık ve ormanlık iki komşu ülke olan Medyen ve Eyke halkına gönderilmişti. Medyen'lilerle Eyke'liler iki ayrı kavimdi. Ancak bunların aynı soydan gelmiş olmaları, aynı dili konuşmaları, yan yana komşu bölgelerde yerleşmiş bulunmaları, ticaretle uğraşmaları, aynı kötü hayat, sosyal ve ahlâki düşüklük içinde bulunmalarından dolayı Şuayb (a.s.) her iki kavme de gönderilmişti.²¹⁰ Medyen, Akabe Körfezinden Humus Vadisine kadar uzanan yerdir. Medyen adını burada yaşayan kabileden almıştı. Eyke, sık ormanlık demektir. Coğrafi olarak bu yer, Kızıldeniz sahilinden Medyen'e kadar uzanan bölgenin adıdır.²¹¹ Şuayb (a.s.) bu iki ülkede ayrı ayrı mücadele verdi. Medyen'deki mücadelesini Kur'an şöyle anlatır: “Medyen halkına da

²⁰⁹ Fussilet, 34

²¹⁰ Mevdudi, Tefhim, c. 4, s. 55

²¹¹ Çakan, İ.L., Solmaz, N.M., Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, s. 109; Taberi, Camiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an, c. 19, s. 107, Mısır, 1954; M.H.Yazır,a.g.e., c. 5, s. 217

kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O; Ey milletim! Allah'a ibadet edin, âhiret gününe umut besleyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın” dedi.²¹²

Hem Medyenliler hem de Eykeliler bolluk içerisinde bir hayat sürüyorlardı. Ancak her iki halk da tevhid inancından uzaklaşmış durumda idiler. Eykeliler de Medyenliler gibi Şuayb. (a.s.)'ı yalanladılar: “Eyke halkı da Peygamberleri yalancılıkla suçladı.”²¹³ “Eyke halkı da gerçekten zalim idiler”²¹⁴

Medyen ve Eyke halkı ticaretle meşguldü. Ne var ki, yalan ve hile yaygınlaşmış, adeta bir sanat ve marifet haline gelmişti. Bunlar, kendileri için bir şey aldıklarında tartıyı fazla tutarlar, aldıklarını ise az gösterirlerdi. Ayrıca yol keserler, yabancı ve kimsesizlerin mallarını çeşitli hilelerle ellerinden alırlardı. Kısaca bunlar alış veriş işlerinde hile yapar; vurgun ve soygun yolu ile başkalarının mallarına zarar verirlerdi.

Şuayb (a.s.)'ın kavmine verdiği öğütler, onların dahili ve harici siyasetlerini ve iş ahlâkını açıkça ortaya koymaktadır: “Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: “Ey Milletim! Allah'a kulluk edin. Ondan başka tanrımız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi. Ölçü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyasını eksik vermeyin, düzelttikten sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin...”²¹⁵

Kur'an'da, Şuayb (a.s.)'ın kavminin özellikle ticaretteki ahlâksızlıklarına vurgu yapılmaktadır. Ancak herhangi bir topluluk ister ticaret, ister sanayi veya daha başka bir alanda olsun ahlâksızlıklara bir kez bulaştı mı, bunlarla beslenen zihin tavrı, yalnız o alanla sınırlı kalmayacaktır. Eninde sonunda taşacak, öteki toplumsal ve ahlâki davranış alanlarına akacaktır. Farklı ahlâk alanlarının birbirlerinden ayrı tutulabileceği düşüncesi temelden

²¹² Ankebut, 36

²¹³ Şuarâ, 176

²¹⁴ Hicr, 78

²¹⁵ A'raf 85

yanlıştır. Bu nedenle Kur'an'da sözü edilen ticari ahlâksızlıklar bir ulusun geleceğini biçimlendirmede tek başına güçlü bir faktör olamazlar. Ancak besledikleri ruhsal tavırların yayılan etkileri nedeniyle bunlar, toplumsal bozulmanın etkin güçleri olurlar.²¹⁶

Hız. Şuayb kavmine şirk ve ticari ahlâksızlık gibi iki önemli günah bakımından onları ıslah etmek için gönderilmişti. Medyen ve Eyke'liler İsrâiloğullarında olduğu gibi başlangıçta İslâm üzere yaşamış bir halktı. Sonra inançlarına karışan bozukluk ve işlerine karışan kötülük sebebi ile sağlam inançları bozuldu. Allah'ın yanında başka ilahlar ve rabler kabul etmek; Allah'ın ahlâk, ticaret, cemiyet ve siyaset yönlerine karışmayacağını kabul etmek suretiyle de şirk bulaşmış oldular.²¹⁷ Yoksa bunlar Allah'ı inkar etmiyorlardı. Çünkü Şuayb (a.s.) onlara defalarca "Ey kavmim, eğer inananlardan iseniz şöyle hareket edin"²¹⁸ şeklinde telkinlerde bulunuyordu.

Bütün yüksek değerlerin ve ulvi esasların yıkıldığı, şirkin hakim olduğu Medyen ve Eyke'de tam manasıyla itikadi, iktisâdi, siyasi ve ahlâki bir çöküntü vardı. Kendilerini temiz bir hayata kavuşturup, insani erdemlerle donatarak hidayete ulaştırmak isteyen Peygamberlerini tehditle susturmaya çalıştılar.²¹⁹ Çünkü onlar inanan temiz insanların kendi aralarında yaşamasını menfaatleri açısından zararlı buluyorlardı. Şuayb (a.s.)'a cevap vermekte zorlanan kavmi, ona şöyle diyorlardı: "Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını bırakmamızı emreden veya mallarımızı istediğimiz gibi kullanmamızı men eden senin namazın mıdır? Sen doğrusu aklı başında yumuşak huylu birisin" dediler.²²⁰ Allah'tan başkasını bir yana bırakıp, Allah huzurunda divan durmanın, secdelere varmanın zevk ve ulviyetini idrak edemeyenlere göre

²¹⁶ Siddiki, Mazharuddin, Kur'an'da Tarih Kavramı, s. 44

²¹⁷ Mevdudi, Kur'an'a Göre Dört Terim, s. 40-41

²¹⁸ A'raf, 85; Hûd, 85-87

²¹⁹ A'raf 88

²²⁰ Hûd, 87

bunlar boş ve faydasız bir uğraş gibi geldiğinden, namaz kılanlarla alay edip eğlenmek küfrün bir sonucu ve azgın kafirlerin öteden beri adetleridir. Bundan dolayı Şuayb (a.s.)'ın kavmi de onun tevhid inancına, hukuk ve ahlâka ilişkin bildirilerini doğrudan doğruya ret ve inkar edemedikleri için, bütün bunları onun kıldığı namaza bağlayarak geçersiz ve değersiz göstermeye çalışıyorlardı. Yalnızca Allah'a ibadet edip, türlü türlü mabutlara kul olmaktan kurtulmayı, ticarette, siyasette hukuk ve ahlâk kurallarına riayet etmeyi hürriyete engel ya da budalalık sayıyorlardı.²²¹

Kavmi, Şuayb (a.s.)'ın bütün telkin ve uyarılarına rağmen kötü gidişatlarını değiştirmediler. Bütün peygamberlere olduğu gibi Şuayb (a.s.)'a da kavmi bilgisizce, peşin hükümlü olarak, atalarından gördükleri inanç sistemini taklit ederek karşı çıktılar. Taklitçilik, genelde tek düze bir düşüncenin hakim kılınması sonucunu doğurur. Böyle bir ortamda yanlış bir fikri veya davranışı düzeltmek mümkün olmaz. Aksine benimsenen yanlış fikirler, geleceğin de yanlış kurulmasına sebep olur.

Şuayb (a.s.)'ın telkinleri fayda vermeyince Allah'ın değişmez kanunu bir kez daha gerçekleşti. Medyen halkı bir sayha ile, Eyke halkı da şiddetli bir sıcağın peşinden gelen ateş yağmuru ile²²² helâk olup gittiler.

Kur'an'a göre, dünyadaki karışıklık ve düzensizliğin ana kaynağı Allah'a kulluktan ayrılıp, başkalarına ve nefse kulluk edilmesi; Allah'ın yol gösterici hidayetinin bırakılıp, ahlâki, içtimai ve kültürel yapının inşa edilmesi için başkalarının kılavuzluğu altına girilmesidir.²²³ Allah'a ve âhiret gününe iman, bozgunculuğu önleyen iki temel esastır. Bu esaslar yıkıldığı için Medyen ve Eyke'de tam anlamıyla itikadi ve ahlâki bozgun vardı. Bunlar arzu ve çıkarlarını kanun kabul edip, putlaştırmışlar; beşeri ilişkilerin Allah'ın emri ile tanzim edilmesini bir türlü kabullenememişlerdi. Bundan dolayı Şuayb (a.s.)

²²¹ Yazır, a.g.e., c. 4, s. 561

²²² A.Cevdet Paşa, Kıssatı Enbiya, c. 1, s. 22, İst. 1969; Sâbûnî, Muhammed Ali, Safetût Tefasir, c. 2, s. 393, Mekke, 1976

²²³ A'raf, 55

onları ilk önce Allah'a ve âhiret gününe îman edip, sadece Allah'a kulluk yapmaya çağırdı.²²⁴

Nerede Allah'tan sakınma, ahirete inanma ve hesap verme duygusu yoksa, orada bozgunculuk olacak, vurgunların, soygunların ve zulümlerin sonu gelmeyecektir. Çünkü inançsız insanlarda şefkat ve merhamet duyguları dumura uğramıştır. Onlar hayata pragmatik açıdan bakarlar. Kendilerine maddi bir çıkar sağlamayan hiçbir oluşumun içerisinde yer almazlar. İnsanlara yardım etme ve sıkıntılarını paylaşmanın onların literatüründe yeri yoktur. Zira îmansızlık; kimliksiz, kişiliksiz, asalak ve bencil insanların oluşmasına sebep olmaktadır.

Fazla kazanç için ölçü ve tartıda hile yapmak, hileli yollara sapmak topluma ihanettir. Bu tür davranışlar insani duygu ve fazileti yok eder. Giderek daha büyük haksızlıklara sürükler. Ancak bunların hiç birisi ilâhî mesaja kapalı olan kalblerin anlayacağı hususlar değildir. Medyen ve Eyke halkı da îman lezzetinden mahrum oldukları için, hayattaki bütün planlarını başkalarının zararı, kendilerinin yararı üzerine kurmuşlardı. Ama sünnetullah gereği ilâhî adalet mutlaka tecelli edecek, sömürü ve zulüm üzerine bina edilen oluşumlar bir gün mutlaka son bulacaktır. Çünkü tarihin akışı kendi başına ahlâki bir araçtır. Bu araç yoluyla ahlâki açıdan üstün olanlar zirveye çıkarken, aşağı derecede olanlar dibe çökmektedir. Bu nedenle tarihsel süreç ahlâki anlamda seçmeci bir özelliğe sahiptir.²²⁵

Kur'an'da, tarihi sürecin ahlâki açıdan iyilerle kötü düşüncelileri bir birinden ayıracak tarzda işlediği belirtilir.²²⁶

Şuayb (a.s.)'ın kıssasına dikkat edilirse, zamanımız medeniyetinin genel ahlâk anlayışına değinen önemli noktalar görülür. Medyen halkına hakim olan zihin yapısını ve o yapının sonucu olan uygulamalara günümüz

²²⁴ Akebut, 36

²²⁵ Siddiki, a.g.e., s. 21

²²⁶ A. İmran, 78

toplumlarında da sıkça rastlamak mümkündür. Zaman çok farklı olsa bile o anlayışı besleyen kaynak aynıdır. O da inançsızlık ve bunun doğal sonucu olarak bencillik üzerine kurulan sorumsuz bir hayat anlayışıdır.

Şuayb (a.s.) kıssası, tevhid inancından mahrum olan zihin yapısının ortaya koyduğu ahlâk anlayışını sergilemesi bakımından dikkat çekici ve ibret verici bir olaydır.

d) Hz. Mûsa:

Kur'an-ı Kerim'de en fazla adı geçen Peygamberlerin başında gelen Hz. Musa Mısır'da doğru. Babası İmran, annesi Yakubet veya Yukubettir. Hanımı Safura olup, Şuayb (a.s.)'ın kızıdır.²²⁷ Musa (a.s.)'ın soyu Hz. Yakup, Hz. İshak ve Hz. İbrahim'e ulaşır. Peygamber Efendimizden yaklaşık olarak iki bin yıl kadar önce dünyaya gelen Hz. Musa, Ulu'l Azm Peygamberlerin üçüncüsüdür.²²⁸

Hz. Musa ve kardeşi Harun (a.s.), Firavun toplumunu tevhid inancına çağırmak; İsrâiloğullarını da gördükleri zulümden kurtarıp, eski yurtları olan Filistin'e dönmelerini sağlamak için Allah tarafından peygamber olarak gönderilmişlerdi.

Firavun, Mısır'da hüküm süren Amelika hükümdarlarının ünvanıdır. Nasıl ki Rum Hükümdarlarının bazısına Kayser, bazısına Hirakl, Habeş Hükümdarına Necaşi, Yemen Melikine Tübbâ, İran Hükümdarına Kistrâ, Türk Hükümdarlarına Hakan denildiği gibi, Mısır veya Kıpti Krallarından her birine de Firavun denilirdi.²²⁹ İbni Manzur'un ifadesine göre her nebinin Firavunu, devrinin hükümdarıdır.²³⁰

²²⁷ Taberi, Tarihu'l Ümem-i ve'l Mülük, c.1, s.385, Beyrut.t.s.; Tabbara, El Yehûd Fi'l Kur'an, s.142, Beyrut, 1966; İbnü'l Esir, El-Kamil Fi't Tarih, terc. Komisyon, c.1, s.156, ist.1985

²²⁸ Gölcük, Toprak Kelam, s. 338

²²⁹ Kadı Beydavi, Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil, c. 1, s. 79, İst., 1285 H.; İbn Kesir, Kasasu'l Enbiya, s. 305, Beyrut, 1988;

²³⁰ İbn-i Manzur, a.g.e., c. 13, s. 323

Dolayısıyla Firavun; her zorbanın, haddi aşan ve büyüklenenin lakabı olmaktadır.²³¹ Firavun kelimesinin, “kibir” ve “gurur” manasına gelen “far’ane” kelimesinden alındığı söylenir. Çoğulu “ferâine”²³² dır.

Musa (a.s.) devrinde yaşayan Firavun, Allah'ın varlığını kabul etmez, yıldız suretinde putlar yaptırıp onlara tapar, ibadet ederdi.²³³ Firavun'un kendisinin en güçlü tanrı olduğu iddiası; nimet ve lütufları onlara veren, yiyecek ve giyeceklerini sağlayan, onların koruyucusu, hayatlarını tanzim eden kural ve kanunların koyucusu anlamındadır.²³⁴ Zira Firavun'un kendisine ait tanrılarının bulunduğu Kur'an'da Allah haber vermektedir.: “....Musa'yı ve milletini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi serbest bırakıyorsun dediler”²³⁵

Firavun'un inanç yapısı ve inanış şekli konusunda müfessirler arasında tam bir birlik olmamakla beraber, şekli ve muhtevası konusunda kesin bir şey diyemeyeceğimiz batıl bir tanrı fikrine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Firavun'un dünyada yapılan işlerin hesabının verileceği bir güne inanmadığını Kur'an haber vermektedir.²³⁶

Firavun toplumunda ortak bir din ve ortak bir tanrı inancına rastlayamıyoruz. Tanrı inancı olmakla beraber, bunun ismi, cismi ve etkinliği konusunda anlayış birlikteliği mevcut değildir. Bütün cahili ve müşrik toplumlarda olduğu gibi, Firavun toplumunda da tanrı ve ilah fikirlerinin doğuşu, menfaat temin edilmesi ve tehlikelerden korunulması esasına dayanıyordu. Güneşin Nil Nehri'nin, ayın ve yıldızların ilah sıralamasında ön sırada olması bu düşünceye binaendi.²³⁷ Bunlar, putperestliği ve atalarının

²³¹ El-Mucemu'l Vasid, s. 684

²³² İsfahani, Müfredat, s. 377

²³³ K. Beydavi, a.g.e., c. 1, s. 441; F. Razi, a.g.e., c. 14, s. 211

²³⁴ Razi, a.g.e., c. 14, s. 211; c. 31, s. 42

²³⁵ A'raf, 127

²³⁶ Mü'min, 27

²³⁷ Tabbara, Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz s. 321

inançlarını gerçek din gibi görüyorlar, karşı çıkanları da bozgunculukla itham ediyorlardı.²³⁸

Demek oluyor ki; gerek Firavun'un ve onun istişare edip görüşlerini dikkate aldığı kebair sınıfının, gerekse Kıptilerin şirk esası üzerine kurulmuş çok tanrılı bir din anlayışları vardı. Ve bu anlayışın tevhidi gerçeklerle uzaktan yakından bir alakası yoktu.

İşte tevhidi kaynaktan mahrum olarak beslenen bu kafa yapısı, hiçbir ahlâki ve insani gerçeği dikkate almadan, rahatlarını başkalarının hayatlarını karartma, onları ezme, sömürme ve yok etme anlayışı üzerine bina ediyorlardı. Bunu yaparken de kalbler îman nurundan mahrum olup, hesap verme sorumluluğu taşımadıklarından dolayı vicdanları bir tepki de göstermiyor, İsrâiloğulları'nın kan ve göz yaşı üzerine sadist bir zevk anlayışı sürdürüyorlardı. Yeni doğan oğlan çocuklarını öldürmek suretiyle bütün insani, vicdani ve ahlâki değerleri alt üst etmişlerdi. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa şöyle işaret buyrulur: "Firavun Mısır toprağında gerçekten azmış halkını çeşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardandı."²³⁹

Îman terbiyesinden mahrum olarak yetişen ve bu şekilde yaşayan Firavun ve ekabir takımı, suçsuz ve savunmasız yeni doğan bebekleri bile öldürmekten çekinmeyecek bir ruh haline sahiptiler. İnsanların en kutsal değerleri olan, can, mal, namus ve inanç haklarını hiç önemsememek gibi ahlâki düşüklüğün en alt seviyesine inmişlerdi. Firavun'un kavmi olan Kıptiler de bütün bu olumsuzluklara engel olmak yerine, destek oluyorlar, kendileri gibi bir insan olan Firavun'un bütün emirlerini uyulması gereken kutsal bir değer gibi görüyorlar, kişiliklerini ortaya koyamıyorlardı. Onlar için

²³⁸ Mû'min, 26; Yunus, 78; Tâhâ, 37-38, 64

²³⁹ Kasas, 4

iyi ve kötü kavramlarının bir değeri yoktu. Sadece Firavun'un emir ve yasakları vardı. Kıptilere düşen de bunları onaylamak ve tatbik etmekte.

Musa (a.s.)'a karşı, Firavun'un emri ile yarışmaya katılan sihirbazların yarışmadan önceki ve sonraki kişilik yapıları ve hayata bakışlarındaki farklılık, îmanla gelen değişimi açıkça ortaya koymaktadır. İmanın kısa bir zaman içerisinde insan şahsiyetinde meydana getirmiş olduğu değişiklik gerçekten dikkate değer bir husustur. Bu insanlar atalarının dinine yardım etmek uğruna evlerini, barklarını terk etmişlerdi. Yarışmanın başlangıcında sıkılgan ve mütevazı bir şekilde Firavun'dan ihsan ve mükafat bekleyen bu insanlar, gerçek îmanın lezzetine erince, önünde eğildikleri krallara meydan okuyarak inançları uğruna en büyük tehditlere bile aldırıyorlardı. İman etmeden önce yapacakları her işi maddi bir karşılığa endeksleyen bu insanlar, îman merkezli bir hayatla tanışıp, îmanın lezzetine erdikten sonra, menfaat üzerine işleyen hayatlarını terk edip, inandıkları doğruları ne pahasına olursa olsun söyleme cesaretini elde ettiler. İnsanların övgüsünü kazanıp, onlardan mükafat elde etmek amacıyla yapmacık sözler söyleyen ve tavırlar sergileyen bu insanlar iki yüzlü bir kimliğe bürünmüşken, îmanın kazandırdığı şahsiyet değişimi ile oldukları gibi görünme, riyakarlık yapmama gibi bir yüceliğe ulaştılar.

Bu insanlardaki kısa süre içerisinde gelen bu ahlâki değişim elbette îmanın etkin ve etkileyici gücü sayesinde olmuştur.

Gerek Hz. Musa, gerekse ondan önceki ve sonraki peygamberlerin getirdiği din İslâm'dan başkası değildi. İsrailoğulları'na ve onların dinini kabul edenlere atfen söylenen Yahûdilik ve Musevilik, çok daha sonraki zamanların ürünüdür.²⁴⁰ Yehûd; tevbe etmek, günahından dönmek gibi

²⁴⁰ Mevdudi, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Muhammed'in Hayatı, terc. Ahmet Asrar, c. 1, s. 516, İst. 1985

manalara gelmektedir. Yahûdiler Musa (a.s.)'ın ümmetidir. Kitapları Tevrat'tır. Tevrat, semadan inen büyük kitapların ilkidir.²⁴¹

İsrâiloğulları on iki kabile idi. Her kabile Hz. Yakup oğullarından birine mensup idi.²⁴² Yusuf (a.s.)'la Kenan İli'nden Mısır'a geçen ve orada yerleşen İsrailoğulları, uzun mutluluk yıllarından sonra sosyal ve siyasi üstünlüklerini kaybettiler. Mısır'ın yerlileri olan Kiptilerin emrine girdiler.²⁴³

Yusuf (a.s.)'ın şeriatına bağlı olan İsrailoğulları O'nun vefatından sonra da bir müddet tevhidi yolun öncülüğünü yaptılar.²⁴⁴ Daha sonra Firavun'un baskı ve esareti altında hayatlarını devam ettirmeye maruz kalan İsrailoğulları tevhidi gerçeklerden yavaş yavaş uzaklaşmaya başladılar. Allah'a karşı yükümlülüklerini ifa edemez duruma düştüler. Böylece dinin aslından bir hayli uzaklaştılar. Ayrıca Firavun'un Mısır'da tevhid dinine karşı savaş açmış olduğundan bunlar inançlarını gizlemek yolunu tutuyorlardı. Böylece dinin İsrâiloğulları'nın günlük yaşayışlarında fazla bir yer işgal ettiği söylenemez. Fakat yine de İsrâimloğulları'nın tevhid inancından tam manasıyla inhiraf ettikleri söylenemez. Musa (a.s.)'ın "Ey kavmim! Eğer siz Allah'a îman etmişseniz ve müslüman da olmuşsanız, artık yalnızca O'na îman edin"²⁴⁵ demesi, kavminin müslüman olduğunu gösterir. Aksi halde onlara "gerçek müslüman iseniz" demezdi.

İsrâiloğulları'nın büyük çoğunluğu Allah'ın varlığına ve birliğine, peygamberlere, meleklerle ve ahiret gününe ve bunlar gibi temel hakikatlere inanıyorlardı. Hatta içlerinden bir topluluk Allah'ın övgüsüne mazhar olmuştu: "Musa'nın milletinden bir topluluk hakkı gösterirler ve onunla hükmederler."²⁴⁶ Bununla beraber uygulamada büyük değişiklikler vardı.

²⁴¹ Şehristani, El- Mile'l ve'n Nihal, c. 2, s. 9, Kahire, 1948

²⁴² Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c. 1, s. 28

²⁴³ Çakan, Solmaz, a.g.e., s. 116

²⁴⁴ Yunus, 84

²⁴⁵ Yunus, 84

²⁴⁶ A'raf, 159

Bunda kişilerin ferdi hatalarına ilaveten dış tesirlerin etkilerinden de söz edilebilir.

Genel olmasa bile geçerli olan toplumsal bir gerçek vardır. İstibdat beşiğinde yetişen, idare edilenler tarafından daima zulüm ve işkence altında tutulan halkın ahlâkı bozulur, şahsiyetleri zelil olur. Böylece her zorbanın hükmüne boyun eğerler. Üzerlerinden uzun bir zaman geçince de kötü ahlâk ruhlarına yerleşir ve kök salar. İsrâiloğulları'nın durumu da bundan ibaretti.

Mısır'da Firavunların zulmü, ahlâklarını ifsad etmiş, zillet ve korkaklık ruhlarına sinmişti.

İsrâiloğulları kendi aralarındaki iç çekişmelerden bir araya gelemiyorlardı. Bir hayli kalabalık olmalarına rağmen Firavun'un idaresi altında köle hayatı yaşıyorlardı. Bunları bir araya getirip esaretten kurtaracak bir baş gerekiyordu. Allah Teâlâ bir lütuf olarak içlerinden Hz. Musa'yı peygamber olarak seçti ve onun önderliğinde İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtardı.

Kur'an, İsrâiloğulları'nın Firavun'un esareti altında bulundukları zamanki inanç yapıları ve inançlarının gereklerini ne derece uyguladıklarına dair fazla malumat vermemekle beraber, Musa (a.s.)'ın nübüvvetinden sonraki durumları geniş bir şekilde anlatılır. Kur'an onların ilâhî emirleri sık sık ihlal edip, dikkatli olmadıklarına işaret eder.

Allah Teâlâ İsrâiloğulları'na pek çok nimet vermişti. Fakat onlar Allah'ın ihsan ve ikramlarına isyan ve nankörlükle karşılık verdiler. Firavun'un zulmünden kurtulup, Kızıldeniz'i yeni geçmişlerdi ki, yolda Amalika'dan bir kavmin öküz suretindeki putlara taptıklarını görünce: "Ya Musa! Bize de put yap, nasılkı onların putları vardır"²⁴⁷ diyecek kadar süflileşmişlerdi. Daha sonra Hz. Musa kavminin başına Hz. Harun'u koyarak Tur Dağı'na Allah ile

²⁴⁷ A'raf, 138

görüşüp, kavmini gerçek kurtuluşa erdirmek için gerekli bilgileri almaya gitmişti. Samiri adında bir sapığın yaptığı altından buzağı heykeline tapmaya başladılar.²⁴⁸ Bu büyük günahdan dolayı Allah'tan af dilemek için, Hz. Musa ile Tur Dağı'na gittiklerinde bile isyan etmekten geri durmuyorlardı.²⁴⁹

İsrâiloğulları'na çölde bir lütuf olarak gönderilen helva ve bıldırcından ancak bir günlük ihtiyaçları kadar almaları istenmesine rağmen,²⁵⁰ onlar iyiliklere nankörlükle karşılık vermeyi tercih ettiler. Bir süre sonra da bu nimetleri beğenmeyerek sebze, mercimek, soğan gibi yiyecekler istediler.²⁵¹ Allah yolunda cihad yapmaları istendiği zaman da Hz. Musa'ya: "Sen ve Rabbin gidin savaşın, doğrusu biz burada oturacağız"²⁵² diye karşılık verdiler.

İsrâiloğulları, peygamberlerinin her emrine muhalefet ediyorlar, isyan etmekten adeta zevk alıyorlardı. Dünyada hiçbir millette bu kadar yüzsüzlük, bu kadar nankörlük, bu kadar süflilik ve ahlâk düşüklüğü görülmemiştir.

İsrailoğullarının çoğunluğu ölçü olarak alındığı zaman, Allah'a inanmakla birlikte, îman kalplerine iyice kök salmamıştı. İsyân ve muhalefetle karışık taklidi bir îman mevcuttu. Bunlar îmanlarında samimi değillerdi. Ayrıca Allah'ın gücü, kuvveti, kudreti ve ilmi konusunda şüphe içerisinde idiler.

Dini konulardaki ciddiyetsizlik, inanç zaafiyeti ve îmanın taklidi oluşu, İsrailoğulları'nı isyana sevk eden ve onların ahlâki çöküntü içerisinde bulunmalarına yol açan etkenlerdendir. Sihirbazların ve Kıptilerden bazı insanların çok kısa bir zamanda erişmiş oldukları îmani olgunluk seviyesine, tarihten gelen köklü birikimlerine rağmen İsrailoğulları uzun süre ulaşamadılar. Sihirbazların îmanlarından dolayı her türlü zulmü, işkenceyi,

²⁴⁸ A'raf, 148; Tâhâ, 88-91

²⁴⁹ Bakara, 54-56; A'raf, 155

²⁵⁰ Tâhâ, 80-81

²⁵¹ Bakara, 61

²⁵² Mâide, 24

hatta ölümü hafife almaları îmanlarındaki kuvveti ve inançlarındaki samimiyeti gösterirken, İsrâiloğulları'nın inançları uğruna en ufak bir tehlikeyi göze alamamaları, inançlarını gizleyip. Hz. Musa'yı desteksiz bırakmaları davalarındaki samimiyetsizliklerini göstermektedir.

Kendilerini Firavun'un zulmünden kurtarıp, dünyevi ve uhrevi saadete eriştirmek için çaba sarf eden Hz. Musa'ya karşı: "Senin gelmen hiçbir şeyi değiştirmedir. Daha önce eziyet çektiğimiz gibi şimdi de eziyet görüyoruz."²⁵³ şeklinde sözler söylemeleri, İsrâiloğulları'nın ahlâki düşüklüğün hangi noktasında bulunduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Firavun'un boyunduruğu altında uzun müddet zillet ve kölelik hayatı yaşamış olun bu kavmin hayatı bozulmuş, tabiatı dumura uğramış, mükellefiyetlerini yüklenemez, zorluklara dayanamaz olmuş, ahde vefayı unutmuş, bu zillet hayatı onların ruhi yapılarını bozmuş, laubali tabiatlı, her türlü taklide müsait kozmopolit bir kitle meydana gelmişti.²⁵⁴

İsrâiloğulları'ndaki bu denli ahlâk düşüklüğü ve şahsiyet bozukluğunun temelinde; inançlarının yapmacık olup, îmani olgunluk seviyelerine ulaşamamaları, sahip oldukları îmanın günlük hayatlarında hiçbir olumlu tesirinin olmaması yatmaktadır.

Gerek Firavun ve gerekse İsrâiloğulları kıssaları, inanç değeri taşımayan veya inancın belirleyici etkin değer olarak kabul görmediği çevrelerde nasıl ahlâki bir bozukluk yaşandığını gözler önüne sermektedir.

²⁵³ A'raf, 129

²⁵⁴ Kutup, Fizila'l, c. 10, s. 65

e) Hz. İsa:

Hz. İsa Allah'ın mesajını insanlara ileten peygamberler zincirinde bir halkadır. İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerin sonuncusudur.²⁵⁵ Peygamberler içerisinde en yüksekleri olan ve kendilerine “ulul azm” denilen peygamberlerin dördüncüsüdür.²⁵⁶

İsa (a.s.)'ın annesi, Hz. Meryem, Davud (a.s.)'ın neslindendir. Annesi Hunne veya Hamme, babası İmran'dır.²⁵⁷ Hanne'nin çocuğu olmuyordu. O da: “Ya Rabbi! Benim bir çocuğum olursa onu Beyti Makdis'e hizmetçi yapacağım” diye adakta bulunmuştu.²⁵⁸ İmran'ın karısı çocuğu doğurunca da şöyle demişti: “.... Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek kız gibi değildir. Ben ona Meryem adını verdim, ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan sana sığındırırım.” Dedi.²⁵⁹ Hz. Meryem'in annesi kadının erkek gibi olmadığını söylerken kadının yaratılış itibarıyla güç ve kuvvette, ibadet yaşamında ve Mescidi Aksa'nın hizmetinde erkek gibi olamayacağını belirtmek istiyordu.²⁶⁰ O zamana kadar Beyti Makdis'e erkek çocuklarını adamak adet haline gelmişti. Allah Teâlâ, İmran'ın karısının adağını kabul etti. O da kız çocuğunu Mescidi Aksa'daki görevlilere teslim etti. Çocuğun bakımını Zekeriyya (a.s.) üslendi.²⁶¹ Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem'in teyzesinin kocasıydı.²⁶² Hz. Meryem orada gençlik çağına ulaştı. Bir gün Allah ona Cebrail'i gönderdi. Cebrail Hz. Meryem'e babasız çocuk doğuracağını, çocuğun özelliklerini ve mücadelesini haber verdi ve Hz. Meryem'i teselli etti.²⁶³ Belli bir zaman sonra Hz. İsa dünyaya geldi. Hz. İsa'nın doğumu ile Hz. Adem'in yaratılması arasında bir benzerlik vardır. Bu benzerliğe Kur'an'da

²⁵⁵ A. İmran, 49

²⁵⁶ Gölcük, Toprak, A.g.e., s. 341

²⁵⁷ Taberi, Camiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an, c. 3, s. 235; M.A.Sâbûnî, Safetü't Tefasir, c. 1, s. 198

²⁵⁸ A. İmran, 35

²⁵⁹ A. İmran, 36

²⁶⁰ İbni Kesir, Tefsiru'l Kur'an'il Azim, c. 2, s. 26; Taberi, Camiu'l Beyan, c. 2, s. 237

²⁶¹ A. İmran, 37

²⁶² İbni Kesir, a.g.e., c. 2, s. 28; Taberi, a.g.e., c. 3, s. 244

²⁶³ A. İmran, 45-49; Meryem, 18-21

şöyle işaret buyrulur: “Allah’ın katında İsa’nın durumu –kendisini topraktan yaratıp sonra “ol” demesi ile olmuş olan- Adem’in durumu gibidir.”²⁶⁴

Hız. İsa’ya otuz yaşında peygamberlik gelmiş,²⁶⁵ kendisine kitap olarak İncil gönderilmiştir.²⁶⁶ Hız. İsa’da diğer peygamberler gibi salihlerdendi.²⁶⁷ İlim ve hikmet sahibi idi.²⁶⁸ Allah’ın lütfuna mazhar olmuştu.²⁶⁹

İsa (a.s.), Musa (a.s.)’dan sonra son derece bozulmuş olan Yahûdileri tekrar hidayet üzere bir hayata erİştirebilmek için büyük gayret sarf etti. Onlara pek çok mucizeler gösterdi.²⁷⁰ Fakat İsrailoğulları’nın büyük çoğunluğu apaçık mucizelere rağmen inanmadılar ve “bunlar apaçık bir büyüdür” diye de iftira ettiler.²⁷¹ Hız. İsa inanan azınlığa karşı, inanmayan çoğunluk tarafından sürekli eziyet ve hakarete maruz bırakılmış ve bunlar sonunda Hız. İsa’nın canına kasteder olmuşlardı. Bunlara karşılık kalblerine İman iyice yerleşmiş olan Havariler, Hız. İsa’nın “Allah uğrunda yardımcılarım kimlerdir?” sözüne karşılık “kendilerinin Allah’ın dininin yardımcıları olduklarını belirtiyorlar ve “Rabbimiz! İndirdiğin kitaba inandık; peygambere uyduk”²⁷² diyerek peygamberlerine olan bağlılıklarını belirtiyorlardı. Bütün zulüm ve baskılara sabır ve metanetle karşı koyarak son ana kadar Hız. İsa ile beraber olmuşlar, ona destek vermişlerdi. Çünkü sahip oldukları İman bu onurlu davranışı gerektiriyordu.

Hız. İsa, Tevrat’ı kabul etmiş ve onun gerçekliğini tasdik etmişti. Onun yaptığı, Musa (a.s.)’ın getirdiği şeriatın Yahûdilere yüklediği sınırlamalardan bazılarının gevşetilmesi, çağın ihtiyaçlarına uygun

²⁶⁴ A. İmran, 59

²⁶⁵ A. Cevdet Paşa, a.g.e., c. 1, s. 43

²⁶⁶ A. İmran, 48

²⁶⁷ En’am, 85

²⁶⁸ Mâide, 110

²⁶⁹ Nisâ, 171

²⁷⁰ A. İmran, 49; Mâide, 110

²⁷¹ Sâf, 6

²⁷² A. İmran, 52-53

değişikliklerin yapılması şeklindedir.²⁷³ Çünkü İsrâiloğulları, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman gibi peygamberlerin yerleştirmiş olduğu ahlâki düsturları zamanla unuttular. Hz. İsa bu unutulmuş esasları tekrar hatırlatmak ve ahlâki canlılığı sağlamak için çaba sarf ediyordu. Nitekim Kur'an'da Hz. İsa'nın İsrailoğulları'na şöyle seslendiği bilinir: "Benden daha önce gelen Tevrat'ı tasdik etmekle beraber, size yasak edilenlerin bir kısmını helal kılmak üzere Rabbinizden size bir âyet getirdim. Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Çünkü Allah benim de Rabdim, sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk edin. Bu doğru yoldur."²⁷⁴

Hz. İsa İsrâiloğulları'nı "Allah benim de Rabdim, sizinde Rabbinizdir. Öyleyse ona kulluk edin. İşte doğru yol budur."²⁷⁵ diyerek önce sağlam bir îmana çağırıyordu. Onlar sadece Allah'a boyun eğip, teslim olmaya, Allah'ın peygamberine mutlak itaat etmeye, sosyal ve ahlâki yapının Allah'ın yüce otoritesi üzerine bina edilmesi gerektiğine çağırıyordu. Fakat onların büyük çoğunluğu onu yalanladılar.²⁷⁶

İsrailoğulları Hz. İsa'ya karşı tuzak kurdular. Allah da onların gizli tuzaklarına karşılık verdi.²⁷⁷ İsa diye ona benzeyen bir başkasını yakalayıp astılar. Daha sonra da İsa'yı öldürdük dediler.²⁷⁸

Hz. İsa dünyaya belli bir amaç için gelmiş ve onu yerine getirdikten sonra da Allah onu kendi katına yükseltmiştir.

Hıristiyanlık, İsa (a.s.)'dan sonra birçok beşeri tesir ve müdahalelere maruz kalmıştır. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim'de ehli kitap hakkında "dinlerini parça parça edenler"²⁷⁹ tabiri kullanılmıştır.

²⁷³ Sıddîki, a.g.e., s. 177

²⁷⁴ A. İmran, 50-51

²⁷⁵ A. İmran, 51

²⁷⁶ Sâf, 6

²⁷⁷ A. İmran, 54

²⁷⁸ Nisâ, 157

²⁷⁹ Rum, 32

Haz. İsa'nın Havarileri onun tebliğ ettiği dine tam anlamıyla bağlanmışlardı. Ancak daha sonraki zamanlarda yaşayan Hristiyanlar onun mesajını terk etmişler ve tevhid akidesinden uzaklaşmışlardı. Hristiyanlar Hz. İsa'yı Allah'ın kulu ve resulü olarak değil; Allah'ın oğlu ve ilahlığa ortak olarak kabul etmişler ve bu inanç onların sapıklıklarının temelini oluşturmaktadır.

Kur'an-ı Kerim hem Hz. İsa'yı küçümseyip onu reddeden Yahûdilerin, hem de onu tanrı mertebesine çıkaran Hristiyanların aşırı tutumunu reddederek, Hz. İsa ile Allah arasındaki gerçek ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: “Meryem oğlu mesih sadece peygamberdir....”²⁸⁰

Hristiyanların din adamlarını rabler edinmeleri yani onların helal dediklerini helal, haram dediklerini haram kabul etmeleri ve böylece şirk içerisine yuvarlanmaları onların îmani ve ahlâki açıdan bozulmalarının esasını teşkil etmektedir. Hristiyanlar ayeti kerimelerde de belirtildiği gibi, kendi dinlerinin tahrif edildiğini, buna karşın Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderildiğini bildikleri halde sadece hasetlerinden dolayı bu gerçeği bile bile inkar ediyorlardı.²⁸¹ Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini içlerine sindiremiyorlardı.

Peygamber Efendimiz zamanında Medine'de ehli kitaptan bazıları sabahleyin inanır gibi görünüp, akşam inkar etmek suretiyle müminlerin inançlarını zayıflatıp, onları îmanlarından döndürmeye çalışıyorlardı.²⁸² Yine bunlar Kur'an'da olmayan bir şeyi Müslümanlar Kur'an'dan sansın ve inançları bozulsun diye dillerini eğip bükerek yanlış olarak okurlardı.²⁸³ Bunlar sadece şirkten arınmış bir îmanı reddetmekle kalmadılar. İmana karşı düşmanlık ve kötü niyetlerini de ortaya koydular.

²⁸⁰ Mâide, 75

²⁸¹ Bakara, 146; Ali İmran, 19, 70-71, 99

²⁸² A. İmran, 72

²⁸³ A. İmran, 78

Hiz. İsa'nın benimsetmeye çalıştığı ahlâki hususiyetler; sabır, tâhâmmül, doğruluk, merhamet, kalb temizliği, affedici olma, iffet, riyadan kaçınmak, tevekkül, ayıplamamak, kendi için istemediğini başkası için de istememek²⁸⁴ gibi İslâm ahlâkının da temelini oluşturan prensiplerdi. Ancak bu anlayış Hiz. İsa'dan sonra bazı kilise mensupları tarafından yanlış mecralara çekildi. Hristiyan ahlâkı insanı pasifize eden, yalnız tevazu, boyun bükme, acz, zillet, miskinlik gibi hususları ön plana çıkaran bir hususiyet arz etmeye başladı.²⁸⁵ Bunda halkın duygularını ve paralarını sömürmek için, onları diledikleri şekilde yönlendirmek isteyen kilisenin büyük katkısı vardır. "Bir yüzüne vururlarsa diğer yüzünü de çevir" diye sembolleşen bu anlayış "dinin afyon olduğu" şeklindeki söylemlere zemin hazırladı. Uzun bir mücadele döneminden sonra kilisenin psikolojik baskısından kurtulan Hristiyan halk, Hiz. İsa'nın yerleştirmeye çalıştığı ahlâk esaslarından uzaklaştı. Toplumda, pragmatik ve hedonist bir anlayış ön plana çıktı. Her türlü kirlilikten sonra belli bir ücret karşılığı kilisede temizlenmenin mümkün olabileceği inancının yerleşmiş olması ve bunun sağlamış olduğu psikolojik rahatlık, hiçbir sınır tanımadan zevk ve eğlenceyi yaşam biçimi haline getirmelerine yol açtı. Bu amaçlarına ulaşabilmek için de her türlü yolu mubah gördüler. Bazıları bu kirlilikten uzak kalmayı başarabildiyse de, genel anlayış ve yaşayış böyle bir görüntü ortaya çıkarmıştır.

Bütün bunlar tevhid inancından gıdasını almayan ruh yapısının şekillendireceği insan tiplerinin nasıl olabileceğini ortaya koymaktadır. İmansızlık veya imandaki bozulmaya paralel olarak ahlâki yapının da büyük yaralar alacağını göstermektedir. Tevhid inancından haberi olmayan günümüz Hristiyan dünyasında da insani ve ahlâki değerler göz ardı edilmekte, şahsi menfaati esas alan bir anlayış işlemektedir. Çünkü artık bu günkü

²⁸⁴ Nedvi, Süleyman, İslâm Ahlâkı, s. 70

²⁸⁵ A.g.e., s. 81

Hristiyanlık, kendisine inanan insanların hayatlarına, içtimai münasebetlerine şekil ve yön veremeyen kuru bir inanç sistemi şeklindedir.

Şimdi de son olarak Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği zaman, Arabistan yarımadasında bulunan insanların, İslâm öncesi ve sonrası durumlarını ortaya koyarak imanla gelen ahlâki gelişimi ve insani değişimi sergilemeye, bu insanların hangi seviyeden alınıp, hangi seviyeye yükseltildiklerine temas etmeye çalışacağız.

f) Hz. Muhammed:

İslâm öncesi dönemde Arapların çoğunluğu, muhtelif bölgelerde, birbirinden ayrı, karşılıklı nefret ve düşmanlık duyguları içerisinde bedevi ve göçebe olarak yaşarlardı.²⁸⁶

Bu insanlardaki ahlâki gelişimi ve değişimi daha iyi kavrayabilmek için, Hz. Muhammed'in cahiliyye insanlarını hangi seviyeden alıp, hangi seviyeye yükselttiğine bakmak gerekir. Onun içinde o devri kısa bir hatırlayalım: İnsanların yaşadıkları hayat, din yerine koyarak bağlandıkları inançlar, taptıkları putlar, zulmün geliştirdiği adetler, sınıksız sarıldıkları cahiliyye ahlâkı.... bütün bunlar ilim, adalet ve Allah korkusu ile alakası olmayan bir durum arz ediyordu. Bu hayatın tabii durumu ise, cemiyeti içine alan geniş bir fesad, dar bir yaşayış, ruhları saran bir sıkıntı ve iç alemi kaplayan bir azaptan ibaretti. Toplumda içki, kumar, hırsızlık, vurgunculuk gibi kötü huylar önlenemez hale geldiği gibi; yetimlerin, dulların, acizlerin mallarını ellerinden almak, güzel kadınları kaçırmak gibi zorbalıklar, para kazanmak için çadırlar kurdurup içlerinde cariyelerine ahlâksızlık yaptırmak²⁸⁷ ve nesilleri tüketen kan davaları son derece yaygındı. Ayrıca kız çocuğu sahibi olmak yüz karası bir durum olarak görülür,²⁸⁸ geçim korkusuyla çocuklar öldürülürdü.²⁸⁹

²⁸⁶ Hasan, İ. Hasan, İslâm Tarihi, c. 1, s. 17

²⁸⁷ Nur, 33

²⁸⁸ Nahl, 58-59

²⁸⁹ En'am, 151; İsrâ, 31

İnsan değeri güç ve maddeyle ölçülür, insanlar sınıflara ayrılırdı. Nitekim, nübüvvetin Mekke döneminde Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalan Müslümanların reisi Cafer b. Ebi Talib, cahiliyye dönemleri hakkında Necaşi'ye şöyle diyordu: "Ey hükümdar, biz cahiliyyet üzere olan bir kavim idik. Putlara tapar, ölü eti yer, fuhuş işler, akrabalara küser, komşuluk haklarına riayet etmezdik. Kuvvetliler zayıfları ezerdi....."²⁹⁰ bu sözler cahiliyye ahlâkının mahiyetini ortaya koymaktadır.

Cahiliyye döneminin ahlâk anlayışları dünyevi ve kabileci bir karakter taşımaktaydı. Temel gaye şan, şöhret ve saygınlık kazanma, kavmiyyet duygularını tatmin etme, atalarının adetlerine bağlılık esası üzerine şekillenmişti.²⁹¹ Sosyal yapı kavmiyetçi bir anlayış üzerine bina edilmişti.²⁹² Kabile fertleri arasında dayanışma duygusu etkili bir şekilde uygulanmakta idi.²⁹³ Suç işleyeni yakalayıp hak ettiği cezayı verecek olan bir otorite olmadığından, zulme uğrayan kimse, intikamını kendisi alır, kabilesi de ona yardımcı olurdu.²⁹⁴ Tabi bu durumda kimsesizlerin durumu ise içler acısıydı.

Cahiliyye Arapları, âhiret hayatına inanmadıkları için tek gayeleri dünyanın zevk ve sefasından olabildiğince yararlanmaktı. Arapların çoğunluğu müşrik bir yapıya sahipti. Değişik cisimlerden yapılmış putları Allah'a ortak koşuyorlardı.²⁹⁵ Putperestlik ise tarih boyunca ahlâksızlık, küstahlık ve şehvete düşkünlüğü bünyesinde barındırmıştır. Putperestlik ve şehvete düşkünlükten doğan şiddetli bir dalga ise, bütün ruhi ve ahlâki değerleri silip süpürmüştür.²⁹⁶

Kur'an-ı Kerim cahiliyyet devrinde Arap müşrikleriyle, Yahûdilerin ve Hristiyanların sosyal durumunu ve dünyanın her tarafında hüküm sürmekte olan fesadı bildirmek için şöyle buyuruyor: "İnsanların kendi elleriyle

²⁹⁰ Abdülvehhâb, Muhammed b., Muhtasar Siretür Rasûl, s. 64-65, Medine, H. 1410; Hasan, İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, c. 1, s. 118

²⁹¹ İzutsu, Tashihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, s. 71

²⁹² A.g.e., s. 84

²⁹³ Komisyon, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 1, s. 161, İst. 1986

²⁹⁴ Hasan, İ. Hasan, a.g.e., c. 1, s. 73

²⁹⁵ Necm, 19-20

²⁹⁶ Nedvi, Ebu'l Hasen, Din ve Medeniyet Arasında, s. 44

işledikleri yüzünden fesat, karada ve denizde zuhur etti.”²⁹⁷ Bu devirde insanların ruhları da, itikatları da, hareketleri de büsbütün bozulmuş, bütün dünyayı zulüm ve cehalet kaplamıştı.

İnsanı ahlâki güzelliklere meylettiren saik îmandır. Bu olmayınca kişi sağlıklı bir düşünce yapısı geliştiremez, doğru ile yanlış ayırt edemez. İşte cahiliyye insanı îmandan mahrumdu. İmanın yönlendirici âmil olmadığı, şirkin her çeşidinin hakim olduğu bir ortamda ahlâki değerlerin dumura uğraması da gayet tabii idi. Dolayısıyla olgun bir şahsiyet oluşturmak için, vahyin belirlediği, fitratın da gereği olan yüksek ahlâki ilkelere sahip olmak gerekir. İslâm’da şahsiyeti temsil eden ana unsur insanın azaleti, zenginliği, fiziki yapısı değil de, insanın îmanı ve amelidir.

Bütün bunlar o devirde iyilik ve güzellik namına hiçbir şey yoktu demek değildir. Meselâ, misafirperverlik, cesurluk, ahde vefa, sözünde durmak gibi bazı geleneksel faziletler, o dönemdeki insanların karakteristik özelliğidir. Yani cahiliyye Arapları için de iyi ve kötü kavramları vardı. Fakat iyinin ve kötünün ölçütü, aşiretlerin menfaati ve atalarından gördükleri ve duydukları idi.²⁹⁸

İçtimai hayatın bozulduğu, ahlâk bağlarının çözüldüğü cemiyet kaidelerinin ihlal edildiği böyle bir ortamda Hz. Muhammed (s.a.v.) yeni bir din ve nizam getirerek, kabile asabiyetine dayanan müşrik bir sosyo-kültürel yapıyı yıkmış, yerine tevhid inancına dayanan ahlâki bir toplum oluşturmuştu. Tevhid ininacıyla değişime tabi tutulan bu insanlar, cihanın alimi, yeryüzünün örnek şahsiyetleri olmuştu. Bir çoğu ümmi olan bu insanlardan yeryüzüne ilim ve hikmet saçılmıştı.

Oysa insanlık, Rasulullah’ın ilk muhatabı olan Mekke’lilerin indığı dereceden daha aşağısına inmemişti. Hz. Muhammed (s.a.v.) üstün fertler meydana getirme ve bu fertleri en güzel ahlâk ile terbiye etme işine öyle bir

²⁹⁷ Rum, 41

²⁹⁸ Bakara, 170; Zuhuf, 22-24

seviyeden başladı ki, hiçbir Peygamber veya ıslahatçı, işine bu seviyeden başlamış değildi. Bununla beraber bu terbiye işini öyle bir dereceye ulaştırdı ki, hiçbir Peygamberin ümmetinin durumu bu dereceye ulaşamamıştı.²⁹⁹ Oluşturulan toplum, salih, emin, ahireti dünyadan üstün tutan ve bu sebeple maddeye mağlup olmayıp, onu hükmü altında bulunduran bir cemiyet idi.³⁰⁰

İslâm tarihine bakıldığı zaman, îmanla gelen değişimin örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer bunlardan sadece iki örnektir. Hz. Ebu Bekir, kalbi, insanlık sevgisiyle dolu örnek bir devlet başkanı idi. Halife olduğu halde mahallesine gelir ve babaları savaşlarda şehit olan yetim kızların koyunlarını sağardı. “Dilerim ki, halifelik, daha önce taşımakta olduğum ahlâkımı değiştirmesin” derdi.³⁰¹

Hz. Ömer ise îman kalbine girmeden önce, sadece İslâm’a girdiğinden dolayı kız kardeşini dövüp, cariyesinin gözünü kör edecek kadar katı bir kalbe sahipken; İslâm olduktan sonra halifelik gibi yüksek bir makamda bulunduğu halde, aç bir ailenin karnını doyurmak için, sırtında çuval taşıyıp elleriyle ekmek yapması,³⁰² îmanla gelen değişim kuvvetini ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda kalıcı ve etkili bir ahlâk bilincinin ancak îmanla mümkün olabileceği gerçeğini pekiştirmektedir.

Hz Peygamberin tebliğine muhatap olan insanların bir çoğu, pek çok insani ve ahlâki değerlerden uzak olmalarına rağmen, Kur'an'la, kısa zamanda iyilikleri emreden, kötülüklerden nehyeden hayırlı bir toplum haline gelmiş, ahlâki erdemlerin yayılması hususunda diğer milletlere de öncülük yapmışlardır.³⁰³

Kur'an'da, cahiliyye ortamından kurtulup temiz bir hayata kavuşmak için, dünyalık namına ne varsa hepsini Mekke'de terkedip,

²⁹⁹ Nedvi, Esu'l Hasen, Peygamberlik ve Peygamberler, s. 167

³⁰⁰ A.g.e., s. 170

³⁰¹ Sibâ, Mustafa, İslâm Med. Altın Tablolar, terc. S. Şimşek, N. Demircan, s. 57, Konya, 1979

³⁰² Köksal M. Âsım, İslâm Tarihi (Mekke Devri) s. 279, İst. 1981

³⁰³ Özbek, Abdullah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, s. 126, Konya, 1988

Medine'ye hicret etmek zorunda kalan muhaccirlere, Medineli Mülümünların yaptığı yardım şöyle anlatılır: "Daha önce Medine'yi yurt edilmiş ve gönüllerine îmanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkarlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir."³⁰⁴ Daha önce dünya malı için savaşmaktan bile çekinmeyen bu insanlar, îmanın yaptığı değişimle, bütün maddi imkanlarını muhaccirlerle paylaşımlar, hatta onları kendilerine tercih etmişlerdir.

Bu ilk nesil müslümanlarının bütün insanlığa örnek olacak şekilde yetişmesinde tek belirleyici faktör İslâm akaidi ve onu insanlığa ulaştıran Hz. Muhammed olmuştur. Çünkü nefisleri tezkiye eden, kin ve kıskançlıktan, kibir ve kendini beğenmişlikten, fâsıklık ve fuhuştan, zulüm ve haksızlıktan, sertlik ve kabalıktan, bencillikten arındıran bu akidenin kendisidir. O insanları, bozuk terbiyenin, fesada uğramış çevrenin ve batıl verasetlerin kötülüklerinden İslâmi inanç sisteminin şekillendirdiği hayat anlayışı kurtarmıştır.³⁰⁵

Bu nesil, öncelikle kâmil bir îman sahibidir. İmanın gereği olarak ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirmişler; İbadetlerin doğal bir sonucu olarak da güzel ahlâk sahibi idiler. Üstün bir sorumluluk duygusuna sahip olan bu insanlar fert planında müsamahakâr, mütebessim, yumuşak; cemiyet planında ise din kardeşlerinin sıkıntılarını kendi sıkıntısı bilmiş, sevinçlerini de kendi sevinci kabul etmiş bir anlayışa sahiptirler.

Sahabe nesli, İslâm'ı ciddiye almış, ona inanıp yaşamanın büyük risk taşıdığı bir dönemde dine sahip çıkmış, bu uğurda can ve mallarını feda edebilmiş bir nesildir. Bu nesil İslâm'ı anlama, yaşama ve ciddiye alma konusunda sonraki kuşaklara örnek olmuşlardır. İslâm'ı ciddiye almanın en açık belirtisi de, Kur'an ahlâkını hayatın eksenine haline getirmeleridir. Zira gerçek mü'min, Kur'an mesajını, insana teklif ve telkin ettiği herşeyi davranış

³⁰⁴ Haşr, 9

³⁰⁵ Sabık, Seyyid, İslâm Akaidi, s. 300

boyutunda yaşayan insandır. Çünkü Kur'an ahlâkı, inanmaya ve inandığını uygulamaya dayanır.

İşte İslâm, kendi elleriyle yaptıkları putlara taparak Allah'a eş koşan,³⁰⁶ haksızlık, zulüm ve her çeşit ahlâksızlığın yaygın olduğu bir cemiyet içinde doğmuş ve “cahiliyye devri” diye nitelendirilen bir çağı saadet devrine dönüştürmüştür. Bu değişimin gerçek kahramanı ve en büyük ahlâk numunesi de Hz. Muhammed olmuştur.³⁰⁷

Cahiliyye anlayışı şekil değiştirmiş olsa da, anlayış itibarıyla günümüzde de aynen mevcuttur. Çünkü cahiliyyet, tarihte sadece bir devreye mahsus, geçmiş bir durum değildir. Gerçekte cahiliyyet, insanların Allah'ı bırakıp da birbirlerine kulluk ettikleri her nizamın adıdır.³⁰⁸ Bu günkü cahiliyyet bütün hususiyetleri ile dünkü cahiliyyetten farksızdır. Onun için dün bu anlayış nasıl ıslah edilmiş veya değiştirilmiş ise, bugün de aynı misyonu ve yöntemleri devreye sokmak gerekir ki, faziletli insanlar ve erdemli bir toplum oluşturulabilsin. Bu da îmânî düşüncenin inanç ve ahlâk boyutlarıyla hayatı kuşatmasıyla mümkündür.

Görüldüğü üzere bütün peygamberlerin temel yaklaşımları, insanları öncelikle îmana ve bununla beraber güzel ahlâka çağırarak şeklinde olmuştur.

³⁰⁶ Zümer, 3, 43; Yunus, 18; Ra'd, 14; Meryem, 81-82

³⁰⁷ Ahzab, 21; Kalem, 4

³⁰⁸ Kutup, Seyyid, Fizila'l, c. 3, s. 12

4- KUR'AN'IN ASIL AMACI: İMANLI VE AHLÂKLİ BİR TOPLUM (DEĞERLENDİRME)

Kur'an, Allah'a ve âhiret inancına dayanan ahlâki bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Bütün Peygamberler gönderildikleri toplumlarda öncelikle şirkten arınmış, faziletlerle donanmış bir toplum oluşturmak için çaba sarf etmişlerdir. Kur'an'da sık sık tekrar edilen “iyiliği emretme, kötülükten sakındırma” prensibi, ahlâki faziletlerle donatılmış, her bakımdan örnek bir toplum oluşturmaya yöneliktir. Bu, Kur'an ahlâkının mühim bir özelliğidir. “Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir, iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar....”³⁰⁹ “Siz insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz”³¹⁰ “Ey oğulcuğum! Namaz kıl, uygun olanı buyurup, fenalığı önle.....”³¹¹ Bu gibi ayeti kerimeler Kur'an'daki ahlâki sorumluluğun, fertleri aşır toplumu da kuşatan geniş bir yelpazeyi içine aldığını göstermektedir.

“Ey inananlar! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyun”³¹² âyet-i kerimesi; “Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz”³¹³ hadisi şerifi de, İslâm'daki sorumluluğun boyutlarını ve ahlâken yücelmiş toplumlar oluşturmadaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Kur'an “İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir grubun toplanıp dini iyice öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine geri dönüp geldiklerinde kötülüklerden korunmaları için onları uyarmaları gerekmez mi?”³¹⁴ diyerek, bir taraftan teori ile pratiği birleştirmekte, diğer taraftan bu

³⁰⁹ Tevbe, 71

³¹⁰ A.İmran, 110

³¹¹ Lokman, 17

³¹² Tahrîm, 6

³¹³ Buhârî, Cumu'a, 11; Müslim, İmâre 20; Ebu Davud, İmâre, 1; Tirmizi, Cihad, 37

³¹⁴ Tevbe, 122

faaliyetin savaş gibi olağanüstü durumlarda bile sürdürülmesini öğütlemektedir.

Görülüyorki Kur'anî prensiplerin, emirlerin ve yasakların hepsi insanın her bakımdan yücelmesi içindir. Bunların layıkıyla uygulanması halinde kişinin maddi ve manevi açıdan huzura kavuştuğu görülür. İnsanların yüksek faziletlere, örnek bir ahlâka, temiz bir hayata ulaşmalarına Kur'an vesile olmaktadır.

İnsanoğlu toplumsal bir varlıktır, doğuştan medenidir. Hemcinslerinden ayrı bir hayat sürmesi mümkün değildir. İnanç, kültür, meslek ve ticaret gibi değişik unsurlar insanları birbirine çeker ve onları kaynaştırır.

Bundan dolayı insanın bir toplum içerisinde yaşaması ve hayatını devam ettirmesi mecburidir. Kur'an toplumla ilgiyi kesmeyi, insanlardan uzaklaşıp münzevi bir hayat sürmeyi kabul etmez. Çünkü fert, toplumdan soyutlandığı zaman insanlara karşı görev ve sorumluluklar diye bir şey ortada kalmaz. Halbuki Kur'an'da Allah, yoksulu ve yetimi doyurmak, onlara destek olmak, insanların arasını bulmak, mazlumların hakkını savunmak, gerekirse bu uğurda cihad etmek, yollarını şaşırılmış olanlara doğru yolu göstermek vb. gibi sosyal içerikli emirler vermektedir. Ayrıca Allah Rasûlü'de yirmi üç yıllık peygamberlik hayatını hep halk arasında geçirdi. Onların meselelerine çözüm bulmaya çalıştı. Fertlerden yola çıkarak başlattığı eğitim ve değişim faaliyetini, bütün bir toplumu içine alacak şekilde genişletti. Ve herkesin gıpta ettiği örnek bir toplum ortaya çıktı.

Kur'an, İnsanın sosyal bir varlık olma ve toplumsal gidişattan etkilenme gerçeğinden hareketle, Müslümanların kendi kimlikleriyle örtüşen bir sosyo – kültürel çevre oluşturmalarını öğütlemekte, bunun için de sürekli uyarma faaliyetine büyük önem vermektedir.³¹⁵

³¹⁵ Tevbe, 122; A.İmran, 104; A'raf, 199; Aşr, 3

İnsan sosyolojik bir vakıa olarak, bir taraftan sosyal çevreyi etiklerken, diğer taraftan da bu çevreden olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmektedir. Onun için insanın manevi çevresine zarar verebilecek ahlâki kötülöklere dikkat etmesi, onlardan kaçınması gerekir. Bununla beraber fertlerin de kişilik yapılarının oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan sosyal çevrelerine dikkat etmeleri şarttır. Kur'an, mü'minlerden çevrelerini ıslah etmelerini isterken, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise o çevreyi terk etmelerini öğütlemektedir.³¹⁶ Aksi halde Allah'ın azabının suçlu ve suçsuz herkesi kuşatacağı haber verilmektedir: “Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının, Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin”³¹⁷ Demek ki, Kur'an'a göre, toplum yolunu şaşırmışsa, onun ıslahı için çalışmadan toplumu terk edip gitmek büyük bir suçtur.

İsrâiloğulları Allah'ın koyduğu Cumartesi günü balık tutmama yasağına karşı üç gruba ayrılmışlardır. Bir grup yasağı dinlemiyor, bir kısmı bunlara engel olmaya çalışıyorlar, yaptıklarının yanlış olduğunu söylüyorlar, bir kısmı da bu duruma sesiz kalıyordu. Allah'ın azabı geldiğı zaman sadece toplumu ıslah etmeye, kötölüklerin yayılmasına engel olmaya çalışan grup kurtuluyordu. Çünkü onlar tebliğ görevlerini yerine getirmişlerdi: “Aralarından bir topluluk: “Allah'ın yok edeceği veya şiddetli azaba uğratacağı bir millete niçin öğüt veriyorsunuz? dediler. Öğüt verenler: “Rabbimize, hiç değilse bir özür beyan edebilmemiz içindir, belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar” dediler. Kendilerine yapılan öğütleri unuttunca, biz fenalıktan men edenleri kurtardık ve zalimleri Allah'a karşı gelmelerinden ötürü şiddetli azaba uğrattık.”³¹⁸

Allah Rasûlü'de : “Sizden kim bir kötölük görürse eliyle düzeltsin, buna gücü yetmeyen diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmeyen kalbiyle

³¹⁶ Nisâ, 140, Mü'minûn, 3; Furkan, 72;.....

³¹⁷ Enfâl, 25

³¹⁸ A'raf, 164-165

buğzetsin. Fakat bu îmanın en aşağı derecesidir.”³¹⁹ buyurarak, mü'minlerin toplumun yapılanmasında takınmaları gereken tutumu net bir şekilde ortaya koymuştur.

İnsanın tavırları, genellikle, toplumun sahip olduğu inanç ve düşüncelerle biçimlenir.³²⁰ Ferdin kişilik oluşumuna, toplumun etkisi önemli bir yer tutar. Kur'an'ın haber verdiği Peygamberler de, gönderildikleri toplumlarda bu hususa dikkat etmişlerdir. Mesela Musa (a.s.) risalet göreviyle Firavun toplumuna gönderildiği zaman ilk olarak kendisinin Allah tarafından Peygamber olarak gönderildiğini haber verip onları tevhid inancına çağırırken, ikinci olarak da İsrâiloğulları'nı Firavun toplumundan kurtarmayı istemiştir.³²¹ İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra Peygamberleri Hz. Musa'ya karşı gösterdikleri akla hayala gelmeyen davranış bozukluklarında, uzun süre Firavun toplumunda kalmış olmalarının mutlaka etkisi vardır.

Nuh (a.s.) da bütün gayretlerine rağmen halkının büyük çoğunluğun inanmayınca, Allah'tan inkarcıları toptan helâk etmesini istemişti. Gerekçe olarak da “Eğer sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar, sadece ahlâksız ve çok inkarcıdan başkasını doğurup yetiştiremezler”³²² demişti.

Ahlâki alandaki iyileşme ve düzelme, içtimai sahadaki gelişmenin ve ilerlemenin işareti sayılmaktadır. Ahlâki çöküntü ise içtimai yıkımın habercisi olarak kabul edilmektedir. İşte Kur'an, insanın hayatını maddi ve manevi açıdan huzur ve mutluluk içerisinde geçirebilmesi için ahlâki bakımdan örnek topluluklar oluşturmayı hedeflemiş, ahlâksızlıklara bulaşmış olan toplulukları manen temizlemek için de Peygamberler ve ilâhî kitaplar göndermiş, mü'minlere de bu hususta sorumluluk yüklemiştir. Zira yapılan bir kötülüğün zararı sadece yapanla sınırla kalmamaktadır. Çünkü kötülükler nefse hoş geldiği için, çiçek tozları gibi yayılmacı bir özelliğe sahiptir. Engel

³¹⁹ Müslim, İman, 78; Tirmîzi, Fiten, 11; Nesâî, İman, 17

³²⁰ Sıddîki, Mazharuddin, a.g.e., s. 33

³²¹ A'raf, 104

³²² Nuh, 26-27

olunmazsa çok kısa bir zamanda geniş alanları kapsayabilir. Kötülüklerin önü alınamaz ve yapılanlar sırdan normal bir iş gibi görülmeye başlanır. Kötülerin yoğunlukta olduğu bir toplumda, kötülüklerin önü alınamaz ve yapılanlar sıradan normal bir işi gibi görülmeye başlanır.

Kötülüğün kötü olduğu bile düşünülemez. Çünkü inanç ve ahlâki konularda yaygın olan çoğunluğun görüşüne uyma, insanların genel bir zaafıdır.³²³ Dürüst olmak sanki bir suç haline gelir. O zaman da bütün bir toplumun ahlâkı bozulur.

Daha önce de belirttiğimiz Lût Kavmi'nde de kötülükler öyle olağan bir hale gelmişti ki, kötülüklerle engel olmak isteyen Lût (a.s.)'a kavminin cevabı: "Onları kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya uğraşan insanlarmış" demek oldu.³²⁴ Çünkü toplum artık kötülükleri benliğine sindirmiş, bu durum onların hayatından bir parça haline gelmiştir.

Çevrenin insan davranışları üzerinde büyük bir tesiri olduğu elbette inkar edilemez. Ancak çevrenin tesiri ne olursa olsun, insan iradesini hiçe indiremez. Bütün insanlarda her hangi bir fiili yapma veya terk etme iradesi ve gücü mevcuttur.³²⁵ Kur'an, insanlık tarihinde, çoğunluğun görüşüne karşı çıkarak hak dini kabul eden kişi ve gruplardan övgüyle bahseder. Hz. İbrahim, mağaradaki gençler, Firavun'un karısı ve sihirbazların, iradelerini öne çıkaran tavırlarını örnek olarak verebiliriz.³²⁶

Kur'an, körü körüne bağlılık ve taklidi reddeder ve çoğunluğun görüşünü gerçeklik ölçüsü olarak kabul etmez.³²⁷ Birçok Kur'an ayetinde insanların çoğunun inanç ve düşünce olarak yanlış yolda oldukları

³²³ Nedvi, Süleyman, İslâm Ahlâk Nizamı, s. 54

³²⁴ A'raf, 82

³²⁵ Kam, Ferit, a.g.e., s. 133

³²⁶ En'am, 74; Zuhuf, 26-27; Kehf, 13-15; Tahrir, 11; A'raf, 120-126

³²⁷ Bakara, 170; Mâide, 103-4; Ankebut, 63; Tevbe, 23; Lokman, 21

vurgulanmaktadır.³²⁸ Bununla yanında insanları tefekküre ve akletmeye sevk eden pek çok âyet vardır.³²⁹

Kısaca Kur'an, ferdi şahsiyeti ön plana çıkarmaya çalışmakla beraber, toplumun sosyo – kültürel yapısının ferde olan tesirini de reddetmiyor. Bununla beraber, çoğunluğa rağmen îmâni ve ahlâki gerçekliğin bulunabileceğini, insanın yaratılış itibarıyla bu güç ve iradeye sahip olduğunu belirtmektedir.³³⁰

Genel manada her bakımdan şahsiyetli fertlerin yetişebilmesinde, toplumun dini, ahlâki, içtimai ve kültürel yapısının önemi çok büyüktür. Onun için Kur'an, şahsiyetin toplumsal alanına da önem verir. Zulme ortak olan ve baştakilere körü körüne itaat eden Firavun Toplumu şahsiyetsizliğinden dolayı Kur'an tarafından kınanır.³³¹

Kısca Kur'an her bakımdan temizlenmiş ve ahlâken yücelmiş toplumların oluşturulmasına büyük önem vermektedir. Zira böyle toplumlarda ahlâklı fertlerin yetişmesi daha kolay olacaktır.

³²⁸ An'am, 116, Bakara, 243; A'raf, 187; Furkan, 50

³²⁹ Bakara, 44, 73; A.İmran, 65; En'am, 32; Yunus, 16; Yusuf, 109; Şuarâ, 28;

³³⁰ Bakara, 256; Mâide, 105; Şems, 8-10; Kehf, 29

³³¹ Zuhurf, 54, Bakara, 34,87; Câsiye, 31

SONUÇ

Kur'an'ın ilgi merkezi insan ve insan davranışlarının ıslahıdır. Kur'an, insanın ahlâki mücadeleye yol açan karakterindeki ahlâki ikiliği ve sadece insanın sahip olduğu güçleri, insanın zayıflığını ve kararsız bir tabiata sahip olduğunu etkin bir şekilde anlatır. Diğer taraftan da onun belli kabiliyet ve üstünlüklerle donatıldığına işaret eder. Ve insanın iyi ile kötüyü ayırt etme yeteneğine sahip olduğunu belirtir. Kur'an, insanın, biri yükselen, diğeri düşen iki eğilim potansiyeli ile sergileyeceği tutum ve davranışlardan sorumlu olacağını, bunun sonucunda da ceza veya mükafat göreceğini vurgular. İnsanın ahiretteki değerlendirilmesi aşamasında ise, sahip olduğu inanç ve ameli hayatın sonucu olan, ahlâk değerlerinin belirleyici olduğunu belirtir. Yani Kur'an, Allah ve ahiret inancı ile insanın yeryüzündeki yaşam ve sorumluluğu arasında canlı, dinamik, ahlâki bir denge, bir bağ kurmuştur. Kur'an, insana bu anlayışı yerleştirmeyi hedeflemiştir.

Kişinin Allah'a inanç bağıyla bağlanması yeterli değildir. Bu bağın, duygu ve düşünce planını aşip, davranışlar bütünü olarak hayata yansımaları gerekir. Çünkü iman, kalbin derinliklerinde kaynayan, pratik hayatta etkin bir rol oynayan, hayatın plan ve projesini çizen etkin bir güç konumundadır. Onun için îmani düşüncenin; ibadet hayatından, ahlâki değerlerden ve cemiyet nizamını hedef alan prensiplerden ayrılması mümkün değildir. Bu esaslardan herhangi birinin îmani düşünceden ayrılması, kalblerde ve sosyal alanda görülmesi arzulanan ilâhî akidenin bütün tesir ve fonksiyonunu yok eder.

İman, insanın varlığı ve akıbeti ile ilgili bir meseledir. İmanın soyut bir sembol değil, fert ve toplum için üstün bir hayat düsturu olduğu görülmektedir.

İman, hayatın bütün alanlarının kendisine bağlandığı ana mihverdir. Kişiyi ahlâki güzelliklere yöneltip, kötülüklerden alıkoyan da dinamik bir

îmandır. Ahlâk, îmanın dışa yansıyan tezahürleridir. Ahlâki davranışlar bir inanca göre yapılan eylemler olduğu için, doğru ve sağlam bir inanca sahip olmayan bir kişinin, davranışlarının çoğu zaman doğru – dürüst olamayacağı anlaşılmaktadır. Yani amelde iyiliğin temeli fikirde ve akide de iyiliktir. Akide sağlam ve temiz olduğu zaman, bütün söz, fiil ve niyetler de temiz olur. Dolayısıyla hayatın güzelliği kalb itikadının güzelliğiyle doğru orantılıdır.

İnsan hayatını biçimlendirme ve yönlendirme konusunda etkin bir rol üstlenecek olan îmanda, süreklilik ve kesintisiz olma söz konusudur. Onun için fasılalar düşünülemez. Eksikliğe, kısmi olmaya müsaade etmez. Zaman geçtikçe o insanda bir karakter ve kişilik özelliği halini kazanır. Onu taşıyan insan, bütün tavrını ve kimliğini îmanı ile şekillendirip yoğurur. Sosyal planda bu hüviyeti ile örülmüş ilişkileri ile ayırt edilir ve böylece tanınır hale gelir. Kur'an'ın, mü'minlerden istediği îman, hem kişilik oluşumunda etkin bir rol oynayacak, ferдин sosyal statüsünü belirleyecek, hem de kişinin düşünce, söz ve fiillerinde belirleyici bir faktör olacaktır. Böyle bir îmanın pratikteki sonucu ise mükemmel bir ahlâktır.

Ahlâk ise, insanın içten gelen, hemcinslerine ve diğer mahlukata karşı yaptığı davranışlardır. Bu davranışların olumlu yönde gerçekleşmesi için, ölüm ötesini gören ve orada vereceği hesabı düşünen bir zihin yapısına ihtiyaç vardır. Bunu sağlayacak olan ise, olgunluk seviyesine ulaşmış, bir tutum halini almış ve her şeyi kuşatabilen bir îmandır.

Bütün bunlar îmanla ahlâk arasında nasıl kopmaz bir bağ ve güçlü bir etkileşim olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü ahlâkın kaynağı ve varlık sebebi dindir. Hem ahlâkın, hem de dinin hedefi; insan davranışlarını iyileştirmek ve onu arzuların baskısından kurtarmaktır.

Ahlâkın menşei ilahidir. Zaten ilâhî risaletin temel noktası, inanç ve ahlâk açısından insana doğru yolu göstermektir. İlâhî bir temele dayanmayan ahlâk anlayışlarında genel-geçer, objektif ahlâk doğrularından söz edilememektedir. Bunun sonucu olarak da, bütün insanlar için bağlayıcı, temel

ilkeleri olan bir ahlâk sisteminin de kurulması mümkün olamamaktadır. Zamana, şartlara ve şahıslara göre değişen bir ahlâk anlayışının var olabileceğinin kabulü ise, fert ve toplum hayatından ahlâkın kaybolmasından başka bir anlam ifade etmemektedir.

Tabiatı gereği bir takım zaafı ve eğilimleri olan bir insanın koyacağı ölçülerin, mutlak olması düşünülemez. Ölçülerin mutlak olması, ancak mutlak bir varlığın koymasıyla mümkündür. Kaldı ki, ahlâk ilkelerinin tespitinden ziyade uygulanması önemlidir. Çünkü insan, maddi ve manevi yapısıyla diğer yaratıklardan farklılık arz etmektedir. Çevre faktörü ve fitri temayüllerin etkisiyle iyi ve doğruyu bildiği halde, çoğu zaman uygulama zafiyeti içerisinde bulunabilmektedir. Bütün bunlar, ahlâki ölçülerin ilâhî bir kaynak ve ilâhî bir denetim ile irtibatlandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Allah'ı ve âhiret sorumluluğunu kabul etmeyen bir kimsenin dünyaya bakışı, mü'minin bakışından çok farklıdır. Onun Allah'a sevgi, saygı ve minnettarlık duyması, ahiretteki sonsuz menfaat inancı, ahlâki hassasiyet konusunda onu motive edecektir. Mü'minin yeryüzünde üstlendiği görev son derece önemli ve büyüktür. Onun için belirli nitelikleri ve üstünlükleri olması gerekmektedir. Bunların başında, inancı ile bütünlük arz eden bir ahlâk anlayışı ve yaşayışının, hayatına yansımaları gelmektedir.

İbadetlerin de ahlâki duyarlılığın yerleştirilmesi konusunda büyük katkısı vardır. Çünkü İslâm'da ibadetler, müminleri, "ideal toplum"a götürmek üzere Allah tarafından tesis ve tanzim edilmiştir. İslâm'ın ibadet anlayışı yalnızca Allah ile kul arasında kalan ve hayattan kopuk bir temele değil, sürekli kullar arası ilişki boyutu olan bir temele dayanmaktadır. İbadetler bu bilinç içerisinde yapılmadığı zaman, inanç değeri taşıyanların, taşımayanlar karşısında, insani ilişkilerinde ahlâki bir üstünlük sağlamaları beklenemez.

İmanın insan hayatındaki etkisini görebilmek için bu ümmetin ilk neslinin hayati bir örnek oluşturmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca kötülük ve huzursuzluğun temelinde Allah'tan uzak kalış, inanç ve ahlâk zafiyeti yatmaktadır. Ancak tarih, ahlâki anlamda seçmeci bir özelliğe sahiptir. Ahlâken yükselmiş topluluklar, her bakımdan zirveye çıkarken; ahlâk düşüklüğü içerisinde bulunan milletler ise yok olup gitmişlerdir. Kur'an'daki kıssalarda da bu gerçeğe tanık olmaktadır.

İmanın insan hayatındaki etkisini görebilmek için bu ümmetin ilk neslinin hayatı da mükemmel bir örnek oluşturmaktadır. Bu insanların îmanla gelen değişim sonucu en alt seviyelerden en üstün seviyelere yükselmiş olmaları, îmanın ahlâklı bir yaşam için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Elbette her inançsız insanın ahlâksız olacağını söyleyemeyiz. Bu tür insanlar arasında da ahlâki duyarlılık sahibi insanlar çıkabilir. Ancak îmanın etkin ve belirleyici olmadığı her çevre, kötü ahlâk için uygun bir ortam oluşturur.

İnandığını ifade ettiği halde inancı ile barışık ve uyumlu bir hayat sürmeyenlerin varlığı da bir vaki'dir. Böylelerinin îmanları ya sahtedir veyahutta Kur'an'ın îmana yüklediği değer boyutlarını ve bu yüklenen değer içerisindeki ahlâkın konumunu – bilgisizlik, samimiyetsizlik, kötü çevre vb. gibi bazı sebeplerden dolayı – yeterince kavrayamayan hasta bir îmandır. Halbuki Kur'an'ın çağırdığı îman sadece vicdani boyuttan, kuru bir tasdikten ibaret olmayıp, tatbik boyutu ön plana çıkan amele, ahlâka, hayata ve yaşamaya yön veren derin ve kapsamlı bir değişimi içermektedir. İmanını bu bilinç seviyesine çıkartabilen bir insan hem Allah'la, hem insanlarla, hem de diğer mahlukat ve tabiatla barışık bir hayat sürecektir ve onların haklarına saygılı olacaktır. Zaten böyle bir anlayış ve yaşayışın tabii sonucu da mükemmel tatbiki bir ahlâktır.

İman, ahlâk ve hayat kavramları kelime kökü itibariyle ayrı ayrı anlamlara gelseler de, insan açısından ifade ettikleri değer ve anlam itibariyle bütünlük oluşturdıkları bir gerçektir. Kur'an bu gerçeği en açık bir biçimde ortaya koymuş ve hayatın güzelliğinin kalp itikadının güzelliği ile doğru orantılı olduğunu belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- KUR'AN-I KERİM.
- ABDULVAHHAB, Muhammed b., Muhtasar Siretü's Rasul, Medine, H.1410.
- AHMET CEVDET PAŞA, Kısası Enbiya, c,1-4, Üçdal Neşriyat,ist.,1969.
- AHMET MUHAMMED HÜFİ, Min Ahlakı'n Nebi,Kahire,1994.
- AHMET RİFAT (1895), Tasviri Ahlâk, Haz.Hüseyin Algül, Tercüman, 1001 Temel Eser, Eser No: 62, Yer ve Tarih Yok.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, (v. 951)Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, Nur Yayınları, Ankara, 1991
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslâm, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, İstanbul, 1943.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi,İslâm,Nur Yayınları,Ankara,1981.
- ARSLAN, Ahmet,Felsefeye Giriş,Vadi Yayınları,Ankara,1994.
- ASİM EFENDİ, Kamus Tercemesi,İstanbul,Hicri,1304.
- ATAY, Hüseyin,Kur'an'a Göre İman Esasları,Ankara,ts.
- ATEŞ, Süleyman,İslâm Tasavvufu,Ankara,1976.
- AYDIN, Ali Arslan,İslâm İnançları ve Felsefesi, İrfan Yayınevi, İstanbul, t.s.
- AYDIN, Mehmet S.,Din Felsefesi,Selçuk Yayınları,İstanbul,1992.
- AYDIN, Mehmet S.,Tanrı-Ahlâk İlişkisi,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1991
- AYMAZ,Abdullah,Psikolojik ve Sıhhi Açıdan İbadet,İzmir,1983.
- BABANZADE AHMET NAİM,İslâm Ahlakının Esasları, Sadeleştiren, Recep Kılıç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.
- BAĞDADI, Abdulkahir,(429/1037)Usulu'd Din,İstanbul,1928.
- BÂKILLÂNİ, Kadı Ebubekir,Kitabu'd Temhid,Beyrit,1957.

- BALABAN, M.Rahmi (Derleyen), Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahrîk-İman, Diyanet İşleri başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem, Eğitim Psikolojisi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1985
- BAŞGİL, Ali Fuad, Gençlerle Başbaşa, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1988.
- BERGSON, Henry, Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı, Terc., Mehmet Karasan, Ankara, 1962.
- BEYÂNÜNİ, Ahmed İzzeddin, El -İman, Kahire, 1985.
- BEYSAR, Muhammed, El-Akidetü ve'l Ahlâk, Kahire, 1970.
- BİLÂLİ, Abdulhamid, İman ve Salih Amel, Terc, Ayşe Esra Ağırakça, Buruc Yayınları, İstanbul, 1996
- BİLGİN, Beyza, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Muvazzah İlm-i Kelâm, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1972.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Yüksek İslâm Ahlakı, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1964.
- BUHÂRİ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), Sahihu'l Buhari, c.1-9, Beyrut, ts.
- CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985.
- CÜRCÂNİ, Seyyid Şerif (816/1413), Ta'rifat, Kahire, 1938.
- CÜVEYNİ, İmamu'l Haremeyn (478/1081), Kitabu'l İrşad, Mısır, 1950.
- ÇAĞRICI, Musutafa, Anahatlarıyla İslâm Ahlakı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1991.

- ÇAĞRICI, Mustafa, Gazali'ye Göre İslâm Ahlakı; Ensar Neşriyat, İstanbul, 1982
- ÇAĞRICI, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- ÇAKAN, İsmail L., SOLMAZ, N.Mehmet, Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, İstanbul, 1994.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, Ahlâk Tarihinde Görüşler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1994.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah, Hüccetullahi'l Bâliğa, Terc., Mehmet Erdoğan, c.1-2, İz Yayınları, İstanbul, 1994.
- DRAZ, M. Abdullah (v.1958), İslamın İnsana Vergidi Değer, Terc, Nureddin Demir, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1983.
- DRAZ, M. Abdullah (v.1958), Kur'an Ahlakı, Terc, Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İz Yayınları, İstanbul, 1993.
- DRAZ, M.Abdullah (v.1958), Din ve Allah İnancı, Terc, Akif Nuri, Çığır Yayınları, İstanbul, 1978
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. El-Eş'as Es-Sicistani (275/888), Es Sünen, c.1-5, Humus, 1969.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, İslâm'da Siyasi ve İtikâdî Mezhepler Tarihi, terc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1978
- ER, İzzet, Din Sosyolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998
- ERDEM, Hüsameddin, Ahlâka Giriş, Konya, 1994.
- ERDEM, Hüsameddin, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, Konya, 1996.
- ERSOY, Mehmet Akif (v.1936), Safahat, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l Hasen (v.324/936), Makalatu'l İslamiyyin, Kahire, 1950,

- FADLULLAH, Muhammed Hüseyin, Min Vahyi'l Kur'an, Terc., Mehmet Yolcu, Cuma Ağaç, Akademi Yayınları, İstanbul, 1990.

- FÂRUKÎ, İsmail R., et- Tevhid, Terc. Dilaver Yardım, Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

- FAZLURRAHMAN, Ana Konularıyla Kur'an, Terc. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara, 1987.

-GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), İhyâu Ulûmud Din, Terc., Ahmet Serdaroğlu, c. 1-4, Bedir Yayınları, İstanbul, 1974.

- GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), El-İktisad Fi'l İtikad, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962.

- GÖLCÜK, Şerafeddin, TOPRAK, Süleyman, Kelâm, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.

- GÖLCÜK, Şerafeddin, Allah Kur'an İnsan, Esra Yayınları, Konya, 1990.

- GÖLCÜK, Şerafeddin, Kelâm Tarihi, Esra Yayınları, Konya, 1992.

- GÜNAY, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

- GÜNGÖR, Mevlüt, Kur'an Penceresinden, İstanbul, 1995.

- HAMİDULLAH, Muhammed, İslâm'a Giriş, Terc. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

- HASAN, H. İbrahim, İslâm Tarihi, Terc.İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

- HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

- ISBAHÂNÎ, El Hafız Ebî Naim Ahmed b. Abdullah, Hilyetü'l Evliya, Mısır, ts.

- IŞIK, Kemal, Maturidinin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamber Anlayışı, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980.
- IZUTSU, Toshihiko, İslâm Düşüncesinde İman Kavramı, Terc., Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1984.
- IZUTSU, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, Terc., Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997.
- İBN ÂBİDİN, Reddû'l Muhtar Ale'd Dürri't Muhtar, Terc., Ahmet Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.
- İBN HALDUN, Mukaddime, Haz.Süleyman Uludağ, c.1-2, Dergah Yayınları, İstanbul,1982.
- İBN HAZM, İlmu'l Kelâm, Kahire, 1989.
- İBN KESİR, Kasasu'l Enbiya, Beyrut, 1988.
- İBN KESİR, Tefsiru'l Kurani'l Azîm, c.1-8, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid El Kazvini (275/888), Sünenü İbn Mace, c.1-2, Beyrut, 1952.
- İBN MANZUR, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), Lisanü'l Arab, c.1-15, Beyrut, ts.
- İBN TEYMİYYE (728/1328), İman Üzerine, Terc.Salih Uçan, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994.
- İBN TEYMİYYE (728/1328), Külliyât 1, Terc., Komisyon, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1986.
- İBNU'L ESİR, El Kamil Fi't Tarih, Terc., Komisyon, Bahar Yayınları, İstanbul, 1995.
- İSFAHANİ, Rağıb (502/1108), El Müfredat Fi Garibi'l Kur'an, Kahire, 1961.
- İZ, Mahir, Tasavvuf, İstanbul,1969.

- İZZETBEGOVİÇ, Ali, Doğu ve Batı Arasında İslâm, Salih Şaban, Nehir Yayınları, İstanbul, 1987.
- KADI ABDULCABBAR (415/1024), Şerhu Usulî'l Hamse, Kahire, 1965.
- KADI BEYDAVÎ, Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil, İstanbul, Hicri, 1285.
- KAM, Ferit, Dini Felsefi Sohbetler, Sadeleştiren, Süleyman Hayri Bolay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- KANDEMİR, M. Yaşar, Örneklerle İslâm Ahlakı, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1979.
- KARAMAN, Hayreddin, İslâm Hukuk Tarihi, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, İslâm Akaidi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- KESKİOĞLU, Osman, Kur'an Yolunda, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, İman Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1994.
- KILIÇ, Recep, Ahlakın Dini Temeeli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- KILIÇ, Recep, Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- KILLIOĞLU, İsmail, Ahlâk-Hukuk İlişkisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- KINALIZADE ALİ EFENDİ, Ahlâk-ı Âlâî, Haz., Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, Eser No:30, Yer ve tarih yok.
- KOMİSYON, Büyük Kültür Ansiklopedisi, c.1-12, Başkent Yayınları, Ankara, 1984.

- KOMİSYON, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.1-14, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986.
- KOMİSYON, Mu'cemu'l Vasiid, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986.
- KOMİSYON, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1989.
- KÖKSAL, M. Asım, İslâm Tarihi, (Mekke Devri), İstanbul, 1981.
- KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Havâzin, Risale-i Kuşeyriyye, Terc., Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966.
- KUTUP, Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler, Terc., Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul, ts.
- KUTUP, Muhammed, İslâm Terbiye ve Ahlâk Sistemi, Terc., Ali Özek, İstanbul, 1977.
- KUTUP, Muhammed, et- Tevhid, Terc. Nurettin Yıldız, İstanbul, 1987.
- KUTUP, Muhammed, Örnek İslâm Toplumu, Terc., Yusuf Yılmaz, Risale Yayınları, İstanbul, 1986.
- KUTUP, Seyyid, Fizilâl'il Kur'an, Terc., M. E. Sarac, İ. H. Şengüler, B. Karlığa, c.1-16, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1972.
- MACÎT, Nadim, Kur'an ve Hadisc Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Konya, 1992.
- MALİK b. Enes (179/795), el Muvatta, c.1-2, Beyrut, ts.
- MATURİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed (333/944), Kitabu't Tevhid, İstanbul, 1979.
- MATURİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed (333/944), Te'vilâtü Ehlis Sünne, Kahire, 1971.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l Alâ, Kurana Göre Dört Terim, Terc., Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1987.

- MEVDÛDÎ, Ebu'l Alâ, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Muhammed'in Hayatı, Terc. Ahmet Asrar, İstanbul, 1985.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l Alâ, Tefhimu'l Kur'an, Terc., Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- MÜSLİM, b. El Haccac Ebu'l Hüseyin El Kuşeyri (261/874), Sahihu Müslim, c.1-5, Beyrut, ts.
- NEBÎ, Malik b., Kur'an-ı Kerim Mucizesi, Terc., Ergun Göze, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1969.
- NEDVÎ, Ebu'l Hasen, Din ve Medeniyet Arasında, Terc., Beşir Eryarsoy, Gümüş Yayınları, İstanbul, 1986.
- NEDVÎ, Süleyman, İslâm Ahlâk Nizamı, Terc., Ali Genceli, Erkam Yayınları, İstanbul, 1990.
- NEF, John U., Sanayileşmenin Kültür Temelleri, Terc., Erol Güngör, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1980.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), Es Sünen, Beyrut, 1930.
- NESEFÎ, Ebul Muin Maymûn b. Muhammed (508/1115), Tabsıratu'l Edille Fi Usuli'd Din, Tenkitli Neşir Haz.Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- ÖNER, Necati, İnsan Hürriyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- ÖNER, Necati, Stres ve Dini İnanç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985.
- ÖNKAL, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, Konya, 1987.
- ÖZ, Mustafa, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖZBEK, Abdullah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, Selam Yayınevi, Konya, 1988.

- PAZARLI, Osman, İslâm'da Ahlâk, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- PEZDEVÎ, Ebu Yusr Muhammed (493/1100); Ehli Sünnet Akaidi, Terc., Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1988.
- RAZÎ, Fahrüddin (606-1210), Mefâtihu'l Ğayb, c.1-32, Mısır, 1938.
- SABIK, Seyyid, Âyet ve Hadislerle İslâm Akaidi, Terc., İbrahim Sarıms, Hibaş Yayınları, Konya, ts.
- SÂBÛNÎ, Nureddin, Maturidiyye Akaidi, Terc., Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Saffetu't Tefasir, c.1-3, Mekke, 1976.
- SADR, Mehdi, Ehl-i Beyt Ahlakı, Terc., Vahdettin İnce, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- SALÎH, Subhi, Kur'an İlimleri, Terc., M. Said Şimşek, Hibaş Yayınları, Konya, ts.
- SEMERKANDÎ, İbnu'l Hakim, Tariki Mustakım, Terc., Şahver Çelikoğlu, Arslan Yayınları, İstanbul, 1980.
- SİDDÎKÎ, Mazharuddin, Kur'an'da Tarih Kavramı, Terc., Süleyman Kalkan, Pınar Yayınları, İstanbul, 1982.
- SİBÂÎ, Mustafa, İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar, Terc., Nezir Demircan, M.Said Şimşek, Uysal Kitabevi, Konya, 1979.
- SOURDEL, Dominique, İslâm, Terc., Davut Dursun, İstanbul, 1985.
- SUBHÎ, Ahmet Mahmut, Felsefetü'l Ahlakıyyatü Fi'l Fikri'l İslâm, Kahire, ts.
- SÜLEMÎ, Abdurrahman, Tabakatu's Sufiyye, Kahire, 1969.
- ŞEHRİSTANÎ, Abdulkerim, El Mile'l ve'n Nihal, Kahire, 1948.
- TABBARA, Afif Abdulfettah, Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz, Terc., A.R. Temel, Y., Arkın, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1982.

- TABBARA, Afif Abdulfettah, El Yehûd Fil Kur'an, Beyrut, 1966.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir (310/922), Camiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an, c. 1-30, Mısır, 1954.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir (310/922), Tarihu'l Ümemi Ve'l Mülûk, Beyrut, ts.
- TAFTAZANÎ, Sâ'duddin Mesut b. Ömer (793/1390), Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Şerhu'l Akaid, Hazırlayan ve Terc., Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.
- TARAKÇIOĞLU, M. Reşit, Ahlâk ve Milli Ahlâk, Ankara, 1951.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ (v.279/892), Es Sünen, c. 1-10, Humus, 1965.
- TOPALOĞLU, Bekir, Kelâm İlmi, Giriş, Damla Yayınları, İzmir, 1981.
- TOPÇU, Nureddin, Psikoloji, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1962.
- TOPÇU, Nureddin, Ahlâk Nizamı, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970.
- TOPRAK, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Selam Yayınları, Konya, 1986.
- TUNÇ, Cihat, Yüce Allah'a İman ve Bunun Önemi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Kayseri, 1985.
- TURGUT, İhsan, Felsefenin Temel Sorunları, "Giriş", İzmir, 1991.
- ULUDAĞ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Ahlâk, İstanbul, 1946.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, c.1-10, İstanbul, 1992.

- YILDIRIM, Suad, Kur'an'da Uluhiyyet, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

- ZÂVİ, Tahir Muhammed, Tertibu'l Kâmûsi'l Muhîd, Yer ve Tarih Yok.

-ZEYDAN, Abdulkerim, İslâm Davetçilerine, Terc., Nezir Demircan, İkbâl Yayınları, Ankara, 1977.

